

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія “Філологічна”

Випуск 16

**Міжкультурна комунікація:
мова — культура — особистість**

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

22-23 квітня 2010 року

Острого — 2010

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету “Острозька академія”
(протокол № 8 від 25 березня 2010 року).*

*Збірник затверджено постановою ВАК України
від 8 вересня 1999 року №01-05/9*

Редакційна колегія:

Гнатюк М. І., доктор філологічних наук, проф.
Грещук В. В., доктор філологічних наук, проф.
Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, проф.
Левицький А. Е., доктор філологічних наук, проф.
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, проф.
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, проф.
Удалов В. Л., доктор філологічних наук, проф.
Шульжук К. Ф., доктор філологічних наук, проф.
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, проф.

Укладачі:

Ковальчук І. В., кандидат психологічних наук, доцент.
Коцюк Л. М., кандидат філологічних наук, доцент.
Крайчинська Г. В., кандидат філологічних наук, доцент.
Новоселецька С. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Наукові записки. Серія “Філологічна”. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2010 року “Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість”. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”. – Вип. 16. – 2010. – 380 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам германського, романського, слов'янського мовознавств, порівняльного мовознавства та літературознавства. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

Адреса редколегії:

*35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет “Острозька академія”,
факультет романо-германських мов*

ISBN 966-7631-70-2

© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2010

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

УДК 81'42:572. 026

Андрейчук Н. І, Жидік О. Л.,

Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ КОРОЛЕВИ ЄЛИЗАВЕТИ ПЕРШОЇ ЯК ОБ'ЄКТ АНТРОПОКУЛЬТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Стаття присвячена аналізу культурних та лінгвістичних параметрів реконструкції мовної особистості. Об'єктом дослідження є особистісні мовнокультурні коди англійської королеви Єлизавети I як відображення культурних та духовних цінностей людини епохи Відродження в Англії періоду правління Тюдорів.

Ключові слова: мовна особистість, королева Єлизавета I, особиста кореспонденція, лінгвокультурний код.

The article deals with the analysis of cultural and linguistic parameters of lingual personality reconstruction. Individual lingual cultural codes of British Queen Elizabeth the First are being researched and are claimed to reflect cultural and spiritual values of the Renaissance person in Tudor England.

Keywords: lingual personality, Queen Elizabeth I, personal correspondence, lingual cultural codes.

*No oblivion shall ever bury the glory of her name;
for her happy and renowned memory still liveth
and shall for ever live in the minds of men
(from W. Camden's biography of Queen Elizabeth I)*

Інтеграція людини у її життєвий світ здійснюється через структурування мовної особистості. Він є, з одного боку, своєрідним полем напруженості, яке структурує мовну особистість, а, з іншого боку, структурується нею. При такому тлумаченні життєвого світу людини мовна особистість стає об'єктом сукупних зацікавлень лінгвістики, антропології, культурології, що створює підґрунтя для виокремлення особливого підрозділу мовознавчих досліджень – *антропокультурної лінгвістики* [1]. Одним із засадничих положень цього підрозділу науки є твердження, що мовна особистість, з одного боку, є суб'єктом "культурного кодування", а, з іншого боку, – формується як особистість у процесі "розпредмечування" кодів культури. Таким чином, мовна особистість може розглядатися як узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей, настанов, знань, поведінкових реакцій, які, зрештою, визначають її типологічні особливості і стилі спілкування.

© Андрейчук Н. І, Жидік О. Л., 2010

Метою даної статті є відтворити мовну модель особистості королеви Єлизавети I шляхом виявлення та аналізу мовнокультурних кодів, що відображають комунікативні інтенції та стратегії автора, а також її ставлення до явищ, подій, людей. Матеріалом дослідження слугувало особисте листування королеви (режими доступу до електронних ресурсів з текстами листів див у розділі **Літературні джерела**).

Кожна індивідуальна інтерпретація мови має в своїй основі визначені мовні стереотипи, характерні для всієї нації, певні етнокультурні цінності. Всі мовні одиниці є "культурно наповненими" [5, с. 150]. Загалом, сучасні лінгвістичні студії, у тому числі антропокультурна лінгвістика, все частіше оперують поняттям культури. Воно увійшло в науковий обіг на початку XIX століття і з того часу з'явилася велика кількість визначень цього поняття. Американський вчений, професор Пенсильванського університету Гаррі Чік вважає, що культура акумулюється в ментальності членів різних спільнот у вигляді знання, вірувань, цінностей та ідеалів. Він пропонує розглядати культуру як інформацію, якою володіє певна соціальна група [7]. Погляд на культуру, як на інформацію, дозволяє віднести до цього поняття загальноприйняті знання, поведінкові стереотипи, матеріальні артефакти, а це, відповідно, допомагає виявити особливості та характерні риси не лише великої спільноти, але й конкретної особистості як культуриносія. Культура як інформація акумулюється в ментальності людей, у першу чергу в артефактах, спеціально створених та призначених для її зберігання. Такими артефактами, що відображають культуру епохи крізь призму мови, можна вважати мовнокультурні коди. У цьому дослідженні мовнокультурний код розглядається як завершена з точки зору творців, але у смислового та інтенціонального плані відкрита для багатьох інтерпретацій система мовних знаків та їх комбінацій, що виражаються графічним або звуковим способом, семантико-смилова взаємодія яких забезпечує виконання пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та адаптаційної функцій [2].

На думку російського вченого Ю. Караулова за кожним твором стоїть особистість його автора виражена в мові. Те, як людина вживає слова, є відображенням основних психологічних процесів, думок, відчуттів, особливостей сприйняття та особистісних рис індивіда. Не лише мова але і її носії стають об'єктами наукового зацікавлення, оскільки вони перебувають у нерозривному зв'язку [3, с. 11].

Дослідження мовної особистості передбачає опис мови з точки зору її носія, людини, що володіє системою національних мовних одиниць. Цей опис вимагає врахування стилістичного та історико-культурного аспектів мовних утворень. Таке широке трактування, як стверджує С. А. Кошарна, визначає мовну особистість як національно-культурний феномен, який необхідно розглядати в контексті взаємодії мови та культури етносу [4]. При цьому людське сприйняття та усвідомлення світу, процеси пам'яті, мислен-

ня та уяви є визначені та певним чином обмежені властивою для кожної культури системою значень, що несе в собі спільний для народу досвід. Це дозволяє визначати мовну особистість як суб'єкт культурно-специфічної мовної картини світу, тобто як лінгвокультурну мовну особистість [4].

Основою для реконструкції моделі особистості може слугувати і усне мовлення і письмові тексти. Основна відмінність письмових джерел в тому, що породжене письмове повідомлення не має опори на конкретного співрозмовника і, зазвичай, адресоване або певній визначеній групі людей або широкому загалу. Лише епістолярні твори є винятком, оскільки мають одного конкретного адресата і письмове повідомлення в цьому випадку створюється з урахуванням психологічних, культурних та соціальних характеристик реципієнта з метою досягнення комунікативних цілей та впливу на одержувача. Отже, дослідження епістолярного дискурсу як письмової форми комунікації може бути основою виявлення особистісних характеристик автора – письмової мовної особистості.

За останні двадцять років значно збільшилася кількість наукових праць присвячених епістолярному дискурсу. Листи завжди вважалися цінним та достовірним історико-культурним джерелом, а сучасні дослідження піднесли їх аналіз на новий рівень, трактуючи епістолярний витвір як зразок ретельно продуманого літературного твору. Аналіз епістолярного дискурсу передбачає вивчення: а) власне мовних параметрів листування; б) відповідного соціального контексту, в якому породжений дискурс; в) опис структур репрезентації різних видів знання, що детермінують мовленнєві стратегії комунікантів, та вибір конкретних мовних форм в процесі їх дискурсивної діяльності. До лінгвістичних компонентів епістолярного дискурсу належать лексика, фразеологія, синтаксичні конструкції, що використовуються автором. Екстралінгвістичні компоненти включають предметну ситуацію (у тому числі національно-культурний параметер) і комунікативну ситуацію, під якою розуміємо пресупозицію, наміри комунікантів та їх загальний настрій спілкування.

Для аналізу епістолярного дискурсу ефективним може бути застосування окремих ідей критичного дискурс-аналізу, розробленого Норманом Феркло. Він вибудовує свої ідеї на мультифункціональній лінгвістичній теорії, втіленій у функціонально-системній лінгвістиці Холлідея: кожен текст має функцію *представлення*, яку він реалізує шляхом репрезентації досвіду і світу. Додатково тексти чинять соціальні інтеракції між учасниками дискурсу і тому виконують також *міжособистісну* функцію. На кінець, тексти мають *текстуальну* функцію, оскільки вони об'єднують окремі компоненти у ціле і комбінують їх з ситуативними контекстами [6, с. 202]. Для нашого дослідження суттєвим є таке розуміння багатofункціональності мови в текстах, яке передбачає, що “використання мови завжди одночасно конститує (I) соціальні ідентичності, (II) соціальні відношен-

ня і (III) системи знань і переконань" [6, с. 202]. Відповідно, опис мовної особистості, з метою реконструкції її моделі на матеріалі епістолярного дискурсу, включає: а) встановлення соціальної ідентичності автора через характеристики його тезаурусу, б) реконструкцію комунікативних стратегій автора, що визначаються соціальними відносинами, в) виокремлення лінгвокультурних кодів, що відображають систему знань і переконань.

Модель мовної особистості може бути відтворена в два етапи. Перший етап передбачає дослідження дискурсу автора з метою виявлення певної закономірної послідовності появи тих чи інших фрагментів дискурсу, що виражають емоційний стан автора, особисте ставлення до адресата, мотиви та наміри, тощо. Інколи одна чи дві емотивно забарвлені мовні одиниці в сильній позиції (початковій чи кінцевій) домінують серед інших одиниць висловлювання та визначають його загальний тон. На другому етапі реконструкції здійснюється аналіз виявлених на попередньому етапі фрагментів дискурсу. Тут беруться до уваги всі можливі фактори, що могли вплинути на характер та загальний тон висловлювання: особисте ставлення до адресата повідомлення та до комунікативної ситуації загалом, соціальний статус автора висловлювання, тощо. Здійснений у такий спосіб аналіз, дозволяє зробити висновки щодо характерних рис автора, особливостей його темпераменту, освіченості, інтелектуального та культурного рівня і таким чином відтворити модель його особистості в цілому.

Для досягнення мети нашого дослідження було опрацьовано 90 листів та виокремлено 300 мовних одиниць, які можна розглядати як особистісні мовнокультурні коди королеви Єлизавети I. Ці особистісні коди було класифіковано за трьома ознаками: 1) одиниці, що відображають соціальний статус Єлизавети як королеви; 2) одиниці, що відображають соціальні відношення, зокрема, емоційні оцінки; 3) одиниці, що характеризують інтелектуальний та культурний рівень автора.

До наших днів дійшла невелика кількість зразків королівської кореспонденції, авторство яких не викликає сумніву, оскільки вони містять особисту печатку та підпис монарха. Природа дипломатії суттєво змінилася на початку шістнадцятого століття, особливо помітними були зміни в традиції листування, зумовлені здебільшого поширенням гуманістичної освіти. Дезідерій Ерасмус та інші просвітники всіляко заохочували експресивність та індивідуальний стиль в листуванні на противагу формальним нормам епістолярного жанру. Особиста кореспонденція королеви Єлизавети I є яскравим зразком витонченої та дуже експресивної індивідуальної риторики. За час свого правління королева Єлизавета подолала безліч труднощів та небезпек і їй часто доводилося захищати свою позицію могутнього та впливового суверена, зважаючи на те, що в середньовічній Англії політика була виключно чоловічою прерогативою. Жінки не отримували освіти такого рівня, щоб мати змогу брати участь у дер-

жавних справах і Єлизаветі довелося зламати ці стереотипи. Королева, як стверджують історичні джерела, отримала чудову гуманістичну освіту, її вчителями та наставниками були Вільям Гріндел та Роджер Ешем, і листи їхнього авторства, що дійшли до наших часів, підтверджують цей факт [9].

Єлизавета I розуміла, як важливо для монарха демонструвати свій високий інтелектуальний та культурний рівень і водночас дотримуватися балансу між владністю та покірливістю: *There is no marvel in a woman learning to speak, but there would be in teaching her to hold her tongue* (Відповідь королеви на комплімент французького посла щодо її риторичних здібностей [8]).

Королева також неодноразово демонструвала своє знання іноземних мов, зокрема латини: *“sapientia paucis”, I pray you step the mouths, or make shorter the tongs, of such ministers as dare presume to make orison in their pulpits for the persecuted in England for the gospel* (Єлизавета в листі до Джеймса IV, липень 1590). Латинське прислів'я *“sapientia paucis”* у цьому контексті, очевидно, виражає обурення. Єлизавета закликає Джеймса “вкоротити язики” шотландським міністрам, які підтримували католиків в Англії.

Королева дорікає братові за недостатню увагу до зовнішньої політики Шотландії у стосунках з Іспанією: *“My deare brother, I finde an old English proverb truly veryned, that a feast long looked is good when it comith”*. Це прислів'я вжите з метою повчання та настанови носить все-таки характер докору та певний саркастичний відтінок, зважаючи на напруженість зовнішньополітичних відносин Англії та Іспанії.

Наступний рядок з листа Єлизавети до короля Шотландії є зразком майстерної дорадчої риторики та свідченням високого культурного рівня королеви: *“For God's sake, and your own surety, look better to your kingdom than you have don. Boldness will make to many rulers, if no kings; nimia familiaritas generat contemptum ...”* (Єлизавета в листі до Джеймса IV, 16 квітня 1590). Латинське прислів'я в звертанні до брата несе певну відчуженість, оскільки в цей період відносини двох монархів стали напруженішими, Єлизавета застерігає молодого короля проти легковажності та недбалості в державній політиці: *“...nimia familiaritas generat contemptum”*.

У нижче поданому уривку з листа, королева вживає французьку приказку і цим демонструє не лише свою освіченість але й вміння володіти мистецтвом дорадчої риторики: *“Right dear cousin, I find to true the French adage, Qu'un mal ne vint jamais seid; for as the horrible and sudden murder of my most faithful subject and most vaillant baron was unto me a heart sore and grievous tidings* (Єлизавета в листі до Джеймса IV, серпень 1585).

“My dear cousin, though the herring of your most dangerous peril be that thing that I most recurrently render my most lowly thanks to God that you, by his mighty hand, hath escaped, yet has hit been no other hazard than such as both has been foreseen and foretold; but Cassandra was never credited till the mishap had rather chanced than was prevented... I will pray for you, that God will unseal

your eyes, that to long have bin shut, and do require you think that none shall more joy thereat than myself, that most I am sure grieves the contrary..." (Єлизавета в листі до Джеймса IV, січень 1591-2). Королева висловлює радість з приводу того, що Джеймсові вдалося уникнути небезпеки, про яку вона, однак, попереджала брата. Єлизавета порівнює себе з Касандрою, троянською принцесою, яка володіла даром передбачення, проте її пророцтвам ніхто не вірив, і дорікає братові за те, що він знехтував її застереженнями.

Єлизавета та Джеймс IV були родичами і це пояснює той факт, що королева найчастіше у своїх листах звертається до нього *"dear cousin"*. Тобто така форма звертання зумовлена не лише нормами та правилами тогочасного офіційного епістолярного жанру, але й виражає родинні зв'язки між монархами. І лише коли Джеймс офіційно зійшов на Шотландський престол 29 липня 1567 року, Єлизавета почала звертатися до нього в листах: *"Right high right excellent and mighty prince, our dearest brother and cousin, we greet you well..."*

Єлизавета використовувала дорадчу риторичу, щоб підкреслити свій дипломатичний статус та укріпити свої позиції серед інших представників королівської династії. І водночас листи королеви багаті на метафори та алюзії, прислів'я і приказки, а такий вишуканий індивідуальний прозовий стиль є доказом її високого культурного рівня:... *"What a family is without a steward, a ship without a pilot, a flock without a shepherd, a body without a head, the same, I think, is a kingdom without the health and safety of a good monarch"*. (Єлизавета в листі до Короля Едварда... 1550)

Результати аналізу свідчать, що королева Єлизавета володіла гнучкими комунікативними стратегіями, і змінювала їх залежно від того, якою була мета впливу на адресата. У деяких листах, де присутня жорстка критика та авторитаризм, королева застосовує також і лексичні одиниці, які відображають покору, що є зразком маніпулятивної стратегії спрямованої на пом'якшення різкості висловлювання. Ці висловлювання відображають соціальні характеристики мовної особистості Єлизавети як королеви. Високий рівень освіти та культури королеви відображений в її листах через вживання латинських сентенцій, прислів'їв та приказок та майстерне володіння дорадчою риторикою. Особливості звертання в листах відображають емоційну оцінку адресата та особистісне ставлення до нього з боку королеви. Хоча форми звертання і зумовлені, в більшості випадків, нормами та традиціями офіційного епістолярного стилю того часу, в листах присутні також лексичні одиниці, що відображають як приязнь чи особистий інтерес так і відверте негативне ставлення до адресата.

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз особистісних мовнокультурних кодів як об'єкта антропологічної лінгвістики забезпечує глибше розуміння системи світосприйняття і світовідчуття, яка формується у процесі моделювання світу свідомістю людини на різних етапах культурної іс-

торії і знаходить своє відображення у мові. Аналіз особистісних мовно-культурних кодів англійської королеви Єлизавети I засвідчує їх зв'язок з культурними та духовними цінностями людей епохи Відродження в Англії періоду правління Тюдорів.

Література:

1. Андрейчук Н. І. Мовна особистість в антропокультурній лінгвістиці // Наукові записки. – Випуск 86. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 165-170.
2. Андрейчук Н. І. Мовнокультурний код як категорія антропокультурної лінгвістики / Андрейчук Н. І. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №16. – 2009. – С. 61-64.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов / М.: Наука, 1987. – 263 с.
4. Кошарная С. А. Языковая личность как объект лингвокультурологии / С. А. Кошарная // Мова і культура, 2007. – Вип. 9 – Т. I (89). – 260 с.
5. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности / Наумов Владимир Викторович // Изд. 2-е, стереотипное. М.: КомКнига, 2007. – 240 с.
6. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер / Пер. с англ. – Х.: Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
7. Чик Г. Единицы культуры / Гарри Чик // Общественные науки и современность. – №5. – 1999. – С. 101-122.
8. King M. Women of the Renaissance / Margaret King / Chicago: University of Chicago Press, 1991. Woodward, G. W. O. Queen Elizabeth I. Great Britain: Pitkin Pictorials, 1993.
9. Rayne A. These latter days of the world: the Correspondence of Elizabeth I and James VI, 1590-1603 / Allinson Rayne // Early Modern Literary Studies Special Issue 16 (October, 2007) 2. – p. 1-27.

Літературні джерела:

1. Full text of “Original letters, illustrative of English history: including numerous royal letters: from autographs in the British museum, the State paper office, and one or two other collections Volume 4”
http://www.archive.org/stream/lettersenglihist04elliuoft/lettersenglihist04elliuoft_djvu.txt
2. Full text of Letters of Queen Elizabeth and King James VI of Scotland
<http://www.archive.org/details/lettersofqueenel00elizrich>
3. Memoirs of the reign of Queen Elizabeth, from the year 1581 till her death
<http://www.worldcat.org/search?q=no:000149189>
4. Queen Elizabeth and her times, original letters selected from the private correspondence
<http://ia331403.us.archive.org/3/items/queenelizabethhe01wriguoft/queenelizabethhe01wriguoft.pdf>

Андреева О. В.,
ГГУ ім. Ф. Скорины, г. Гомель

КАТЕГОРИЯ ОДИНОЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ТЕКСТОВ СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ПРОЗЫ)

Об'єктом дослідження даній статті є категорія самотності, яка має ряд різних проявів, таких як усвідомлена ізоляція людини на короткий період часу, усвідомлення людиною своєї унікальності серед інших представників соціуму, нерозуміння між представниками людського суспільства, відчуження, екзистенціальний страх, а також відчуття провини. В статті також аналізуються модифікації та шляхи подолання стану самотності, відображені в сучасній білоруській прозі.

Ключові слова: категорія самотності, стан, відчуття, категорія провини, категорія страху.

The object of this work is the category of loneliness which has a number of its display variety, such as a deliberate person's isolation for a short period, a feeling that a person is unique among the other representatives of the society, the failure to understand one another, the estrangement, the existential fear and the feeling of guilty. The way and modifications of loneliness category reflection in modern Belarusian literature is analyzed in the work.

Key words: the category of loneliness, state, feeling, the category of guilty, the category of fear.

Понятие одиночества до сих пор не оформлено однозначно в современных антропологических исследованиях. Однако следует отметить, что это состояние переживает в той или иной степени почти каждый представитель человеческого общества, и поэтому восприятие им негативного или позитивного характера одиночества отличается, исходя как из субъективной оценки, так и из культурологической. Подобное явление приобрело наибольшую значимость в условиях кризисной ситуации рубежа тысячелетий и принудительной для личности смены культурных измерений. Поэтому рассмотрение и анализ категории одиночества и ее модификаций в современной белорусской прозе становится полностью оправданным.

Необходимо отметить, что обозначенное выше состояние отличается комплексностью и сложностью проблем, причиной которых оно становится. Обычно в произведениях не встречается отражение только одной разновидности этой категории. Во-первых, одиночество может представлять собой сознательную непродолжительную изоляцию человека с целью отдыха или самоанализа. Во-вторых, это состояние может быть детерминировано такими причинами, как ощущение личностью собственной не-

повторимости, отличности от других представителей общества. Писатели рассматривают в своих произведениях категорию одиночества при помощи ряда персонажей. Это образы художников (как, например, в повести Ю. Станкевича “Луп” и рассказах А. Глобуса “Одиночество на стадионе”), актера и музыканта (повесть “Луп” и “Ангелы на большаке” Ю. Станкевича), а также личностей, которые остро ощущают свое отличие от рядовых представителей общества, что, например, происходит с героем повести А. Козлова “Раздороженный сороковник” Антоном Яновичем. Последний, замкнувшись в процессе собственной индивидуализации, осуществляет своеобразный бунт против установок и требований, выработанных массовым сознанием. Уникальными также являются и люди, осужденные на непонимание своими необычными именами (герои повести “Ангелы на большаке” Эрика, Арсений, Тоната), а также личности, которые смогли взаимодействовать с ощущением собственного одиночества и познать все его грани (триптих Б. Петровича “Стах”), потому что “геній – гэта пустацвет. Геній – гэта найпрыгажэйшая кветка, якая ярка цвіце, аднак не дае пладоў. Геній не дае працягу: ён – вянец” [1, с. 44].

Исследуя феномен уникальности, авторы приходят к мысли, что каждый человек в той или иной степени является уникальным и неповторимым. Однако только единицы способны осознать и гармонично сосуществовать с принятием этой истины, не провоцируя появление комплекса нарцисизма или мании величия. Также в современной белорусской прозе звучит мысль о том, что полноценная жизнь возможна только при условии согласованности между внутренними состояниями и переживаниями личности, которые включают и ощущение одиночества.

Существование индивида как части социума невозможно без ежедневного и безостановочного интеллектуального и духовного взаимодействия с другими индивидами. Однако подобная особенность человеческой природы очень часто превращается из позитивного и естественного в явление, которое становится причиной многочисленных проблем и деприваций. К вопросу недостаточной или отрицательной реализации человеческой коммуникации можно отнести фактор непонимания, который проявляется при абсолютной или частичной психологической несовместимости личностей, а также при неприятии позиции компромисса.

Примеры существования человека в условиях непонимания, вызывающих состояние одиночества, продемонстрированы в таких произведениях, как повесть Ю. Станкевича “Ангелы на большаке”, главные герои которой, Арсений и Эрика, испытывают психологический дискомфорт от чувства любви. Особенности эмоции молодого человека толкают его на необдуманные поступки, приводят к неврозу, который руководит мыслями и ощущениями, что, однако, герой не осознает. Автор приводит мысль о том, что можно достичь внутренней гармонии при условии

отказа от привязанности к человеку, с которым сложились отношения непонимания.

К этой же модификации категории одиночества обращается Б. Петрович в миниатюре-фреске "Одиночество", главный герой которой замечает, что на дереве за окном кто-то живет, и уже давно. Ни Саша, ни тот, кто жил на дереве, не отваживался познакомиться, однако оба знали, что встреча должна произойти, потому что "гарантией этому было их одиночество" [1, с. 180]. Молодой человек чувствовал, что его чувство имеет много общего с чувством того, кто за окном. Саша ошибался только в одном: это существо было не жертвой навязчивого и непреодолимого ощущения, а само являлось персонифицированным одиночеством. В повестях К. Лелько "Лес" и "Близко весна" одиночество рождает чувство псевдо-вины, а также ощущение абсолютной духовной замкнутости.

Еще одной проблемой, которая становится базисом состояния одиночества, является отчуждение людей в обществе рубежа веков. Авторы "Психологического словаря" определяют эту категорию как "процесс и следствие преобразования качеств, способностей и деятельности людей в нечто иное, чем оно является само по себе. Эта трансформация в независимую силу, которая руководит людьми" [3, с. 323]. Б. Петрович и Ю. Станкевич предлагают мысль о том, что представители современного социума на подсознательном уровне строят эмоциональную стену между собственным внутренним миром и микрокосмами окружающих людей. Создание подобных барьеров в процессе общения с другими личностями характерно для каждого индивида, независимо от его самооценки и выполняемой социальной роли.

Коммуникативная проблема непонимания, которая была обозначена выше, становится основой состояния физического одиночества, спровоцированной расставанием близких людей. Герои произведений К. Лялько и А. Глобуса решают закончить свои отношения расставанием, что является признаком невозможности установить естественный эмоциональный контакт с другими индивидами. Писатели не предлагают путей выхода из подобных ситуаций, а лишь позволяют своим персонажам спрятаться, уйти от необходимости разрешения проблем, связанных с неумением установить качественную коммуникацию.

Кроме того, в творчестве Ю. Станкевича, К. Лялько, А. Казлова состояние одиночества основано на таких экзистенциальных категориях, как осознание человеком бесцельности своего существования и существования человечества в целом, а также на страхе смерти и страхе перед силами бытия. Психологический мир главного героя романа Ю. Станкевича "Любить ночь – право крыс" Данилы Прусака усложняется доминирующим ощущением трагичности и абсурдности картины мира, а также чувством своей незащитности и вызванными этими факторами тоской

и одиночеством. Писатель доказывает на примере своего персонажа, что человек, ““дивид” – фрагментированный, разорванный, лишенный целостности” [2, с. 186] (по словам исследователя А. Кислицыной) способен постичь суть своего существования, столкнуться лицом к лицу со своим alter ego, что будет гарантировать достижение состояния обсолютной внутренней уравновешенности и спокойствия. Герои же произведений К. Лялько и А. Козлова оказываются в некоторой степени пассивными перед бытийными обстоятельствами и не могут найти силу духа и уверенность, чтобы отыскать пути преодоления своего экзистенциального страха и ощущения одиночества.

Таким образом, в текстовом пространстве современной белорусской прозы категория одиночества представлена в качестве одного из доминирующих и смыслообразующих феноменов человеческого существования, который характеризуется сложной структурой и имеет комплексную основу, а также определяется неоднозначностью воздействия на личность. Писатели представляют только два вида противоположных по своей сущности варианта избавления от ощущения одиночества. Это путь спасения от данного состояния через отрицание своего внутреннего “Я”, используя так называемую мимирию, что может привести к абсолютной потере собственного “Я”. Другим вариантом избавления от страданий, которые несет за собой отчужденность, является абсолютное осмысление и принятие своей уникальности, а также реализация процесса налаживания внутренних психологических связей.

Литература:

1. Пятровіч Б. Шчасце быць... Трыпціх, аповесці, апавяданні, мроі [тэкст] / Б. Пятровіч. – Мн.: “Тэхнапрынт”, 2004 – 576 с.
2. Кісліцына, Г. Новая літаратурная сітуацыя [тэкст] / Г. Кісліцына. – Мн.: Логвінаў, 2006. – 205 с.
3. Копорулина В., Смирнова М., Гордеева Н. Психологический словарь. 3-е издание, дополненное и переработанное [тест] / В. Копорулина, М. Смирнова, Н. Гордеева. – Ростов н / Д: Феникс, 2004. – 640 с. (Серия “Словари”).

Барамикова Т. В.,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ТЕХНІКИ І ТЕХНОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблемі формування іношомовної професійної комунікативної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: іношомовна компетентність, міжпредметний підхід, іноземна мова, освітні стандарти, модель.

The article deals with the problem of foreign language professional communicative competence forming in non-philological students in the process of professional training.

Key words: foreign professional communicative competence, inter subject approach, foreign language, educational standards, model.

Стаття присвячена проблемі формування іношомовної комунікативної компетентності у студентів нефілологічних спеціальностей з опорою на фахову підготовку. Поняття комунікативної компетенції ввійшло у науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Д. Хаймзу [1] на протигагу теорії мовної компетенції Н. Хомського. Поступово розуміння комунікативної компетенції уточнюється та розширюється. Ш. Гез під вербально-комунікативною компетенцією розуміє здатність враховувати у мовленнєвому спілкуванні контекстуальну доречність і вживаність мовних одиниць для реалізації когнітивної та комунікативної функції [2].

Проблема ІПКК фахівця залишається актуальною у зв'язку із розширенням міжнародних зв'язків, залучення більшої кількості різних фахівців до міжнародного спілкування і співробітництва. Висуваються нові вимоги до випускника вищої школи, серед яких, зокрема, володіння іноземними мовами. Реальне спілкування може відбутися лише за умов володіння всіма учасниками акту комунікації знаннями щодо норм поведінки, прийнятими в країні, яку представляє співрозмовник, тобто сформованої іношомовної компетенції.

Комунікативна компетентність передбачає засвоєння екстралінгвістичної інформації, необхідної для адекватного спілкування і взаєморозуміння, що неможливе без принципової тотожності загальних відомостей комунікантів про оточуючу дійсність. Іношомовному спілкуванню сприяє також оволодіння культурними нормами поведінки народу – носія мови. Іншими словами, у процесі навчання іноземної мови важливо залучати студентів до нової національної культури, побуту, традицій, соціальних

відносин, що сприятиме формуванню соціокультурної компетентності, для забезпечення можливості брати участь у міжкультурній комунікації.

З огляду на перспективу приєднання України до Болонської конвенції активно дискутуються проблеми іншомовної підготовки випускника. Рада Європи підтримує концепцію Європейської освіти, що заснована на ідеї спільного Європейського дому і відповідно, європейський світогляд має базуватися на знаннях європейської спадщини. Провідним інструментом об'єднання визнано мову стратегічним спрямуванням мовної політики на континенті є мультилінгвальність.

У цих умовах викладач іноземної мови стає одним з найбільш необхідних, а дисципліна “іноземна мова” – однією з пріоритетних. При цьому недостатня увага приділяється питанням формування іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей у процесі їх фахової підготовки.

Необхідно, на наш погляд, переходити до інноваційного навчання з залученням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, здійснення міжпредметної координації в навчанні професійно спрямованої англійської мови та фахових дисциплін.

Поняття іншомовна комунікативна компетентність студента нефілологічної спеціальності – це його здатність мобілізувати знання, вміння та навички, отримані в процесі вивчення іноземної мови, для пошуку, обробки і використання інформації в конкретній ситуації для вирішення конкретних професійних проблем у процесі міжкультурного спілкування.

Навчання іноземної мови за професійним спрямуванням треба розглядати як складову частину фахової підготовки студента.

Система формування у студентів нефілологічних спеціальностей комунікативної компетентності з іноземної мови, яка б відповідала Європейським освітнім стандартам, передбачає дотримання сучасних дидактичних та методичних принципів навчання іноземних мов, до яких може бути віднесено принципи інтерактивності, мовленнєво-мисленнєвої активності, контекстуалізації та раннього професійного спрямування навчання іноземної мови.

Інноваційне навчання професійного іншомовного спілкування орієнтується на створення умов для студентів займати активну та ініціативну позицію в навчальній діяльності, самому шукати відповіді на питання. Інноваційне навчання іноземної мови передбачає відмову від переказу навчальних текстів та інших репродуктивних методів навчання та перехід до продуктивного діалогічного спілкування, моделювання реальних життєвих ситуацій. Навчати мови – це не тільки давати знання про мову, а й навчити користуватися мовою як засобом спілкування, критично мислити, отримувати інформацію з усіх доступних джерел, оцінювати її, розуміти співрозмовника, формулювати власні думки.

Таким чином, йдеться про формування комунікативної компетентності студентів.

При компетентнісному підході у підготовці фахівців кінцевим результатом навчання є формування у випускників фіксованого переліку компетенцій, за наявності або відсутності яких і визначається якість їх підготовки. Тому розробка освітніх стандартів при компетентнісному підході повинна розпочинатись із побудови компетентнісної моделі фахівця. Термін "модель" походить з лат. *Modus* – міра, взірєць, норма.

Ним позначають уявний, знаковий чи матеріальний образ оригіналу: відображення об'єктів і явищ у вигляді описів, теорій, схем, креслень, графіків тощо [3, с. 22].

Модель має дві групи узагальнених компетентностей. Одна з них – це пізнавальні, творчі, соціально-психологічні, особистісні компетентності, які визначають вимоги до соціально-психологічної підготовки випускників, формування у них розуміння науково-природничих принципів, ключових аспектів і концепцій в області відповідних напрямків або спеціальностей.

Друга група – це професійні компетентності за видами діяльності.

Кожна із компетентностей – це сукупність визначених вимог до здатності випускників вирішувати відповідні професійні і життєві проблеми.

До цільового компоненту моделі можна включити мету, завдання та принципи згідно дослідження. Метою є формування іншомовної професійної комунікативної компетентності у студентів нефілологічних спеціальностей. Згідно до поставленої мети були сформовані наступні завдання: формування мотивації до підвищення рівня іншомовної професійної комунікативної компетентності; формування якостей, здібностей і знань фахівця; розвиток знань, навичок та вмінь письмової та усної іншомовної комунікації в професійних цілях; розвиток комунікабельності; формування критичного мислення студентів.

Оскільки формування ІППК досліджується в контексті фахової підготовки студентів нефілологічних спеціальностей, то у запропонованій моделі представлено взаємозв'язок ІППК та моделі студента нефілологічної спеціальності як фахівця. При цьому в даній моделі відображається, що ІППК і модель спеціаліста є складовими фахової підготовки фахівця в сфері техніки і технології, без яких дана підготовка буде неповноцінною і не задовольнятиме а ні потреб суспільства, а ні особистості фахівця.

Ефективність запропонованої моделі залежить від дотримання певних умов реалізації цієї моделі, а саме: здійснення професійної спрямованості; організація освітнього середовища; компетентність викладача.

Аналіз матеріалів наукових конференцій, нормативних документів з освіти доводить необхідність для фахівця володіння іноземними мовами,

що розглядається як спосіб життя. Метою освіти визнано не знання іноземної мови, а вміння нею користуватися як засобом спілкування, критично мислити, отримувати інформацію з усіх доступних джерел, оцінювати її, розуміти співрозмовника, формулювати власні думки.

Отже, йдеться про формування комунікативної компетентності студентів.

Таким чином, головною метою освітнього процесу при застосуванні компетентнісного підходу у підготовці фахівців є розвиток особистісних, соціальних і професійних якостей студентів.

Ось чому розробка освітніх стандартів повинна розпочинатись із побудови компетентнісної моделі фахівця, усвідомлення необхідності застосування нових методів і підходів до модулювання освітнього процесу.

Література:

1. Hymes D. H. On communicative competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 213 p.
2. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объекта зарубежных методических исследований // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17-24.
3. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Гусинский, Ю. Турчанинова. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 224 с.

Бахов І. С.,

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

МІЖКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Стаття присвячена дослідженню міжкультурного компонента як основи формування міжкультурної компетенції майбутніх перекладачів. Обґрунтовується наукова та практична актуальність проблеми і пропонується основні напрями формування.

Ключові слова: міжкультурний компонент, міжкультурна компетенція, міжкультурна взаємодія, майбутній перекладач.

Article is dedicated to studying of the intercultural component as a basics of formation of the intercultural competence. A substantiation of scientific and practical actuality of the problem is given along with the main ways of it decision.

Key words: intercultural component, intercultural competence, intercultural interaction, future interpreter.

У підготовці сучасного перекладача міжнародного рівня разом з мовною усе більшого значення набуває і гуманітарна складова.

Сучасний спеціаліст з перекладу повинен володіти визначеним обсягом не тільки мовних, культурологічних і соціокультурних знань, але й уміннями, та здібностями, які дозволяють йому адекватно проявляти себе у ситуаціях міжкультурного спілкування.

Завданням статті є обґрунтування актуальності формування професійної міжкультурної компетенції майбутнього перекладача у вищому навчальному закладі.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що в теорії і практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою формування міжкультурної компетенції майбутніх перекладачів. Різні концепції комунікативної компетенції, частиною якої є компетенція міжкультурна, неодноразово були предметом дослідження як зарубіжних авторів (Б. В. Беляєв, І. О. Зимня, В. І. Карабан, І. В. Корунець, Г. М. Мірам, І. І. Халеева, R. W. Brislin, E. A. Glitt, M. D. Gutner та інші), які досліджували різноманітні аспекти підготовки перекладачів. Однак подальших досліджень потребують особливості формування професійної міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів.

Але що слід розуміти під спілкуванням у контексті міжкультурної комунікації? У якості відповіді на це питання наведемо наступну цитату: "Навчити людей спілкуватися усно та письмово, створювати, будувати, а не тільки розуміти мову, вже створену кимось є важким завданням, яке ускладнене ще

й тим, що спілкування не є простим вербальним процесом. Його ефективність залежить від багатьох чинників: знання мови, умов та культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм висловлювання (міміки, жестів і т. ін.), ґрунтовних фонових знань і т. ін. Мова тісно пов'язана зі світом її носіїв. Вона відображає не тільки фізичні умови життя, природу, клімат, побут його носіїв, але й їхню мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер, відносини між людьми та багато інше – усе те, що складає культуру у широкому етнографічному сенсі цього слова” [12, с. 14]. Саме це і складає міжкультурний компонент іншомовного спілкування. Він виникає тоді, коли до спілкування залучаються представники різних культур, тобто коли мова йде про міжкультурну комунікацію.

Відомо, що спілкування і комунікація є феноменами, які перетинаються, але їхнє повне ототожнення є не зовсім коректним, оскільки їм притаманні не лише спільні, але й відмінні ознаки. Спільними ознаками є співвіднесеність з процесами обміну та передачі інформації. Стосовно відмінностей можна зазначити, що спілкуванню притаманні характеристики міжособистісної взаємодії, а комунікації властиве додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві. Таким чином, спілкування є соціально обумовленим процесом обміну думками і почуттями між людьми у різних сферах діяльності, який реалізується головним чином за допомогою вербальних засобів комунікації, а комунікація на відміну від спілкування є соціально обумовленим процесом передачі інформації як у міжособистісному, так і у масовому спілкуванні різними каналами за допомогою різних вербальних і невербальних комунікативних засобів [2].

Міжкультурну комунікацію можна трактувати у вузькому і широкому сенсі [13, с. 34-38].

У широкому сенсі міжкультурну комунікацію можна трактувати як спілкування носіїв різних культур, різних мов, зрештою – носіїв різних видів національної свідомості. При цьому спілкування відбувається як обмін культурними предметами діяльності, точніше, у вигляді обміну засобами здійснення діяльності, тобто обміну операціями), так і обмін образами свідомості, які асоціюються з конкретними словами і є описаними у текстах [10].

У вузькому сенсі міжкультурна комунікація може являти собою “спілкування між представниками одного регіону (міста, селища), які належать до різних культур і усвідомлюють себе полікультурними суб'єктами” [9, с. 18]. Заслужовує на увагу й наступне розуміння міжкультурної комунікації, згідно з яким це явище представляє собою “особливий етнопсихологічний феномен, який нерозривно пов'язаний з життям індивіда і усього суспільства, оскільки люди можуть задовольняти свої потреби тільки всередині соціуму/іносоціуму, спілкуючись одне з одним, розвиваючи свої здібності й потреби” [5, с. 18].

На думку багатьох дослідників процес навчання іншомовного спілкування являє собою особливий тип міжкультурної комунікації [1;13; 11].

Використання міжкультурного компоненту у навчанні іншомовного спілкування є основою формування міжкультурної компетенції. Взаємозв'язки іншомовної комунікативної компетенції та іншомовного спілкування, міжкультурної компетенції та міжкультурного компоненту іншомовного спілкування ідентичні.

Стосовно кореляції вищезазначених компетенцій, аналіз науково-методичних публікацій показує, що міжкультурна компетенція не завжди виокремлюється у якості компонента іншомовної комунікативної компетенції. Проте міжкультурний компонент імпліцитно міститься у інших компетенціях, які складають іншомовну комунікативну компетенцію (наприклад, мовну, мовленнєву, соціокультурну, соціолінгвістичну та ін. .), оскільки їхня повна реалізація у ситуаціях міжкультурного спілкування безпосередньо залежатиме від рівня міжкультурної компетенції комунікантів, оскільки саме вона є своєрідним "пусковим механізмом" інших компонентів іншомовної комунікативної компетенції в умовах міжкультурної комунікації. Наприклад, навіть вибір тих чи інших мовних та мовленнєвих засобів у спілкуванні представників різних культур, соціальних груп базується на міжкультурній компетенції.

Найточніший опис кореляції іншомовної комунікативної та міжкультурної компетенцій представлений у працях Г. Єлізарової, І. Плужник та М. Корочкіної. Ці дослідники зазначають, що компоненти міжкультурної компетенції співвідносяться з компонентами іншомовної комунікативної компетенції, модифікуючи частину змісту останніх, додаючи до них міжкультурний вимір. При цьому не усі аспекти компонентів іншомовної комунікативної компетенції мають "міжкультурний вимір" [3, с. 217]. Крім того, слід враховувати і те, що через їхню специфічність деякі елементи міжкультурної компетенції не можна співвідносити з жодним із компонентів іншомовної комунікативної компетенції. Зазначені аспекти необхідні для "освіченого підготованого міжкультурного комуніканта", але можуть бути відсутніми у межах успішно сформованої іншомовної компетенції [3].

Стосовно сутності самого концепту "міжкультурна компетенція" слід зазначити, що існує кілька підходів до його трактування.

У рамках когнітивного підходу він розглядається як когнітивні знання, які втілюються у поведінкових навичках. Метою зазначеного підходу є вдосконалення розуміння і підвищення рівня толерантності у прийнятті інших культур.

Представники поведінкового підходу відзначають можливість адаптації загальних людських навичок до умов міжкультурної комунікації.

Слід також згадати підхід, згідно з яким "культурною компетенцією можна вважати дію, яка відповідає і ефективно використовується для ви-

значення культурної ідентичності конкретної ситуації” [5, с. 53]. Проте заслуговує на увагу те, що попри різноманіття підходів існує загальне положення, яке притаманне більшості з них, і яке полягає у тому, що міжкультурній компетенції відповідає дія, у якій беруть участь представники двох різних культур, які здатні досягнути мети на основі компетентної поведінки, яка сприяє розумінню іншої культури [5].

З метою уточнення змісту міжкультурної компетенції наведемо її визначення й характеристики, які зустрічаються у наукових розробках.

Міжкультурна компетенція – “це компетенція особливої природи, яка базується на знаннях та уміннях, здатність здійснювати міжкультурне спілкування завдяки створенню для комунікантів спільного значення того, що відбувається, і досягати зрештою позитивного для двох сторін результату спілкування. Міжкультурна компетенція на має аналогії з комунікативною компетенцією носіїв мови й може бути властивою тільки міжкультурному комуніканту. Метою формування міжкультурної компетенції є досягнення такої якості мовної особистості, яке дасть їй можливість вийти за межі власної культури і набути якості медіатора культур, не втрачаючи власної культурної ідентичності” [3, с. 218]. На нашу думку, зазначене трактування міжкультурної компетенції найчіткіше й повніше відображає сутність і зміст міжкультурної компетенції. Міжкультурна компетенція означає також готовність і здатність приймати адекватні рішення у повсякденних ситуаціях, сягаючи позитивних результатів, здійснюючи вибір адекватних моделей поведінки, і що особливо важливо, зберігаючи свою індивідуальність та розвиваючи здатності до самопізнання [5].

До характеристик міжкультурної компетенції дослідники відносять наступні вміння:

- орієнтуватися у феноменах іншого образу життя, іншої свідомості і системи почуттів, ієрархії цінностей;
- сприймати й розуміти факти іншої культури, порівнювати їх з власним світоглядом і культурним досвідом, знаходити між ними відмінності й схожості;
- вступати з ними у діалог, критично осмислювати їх, і тим самим збагачувати власну картину світу

Крім того, німецькі дослідники К. Кнапп і А. Кнапп-Поттхофф пропонують виокремлювати наступні необхідні характеристики міжкультурної компетенції:

- розуміння залежності людського мислення, діяльності і поведінки, а також комунікативної діяльності і поведінки від культурно обумовлених когнітивних схем;
- розуміння культурної залежності і власного мислення, діяльності й поведінки, а також комунікативної діяльності і поведінки;

- здатність і готовність до прийняття міжкультурної перспективи;
- знання галузей рідної і цільової культури, в рамках яких зазначені культури можуть відрізнятися;
- знання різноманітних комунікативних стилів поведінки і уміння ідентифікувати їх у ситуаціях міжкультурної взаємодії;
- уміння інтерпретувати феномени комунікативної діяльності і поведінки з точки зору культурних детермінант;
- розуміння основних принципів міжособистісної комунікації;
- володіння комунікативними компенсаторними стратегіями;
- володіння стратегіями ідентифікації і аналізу нерозуміння під час спілкування на базі знань культурних відмінностей та їх впливу на комунікативну діяльність та поведінку;
- володіння стратегіями уникати і з'ясовувати нерозуміння у спілкуванні [14, с. 84-85].

З наведених вище дефініцій і характеристик слідує, що інтерпретації поняття "міжкультурна компетенція", його компонентна наповнюваність різноманітні, але разом з тим їх об'єднує те, що міжкультурна компетенція не обмежується наявністю у студентів знань культурних стандартів країни, мова якої вивчається, знань про схожості і відмінності своєї та іншої культури. Міжкультурна компетенція являє собою складне поєднання знань, умінь, якостей і здатностей особистості, які забезпечують вибір адекватних засобів і стратегій комунікативної і некомунікативної діяльності й поведінки студентів в умовах міжкультурної взаємодії.

Важливим результатом формування міжкультурної взаємодії майбутніх перекладачів, на нашу думку, є розвиток у них таких якостей і здатностей особистості, як здатність до безперервної освіти, яка передбачає наявність прагнення розширювати знання про культурне і соціокультурне життя країни, мова якої вивчається, і рідної країни, міжкультурної адаптації, здатності до рефлексії, толерантності і емпатії.

У широкому сенсі слова розвиток (тут розвиток міжкультурної компетентності) неможливий без рефлексії, яка відноситься до найважливіших психологічних механізмів, які дозволяють визначити ставлення особистості до власної дії і забезпечити перетворення цієї дії відповідно до умов міжкультурного спілкування. Рефлексія (від пізньолат. *reflexio* – згин, вигин, звертання назад, відображення) представляє собою форму теоретичної діяльності людини, яка спрямована на осмислення своїх власних дій та їх законів, діяльність самопізнання, яке розкриває специфіку духовного світу людини [7]. У сучасній педагогічній науці під рефлексією зазвичай розуміють самоаналіз діяльності та її результатів [8].

Рефлексія дозволяє, з одного боку, аналізувати, корегувати й регулювати учбову діяльність, яка спрямована на формування міжкультурної компетенції, з іншого боку – власну мовленнєву та немовленнєву пове-

дінку тих, хто навчається під час взаємодії у реальних умовах міжкультурної комунікації.

Іншою характерною рисою особистості, яка володіє високим рівнем сформованості міжкультурної компетенції, є толерантність. Розглядаючи феномен “толерантність”, слід виділити різноманіття трактувань його сутності з позицій різних наук. У філософії толерантність постає як співвідношення Я – ТИ для досягнення спільності, як загальнолюдська цінність, як чуттєво-емоційна основа спілкування і один з його засобів, який є раціональною складовою спілкування. У етиці толерантність трактується як моральний принцип міжособистісної взаємодії, певний моральний імператив, моральна цінність та моральна якість особистості, яка складається у сукупності з установок на діалог, розуміння й прийняття “іншого”. У психології толерантність є позасвідомою установкою, яка полягає у емоційній готовності індивіда до пошуку і досягнення спільності між образом Я і перетвореним у свідомості індивіда образом “іншого”. Часто толерантність розглядається як спосіб подолання антагонізму та неприйняття. Проте ця позиція не є правомірною, оскільки вона не враховує такої важливої перешкоди у міжособистісних відносинах, що покликана подолати толерантність, як байдужість. Таким чином, бути толерантним означає бути небайдужим, уважним і доброзичливим до оточуючих. Толерантна особистість – це особистість, яка здатна акцептувати різноманіття світу. “Важливою рисою толерантної особистості є не просто відмова від претензії на монопольне володіння істиною, але й критичність розуміння, здатність поставити усе навколо під сумнів, а потім доказово обґрунтувати свою, чужу або спільну з “іншими” точку зору” [4, с. 42 – 43].

З поняттям толерантності тісно пов’язано поняття емпатія, яке являє собою свого роду один з вищих рівнів толерантності [4]. Завдяки емпатії ми набуваємо здатності мимовільного “перевтілення” у інших людей з метою відчувати й зрозуміти як вони відчують, чому вони так діють. Емпатія – це головний шлях самоактуалізації людини [6] і одна з умов вдосконалення особистості. Формування у студентів емпатії як психологічного механізму міжособистісної взаємодії пов’язано з розвитком умінь співвідносити своє і чуже, долати страх і невпевненість перед незнайомими людьми у різних сферах діяльності іншого лінгвокультурної спільноти, брати на себе нові ролі у ситуаціях міжкультурного спілкування. Емпатійні уміння дають можливість прогнозувати можливі комунікативні невдачі, а також уникати їх. На нашу думку, найбільш значущими емпатійними, які слід розвивати у студентів, є наступні:

- приймати й розуміти позицію іншої людини;
- враховувати соціокультурну специфіку партнера по спілкуванню у виборі вербальних та невербальних засобів спілкування;

– сприймати і з повагою ставитися до іншої системи цінностей, іншого світобачення й світогляду.

Окрім вищезазначених якостей і властивостей показником сформованості міжкультурної компетенції є здатність особистості до адаптації у рамках двох і більше культур, до так званої "міжкультурної адаптації" [3]. Особистості, яка володіє цією здатністю, властиві такі якості, як повага і толерантне відношення до культурної самобутності народів інших країн і свого народу, готовність і здатність змінювати стереотипні уявлення, долати пересуди у зв'язку з набуттям нових знань і досвіду, усвідомлення і прояв себе як рівноправного й повноцінного учасника-субекта діалогу культур, здатного здійснювати міжкультурну взаємодію. З цього слідує, що міжкультурна адаптація інтегрує у собі усі вищезазначені якості та здатності особистості.

Зрештою, найважливішим результатом формування міжкультурної компетенції майбутніх перекладачів повинна стати здатність до безперервної освіти і самовдосконалення у напрямку полікультурності.

Підсумовуючі усе сказане, виокремлюємо наступні складові міжкультурної компетенції, формування й розвиток яких можливі на основі використання міжкультурного компоненту у навчанні іншомовного спілкування і необхідне для студентів-лінгвістів.

Відзначимо, що формування міжкультурної компетенції при застосуванні міжкультурного компоненту можливе лише на основі розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності у їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності, оскільки міжкультурний вимір (компонент) існує в усіх компетенціях, які складають іншомовну комунікативну компетенцію.

Як підсумок, зазначимо також, що формування міжкультурної компетенції є на сьогодні не просто модною проблемою сучасної методичної науки. Воно є необхідним і актуальним для суспільства в цілому і для конкретної особистості, зокрема для її розвитку. Недостатня увага до формування міжкультурної компетенції в процесі навчання іноземного спілкування може призвести до проблем майбутніх випускників у їхній професійній діяльності під час взаємодії з носіями іншої та рідної культури, оскільки міжкультурна компетенція – це компетенція особливої природи, яка є суттєвою рисою зрілої особистості, а її формування безпосередньо пов'язане з процесом само ідентифікації, набуттям особистої і національної гідності.

Література:

1. Асламова Т. В. Методика организации взаимодействия студентов в процессе обеспечения устному общению (английский язык, неязыковый вуз): дис. ... канд. пед. наук. – М., 2001.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: учеб. для сту-

дентов вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.

3. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: дис. ... д-ра пед. наук. – СПб., 2001. – 317 с.

4. Комогоров П. Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения: автореф. дис. ... канд. пед. наук. (13. 00. 08) / П. Ф. Комогоров; КГУ. – Курган, 2000. – 22 с.

5. Корочкина М. Г. Формирование межкультурной компетенции в техническом университете: дис. ... канд. пед. наук. – Таганрог, 2000.

6. Маслоу А. Способы поведения, ведущие к самоактуализации. “Твое здоровье”. – М., 1991. – № 2. – С. 26-31.

7. Словник іншомовних слів. Режим доступу <http://www.rozum.org.ua/index>.

8. Соколова Л. А. Рефлексивный компонент деятельности как необходимое условие развития учителя и учащегося // Иностранные языки в школе. – М., 2005. – №1.

9. Сысоев П. В. Культурное самоопределение обучающихся у условиях языкового поликультурного образования // Иностранные языки в школе. – М., 2004. №4.

10. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 7-22.

11. Тарасова Л. В. Формирование готовности младших школьников к межкультурному иноязычному общению: Начальные классы школ с углубленным изучением немецкого языка: Дис... . канд. пед. наук: 13. 00. 02. – Томск, 2005.

12. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2000. – 262 с.

13. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникация и культурно-языковая прагматика в теории и практике преподавания иностранных языков (языковой вуз): дис... . докт. пед. наук. – М., 1994. – 475 с.

14. Knapp, Karlfried / Knapp-Potthoff, Annelie: Interkulturelle Kommunikation, in: Zeitschrift für Fremdsprachenforschung 1/1990: 62-93.

Введенська Т. Ю.,

Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АККУЛЬТУРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У США

The author explores a set of factors that determine the efficiency and success of a person adaptation in a new cultural environment taking as an example the cases of Ukrainian immigrants who came to America in the 90-s of the XXth century. The empirical study of "American Ukrainians" demonstrated higher indices of social and psychological adaptation, inner locus of control and lower uncertainty avoidance than indigenous Ukrainians.

Key words: Acculturation, social and psychological adaptation, locus of control, uncertainty avoidance, intercultural communication.

Автор статті досліджує проблему, яка пов'язана з визначенням факторів, що можуть сприяти успішній адаптації людини до іншого культурного середовища, на прикладі історій українців – іммігрантів, які приїхали до США в 90-х роках XX сторіччя. Емпіричні дані, які були отримані в результаті дослідження, говорять про більш високий ступінь соціально-психологічної адаптації, локусу контролю та терпимості до невизначеності в українців які живуть в Америці порівняно з українцями на батьківщині.

Ключові слова: аккультурація, соціально-психологічна адаптація, локусу контролю, терпимість до невизначеності, міжкультурна комунікація.

З моменту першої хвилі масової імміграції тисячі років назад українські американці заснували узгоджену та динамічну спільноту. На даний момент в Америці функціонують українські юнацькі та студентські організації, наукові та професійні об'єднання, жіночі асоціації, об'єднання ветеранів, місцеві клуби, публікуються книги, газети та журнали українською мовою. В 1968 році в Гарварді було створено Центр Українознавства, який складається з кафедр української історії, мови та літератури. Пізніше кафедри українознавства почали створювати і в інших коледжах та університетах. В 1968 році в Вашингтоні було урочисто відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку.

Вищеописані аспекти суспільного життя українських американців засвідчують про динамічний і масштабний характер залучення українців до життя в американському суспільстві, тому дослідження цих явищ і вивчення психологічних аспектів адаптації українців до американської культури є актуальним.

В останній час певний інтерес до проблеми психологічної адаптації спостерігається в роботах вітчизняних психологів (Н. Д. Левітова, Ф. Б. Басіна, В. В. Століна, Ф. Є. Василюка і ін.)

Розгляд фактів та ідей, що відносяться до проблеми соціально-психологічної адаптації на рівні особистісних механізмів, дозволяють робити висновки про те, що більшість конкретних проблем кросс-культурної адаптації ще не вирішені, оскільки немає впевненості в тому, що основні адаптивні механізми вже повністю відомі психологічній науці. Не достатні знання про те, яким чином у складних ситуаціях адаптивні механізми складають певні комплекси та дозволяють особистості прийти до адаптивного стану, долаючи ці ситуації. Робляться спроби визначити чіткі критерії адаптивного стану особистості, її соціально-психологічного стану як стану динамічної взаємодії з середовищем.

Існує багато визначень поняття “адаптація” – так, в одному з останніх словників антропологічних термінів приводиться наступне тлумачення цього поняття: “Адаптація – процес взаємного пристосування між культурним та зовнішнім середовищем, спрямований на виживання й стабільність соціальної системи. У вузькому біологічному значенні адаптація припускає, що організм перетерплює зміни у своїй формі й у своєму поведженні, які призводять до формування якостей, що дають йому змогу вижити в певних умовах. У контексті антропології, адаптація означає, що культура є продуктом взаємодії між зовнішнім середовищем і стратегією життєдіяльності, тобто особливою технологією освоєння природних ресурсів, економічною та соціальною структурою” [1]. Етнологи розрізняють матеріальну й соціальну адаптацію. Під матеріальною адаптацією розуміють влаштування осель, стиль в одязі, технологію життєзабезпечення й пов’язані з нею ритуали. Соціальна адаптація включає в себе і, насамперед, форми соціальної та економічної організації життя людини. При цьому форми адаптації є гнучкими, мають нескінченну безліч варіацій, реагують на зміну в середовищі існування та у відносинах з іншими групами людей [7].

Одночасно, культурній екології властиве розуміння людського суспільства як “системи, що самоорганізуються, здатна сприйняти інформацію про зміни стану навколишнього середовища й змінити певні характеристики соціокультурної системи” [5]. Тому, крім вивчення того, яким чином соціокультурна система, як ціле адаптується до свого навколишнього середовища, що також трактується як ціле, культурна екологія досліджує й інший, не менш важливе питання: яким чином частини культури (соціальні інституції, культурні моделі) адаптуються один до одного [8].

У радянській спеціальній літературі зустрічається наступне (більш широке) розуміння соціальної адаптації: це “підсумок процесу змін соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних, економічних і демографічних відносин між людьми, пристосування до соціального середовища” [2].

Одним з найважливіших принципів теорії соціально-психологічної адаптації особистості А. А. Налчаджана є наступне твердження: у склад-

них проблемних ситуаціях адаптивні процеси особистості проходять за участю не окремих, ізольованих механізмів, а їхніх комплексів. Ці адаптивні комплекси, знов і знов актуалізуючись і використовуючись у подібних соціальних ситуаціях, закріплюються в структурі особистості і стають підструктурами її характеру. Вивчення стійких адаптивних комплексів є одним зі шляхів розвитку наукової характерології [6].

Культурну адаптацію – у широкому сенсі розуміють як складний процес, у випадку успішного завершення якого людина досягає відповідності (сумісності) з новим культурним середовищем, приймаючи її традиції як свої власні і діючи відповідно до них. Звичайно виділяють внутрішню сторону адаптації, що виявляється в почутті задоволеності і повноти життя, і її зовнішню сторону, що виявляється в участі індивіда в соціальному і культурному житті нової групи, повноправній міжособистісній взаємодії з її членами [3].

Беннет пов'язує культурну адаптацію та особистісний ріст з метою виділення етапів особистісного росту індивідів, які взаємодіють із представниками інших культур і отримують соціальну підтримку. Відповідно до цієї моделі, у процесі успішної культурної адаптації індивід проходить три етноцентристських етапи (заперечення розходжень; захист від розходжень з їхньою оцінкою на користь своєї групи; мінімізація розходжень) і три етнорелятивістських етапи (прийняття розходжень; адаптація до культурних або групових розходжень, тобто здатність не тільки їх визнавати, але і діяти відповідним чином; інтеграція, тобто застосування етнорелятивізму до власної ідентичності) [9].

Останнім часом міжкультурне пристосування стали розглядати як багатоаспектний процес, що включає в себе не тільки збереження позитивного емоційного стану і психічного здоров'я мігрантів, але і набуття ними соціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання завдань повсякденного життя. Утім, у багатьох дослідженнях виявлена кореляція між цими двома сторонами пристосування [4].

Триандис виділяє п'ять етапів процесу адаптації візитерів [11].

Перший етап, називаний "медяним місяцем", характеризується ентузіазмом, піднятим настроєм і значними надіями. Дійсно, більшість добровільних мігрантів прагнуть жити, учитися або працювати за кордоном. Багатьох з них чекають на новому місці: відповідальні за прийом люди намагаються, щоб вони почували себе "як удома", і навіть забезпечують деякими привілеями.

Але цей етап швидко проходить, а на *другому етапі* адаптації незвичне навколишнє середовище починає здійснювати свій негативний вплив. Наприклад, іноземці, що приїжджають у нашу країну, зіштовхуються з некомфортними, з погляду європейців або американців, житловими умовами, переповненим суспільним транспортом, складною кримінальною

обстановкою і багатьма іншими проблемами. Крім подібних зовнішніх обставин у будь-якій новій для людини культурі на неї впливають і психологічні фактори. Недостатнє знання мови і культурних звичаїв загострюється почуттями взаємного нерозуміння з місцевими жителями і неприйняття ними. Усе це приводить до розчарування, замішання, фрустрації і депресії. У цей період “чужинець” намагається утекти від реальності, спілкуючись переважно з земляками та обмінюючись з ними враженнями про “жахливих аборигенів”.

На *третьому етапі* симптоми культурного шоку можуть досягати критичного прояву, що виявляється в серйозних хворобах і почутті повної безпорадності. Не спроможні успішно адаптуватися в новому середовищі візитери-невдахи “виходять з неї” – повертаються додому раніш зазначеного терміну. Складніше приходить тим іммігрантам, які можуть вибрати переїзд в іншу країну і навіть відхід з життя. Однак набагато частіше мігранти одержують соціальну підтримку оточення і переборюють культурні розходження – вивчають мову, знайомляться з місцевою культурою.

На *четвертому етапі* депресія повільно змінюється оптимізмом, відчуттям впевненості і задоволення. Людина почуває себе більш пристосованою і інтегрованою до життя суспільства.

П'ятий етап характеризується повною – або довгостроковою, за термінологією Берри, – адаптацією, що має на увазі відносно стабільні зміни індивіда у відповідь на вимоги середовища [10]. В ідеалі процес адаптації приводить до взаємної відповідності середовища і індивіда, і ми можемо говорити про його завершення. У випадку успішної адаптації її рівень приблизно відповідним рівню адаптації індивіда на батьківщині. Однак не слід ототожнювати адаптацію в новому культурному середовищі з простим пристосуванням.

Щоб розглянути та дослідити психологічні аспекти соціально-психологічної адаптації українців до американської культури було проведене емпіричне дослідження, *гіпотезою* якого було припущення про те, що більш високі показники соціально-психологічної **адаптованості** будуть мати іммігранти-українці з внутрішнім (інтернальним) локусом контролю та низькими показниками нетерпимості до невизначеності соціального середовища. Дослідження проводилося в 2008 році.

Вибірка та її характеристики

В дослідженні взяли участь українці віком від 24 до 48 років, які іммігрували до Америки починаючи з 90-х років, проживають в неї постійно, займаються різними видами діяльності та мають різний стаж та ступінь адаптації до американського суспільства, культури та життя. Всього експериментальну групу склали 25 осіб, із них 9 чоловіків та 16 жінок.

В емпіричній частині було підібрано методики дослідження соціально-

психологічної адаптації українців, які живуть в американському суспільстві, та інструменти вивчення їх суб'єктивної задоволеності статусом в суспільстві, локалізації контролю, нетерпимості до невизначеності. Для співставлення рівня соціально-психологічної адаптації українців до життя в *українському* суспільстві з рівнем соціально-психологічної адаптації українців до життя в *американському* суспільстві було сформовано контрольну групу з 25 осіб віком від 24 до 48 років із них 9 чоловіків і 16 жінок, які проживають та працюють в Дніпропетровську та займаються різними видами діяльності.

Методи дослідження

Для проведення дослідження ми обрали наступні методики.

1) **Авторська анкета**, що визначає наступні вихідні дані:

- 1) вік;
- 2) сімейне становище;
- 3) працевлаштування;
- 4) задоволеність роботою;
- 5) задоволеність прибутком;
- 6) наявність планів пересуватися по службі;
- 7) наявність бажання повернутися на батьківщину.

2) Для дослідження **суб'єктивного контролю** ми скористались методикою, розробленою С. Ф. Бажиним та ін., на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера. Запропонована методика дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити два рівня локалізації суб'єктивного контролю: екстернальний, зовнішній локус контролю, і інтернальний, внутрішній локус контролю. При *низькому рівні інтернальності (екстернальний контроль)* люди майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і вважають, що більшість їх є результатом випадку чи вчинків інших людей. Тому "екстернали" емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, слабокомунікабельні, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими випадками. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті – результат їхніх власних дій, що вони можуть ними керувати і відчують відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. Респонденти з високими показниками суб'єктивного контролю мають емоційну стабільність, вони впertі, рішучі, відрізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Суб'єктивний локус контролю пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, відповідальності за те, що відбувається, із самоповагою, із соціальною зрілістю і самостійністю особистості.

3) Дослідження **толерантності до невизначеності** як базової риси особистості та невід’ємної умови успішної адаптації в іншому культурному середовищі за дихотомією “високий – низький ступінь запобігання невизначеності”.

Толерантність до невизначеності є глобальною рисою особистості, це емоційна і перцептивна особистісна змінна та когнітивно стильова ознака пізнання. Френкел-Брунсвік (1949) визначила цей конструкт як “відносну змінну”, яка виявляється у розпізнанні індивідом наявності позитивних і негативних рис у певнім суб’єкті. За Олпортом (1954) толерантність до невизначеності віддзеркалюється у забобоннім стилі мислення. Інші дослідники вважають, що толерантність до невизначеності співвідноситься з такими рисами, як авторитаризм, догматизм, адаптація та відкритість новому досвіду. Для визначення ступеня виявлення толерантності до невизначеності, ми обрали тест Нортон “Нетолерантність до невизначеності”.

4) Для діагностики **соціально-психологічної адаптації** ми скористались методикою К. Роджерса та Р. Раймонда.

Отримані результати в цілому підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що більш високі показники соціально-психологічної адаптованості властиві іммігрантам-українцям з внутрішнім (інтернальним) локусом контролю та низькими показниками нетерпимості до невизначеності соціального середовища.

Емпірично було підтверджено, що в українських іммігрантів, які живуть в Америці і є відірваними від культури, в якій вони народились і виросли, засвоїли норми і закони, сформували світогляд і спосіб мислення, спостерігається більш високий рівень соціально-психологічної адаптованості (70,5%), ніж в українців, які живуть в Україні (67,4%), в звичному для них середовищі, в рідній з дитинства культурі. Треба також відмітити, що в групі українців, які живуть в Америці відрізняються показники дезадаптації (29%) та адаптації (71%) від показників дезадаптації (32%) та адаптації (68%) в групі українців, які живуть в Україні.

Висновки

Ми вважаємо, що вагомим компонентом високої соціально-психологічної адаптації є суб’єктивна задоволеність статусом в суспільстві. “Американські” українці, на відміну від українців, які живуть в Україні, мають змогу отримувати від виконуваної роботи задоволення, відчують почуття реалізованості в професіональному плані та задоволені прибутком, що є одним з важливих аспектів адаптації. При цьому вони мають більше можливостей підвищуватися по службі і обирати вид роботи, який їм подобається. Хоча причини непрацевлаштованості можуть бути різними, взагалі ми можемо припустити, що в групі українців, які живуть в Америці, більше осіб, які можуть собі дозволити не працювати, на від-

міну від українців, які живуть в Україні. Останні змушені, в умовах економічної кризи, працювати, навіть якщо вони не достатньо задоволені роботою і ще менше задоволені прибутком. Сімейний стан також має велике значення, оскільки надає людині стабільності та підтримку. Ми бачимо, що кількість одружених переважає в групі українців-іммігрантів, що також впливає на успішність адаптації. Важливим, також є той факт, що переважна більшість українців, які живуть в Америці не має бажання повертатися на батьківщину і це може свідчити про те, що навіть, якщо у них виникають різного характеру проблеми, вони в змозі їх ефективно вирішувати.

Порівнявши показники рівня суб'єктивного контролю в обох групах, бачимо, що українці, які живуть в Америці, та українці, які живуть в Україні, мають майже однаковий середній показник суб'єктивного контролю в сфері загальної інтернальності (різниця лише 0,1 бал). Щодо показника суб'єктивного контролю в сфері досягнень в групі українців, які живуть в Америці середній показник більше, ніж українці, які живуть в Україні. Тобто, можна припустити, що українці-іммігранти схильні розраховувати на себе і свої сили, мають почуття відповідальності, емоційно стабільні, рішучі та впertі, соціально зрілі, що безперечно впливає на ефективність в адаптації. Треба також зазначити, що такі риси більш притаманні представникам американської культури, ніж представникам української культури, які схильні покладатися на зовнішні соціальні та політичні чинники в досягненні мети.

Враховуючи те, що входження особистості в нове культурне середовище є для неї стресогенним фактором та несе великий рівень невизначеності і фрустрації, толерантність до невизначеності є фактором, який сприяє соціально-психологічній адаптації. В даному дослідженні ми спостерігаємо вищий показник толерантності до невизначеності в контрольній групі. Це можна пояснити тим, що в українському суспільстві існують політичні, економічні, правові, соціальні та інші фактори, які мають нестабільний характер та тенденцію коливання та зміни показників і формують терпимість та норму життя українців. В контрольній групі, також, було виявлено тенденцію зниження толерантності з віком. Це можна пояснити тим фактом, що в українському суспільстві до 35-ти років, зазвичай, люди намагаються створити сім'ю та вибрати професійну стежку, що надає стабільності і трохи знижує рівень толерантності до невизначеності, тобто з віком ефективність адаптації знижується. Що стосується групи українців, які живуть в Америці можна зазначити, що процес входження в нову культуру вимагає "переплавлення" та прийняття життєвих позицій нової культури, може саме з цієї причини, а також з об'єктивних стабільних зовнішніх політичних, правових, економічних та інших чинників, рівень толерантності в цій групі трохи нижчий. Треба

також зазначити, що низькі показники толерантності до невизначеності притаманні носіям американської культури в цілому.

Таким чином, емпірично було доведено, що в українців, які живуть в Америці спостерігається більш високий рівень соціально-психологічної адаптованості, ніж в українців, які живуть в Україні. В рамках даної теми представляється актуальним подальше вивчення зв'язку психологічної ідентичності з рівнем адаптованості як більш змістовного процесу соціалізації та акультурації українців в американському суспільстві.

Література:

1. Агеев В. С. Межгрупповое воздействие. Социально-психологические проблемы. – М., 1990.
2. Андриенко Е. В., Социальная психология. – М., 2001.
3. Коул М. Кросс-культурные исследования. – М., 1997.
4. Коротеева В. В. Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества. – М., 1994.
5. Лебон Г. Психология народов и масс. – СПб., 1995.
6. Налчаджян А. А., Мкртчян М. А. Мотив, конфликт, фрустрация. – Ереван, 1978.
7. Поршнев Б. Ф. Противопоставление как компонент этнического сознания. – М., 1973.
8. Стефаненко Т. Г., Шлягина Е. И. Методы этнопсихологического исследования. – М., 1993.
9. Basic concepts of intercultural communication: a reader/edited by Milton J. Bennett – Yarmouth: Intercultural Press, 1998.
10. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), pp. 5-3.
11. Triandis H. C., Lambert W. W. *Handbook of cross-cultural psychology*. Vol. 1. – Boston, 1980.

Великорода Ю. М.,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

МАНІПУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ В АМЕРИКАНСЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ ІЗ ЖУРНАЛІВ “TIME” ТА “NEWSWEEK”)

У статті мова йде про маніпулятивну функцію прецедентних феноменів в американському медіа дискурсі. На матеріалі прикладів із журналів “Time” та “Newsweek” розглядається механізм здійснення маніпуляції завдяки використанню прецедентних феноменів.

Ключові слова: *Прецедентний феномен, медіа дискурс, мовна маніпуляція.*

The article deals with the manipulative function of precedent-related phenomena in the US media discourse. The mechanism of manipulation through the use of precedent-related phenomena is researched on the basis of examples from “Time” and “Newsweek” magazines.

Key words: *Precedent-related phenomenon, media discourse, lingual manipulation.*

Медіа дискурс завдяки можливості охопити значну аудиторію надає авторам статей потенціал для маніпулювання свідомістю адресатів. Прецедентні феномени через свою асоціативність та експресивність стають одним із засобів здійснення такої маніпуляції у медіа дискурсі. У даній статті здійснюється спроба дослідження маніпулятивної функції прецедентних феноменів в американському медіа дискурсі на матеріалі статей із журналів “Time” та “Newsweek”.

З часу введення Ю. Н. Карауловим у 1987 році терміна “прецедентний текст” (згодом більшого поширення набув термін “прецедентний феномен”) функціонування прецедентних феноменів стало предметом лінгвістичних розвідок у різних типах дискурсу – літературному, політичному, рекламному, гумористичному, медійному [13; 4; 6; 8; 9; 2]. Однак дані дослідження не торкалися маніпулятивної функції прецедентних феноменів у медіа дискурсі.

Для того щоби з’ясувати характеристики маніпулятивної функції прецедентних феноменів у медіа дискурсі, слід окремо розглянути та дати трактування маніпуляції. Маніпуляцію у дискурсі розуміють як комунікативну та інтеракційну практику, у якій маніпулятор здійснює контроль над іншими людьми, здебільшого проти їх волі чи найкращих інтересів [14, с. 360]. У випадку вживання прецедентних феноменів у медіа дискурсі маніпуляція здійснюється шляхом нав’язування адресату тракту-

вання подій чи ситуацій, які є вигідними для маніпулятора. Як вважає С. Кара-Мурза, природа маніпуляції полягає в наявності подвійної дії – поряд із повідомленням, котре посилається відкрито, маніпулятор посилає адресату “закодований” сигнал, сподіваючись, що цей сигнал викличе у свідомості адресата ті образи, котрі потрібні маніпулятору. Цей прихований вплив опирається на “неявне знання”, котрим володіє адресат, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, котрі впливають на його почуття, думки та поведінку. Мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоби пустити процес уяви по потрібному руслу, але так, щоби людина не помітила прихованого впливу [5, с. 99]. Одним із засобів такого прихованого впливу на свідомість адресата у медіа дискурсі є прецедентні феномени, котрі трактуються як “компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний та використаний у когнітивному й комунікативному плані. Розуміння текстів, що містять прецедентні феномени, ґрунтується на фонових й енциклопедичних знаннях адресатів” [11, с. 492]. Забезпечення прихованого впливу досягається за рахунок того, що маніпулятор опирається на “неявне знання”, котре у випадку вживання прецедентних феноменів включає в себе фонові та енциклопедичні знання адресатів та асоціації, пов’язані з прецедентними феноменами.

У нашому дослідженні зупинимось саме на мовній маніпуляції, яку розуміємо як використання особливостей мови та принципів її вживання з метою прихованого впливу на адресата в потрібному для мовця напрямку; “прихованого” означає такого, що не усвідомлюється адресатом. Іншими словами, коли приховані можливості мови використовуються мовцем для того щоби нав’язати реципієнту певне уявлення про дійсність, ставлення до неї, емоційну реакцію чи намір, що не співпадають із тими, які адресат міг би сформулювати самостійно, мова йде про мовну маніпуляцію [1, с. 145].

Маніпулятивною функцією прецедентних феноменів у медіа дискурсі називатимемо функцію прихованого впливу, неусвідомленого адресатом, на формування думок, переконань адресата та спонування його до вчинення певних дій, вигідних маніпулятору. Найбільший маніпулятивний ефект при вживанні прецедентних феноменів досягається за рахунок 1) їх включення у текстові домінанти (заголовок, початок чи кінець статті), у цьому випадку домінантне розташування прецедентного феномену через його аксіологію сприяє формуванню у реципієнта певної думки про сам текст; та 2) завдяки використанню трансформованих прецедентних феноменів, коли в одній одиниці наявні два смисли – дослівний та глибинний, закладений у прецедентному феномені.

Для того щоби скерувати розуміння змісту статті у напрямку, вигідному маніпулятору, автори статей використовують прецедентні феноме-

ни у заголовку. Механізм маніпуляції у випадку вживання прецедентних висловлювань побудований на знанні основних властивостей сприйняття, що базуються на зміні фігури та фону. В єдиному акті сприйняття фігура і фон можуть мінятися місцями, і за рахунок цієї закономірності за допомогою введення слова на початок або кінець прецедентного висловлювання формується нова фігура з фону, зміненого таким чином. Місце прецедентного феномену є суттєвим, наприклад, більш ефективно сприймається та запам'ятовується початок та кінець будь-якого повідомлення в дискурсі, оскільки "спрацьовує" психологічний "ефект границі" [10, с. 162]. Залежно від формулювання назви статті та асоціації, котрі стоять за прецедентним феноменом, весь зміст статті сприймається із перспективи, закладеної автором у заголовку. Коли адресат читає заголовок, у нього з'являються певні очікування щодо змісту статті. Однак не завжди очікування щодо змісту, які можуть виникнути після прочитання її назви, будуть виправдані. Такий прийом можна назвати ефектом "обманутого очікування", коли прецедентна ситуація, котра вводиться за допомогою прецедентного феномену, пов'язана у свідомості з чітко фіксованим набором асоціацій та конотацій, змушує передбачати їх актуалізацію при актуалізації прецедентного феномену, однак актуалізованим виявляється дещо інше [3, с. 264-265]. Наприклад, у назві статті "*Tear Down This Wall*" (Newsweek, April 20, 2009) активізується прецедентне висловлювання Рональда Рейгана та промова, яку він виголосив у 1987 році у Берліні. Це прецедентне висловлювання асоціюється, перш за все, з боротьбою проти тоталітаризму та комунізму в східній Європі у кінці 1980-х років та з боротьбою уряду США проти таких режимів. Крім того, дане висловлювання має конкретний денотат (Берлінську стіну). Однак у статті йдеться про відносини між США та Кубою та про "стіну" економічних та політичних санкцій, накладених на Кубу урядом США. Завдяки аксіології цього прецедентного висловлювання та асоціаціям, пов'язаним із прецедентною ситуацією, в адресата перед прочитанням статті виникатимуть оцінки: "стіна – це погано, її необхідно усунути через те, що від тоталітарного режиму страждають люди". У даному прикладі відбувається зміна об'єктів прецедентної та реальної ситуації. Якщо у випадку із Берлінським муром США виступали як борець проти стіни, а комуністичні режими як символ стіни та перешкоди, то у реальній ситуації (кубинсько-американських відносинах) США виступають як прихильник та головний "архітектор" стіни. Прирівнюючи ситуацію холодної війни до ситуації відносин між США та Кубою, автор прагне, щоби у читачів з'явився осуд реальної ситуації та переконання, що такий стан речей є неприпустимим. Маніпулятивна функція реалізується завдяки тому, що в адресата може існувати інша, протилежна точка зору, адже попередні уряди та політичні сили, котрих підтримували виборці,

не вважали необхідним зняття ембарго протягом майже півстоліття. Таким чином, маніпулятор прагне, щоби в адресатів виник осуд даної ситуації, незважаючи на їх політичні переконання.

Потенційно більшою маніпулятивністю володіють трансформовані прецедентні феномени, вжиті у назвах статей. В іншому прикладі використання цього ж прецедентного феномену у назві статті “*The Wall Isn’t Falling*” (Newsweek, July 6-13, 2009) про громадський неспокій в Ірані, викликаний результатами президентських виборів, відбувається апеляція до вище описаного прецедентного висловлювання (“*Tear down this wall!*”). Для підсилення асоціацій, пов’язаних із трансформованим прецедентним феноменом та запобігання можливості трактування заголовку без урахування прецедентного феномену, автор статті у першому абзаці завдяки чітко фіксованим дескрипціям актуалізує прецедентну ситуацію падіння Берлінської стіни:

Whenever we see the kind of images that have been coming out of Iran over the past two weeks, we tend to think back to 1989 and Eastern Europe. That time, when people took to the streets and challenged their governments, those seemingly stable regimes proved to be hollow and quickly collapsed. What emerged was liberal democracy. Could Iran yet undergo its own velvet revolution?

Порівнюючи ситуацію в Ірані з ситуацією у Східній Європі у 1989 році, автор скеровує хід думок мовця у напрямку засудження Іранського режиму як антидемократичного. Берлінська стіна як фізичний бар’єр і символ залізної завіси сприймається як перепона демократичним змінам, котра неодмінно повинна впасти. На її тимчасовість вказує також використання граматичної форми present continuous у заголовку (пор. “*The wall isn’t falling*” як тимчасова ситуація та “*The wall doesn’t fall*” як постійний стан або “*The wall hasn’t fallen*” як результат, актуальний у теперішній ситуації), яка підсилюється і лексичними засобами, використаними у першому абзаці: “*seemingly stable*”, “*quickly collapsed*”. До такого порівняння реальної ситуації та прецедентної ситуації автор вдається ще декілька разів далі у тексті статті: “*In 1989 in Eastern Europe, all three [democracy, religion and nationalism] were arrayed against the ruling regimes*”, “*... a much-disliked imperial power, the Soviet Union*”. Хоча автор і відкрито говорить про різницю двох ситуацій та малоймовірність розвитку подій у Ірані, подібного до того, який був у Східній Європі у 1989 році (“*It’s possible, but unlikely*”), використання прецедентного висловлювання та актуалізація даної прецедентної ситуації дозволяє говорити про мовну маніпуляцію зі сторони автора. Адже уже у заголовку іранський уряд отримує різко негативну оцінку, котра розвивається у змісті статті. За допомогою прецедентних феноменів автор нав’язує читачеві своє ставлення до ситуації та своє розуміння та трактування подій. Така

маніпуляція підсилюється заголовковим використанням та трансформацією прецедентного висловлювання.

Серед трансформованих прецедентних феноменів у маніпулятивній функції особливо часто виступають прецедентні феномени, у яких відбулася зміна лише одного лексичного компонента при збереженні граматичних відношень. У таких прикладах один знак передає два значення одночасно внаслідок того, що над значенням одного слова "надбудоване" значення іншого, і вони функціонують у свідомості людини при сприйнятті цього складного знака одночасно, збагачуючи один одного новими відтінками смислу [10, с. 162]. Так, у назві статті "*We Are All Socialists Now*" (Newsweek, February 16, 2009) використано трансформоване прецедентне висловлювання "*We are all Keynesians now*", котре приписують президенту США Річарду Ніксону, і котре асоціюється із неохочим визнанням необхідності регулювання ринкової економіки урядом. Заміна компонента "*Keynesians*" на "*Socialists*" не заважає розпізнаванню оригінального висловлювання, а отже і розпізнаванню його значення та асоціацій, пов'язаних із ним. У трансформованому прикладі обидва значення прецедентного висловлювання (оригінальне та нове) функціонують одночасно, більше того, слово "*Socialists*" володіє більш негативною конотацією в американському суспільстві (через перевагу ринкової форми економіки, яка, згідно з громадською думкою, сприяла заможності громадян США).

Трансформовані прецедентні феномени можуть також вживатися поряд із прецедентними феноменами у своїй оригінальній формі для підсилення ефекту маніпуляції. Наприклад, у статті "*Why Turkey Must Get In*" (Newsweek, July 27, 2009) спроби блокування європейської інтеграції Туреччини з боку уряду Франції автор порівнює із прецедентною ситуацією з часів Другої світової війни:

*Sarkozy's veto has become a new **Maginot Line**, the futile and antiquated fortifications France built to defend itself.*

У наступному абзаці автор створює трансформоване прецедентне висловлювання для того, щоб надати більшій силі своїм аргументам:

*Like the **Maginot Line**, the **Sarkozy line** can be circumvented if the Turkish government, which once eagerly pursued EU membership, re-embraces the EU.*

Така трансформація також не заважає одночасній актуалізації двох значень прецедентного висловлювання завдяки згадуванню оригінальної форми у тексті раніше. Порівняння зовнішньої політики Франції із невдалою спробою захистити країну від неминучої небезпеки викликатиме у читача скептичне сприйняття таких спроб французького президента. Більше того, оскільки прецедентна ситуація є історичною подією, читачі знають, який був її результат, і відбувається нав'язування авторського бачення теперішньої ситуації як неминучої невдачі у майбутньому.

Підсилення маніпулятивної функції прецедентних феноменів відбувається за рахунок того, що у свідомості мовців вербальні прецедентні феномени існують у сталій, незмінній, легко впізнаваній формі, і, незважаючи на заміну одного компонента, мовці здатні відтворити оригінальну форму трансформованої одиниці. Наприклад, у статті “Less Vegas” (Time, August 31, 2009) про вплив економічної кризи на гральний бізнес та ринок нерухомості у Лас Вегасі, під ілюстрацією до залишеної без нагляду квартири поміщено титр: “*Fear and loaning*”. “*Fear and Loathing in Las Vegas*” є книгою (екранізованою у 1998 році) про досягнення американської мрії у Лас Вегасі за допомогою протизаконних методів. У зв’язку із фонетичною подібністю слів “loaning” та “loathing” та сталою формою прецедентного висловлювання нововведений компонент буде набувати конотації та негативних асоціацій заміненого компоненту. Така мовна гра дає змогу автору змусити читача сприймати “loaning” як “loathing”, а через фонетичну близькість слів читач навіть не повинен бути обізнаний із прецедентним текстом. Маніпуляція відбувається не лише на рівні когнітивного процесу, а й на рівні звукових (підсвідомих) асоціацій. На думку Є. Менджерницької, ефект трансформації прецедентних феноменів, котрі у свідомості мовців закріплені у формі когнітивних стереотипів, спрямований не лише на приваблення уваги читача, а й на вплив на нього аж до зміни його світосприйняття. Активне використання прийому руйнування когнітивних стереотипів (трансформації прецедентних висловлювань та імен) свідчить про універсальний спосіб впливу на реципієнта медіа текстів [7, с. 60-61]. Стереотипи є одними з ключових регуляторів дії маніпулятора в рамках соціальної структури суспільства, оскільки вони привносять у лексичну систему конотативні оцінки “свого” і “чужого”, “доброго” і “поганого”, “прийнятного” і “неприйнятного” [12, с. 180].

Однак маніпулятивна функція прецедентних феноменів у медіа дискурсі може актуалізовуватись не лише при їх вживанні у заголовках або у трансформованій формі. Іноді прецедентні феномени з маніпулятивною функцією вживаються у тексті самої статті. Для досягнення максимального маніпулятивного ефекту автори апелюють до прецедентних феноменів, котрі закріплені у когнітивній базі адресатів як символи, що асоціюються із основними цінностями даної етнокультурної спільноти. Особливо часто цей прийом використовується при висвітленні питань, до яких у суспільстві існує неоднозначне ставлення, котрі є дискусійними та суперечливими. Наприклад, у статті “The Conservative Case for Gay Marriage” (Newsweek, January 18, 2010) автор намагається переконати адресата у необхідності легалізувати одностатеві шлюби. Аргументуючи свою позицію, автор вдається до використання ключових для американської когнітивної бази прецедентних феноменів, зокрема Конституції та

Декларації незалежності США: *"The dream that became America began with the revolutionary concept expressed in the Declaration of Independence: "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the Pursuit of Happiness".*" У тексті статті наявні й інші імпліцитні посилання на згадані прецедентні тексти та атрибути інших прецедентних феноменів, котрі асоціюються із визначеними історичними подіями: *"I do not believe that our society can ever live up to the promise of Life, Liberty, and the Pursuit of Happiness until we stop this invidious discrimination".*, *"Simply because something has always been done a certain way does not mean that it must always remain that way. Otherwise we would still have segregated schools and debtors' prisons"*. Слід зазначити, що у тексті наявні також інші маніпулятивні прийоми, а не лише прецедентні феномени, зокрема порівняння проблеми одностатевих шлюбів із іншими видами дискримінації в історії країни та трактування легалізації одностатевих шлюбів як невід'ємної цінності американського суспільства: *"Why same-sex marriage is an American value"*. (підзаголовок), *"Legalizing same-sex marriage would also be a recognition of basic American principles and would represent the culmination of the nation's commitment to equal rights"*, *"In 1857, the Supreme Court held that an African-American could not be a citizen"*, *"We once tolerated laws throughout the United States that prohibited marriage between persons of different races"* тощо. Однак кульмінації маніпуляція досягає в заключному абзаці, коли автор апелює до основних цінностей американського суспільства, використовуючи прецедентні феномени, котрі стали міфами та сприймаються як такі без необхідності доведення їх правоти. Так, у першому реченні останнього абзацу автор підсумовує свої аргументи з використанням прецедентних феноменів: *"Americans who believe in the words of the Declaration of Independence, in Lincoln's Gettysburg Address, in the 14th Amendment, and in the Constitution's guarantees of equal protection and equal dignity before the law cannot sit by while this wrong continues"*. Завдяки такому підсумку автор залишає противників одностатевих шлюбів без контраргументів, адже наведені прецедентні феномени в силу їх міфологічності та архетипності для американського адресата не можуть бути оскаржені. Опоненти одностатевих шлюбів опиняються в опозиції до ідей батьків-засновників, до ідей, висловлених у Конституції та Декларації незалежності США. Об'єктом маніпуляції у цьому випадку будуть не лише опоненти одностатевих шлюбів, у котрих існують стійкі переконання, а у більшій мірі люди з нейтральною позицією, котрі ще не визначились або котрим просто байдуже.

Знаючи особливості формування сприйняття як когнітивного процесу, автори можуть керувати ними, створюючи установки на сприйня-

тя визначеного смислу висловлювання. При цьому необхідне розуміння (інтерпретація висловлювання) спрямовується використанням механізму фігуро-фонових відношень у сприйнятті. Модифіковані прецедентні феномени за рахунок аксіологічного напруження, яке вони викликають та яке виникає через їх інтертекстуальність, краще запам'ятовуються та впливають [10, с. 162].

Таким чином, прецедентні феномени завдяки своїй складній структурі, апелюванню до енциклопедичних та фонових знань адресата, можливості використання у текстових домінантах, а також легкій трансформованості, котра не заважає розпізнаванню оригінального прецедентного феномену та асоціацій, пов'язаних з ним, виступають як один із ефективних засобів мовної маніпуляції в американському медіа дискурсі. Потенціал прецедентних феноменів дозволяє говорити про можливість їх використання з метою здійснення прихованого, неусвідомленого впливу на адресата, котрий задіює складні інтерпретативні процедури у когнітивному процесі. Маніпулятивна функція прецедентних феноменів у медіа дискурсі може підсилюватись іншими засобами маніпуляції. Перспективами подальших розвідок можуть стати дослідження інших функцій прецедентних феноменів у медіа дискурсі, а також дослідження маніпулятивної функції прецедентних феноменів у інших дискурсах (рекламному, політичному тощо).

Література:

1. Борисова Е. Имплицитность в языке и речи. / Е. Борисова, Ю. Мартемьянов – М.: Языки русской культуры, 1999. – 200 с.
2. Ворожцова О. А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года: автореферат дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / О. А. Ворожцова – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
3. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: дис. ... доктора филол. наук: спец. 10. 02. 19. / Гудков Дмитрий Борисович. – М., 1999. – 400 с.
4. Илюшкина М. Ю. Прецедентные феномены в российской и британской печатной рекламе услуг для туристов: автореферат дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / М. Ю. Илюшкина – Екатеринбург, 2008. – 24 с.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. /Сергей Кара-Мурза. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
6. Кремнева А. В. Функционирование библейского мифа как прецедентного текста (на материале призывов Джона Стейнбека): автореферат дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 19 “Общее

языкознание, социалингвистика, психолнгвистика" / А. В. Кремнева – Барнаул, 1999. – 24 с.

7. Менджеричкая Е. О. Когнитивные стереотипы и их обыгрывание в дискурсе качественной прессы. / Е. О. Менджеричкая // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Вып. 15 – М.: МАКС Пресс, 2000. – С. 59-61.

8. Попова Е. А. Интертекстуальность как средство воздействия в политическом дискурсе (на материале англоязычных текстов о политической карьере А. Шварценеггера): автореферат дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Е. А. Попова. – Самара, 2007. – 22 с.

9. Проскурина А. А. Прецедентные тексты в англоязычном юмористическом дискурсе: автореферат дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / А. А. Проскурина – Самара, 2004. – 20 с.

10. Самигулина Ф. Г. Структура знаний и представлений человека (Прецедентные феномены и их функционирование в рекламном дискурсе). / Ф. Г. Самгулина // Мова і культура (науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VI (118). – С. 158-164.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / Олена Олександрівна Селіванова – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

12. Славова Л. Л. Інтенціональність та маніпулятивність у політичному англomовному дискурсі. / Л. Л. Славова // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Випуск 18. Книга 2. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 179-182.

13. Чорновол-Ткаченко Р. С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германські мови" / Р. С. Чорновол-Ткаченко – Харків, 2007. – 20 с.

14. Van Dijk Teun A. Discourse and manipulation. / T. A. Van Dijk // Discourse and society. – London: SAGE Publications, 2006. – P. 359-383.

Войцешук Л. А.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ФІЛОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА Ф. ШЛЯЕРМАХЕРА ТА В. ДІЛЬТЕЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються філологічні герменевтичні концепції нового часу, зокрема теорія інтерпретації Фрідріха Ернста Шляєрмахера та Вільгельма Дільтея, наголошується на діалогічній природі художнього тексту представниками феноменологічної герменевтики.

Ключові слова: герменевтика, феноменологічна герменевтика, діалогізм художнього тексту, інтерпретація, дивінативний напрямок, порівняльний напрямок, інтенція тексту.

The article deals with philological hermeneutical conceptions of new period, in particular the theory of interpretations by Friedrich Ernst Schleiermacher and Wilhelm Dilthey, the dialogical nature of fiction text is emphasized by representatives of phenomenological hermeneutics.

Key words: hermeneutics, phenomenological hermeneutics, interpretation, direction, comparative direction, text intention, fiction communication, dialogism of text.

Герменевтика – одна з репродуктивних течій сучасної філософії та гуманітарних наук. Саме поняття “герменевтика” є неоднозначним. Під нею розуміють і осягнення сенсів та значень знаків, і теорію та епістемологію інтерпретацій. Отже, герменевтика – це практика розуміння текстів. До цього слід додати, що розрізняються герменевтика літературна, філософська, теологічна, а в наш час у певній мірі і лінгвістична, що взаємодіє з семантикою.

Початки філологічної герменевтики можна знайти у працях одного з найвідоміших представників романтико-теологічного руху в Німеччині Фрідріха Ернста Даніеля Шляєрмахера. Саме завдяки йому, а пізніше Вільгельмові Дільтею загальна герменевтика здобула статус філософської проблеми. Слід зазначити, що біблійна, а також філологічна герменевтика функціонували паралельно лише з 1757 року, після видання праці Георга Ф. Маєра. Їх ототожнювали на рівні застосування процедур, оскільки біблійна герменевтика, на думку Г. Маєра, послуговується методами інтерпретації. Однак, по суті їх перестав розділяти Шляєрмахер, надаючи цим можливість утвердження герменевтики як науки про процедури інтерпретації і механізми розуміння. На думку Лукаша Врубеля, теолог поставив завдання збудувати універсальну герменевтику не стільки як теоретичну науку, скільки як практичне вміння інтерпретації

і розуміння текстів. Маючи на меті визначення основ систематичного підходу до проблеми інтерпретації, він досліджував не тільки правила й алгоритми інтерпретування та тлумачення текстів. По суті, він просунувся значно далі, аналізуючи сам процес розуміння, який усе-таки визначає будь-яку інтерпретацію. Тим самим він перший окреслив ті наслідки для розуміння, які випливають з механізму герменевтичного кола.

Про герменевтичне коло як основний принцип розуміння та герменевтичної процедури він писав, що "ніхто не може навіть почати інтерпретацію без нього". Коло є механізмом людського розуміння. Ідея Шляєрмахера зводиться до того, що цілість може бути зрозумілою лише через її частини, які своєю чергою, можна розуміти тільки у співвідношеннях із цілістю, яку вони будують і якій належать.

Інтерпретація, за версією Шляєрмахера, має дві сторони, які було описано за допомогою опозиційних категорій граматичного розуміння і психологічного розуміння. Цей поділ впливає з факту, що кожне висловлювання одночасно детермінується і співвизначається мовою, якою його було виражено, а також думками його надавача. Під цим кутом зору граматичне розуміння оперує граматичним, лексичним чи генологічним контекстом тексту, а психологічне прагне до правильної локалізації тексту в контексті "інтелектуального життя автора", що вимагає, зокрема, бібліографічних пошуків. Внаслідок цього психологічне розуміння врешті-решт відсилає до того, що Шляєрмахер називає розпізнаванням присутності автора у мові тексту. При цьому граматична інтерпретація є об'єктивною (предметною) інтерпретацією остільки, оскільки психологічна є суб'єктивною (суб'єктною). Перша визначає спосіб конструкції як форму делімітації значення, а друга – навіювання значення. Обидві не можуть застосовуватись у досконалій гармонії, оскільки це передбачало б, що автор ужив мову абсолютно правильно, а читач, своєю чергою, абсолютно досконало її зрозумів. Мистецтво герменевтики полягає у вмінні переходу від однієї перспективи до іншої, в акцентуванні то на одному аспекті читання тексту, то на іншому.

Існує логічна думка щодо передумови функціонування герменевтичного кола та існування двох сторін інтерпретації з двома методами, або ж двома рухами, які повинні постійно виконуватись в інтерпретації. Вони зводяться до дивінативного та порівняльного підходів, які постійно перебивають у певних взаємостосунках і які не можна розділяти.

Дивінативний напрямок визначає прагнення до зрозуміння автора в його індивідуальності, неповторності, творчій інтимності і полягає у спробі вживання інтерпретатора в позицію автора. Отже, він шукає інтенцію тексту. Проте Ф. Шляєрмахер наголошує на тому, що це не означає, що з боку інтерпретатора можливе повторення твору чи повного відтворення контексту або умов його появи. Насправді йдеться про

читацький жест вживання в ситуацію автора. Натомість порівняльний напрямок здійснює спроби зрозуміти прочитаний твір як реалізацію певного типу, характерного для моделей певних художніх рішень.

Наслідком таких міркувань є те, що перед інтерпретацією, а отже, й перед герменевтикою, постає мета: “зрозуміти текст так само, і навіть краще від автора”. Завданням інтерпретатора є знайти і вказати ті місця в тексті, ті його риси, які сам автор міг не усвідомлювати. Водночас, а на цьому Шляермахер особливо наголошував, це завдання є лише певною метою, воно визначає ідеал інтерпретації. До нього можна тільки наближатися; ідеальна, повна інтерпретація залишається лише у сфері проекту, вона недосяжна. Отже, інтерпретація є нескінченною і багаторівневою дією, яка вимагає біографічних, бібліографічних, стилістичних, мовних, історичних, суспільних, психологічних досліджень. Відтак, інтерпретація – як принципово ідеальна екзегеза – є неможливою. Проте Шляермахер не ставить таких радикальних завдань. Рішення щодо того, як далеко і в яких напрямках повинна рухатися інтерпретація, мусить визначитися практичними міркуваннями.

Якщо Шляермахер і підготував ґрунт для такого розуміння герменевтики, яке знайшло свою артикуляцію в працях Вільгельма Дільтея (1833-1911), де вона постала як теорія і методологія інтерпретації текстів, то треба наголосити, що його наступник (йдеться про В. Дільтея) значно розвинув і змодифікував сферу її застосування, зробивши предметом інтерпретації будь-які людські дії й витвори. Дільтей констатував факт, що якщо природничі науки (Naturwissenschaften) прагнуть до з'ясування (Erklärung), то метою гуманістики (Geisteswissenschaften) є розуміння (Verstehen). Цим самим він розглядав гуманістику в перспективі філософських проблем, осмислюючи, зокрема, її епістемологічні основи та практичні методології. Базуючись на такій програмі досліджень, філософ наголошував, що розуміння, як мета гуманітарних наук, відноситься до проблеми пізнання проявів людського життя. Чуттєво доступні прояви психічного життя, незважаючи на їхню різноманітність, насправді об'єднують спосіб, у який ми їх пізнаємо – розуміння, яке є тлумаченням, інтерпретацією (Deutung). Завданням інтерпретації є відтворення (Nachbildung) чужого життєвого досвіду, а внаслідок цього – осягнення знання про предмет свого дослідження. Якщо ж розуміння та інтерпретація є спільними для всіх людей, то методологія гуманітарних наук своїм предметом повинна мати всі культурні витвори. Герменевтика виявляється в такій ситуації не тільки мистецтвом інтерпретації і розуміння текстів, а й методологією гуманітарних наук.

Звичайно, завданням, яке поставив перед собою філософ, було не тільки набуття методології гуманітарних наук чи методологічні міркування про психічні процеси. Адже Дільтей розширив поле зацікавлень,

наголошуючи, що метою гуманістики є дослідження, а відтак і пізнання об'єктивних витворів життя – будь-яких значущих виражень людського існування: жестів, дій, життя у розумінні біографічної одиниці, і, звичайно, творів мистецтва, зокрема словесних. Шлях до цього пізнання найкраще виражає категорія розуміння, яка є спільною для всіх людей і становить спільний процес дослідження, адекватний усій різноманітності предметів, що піддаються герменевтичній процедурі. Вже тоді наступник Ф. Шляєрмахера В. Дільтей послуговувався теоретичним категоріями, які не тільки були характерними для всієї його філософської творчості, а й накресливали коло пошуків, визначаючи разом з тим досягнуті результати. Зрештою, категорії переживання, експресії, вираження, відтворювального переживання, розуміння, сенсу, тлумачення у результаті створили мову герменевтики ХХ століття.

Діючи в рамках окресленої таким чином парадигми, Дільтей у процесі дослідження робив головний акцент на індивідуальному – на індивідумі.

Наслідком такого переосмислення були нова мета і предмет дослідження – типи творчої уяви. В цей період було опрацьовано поняття переживання (*Erlebnis*), здатності образотворення, представлення психічних станів в об'єктивізованих виразах внутрішнього життя. Дільтей вказує на три комплементарні риси переживання – воно є водночас досвідом, психічним станом і його вираженням. Далі переживання фактично розглядається як джерело поезії (а потім і всієї культури).

Дільтей приділяв найбільшу увагу текстам, тобто письмовим джерелам, що було наслідком припущення, що саме в мові внутрішній світ людини виражається найповніше. Переживання, які проходять крізь мовну сітку і які набули зовнішнього виразу, є доступними у вигляді літературних творів на рівні суб'єкту.

Поезія є вираженням переживань поета – ось формула Дільтея.

Характерним теоретичним вирішенням (яке пов'язане, зокрема, з проблемою оцінювання, невіддільного від міркування), особливо в контексті літературознавчих досліджень другої половини ХХ століття, було значне обмеження ролі інтенції творця у процесі екзегези, пізнання, тобто інтерпретації його твору. В екзегезі акцентуються передусім ті переживання, які є спільними для надавача та реципієнта, отже, якоюсь мірою, характерні для всієї спільноти.

"Остаточною метою герменевтичної процедури, – наголошував Дільтей, – є краще розуміння автора, ніж він сам себе розумів". Творення, на думку герменевта, є процесом, якоюсь мірою неусвідомлюваним, а життя, проявом якого є твір, ніколи не можливо зрозуміти в усій повноті. Отже, стверджує науковець, можна зрозуміти твір краще, ніж його автор, однак водночас ніколи не досягнути повноти пізнання духовного життя, яке приховується за твором і через нього стає доступним.

У контексті зазначених вище герменевтичних вимірів вважаємо доцільним звернутися до питання діалогічної природи художньої словесної творчості, що на сьогодні набуває особливої актуальності. Розмірковуючи над передумовами створення діалогу під час вивчення художнього твору, доцільно звернути увагу на існуючі концепції сучасного літературознавства щодо діалогу автора художнього тексту та його читача.

Адже, як зазначав вітчизняний учений О. Білецький, "... історія літератури не тільки історія письменників, а й історія читачів..." У своїх працях літературознавець сформулював концепцію діалогічності будь-якого творчого процесу. Важливо зважати на думку О. Білецького про те, що "...кожна спроба встановити естетичну цінність художнього твору безвідносно до сприйняття цього твору поки що зазнає поразки... Твір є художнім чи нехудожнім тільки в свідомості тих, хто його читає; це вони відкривають у ньому красу, це вони створюють його ідею, про яку часто і не підозрює той, хто пише".

Отже, читач, як зазначає О. Ісаєва, – це активний учасник літературного процесу, який здатний сприймати та інтерпретувати художній твір залежно від багатьох чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Так, аналізуючи проблему взаємодії автора та читача художнього твору, неможливо оминати соціокультурну теорію про діалогічну природу художньої словесності відомого російського літературознавця М. Бахтіна, яка стала базовою для багатьох наступних досліджень герменевтичного аспекту.

Науковець ретельно аналізує діалогізм читання, доводить, що діалогічність розуміння виникає із поліфонії поглядів. Російський філософ і літературознавець логічно доводить, що читач сприймає матеріал активно, адже під час читання він додає до свого досвіду, своїх знань нову точку зору, що пропонується у тексті письменником.

М. Бахтін підкреслює, що лише особистісне включення у текст читача доповнює його, робить твором в істинному значенні цього слова, адже "... ідея живе не в ізольованій індивідуальній свідомості людини... Ідея розпочинає жити, тобто формуватися, розвиватися, знаходити та оновлювати своє словесне відображення, народжувати нові ідеї, тільки вступаючи у суттєві діалогічні стосунки з іншими чужими ідеями". Отже, продовжує автор, "жодне висловлювання не може бути ні новим, ні останнім. Воно тільки кільце ланцюга і поза цим ланцюгом не може бути вивчене".

Водночас, у другій половині XX століття активно розвиваються інші теорії читацької рецепції. Наприклад, з позицій семіотики, що вивчає знаки та знакові системи, підходить до вивчення проблеми взаємодії автора та читача у художньому творі відомий теоретик структуралізму у літературознавстві Ю. Лотман.

Учений зазначає, що читання – це завжди боротьба між автором та читачем, коли перший весь час спонукає другого мовби добудовувати ціле, при цьому підкреслює, що "один і той же художній текст при погляді на нього з позицій адресанта чи адресата виступає як результат вичерпання різної ентропії і, відповідно, носій різної інформації".

Теоретик постструктуралізму Рональд Барт аргументовано вказує, що "тексту притаманна множинність. Це означає, що у нього не просто декілька смислів, а й що у ньому здійснюється сама множинність смислу як така – множинність неминуча, а не просто припустима. У тексті немає мирного співіснування смислів – текст пересікає їх, рухається крізь них, тому він не піддається навіть плюралістичному тлумаченню, у ньому відбувається вибух, розсіяння смислу..".

Теорія розуміння смислу художнього твору, його інтерпретації обґрунтована, як зазначалося раніше, у філологічній герменевтиці, що найбільше представлена завдяки працям Г. Гадамера, Ф. Шляєрмахера, В. Дільтея. Саме філологічна герменевтика досліджує складний процес художньої комунікації (спілкування) між автором (текстом) та читачем, під час якого має здійснитися розуміння смислу художнього твору.

Отже, герменевтика збагачує нас важливою думкою, що при кожному читанні художнього твору новим читачем літературний текст виявляється новим, постає у новому вигляді. Суб'єктивний погляд на інтерпретацію прочитаного обстоюють представники феноменологічної герменевтики (П. Рікер, Р. Інгарден, Х. Айкман та інші). Так, французький дослідник Поль Рікер логічно доводить, що множинність інтерпретацій і навіть конфлікт інтерпретацій – це не вада, а перевага розуміння, що є сутністю інтерпретацій.

Цікаву думку в даному контексті висловлює у роботі "Про пізнання літературного твору" відомий українсько-польський феноменолог Роман Інгарден, який підкреслює "...помилковим буде висновок, що після прочитання твору краще чи легше його сприйняти зусібіч.

Зберігаючи твір після прочитання в живій пам'яті, тобто пригадуючи його, – не раз кажуть "наново переживаючи його", – отже, завжди маємо художній текст в якійсь часовій перспективі, з одного окресленого пункту, властивого кінцю твору. Такий вигляд твору має певні привілеї у процесі читання, він показує нам – в засаді – цілий твір". Говорячи про пригадування твору у часовій перспективі, Р. Інгарден акцентує увагу на актуалізації, оживленні деталі чи епізоді літературного твору читачем, під час яких вони збагачуються індивідуальними емоціями та асоціаціями читача.

Проблеми діалогу автора і читача, художнього сприйняття під час читання ґрунтовно розглядаються представниками одного із провідних сучасних напрямів літературознавства – рецептивної естетики, за-

сновниками якої є німецькі вчені-літературознавці Ганс Роберт Яусс та Вольфганг Ізер. Виходячи із основних тверджень філологічної герменевтики, рецептивна естетика надає певні привілеї читачу художнього твору – можливість творити з даного тексту свій, інший твір.

Продовжуючи і розвиваючи окремі феноменологічні ідеї Р. Інгардена, ще один засновник рецептивної естетики В. Ізер розглядає смисл твору як результат взаємодії між текстом та читачем, як ефект досвіду, а не як певну заковдану інформацію.

Використовуючи окремі методологічні положення герменевтики, німецький учений намагається створити модель взаємодії твору та читача. У центрі уваги В. Ізера проблема відповідності змісту твору його сприйняттю. Так, дослідник, підкреслюючи, що літературний текст має два полюси – художній (створений автором) та естетичний (здійснюваний читачем), вказує на сходженні в одній точці тексту та читача, яку, на думку вченого, спираючись на філологічну герменевтику Ф. Шляєрмахера та В. Дільтея, ніколи не можна точно передбачити, адже вона не є чимось постійним, а мінлива і залежить як від індивідуально-психологічних, так і від соціально-історичних характеристик читача. Отже, В. Ізер вважає, що текст художнього твору складається із багатьох перспектив, що продовжуються у безкінечності і обмежені тільки горизонтом, який залежить від точки зору читача. Можливість створення такого горизонту і зумовлює цілісність прочитання твору. Саме у цьому перетинанні перспектив учений і бачить внутрішній механізм читання, структуру взаємодії твору та читача. Водночас В. Ізер логічно підкреслює, що у виборі точки зору читач вільний не повністю. Вона значною мірою спричинена текстом.

Заслужовують на увагу й інші положення концепції В. Ізера. Зокрема, викликає інтерес думка літературознавця про так звані (*Leerstellen*) “порожнечі” літературного тексту. Завдяки їм відбувається зміна існуючих та встановлення нових уявлень про твір.

У даному разі йдеться про те, що для інтерпретації прочитаного думка, яка ще не знайшла свого об’єктивного відображення вербально, здатна стати не менш значущою, ніж знак. Відсутність знака само по собі може нести його значення. Таку відсутність матеріалізованого знака В. Ізер і називає “порожнечею”. Естетичне значення “порожнеч” полягає у порушенні автоматизму читання і прямій проекції очікувань від читання твору тим, хто його сприймає.

Таким чином, учений вважає, що будь-яке порушення ритму читання твору створює певні можливості для глибшого осягнення його смислу. Такі перебої у читанні дослідник розглядає як створення у реципієнта можливості творчого ставлення до твору. Вони є свідченням того, що відбувається зміна перспектив, що змінюється точка зору читача, у якого з’являється можливість рефлексувати під час читання.

Отже, у сучасному вітчизняному та західному літературознавстві існують та активно розвиваються різні концепції художньої комунікації, підґрунтя яких – у герменевтичних теоріях Ф. Шляєрмахера, В. Дільтея та Г. Гадамера.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; прим. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979.
3. Белецкий А. И. Об одной из очередной задач историко-литературной науки: изучение истории человека / А. И. Белецкий // Избр. тр. по теории лит. – М., 1964. – С. 25-41.
4. Гадамер Ганс-Георг. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Ганс-Георг Гадамер. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
5. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л., 1996.
6. Ісаєва О. О. Діалог автора та читача у процесі вивчення літератури в школі / О. О. Ісаєва // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2003. – № 10. – С. 55-56.
7. Квіт С. М. Основи герменевтики: навч. посіб. / С. М. Квіт. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 192 с.
8. Література. Теорія. Методологія / упор. і наук. ред. Д. Уліцької; пер. з польськ. С. Яковенка – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 543 с.
9. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство, 2000.
10. Науман М. Общество. Литература. Чтение / М. Науман, Д. Барк, Д. Ленцер. – М.: Прогресс, 1978.
11. Diltbey W. Przeżywanie i rozumienie, przeł. K. Krzemieniowa // Teoretycznoliterackie..., S. 187-188.
12. Shbleiermacher F. E. Hermeneutics: The Handwritten Manuscript, transl. by J. Duke and J. Forstman, ed. by H. Kimmerle, Missoula, Mon, 1977.

Волосяк О. М.,

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка, м. Кременець

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АПЕЛЯТИВНИХ НОМІНАЦІЙ ТА ЕТИКЕТНИХ ФОРМ У ДРАМАТУРГІЇ Б. ШОУ І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті вивчається специфіка використання антропоформул у драматичних текстах Б. Шоу і Лесі Українки як одного із засобів риторичних жіночих образів. Основна увага приділяється дослідженню особливостей застосування митцями апелятивів та статусних форм з урахуванням творчих установок авторів та ідейного змісту творів.

Ключові слова: апелятивна номінація, етикетна форма, антропонімон, антропоформула, жіночий образ.

In the article the specific of the use of antropofformula is studied in the dramatic texts of B. Shaw and Lesia Ukrainka as one of facilities of rhetoric of womanish appearances. Basic attention is spared to the research of features of application and forms of statuses the artists of appellates taking into account the creative options of authors and ideological maintenance of works.

Keywords: appellate nomination, etiquette form, anthroponimicon, antropofformula, womanish appearance.

Розвиток українського літературознавства постколоніальної доби позначений тенденцією до “перепрочитання” текстів української та зарубіжної класики з позицій новітніх наукових методологій.

У межах цієї розвідки ми звернулися до творчості Бернарда Шоу і Лесі Українки, чий постаті означили літературу епохи *fin de siècle*, коли в агонії старих “богів” народжувалась нова Європа, закони, мораль і герої якої вимагали свого художнього освоєння і стимулювали інтерес митців. Процес емансипації, що потужним фронтом котився по Європі, відкривав доступ у літературу дійовим особам-жінкам, які дивували читачів цілковитою зміною “очікуваної” від них гендерної поведінки, недотриманням узвичаєних “жіночих” ролей. Відтак, одним з пріоритетних об’єктів зображення у літературних творах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стає образ жінки у багатоманітні її можливих онтологічних проявів.

Зазначимо, що для Б. Шоу, який за основною естетичною домінантою творчості пов’язаний з реалізмом (попри виразні елементи модерної поетики у його драматичних текстах), численні жіночі образи були радше принадним об’єктом художнього дослідження, тоді як для Лесі Українки з її вкоріненістю в модерну естетику галерея яскравих жіночих образів – це передусім спосіб вираження **суб’єктивного** досвіду щодо екзистенційної “ідентифікації” жінки у світі.

Однак, необхідно констатувати, що спільність об'єкта художнього дослідження зумовила й помітну подібність прийомів і засобів творення жіночих образів у драматичних творах названих митців. Прикладом може бути застосування потенціалу літературної ономастики як додаткового засобу індивідуалізації окремого персонажа, акцентуації якоїсь його індивідуальної ознаки чи властивості [6, с. 65], важливої для розуміння сутності художнього твору. Тому *мета* розвідки полягає у зіставному дослідженні особливостей використання апелятивних номінацій та статусно-етикетних форм як засобу риторики жіночих образів у драматичних текстах Б. Шоу і Лесі Українки.

Зазначимо, що в межах українського літературознавчого дискурсу уже є дослідження, у яких *системно* розглядаються проблеми художньої антропонімії у творах Лесі Українки. Це, передусім, дисертаційне дослідження Тетяни Крупеньової "Ономастика драматичних творів Лесі Українки" (Одеса, 2001), Водночас аналогічні аспекти поетики творів англійського драматурга жодного разу не ставали предметом спеціального дослідження ані в українському чи російському, ані в західному шоузнавчому дискурсі.

З іншого боку, слід відзначити, що в українському літературознавстві практично відсутні компаративні дослідження творчості Б. Шоу і Лесі Українки попри очевидну подібність окремих їх творчих установок, хоч і маємо праці Т. Івашиної, де вивчаються особливості інтерпретації двома митцями сюжету про Дон-Жуана, а також розвідки Н. Колошук та В. Гуменюк, в яких імена Лесі Українки і Б. Шоу згадуються в одному ряду як імена творців "нової" європейської драми і наголошується, що англійський драматург стоїть "чи не найближче" до художніх надбань української поетеси [4, с. 149, 150, 247]. Викладені чинники зумовлюють **актуальність** обраного ракурсу дослідження.

З огляду на значний обсяг матеріалу у межах цієї статті ми розглянемо лише особливості вживання митцями апелятивних номінацій і етикетних форм.

Назагал *апелятивні номінації* трактують як контекстуальні антропоніми, "тобто власні назви, що залишаються такими лише в межах даного художнього твору" [3, с. 9]. У текстах Б. Шоу апелятивами номінуються здебільшого *другорядні* та *епізодичні* персонажі, у Лесиних – особливо на ранніх етапах творчості – і *головні* теж. Обидвоє митців використовують апелятивні номінації найчастіше в однакових випадках: коли узуальний антропонім як засіб індивідуалізації персонажа, виявлення його глибинної/прихованої сутності є зайвим, оскільки кожному з митців потрібно увиразнити передусім якусь *найбільш загальну ознаку* номінованого персонажа – належність до певної групи, об'єднання, спільноти (статеві-віковій/соціальної/професійної/релігійної/політичної тощо), родинність і т. п.

У Б. Шоу таким, зокрема, є апелятив *Покоївка* ("Будинки вдівця"), який "сигналізує" про підлеглий статус номінованого персонажу в оселі багатія Сарторіуса, через що дівчина нерідко стає жертвою фізичного на-

сильства з боку розбещеної дочки її господаря *Блани*, увиразнюючи таку рису останньої як владність і свавілля та актуалізуючи закодоване у цьому онімі одне з другорядних значень англійської лексеми “*blanch*”, графічно абсолютно ідентичної поширеному у Британії та Франції антропоніму (“*Blanch(e)*” – “бліднути від страху” [5, с. 78]). Аналогічним чином, саме персонаж, позначений апелятивом *Лікар* (комедія “Мільйонерка”) завдяки професійним навичкам, що є обов’язковими для представників цього фаху, зокрема, вмінню оцінювати стан здоров’я пацієнта за силою його пульсу, сприяє концептуалізації Єпіфанії як втілення Життєвої Сили:

“*Лікар* (наближаючись й пробуваючи її пульс) Щось не так з кров’яним тиском, га? (Вражено) Овва! У житті не чув такого пульсу. Справжній ковальський молот. <...> Життя! Пульс! Це ж *биття серця Аллаха* <...>!” [7, т. 6, с. 264].

Ще більш глибинними є філософсько-світоглядні коди, закладені в жіночих апелятивах Лесі Українки, як і загалом в її ономастиконі. Достатньо показовими у цьому сенсі є, зокрема, контекстуальні жіночі антропоніми з драматичної поеми “*Руфін і Прісцилла*” – *Провінціалка* та *Римлянка*. Вони, як наголошували дослідники, не лише вказують на *місцевість*, де проживали номіновані у такий спосіб жіночі персонажі у межах античного світу (столиця-провінція), але й “сигналізують” про закладені у них протилежні *стереотипи психології та поведінки* (справжнє і показне, внутрішнє і зовнішнє), а також одвічну *опозицію центр / периферія*.

Ще більш показовим, по-справжньому хрестоматійним у цьому сенсі слід вважати обраний авторкою спосіб презентації однієї із її знакових героїнь – *Мавки* з “Лісової пісні”, що викликав величезну кількість коментарів. “*Мавка*” – це фігура нижчої демонології, казкова істота, русалка. Ці міфологічні персонажі існували у фольклорній традиції в множині, однак, як вже неодноразово зауважували дослідники, поетеса робить цю загальну назву власною. У контексті основного конфлікту “Лісової пісні” як “опозиції природи / соціуму” [1, с. 16] номінування головної героїні як *Мавки* повинно підкреслити приналежність до світу лісової – *природної* – гармонії, дистанціювати від світу людей з його дисгармонією, облудністю, міщанською ницістю, егоїзмом.

Типологічно достатньо близьким до даного випадку вживання назви нижчого божества слов’янської демонології у якості апелятивної номінації (контекстуального антропоніма) вважаємо ім’я одного з жіночих персонажів “п’єси-байки” “*Андрокл і лев*” – *Мегери*. У давньогрецькій міфології Мегера була однією з трьох ериній (у римській міфологічній традиції – фурій) – богинь помсти, котрі приходили з царства мертвих у світ живих, щоб сіяти помсту, суперечки, злість. Вочевидь, саме тому ім’я найбільш відомого з цих нижчих божеств античної міфології – “заздрісниця” Мегери стало вживатися як *загальне* поняття на позначення заздрісної, дратівливої, сварливої жінки. Виходячи з цього, можна стверджувати, що, вводячи назву персонажа давньогрецької демонології у чужорідний контекст “римського” (і

за походженням, і за художнім хронотопом) сюжету, Б. Шоу використовує ім'я цього античного божества як *апелятивну номінацію*, актуалізуючи у такий спосіб загальнокультурну пам'ять людства й увиразнюючи найбільш присутні психоповедінкові прикмети цього жіночого персонажа: у п'єсі англійського драматурга ХХ ст., попри відсутність зовнішньої потворності, Мегера, як і в міфологічному сюжеті, постає злісною фурією, дратівливою, надзвичайною сварливою, котра усіляко збиткується над своїм чоловіком – добросердечним і терплячим диваком Андроклом.

Цікавою з точки зору художньої антропонімії є й специфіка вживання англійським драматургом та українською аворкою *варіантів* (форми) жіночих імен. У Б. Шоу достатньо яскраві приклади цього зустрічаємо уже в одній з його перших п'єс – “Професія місіс Воррен”. Це стосується передусім імені самої місіс Воррен та її сестер. Виходячи з об'єктивного змісту твору, можна припустити, що критерієм для автора тут була *серйозність екзистенційних намірів героїнь, характер їхнього життєвого вибору*. Так, одну з своїх сестер, котра вирішила *сама, чесною працею* заробляти на життя і для того влаштувалася на фабрику свинцевих білил, де дуже швидко смертельно отруїлася, місіс Воррен у своєму монолозі називає повним іменем “*Анна-Джейн*”. У той же час свою сестру, котра обрала більш легкий спосіб заробітку – продавати свою вроду – і котра долучила до цього ремесла і майбутню місіс Воррен, вона (місіс Воррен) називає не інакше як грайливим *Ліз*, що є зменшувально-пестливою формою імені Елізабет (Elizabeth), – так, як це було заведено серед повій. Так само, у зменшувально-пестливій, інтимізованій формі “Кітті” (англійське Kitty – зменшувальне від Catherine) звертаються до неї – незважаючи на її поважний вік – її колишній коханець Сем Гарднер та її партнер по бізнесу, брудний ділок Крофтс. Номінування місіс Воррен – колишньої повії і власниці низки борделів повним іменем *Кетрін*, що є “похідною формою грецького первісного імені “Ай-катаріне”, котре утворилося, як стверджують фахівці, від слова “Katharos” і означає “чиста, чесна, непорочна” [2, с. 94], суперечило б логіці образу і було б явним прорахунком. З іншого боку, зважаючи на обставини “тріхопадіння” юної Кітті, можна припустити, що драматург, використовуючи легковажно-грайливу форму “Кітті”, мав на увазі саме заховане в етимології повного імені значення як той *потенційно-можливий, але не зреалізований* героїнею вибір, на наявність якого місіс Воррен згодом вкаже дочці, як про ту потенційно можливу екзистенційну сутність, від якої вона (місіс Воррен) свідомо відмовляється під впливом життєвих обставин.

Достатньо активно Б. Шоу і Леся Українка залучають й різні *статусні форми*. З точки зору гендерної перспективи цікавими видаються зокрема ті різноманітні етикетні форми, котрі використовуються щодо Вів'єн Воррен (“Професія місіс Воррен”) персонажами-чоловіками і котрі є важливим елементом характеристики останніх. Так, пастор Самюель Гарднер,

батько Френка, звертається до неї вишукано й шанобливо, як і належить за етикетом, – *“міс Воррен”*. Сам Френк – легковажний і бездіяльний на противагу Віві – звертається до своєї освіченої, діяльної, розсудливо-практичної і старшої за нього подружки у фамільярно-латинізованій та “академізованій” манері – *“Вівумс”*. Колишній сутенер Крофтс лише один раз – у розмові з пастором – називає її так, як того і вимагали етикетні норми в стосунку до молодой незаміжньої дівчини – *“міс Воррен”*. Водночас у розмові з матір’ю Вів’єн, говорячи про свій намір одружитися, він жодного разу не називає її на ім’я чи на прізвище, а використовує переважно займенники – *“вона”, “її”, “нею”*, що з усією очевидністю виявляє бездушність ставлення Крофтса до Віві, – вона для нього лише предмет вигідної соціально-сімейної оборудки, а не об’єкт любовного почуття.

Нетрадиційну етикетну форму обирає Крофтс для звертання до Вів’єн під час власної розмови з нею – *“міс Віві”*. Тут маємо кілька цікавих аспектів, на яких вважаємо за потрібне наголосити. По-перше, звертаючись до Вів’єн *“міс”*, він намагається продемонструвати свою повагу до неї. При цьому, однак, після звертання *“міс”* ставить не прізвище (як це було прийнято і досі прийнятно у Англії), а ім’я. Адже прізвище у Вів’єн таке ж, як і у її матері, – Воррен, скомпрометоване, з огляду на рід занять останньої, в очах благопристойного товариства, до якого він відносить і себе. Тому, вживаючи форму *“міс Віві”* замість *“міс Воррен”*, він *показово відмежовує* порядну й шляхетну панночку від її матері-повії. Другий цікавий штрих полягає у тому, що намагаючись за рахунок вживання звертання *“міс”* надати своїй розмові урочистості, вагомості, значущості, Крофтс, тим не менш, постійно називає свою співбесідницю не *“міс Вів’єн”* (тобто повним іменем), а використовує, так само, як при звертанні до її матері, пестливо-зменшувальну і недозволено й невиправдано інтимізовану (навіть з огляду на ситуацію) форму її імені *“міс Віві”*, що відповідає українським антропонімам-демінутивам на кшталт Ганнуса, Галочка, Іринка. Вважаємо, що це не є випадковим. На нашу думку, у такий спосіб Б. Шоу намагається підкреслити, що, незважаючи на свій дворянський титул (Крофтс баронет – О. В.) і претензію на аристократичну вишуканість манер, Крофтс – як співвласник борделів і компаньйон Кітті Воррен – у своєму ставленні до жінок залишається брутальною й цинічною тварюкою, незалежно від того, якими б не були їх (жінок – О. В.) моральні принципи і соціальний статус.

У драматургії Лесі Українки аналогічні ідейно-естетичні функції виконують її *етикетні/статусні* форми, що вживаються, зокрема, у драмі “Камінний господар” як такий, що найбільше у творчості мисткині пов’язана з проблемами суспільної ієрархії. Словник онімів драматургії Лесі Українки, укладений Тетяною Крупеньовою, дозволяє стверджувати, що з точки зору презентації жіночих персонажів найбільше ідейне навантаження у цьому сенсі мають ті *форми замітника імені*, котрі дон Гонзаго обирає для сво-

єї дружини: "*моя наречена*", "оце слова *справдешньої грандеси*", "тепер я пізнаю *свою дружину*". Ці звертання зайвий раз увиразнюють сутність Командора як апологета "камінної" влади "етикети". Подібно до того, як для Крофтса кожна жінка – передусім *товар*, який можна купити, а не жива істота з душею і серцем, так для "лицаря обов'язку" Командора донна Анна – лише *необхідний елемент* в ритуалізованій структурі феодального світу, який не сприймається поза регламентом (у творі спостерігається повна відсутність демінутивних чи інтимізованих звертань до неї).

У зв'язку з проблематикою "Камінного господаря" доречно згадати й майже повне випадіння з передбачених феодальним етикетом антропоформул іншого жіночого персонажу драми – Долорес, котра, як вслушно зауважила Т. Крупеньова, іменується лише як "Долорес" чи "Долоріта", замість належного для неї як "дочки гідальга" звертання "*донна*". У цьому, як справедливо висновує дослідниця, можна вбачати ще один доказ того, що над Долорес "ніщо камінне не владне".

Таким чином, підсумовуючи викладені вище спостереження, можна стверджувати, що Б. Шоу і Леся Українка використовували займенникові форми, апелятиви, етикетні форми як елементи антропонімічного арсеналу в процесі творення передусім жіночого дискурсу своїх творів, залучаючи матеріал з різних шарів історії та різних національних культур. Головна відмінність полягає у тяжінні до релевантності онімів хронотопу у національній культурі у Лесиних драмах та відчутному екзотизмі у доборі онімів в драматичних текстах Б. Шоу – при загальній спільності художніх функцій, що їх антропоформули відіграють в ідейно-естетичній структурі творів.

Література:

1. Агеєва В. Неоромантичне двосвіття "Лісової пісні" / Віра Агеєва// Їм промовляти душа моя буде: "Лісова пісня" Лесі Українки та її інтерпретації / Упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2002. – 224 с. (Літ. проект "Текст + контекст". Знакові літ. доробки та навколо них). – С. 7-24.
2. Ісат Ю. 2500. Чоловічі та жіночі імена: Походження, значення, вибір / Ю. Ісат. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2007. – 560 с.
3. Крупеньова Т. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10. 02. 01. "Теорія літератури" / Тетяна Іванівна Крупеньова. – Одеса, 2001. – 20 с.
4. Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. в 4 т. – Т. 1. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 444 с.
5. Мюллер В. Великий англо-український та українсько-англійський словник / В. Мюллер. – К.: Арій, 2008. – 800 с.
6. Франко З. Ономастика в мові творів Івана Франка // Мовознавство / З. Франко. – Вип. 2. – 1975. – С. 55 – 66.
7. Шоу Б. Полн. собр. пьес в 6 т. – Т. 6. / [пер. с англ. / ред. Е. Корнеева, И. Ступников. Вступит. ст. А. Аникст. Послесл. А. Ромм. Примеч. С. Сухарева, А. Николюкина, И. Комаровой. – Л.: Искусство, 1978]. – Л.: Искусство, 1978.

Воронцова Н. Г.,

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка, м. Кременець

КОМУНІКАТИВНА ПОЗИЦІЯ СТОРОННЬОГО РЕЦИПІЄНТА: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості комунікативної позиції стороннього реципієнта (слухача) в контексті прагматичного різновиду вербальної інтеракції з розширеною антропокомпонентною структурою, що передбачає присутність у інтерактивному просторі комунікативної взаємодії не лише стандартних учасників комунікації (адресанта та адресата – активних реагентів), але й стороннього реципієнта як релевантного суб'єкта спілкування з нестандартною комунікативною позицією спостерігача. Нестандартність комунікативної позиції спостерігача визначається, з одного боку – не входженням його до групи активних комунікативних реагентів, з іншого – його присутністю в інтерактивному просторі взаємодії.

Ключові слова: вербальна інтеракція, сторонній реципієнт, активні реагенти, інтерактивний простір, комунікативна стратегія.

The article deals with the peculiarities of the side-recipient's communicative position in the specific pragmatic modification of verbal interaction with the extended participants structure. Such a structure is characterized by presence in its anthropological space not only standard participants of communication (speaker and addressee – active agents) but also a side-recipient as a relevant component of the intercourse with non-standard communicative position of the observer. The peculiarity of the observer's position is predetermined, on the one hand – by his being outside the group of active communicative agents, on the other hand – by his presence in the interactive communicative space.

Key words: verbal interaction, side recipient, active agents, interactive space, communicative strategy.

Постановка проблеми. Об'єктом дослідження статті є вербальна взаємодія комунікантів у присутності третьої особи (спостерігача) – *стороннього реципієнта* (далі – СР). Це дає йому змогу отримати повідомлення мовця, спрямоване на адресата, та виступити у ролі актанта-інтерпретатора предмету думок активних реагентів комунікації. СР не є рівноположеним у своєму комунікативному статусі з регулярними учасниками інтеракції, проте, незважаючи на свою нестандартну комунікативну позицію, є релевантним суб'єктом комунікативного процесу, який здатен проявляти себе у цьому процесі в низці комунікативних функцій, а також виступати детермінантом комунікативної поведінки активних реагентів інтеракції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стороннього учасника вербальної взаємодії як суб'єкта комунікації піднімалось у працях Г.

Кларка [1], Г. Брауна та Г. Юла [2], в яких вказано на доцільність розмежування ролей в позиції реципієнтів вербального інтеракту на безпосередніх адресатів та всіх потенціальних сторонніх слухачів (side-participants).

Комунікативна позиція стороннього реципієнта, яка розглядається нами як така, що протиставлена двом ключовим комунікативним позиціям – позиції мовця та позиції адресата, є досить неоднорідною, суперечливою і тому потребує комплексного лінгвопрагматичного обґрунтування. Присутність стороннього реципієнта при акті комунікативної взаємодії – це комунікативний факт, який має місце в повсякденних ситуаціях спілкування а також, який знайшов своє відображення у художньому дискурсі. Проблема присутності стороннього реципієнта при акті комунікативної взаємодії ускладнюється екстралінгвальними факторами, оскільки має соціально-етичну проєкцію. Згідно соціальних норм мовленнєвої поведінки прийнято, що особа, яка не бере безпосередньої участі у розмові (іншими словами, яка є стороннім реципієнтом), повинна демонструвати свою незацікавленість у чужій розмові [3, с. 34]. Це може виражатись у відповідному *положенні тіла (проксемії)* та *позах (кінемах)* по відношенню до співрозмовників (активних реагентів інтеракції), удаваній байдужості, *стриманні мімічних та емоційних реакцій* на бесіду, що відбувається. Наступний уривок є демонстрацією типової поведінки для людини, що опинилась у ролі стороннього слухача, та намагається удавати незацікавленість та байдужість стосовно почутої розмови: AP1 "Do you believe him?" AP2 "I believe him to be a thorough rascal. But he may tell the truth, for his own purpose, and for this occasion only". AP1 "It doesn't look like it". AP2 "He doesn't," said Eugene. "But neither is his late partner, whom he denounces, a prepossessing person. [...]". The subject of this conference (CP) *sat leering at the ashes, trying with all his might to overhear what was said but feigning abstraction* (вдаючи байдужість) as the "Governors Both" glanced at him. [CDMF]

Як свідчить приклад, чоловік, який опинився у ролі спостерігача, своєю поведінкою намагається замаскувати не лише свою зацікавленість у розмові, але й сам факт того, що він уважно підслуховує розмову партнерів. Це підтверджується ремарками автора, що описують його позу та міміку (*sat leering at the ashes* – спрямованість погляду не на співрозмовників, а на попільничку), стримування мімічних реакцій (*trying with all his might to overhear what was said but feigning abstraction* – демонстрація байдужості), які засвідчують його удавану незацікавленість у розмові та маскування своєї ролі стороннього слухача.

У наступному прикладі CP для маскування своєї функції підслуховування використовує засіб *проксемії* (відповідну позу, яка, не викликає підозр у співрозмовників): "[...] a clumsy mariner (CP) *was seating with his back to the company and was so curious to overhear, that he paused*

for the purpose with his coat half-pulled on, and his shoulders up to his ears in the uncompleted action”. [CDMF]

Спостерігаємо, що у наведеному прикладі моряк (*mariner*), який виступає у ролі стороннього реципієнта, навмисно сідає обернувшись спиною до групи людей, що ведуть між собою розмову (*was seating with his back to the company*), тим самим намагаючись замаскувати своє бажання підслухати цю розмову.

Відкрита демонстрація зацікавленості сторонньої особи у чужій розмові та спроби втручання до неї вважаються такими, що суперечать правилам мовленнєвої взаємодії і можуть викликати відповідну мовну чи немовну реакцію співрозмовників, спрямовану на забезпечення/відновлення приватності їх бесіди.

Позиція стороннього реципієнта як несанкціонованого отримувача повідомлення, що спрямовується мовцем на адресата, не обмежується лише слуховим сприйняттям цього повідомлення, але й означає, що СР також виступає у *функції інтерпретатора* отриманого повідомлення, отже – намагається декодувати закладену в ньому інформацію та зрозуміти її зміст. Тому *процес сприйняття* чужої розмови *стороннім реципієнтом* ми розглядаємо не лише як пасивний акт перцепції чужого мовлення, а як конструктивну комунікативно-когнітивну діяльність обробки отриманої інформації, цілеспрямованої на розкриття предмета думки активних реагентів інтеракції. В результаті чого у концептуальному світі СР утворюється ментальна модель дискурсу за розгортанням якого він спостерігає. Здійснення стороннім реципієнтом функції інтерпретатора висловлень активних реагентів засвідчено наступним прикладом:

“Ah, Madame”, said D’Artagnan (CP), entering by the door which the young woman opened for him, “allow me to tell you that you have a bad sort of a husband”. “You have, then, overheard our conversation?” asked Mme. Bonacieux, eagerly, and looking at D’Artagnan with disquiet. “The whole?” “But how, my God?” “By a mode of proceeding known to myself, and by which I likewise overheard the more animated conversation which had with the cardinal’s police”. “And what did you understand by what we said?” (запит про результат інтерпретації почутого). Експлікація стороннім реципієнтом свого розуміння почутого: “A thousand things. In the first place, that, unfortunately, your husband is a simpleton and a fool; in the next place, you are in trouble, of which I am very glad, as it gives me a opportunity of placing myself at your service, and God knows I am ready to throw myself into the fire for you; finally, that the queen wants a brave, intelligent, devoted man to make a journey to London for her. I have at least two of the three qualities you stand in need of, and here I am”. [ADTM]

Запропонований уривок розпочинається мовленнєвим ходом стороннього реципієнта, у ролі якого виступає Д’артаньян (*D’Artagnan*), який

своєю реплікою *allow me to tell you that you have a bad sort of a husband* дає зрозуміти мадам Бонасьє (*Mme. Bonacieux*), що він підслухав її розмову з чоловіком. Мадам Бонасьє, враховуючи цей факт, намагається з'ясувати у Д'артаньяна, що саме він зрозумів із їхньої розмови (тобто робить запит про результат інтерпретації предмету думки учасників розмови). Свідченням цьому є адресована Д'артаньяну репліка *"And what did you understand by what we said?"*. На даний запит Д'артаньян дає розгорнуту відповідь, в якій фактично, відбувається експлікація ним результату інтерпретації почутого.

За обставин, коли СР знаходиться на позиції спостерігача вербальної взаємодії комунікантів, не вдаючись зі свого боку до жодних мовленнєвих дій, він виступає у ролі *пасивного компонента* вербальної інтеракції. Виступаючи у цій ролі, та незважаючи на свою пасивну комунікативну поведінку, СР має вплив на хід розгортання мовленнєвої події, оскільки вже сама його присутність виступає фактором, що детермінує в значній мірі соціально-релевантні характеристики мовленнєвих ходів інтерактантів. Це означає, що СР виступає фактором обмеження ком. інтенції, це проявляється у застосуванні тактики лінгвальних та прагмалінгвальних самообмежень. Лінгвальні самообмеження це обмеження на код передачі інформації. Прагмалінгвальні обмеження стосуються змістовних параметрів взаємодії (обмеження на спосіб номінації, параінформування, тактика натяків, недомовок, непрямой номінації). Наступний приклад демонструє ситуацію, в якій сам СР відчуває, що його присутність спричиняє вплив на характер спілкування між комунікантами, що екстерізується у мовленнєвій поведінці співрозмовників.

...he [CP] noticed, not without chagrin, that his presence imposed a certain restraint on the circle of Daniel's intimates. The talk of those superior beings of whom d'Artez spoke to him with such concentrated enthusiasm kept within the bounds of a reserve but little in keeping with the evident warmth of their friendships. [HBD]

Чоловік, який в даній ситуації виступає у ролі спостерігача (СР) помічає, що співрозмовники д'Артеза у його присутності поводять себе дещо стримано, не розкриваючи дружніх почуттів один до одного; це проявляється на характері розмови, яка відбувається між ними у присутності стороннього: *kept within the bounds of a reserve but little in keeping with the evident warmth of their friendships*.

Комунікативні інтенції СР здатні виходити на комунікативно-дійовий рівень, тобто породжувати стратегію комунікативного реагування. СР у такому випадку виступає у ролі *активного суб'єкта* мовленнєвої взаємодії, змінюючи свій комунікативний статус реципієнта на комунікативний статус мовця. Тим самим демонструючи наскільки активно та адекватно він сприйняв і переробив отриману інформацію. Проілюструємо цю ко-

мунікативну трансформацію стороннього реципієнта на прикладі: **AP1** “*I shall be glad to hear, sir, how you have arrived at the knowledge of my name*”. **AP2** “*Shall we say, Captain, that I have arrived at it by instinct?*” His face, as he made that reply, alarmed Mrs. Presty (CP). She cast a look at him, partly of entreaty, partly of warning. No effect was produced by the look. He continued in a tone of ironical compliment: **AP2** “*You must pay a penalty of being a public character. Your marriage is announced in the newspapers*”. **AP1** “*I seldom read the newspapers*”. **AP2** “*Ah, indeed? Perhaps the report is not true? As you don’t read the newspapers, allow me to repeat it. You are engaged to marry the “beautiful widow, Mrs. Norman”. I think I quote those last words correctly?*” Mrs. Presty (**CP**) suddenly got up. With an inscrutable face that told no tales, she advanced to the door. [...]. Opening the door she turned round to the two men, with the magnificent impudence of manner. **CP** “*I’m sorry to interrupt this interesting conversation,*” she said, “*but I have stupidly forgotten one of my domestic duties. You will allow me to return, and listen with renewed pleasure, when my household business is off my mind. I shall hope to find you both more polite to each other than ever when I come back*”. [WCE]

Як бачимо, місіс Престі у даній події знаходиться на позиції спостерігача (**CP**) розмови між двома чоловіками (**AP1**, **AP2**), про що свідчить відсутність мовленнєвих ходів з її боку. Проте, на певному етапі спостерігач перериває хід розмови, втручаючись до неї з відповідним мовленнєвим ходом. У своїй репліці місіс Престі висловлює негативне ставлення до іронічного тону, в якому співрозмовники обмінюються репліками, тим самим дає зрозуміти, що їй це неприємно. Отже відбувається функціональна трансформація учасника в позиції спостерігача від функції стороннього реципієнта до функції активного реагента інтеракції – мовця.

Втручання **CP** у розмову є порушенням системи чергування мовленнєвих ходів. Як писав Гоффман “Розмова – це невелика соціальна система з власними тенденціями, спрямованими на підтримку її кордонів”. Тому самовільна зміна стороннім реципієнтом свого комунікативного статусу розглядається як вторгнення у мовленнєву спільноту, що склалася між учасниками комунікації.

Здійснення **CP** реактивно-комунікативної стратегії ґрунтується на глибинному соціопсихологічному змісті самого феномена мовленнєвої взаємодії як основи людського буття, оскільки свідомості **CP**-та як представнику біологічного виду *homo loquens* притаманний так званий комунікативний імпульс, тобто намір вступити у спілкування за допомогою мови та бажання проявити себе у комунікативній поведінці як мовну особистість.

Аналіз прикладів, що засвідчують випадки переходу стороннього реципієнта з позиції спостерігача-інтерпретатора до акту мовленнєво-

го реагування дозволив виділити *конотативні маркери функціональної трансформації* стороннього реципієнта в напрямку CP – AP. У ролі таких маркерів виступають дієслова, що номінують відповідну мовленнєву дію стороннього реципієнта: *to intrude, to interfere, to break in, to butt in*. Зазначимо, що дані маркери характеризуються негативно-оціночною конотацією. Таким чином негативна оцінка комунікативної інтерференції CP експлікується на семантичному рівні через маркер негативної конотації, який виконує функцію інтродукції Mx CP-та. Цей факт підтверджує соціальну установку розглядати зміну стороннім реципієнтом свого комунікативного статусу у напрямку CP–AP як порушення норм мовного спілкування". Негативне ставлення до комунікативної інтерференції екстеріорізується також на комунікативно-дійовому рівні У Mx AP-та. Акт комун. інтерференції CP-та можуть викликати відповідну мовну чи немовну реакцію співрозмовників, спрямовану на забезпечення/відновлення приватності їх бесіди.

Розглянемо яким чином проявляється негативна реакція співрозмовників на втручання у розмову сторонньої особи на прикладі: *"A second edition", whispered Lawrence Sterne (AP1) to his neighbour (AP2); "Gulliver served up cold". "Did you speak, sir?" asked the Dean (CP втручається у розмову) very sternly, having evidently overheard the remark. "My words were not addressed to you, sir", answered Sterne, looking rather frightened.* (негативна реакція AP-та на втручання CP-та) [CDCP]

Спроба Діна (*Mean*), який виступає у ролі спостерігача за розмовою між Лоренсом Стерном та його сусідом, втрутитись у їхню розмову, здійснивши відповідний мовленнєвий хід-питання *"Did you speak, sir?"*, зустрічає негативну реакцію з боку співрозмовників. Ця реакція експлікується у ході-відповіді одного із співрозмовників (*Sterne*), в якій він усуває Діна із учасників розмови, відкрито заявивши тому, що до нього ніхто не звертався (*"My words were not addressed to you, sir"*). Мовленнєвий хід, в якому експлікується негативне ставлення активного реагента до втручання у розмову стороннього реципієнта, ми розглядаємо як прояв активним реагентом *комунікативної стратегії конфронтації* по відношенню до стороннього реципієнта. Зазначена стратегія реалізується активними реагентами через мовленнєві ходи, тобто *на комунікативно-дійовому рівні* та полягає у запобіганні ними спроб стороннього реципієнта інтегруватись у вербальну взаємодію на правах активного реагента, тобто підвищити свій комунікативний статус. Досить дієвим механізмом реалізації стратегії конфронтації є маніпулювання AP-ми прономінальними елементами як лінгвальними засобами комунікативного дистанціювання (інклюзивними займенниками *we*, ексклюзивними *you*).

Розглянемо приклад, який засвідчує дану конфігурацію інтенцій: *She [Jo – CP] saw two women (AP1, AP2) sitting together. They looked safe*

enough to ask. They told her with an air of surprise that it [the concert] would be in the pub, but not for about an hour. CP "What do we do until then?" she [Jo] asked. They laughed. AP2 "I suppose you could consider having a drink it's a pub after all," said one of them. They went back to their conversation. She [Jo] felt very silly. Everyone else seemed to be talking. [MLB, с. 284]

Приклад демонструє ситуацію, в якій СР (Jo) незважаючи на свої намагання приєднатись до розмови двох жінок, присутніх у пабі, не змогла реалізувати своєї комунікативної інтенції, оскільки зіткнулась із небажанням комунікантів прийняти її до складу своєї комунікативної групи. Активні реагенти розмови екстеріорізують свою спрямованість на конфронтацію зі стороннім реципієнтом за допомогою мовних засобів, а саме за допомогою займенників як засобу регулювання дистанції між учасниками вербальної інтеракції. Так, Джоу у своїй репліці-зверненні вживає у якості підмета займенник "we" (замість "I"), чим виражає свій намір ідентифікуватись як учасник комунікативної групи "What do we do until then?". Проте, учасники розмови, розгадавши комунікативну інтенцію Джоу, у своїй репліці-реакції використовують аналогічний засіб – займенник. Вживання ними у своїй відповіді займенника "you" (замість "we") означає небажання інтерактантів приймати Джоу до розмови: *I suppose you could consider having a drink it's a pub after all.*

Таким чином, комунікативна позиція стороннього реципієнта як позиція спостерігача проявляється у його здатності виступати в комунікативному процесі у *трьох комунікативно-релевантних функціях*: у функції *інтерпретатора* комунікативних дій інтерактантів, у *функції пасивного компонента* вербальної інтеракції (як суб'єкта впливу, або об'єкта впливу) та у *функції її активного компонента* (як суб'єкта взаємодії).

На наш погляд, врахування фактору стороннього актанта та дослідження особливостей його комунікативної поведінки та впливу на хід вербальної взаємодії дозволяє представити вербальний інтеракт якомога повніше та поглиблює уявлення про характер та способи взаємодії інтерактивних суб'єктів комунікації та когнітивні процеси, що супроводжують комунікативну діяльність.

Висновки та перспективи. В перспективі слід проаналізувати соціокультурний зміст феномена підслуховування та лінгвокогнітивні особливості його прояву в інтерсуб'єктному лінгвокультурному просторі.

Література:

1. Clark H. Hearers and Speech Acts / Herbert H. Clark, Thomas B. Carlson // Language. – 1982. – Vol. 58. – № 2. – P. 332–371.
2. Brown G. Discourse Analysis / Gillian Brown, George Jule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
3. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. По-

чепцов // Языковое общение: единицы и регулятивы: [межвуз. сборн. научн. тр. / редкол.: И. П. Сусов (отв. ред.)]. – Калинин: Калининск. ун-т, 1987. – С. 26-38.

4. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР: серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356–377.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

CDMF: Charles Dickens. Our Mutual Friend. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

CD: Charles Dickens. Little Dorrit. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

MLB: Binchy M. The Lilac Bus / M. Binchy. – A Dell Book, 1992. – 390 p.

ADTM: Alexandre Dumas. The Three Musketeers. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

HBD: Honore de Balzac. A Distinguished Provincial at Paris. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

WCE: Wilkie Collins. The Evil Genius. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM: TOB “Мультитрейд”.

Галицька О. Б.,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

DIE REVIDIERTE VERSION DER PROTOTYPENTHEORIE

Статтю присвячено другій версії прототипної теорії, новому підходу до явищ категоризації. В цій версії прототип посідає статус ефекту. Основний принцип цієї версії полягає в понятті сімейної схожості.

Ключові слова: прототипна теорія, прототип.

The article is devoted to the second version of prototype theory, the new approach of categorization. In this version the prototype has a status of the effect. The main principle of this version consists in the concept of the family resemblance.

Key words: prototype theory, prototype.

Die vorliegende Arbeit handelt von dem Prototyp in der erweiterten Version. Der Prototyp wurde bisher hauptsächlich als bester Vertreter der Kategorie behandelt und von E. Rosch und den Wissenschaftlern ihres Umfelds in den Arbeiten, die Anfang und Mitte der siebziger Jahre entstanden sind [4; 9; 10; 11], diskutiert. Aus dem ersten Prototypenbegriff geht unmittelbar das Prinzip für die Strukturierung und die Repräsentation der Kategorien hervor: Kategorien sind gemäß einer Prototypizitätsskala strukturiert, die von den besten Vertretern im Zentrum der Kategorie zu den weniger guten Exemplaren an der Peripherie führt. Gleichzeitig liefert der Prototyp das Prinzip für die Kategorisierung: über die Zugehörigkeit einer Entität zu einer Kategorie wird anhand des Grades ihrer Ähnlichkeit mit dem Prototyp entschieden. Repräsentativitätsgrad und Zugehörigkeitsgrad entsprechen sich also, wobei die Kategoriegrenzen als unscharf aufgefasst werden.

Die vorliegende Abhandlung zielt nicht nur allgemein auf die revidierte Version der Prototypentheorie als eine logische und natürliche Fortführung der frühen Version, sondern versucht sie in bezug auf den zentralen Begriff des Prototyps als einen radikalen Bruch mit den im Rahmen der Anfangstheorie vertretenen Ansichten darzustellen. Der spezifische Charakter und die Relevanz des ersten Prototypenbegriffs weichen in der revidierten Version einem völlig anderen Prototypenmodell [13].

Die bisherigen Forschungen können grob in etwa die zwei folgenden Ausprägungen der Theorie abgegrenzt werden: die erste Version (bzw. Anfangsversion) und die zweite Version (bzw. die revidierte Version) der Prototypentheorie. In der Literatur erscheinen auch die zwei folgenden Benennungen: die Standardversion (bzw. Monosemieversion) und die erweiterte Version (bzw. Polysemieversion) [1; 5; 6; 12].

Die Standardversion geht von einer inneren Struktur der Kategorien aus, in

der der Prototyp (als bester Vertreter der Kategorie) eine vorherrschende Rolle spielt [1; 5; 6; 12; 14].

Im Vergleich zu der oben erwähnten Standardversion beruht die vorliegende Untersuchung der revidierten Version der Prototypensemantik auf folgendem Ansatz [vgl. 1; 5; 6; 12; 14]: 1. Der Prototyp stellt nur noch ein Oberflächenphänomen dar. 2. Er erscheint in unterschiedlichen Formen (daher der Ausdruck prototypische Effekte), je nach der Art der Kategorie, die ihm zugrunde liegt. 3. Seine auf dem Begriff der Familienähnlichkeit beruhende Ausweitung auf das Feld der Polysemie führt zu einer Definitionsverschiebung, durch die er das essentielle definitorische Element der Anfangsversion verliert: selbst wenn der Prototyp nur als Effekt betrachtet wird, stellt er nicht mehr unbedingt das Exemplar dar, das von den Sprechern als bestes anerkannt wird.

Augenscheinlich bleibt der Prototyp auch in der revidierten Version "Prototyp", wenn auch nur als prototypischer Effekt und nicht mehr als mentale Repräsentation der Kategorie. Darüber hinaus führt die Auffassung des Prototyps als Produkt der kategoriellen "Tiefenstrukturen" zu einer Vervielfachung der Typen von Prototypen, also zu einer größeren Reichhaltigkeit.

Ch. J. Fillmore unterscheidet mindestens sechs solcher Typen [2, c. 32–34]:

1. Den Typ *climb* ("klettern"): die Kategorie wird aus einer Disjunktion untereinander kompatibler Bedingungen definiert; die besten Beispiele sind diejenigen, bei denen alle Elemente dieser Disjunktion vorhanden sind. Die relevanten Bedingungen für *klettern* seien *Kletterbewegungen vollführen* und *sich aufwärts bewegen*; das *Hinaufklettern eines Affen auf einen Fahnenmast* sei demnach prototypisch, da es beide Bedingungen erfülle, während das *Hinunterklettern des Affen vom Mast* nicht prototypisch sei, da nur eine der beiden Bedingungen erfüllt werde.

2. Den Typ *long* ("lang"): die Kategorie wird aus einer Disjunktion von Bedingungen definiert, wobei eine Bedingung über einen privilegierten Status verfügt; die besten Beispiele sind diejenigen, bei denen diese privilegierte Bedingung vorhanden ist. Andere Beispiele werden als Ableitungen von dieser primären Anwendung der Kategorie angesehen. Das Adjektiv *lang* könne sowohl für eine räumliche wie auch für eine zeitliche Ausdehnung verwendet werden. Die räumliche Verwendung sei jedoch primär, und die zeitliche werde als abgeleitet empfunden.

3. Den Typ *bird* ("Vogel"): die Kategorie wird aus einer Menge von konstanten Bedingungen definiert, wobei die besten Beispiele diejenigen sind, die einer Idealisierung der Kategorie am nächsten kommen; diese Idealisierung wird durch eine Konjunktion von Merkmalen gebildet, auf denen die Unterscheidungskraft der Kategorie beruht. Alle *Vögel* (*Pinguine, Strauße* usw. genauso wie *Spatzen*) sind *Vögel*, da sie die Menge der aufgestellten Bedingungen erfüllen, aber das *Rotkehlchen* ist ein besseres Exemplar als die anderen, da er am besten der Idealisierung der Kategorie entspricht.

4. Den Typ *red* (“*rot*”): die Kategorie gehört zu einer Menge von Kategorien, die sich jeweils aus der Zone um einen zentralen Bereich definieren; die besten Beispiele sind diejenigen, die im Zentrum dieser ‘Zielscheibe’ liegen. Das “fokale” *Rot* ist ein prototypischer Rotton; die weiter von der fokalen Zone entfernten Farbtöne sind weniger gute Exemplare der Farbe *Rot*.

5. Den Typ *bachelor* (“*Junggeselle*”): die Kategorie wird aus einer Menge von Bedingungen definiert, wobei die besten Beispiele diejenigen sind, die im Rahmen einer Standardsituation bzw. vor einem prototypischen Hintergrund angesiedelt sind. Hieraus erklärt sich die bereits mehrmals angesprochene Tatsache, dass der Ausdruck *Junggeselle* zur Bezeichnung des *Papstes* oder eines *Homosexuellen* usw. kaum geeignet erscheint.

6. Den Typ *decedent* (“*Verstorbener, Erblasser*”): die Kategorie wird aus einer Menge von Bedingungen definiert, wobei das beste Beispiel für eine Anwendung der Kategorie dann vorliegt, wenn der Sprecher sich in einem Tätigkeitsfeld bewegt, das für die Namensgebung der Kategorie ausschlaggebend ist. Hierbei handelt es sich um einen marginalen (also nicht-prototypischen) Fall der Prototypensemantik. Ch. J. Fillmore will der Tatsache Rechnung tragen, dass die natürlichste Verwendungsweise vieler Ausdrücke an ein hierfür übliches Umfeld gebunden ist und dass die Verwendung des betreffenden Ausdrucks bei nennenswerten Abweichungen von diesen Gegebenheiten nicht mehr als prototypisch gilt. Das Wort *Verstorbener* kann nach Fillmores Darstellung dann zur Bezeichnung einer verstorbenen Person verwendet werden, wenn es in einem Gespräch um das hinterlassene Eigentum dieser Person geht und wenn sich die Teilnehmer an diesem Gespräch innerhalb eines “juristischen” Umfelds bewegen.

Eine oberflächliche Untersuchung dieser sechs Fälle könnte zu der Annahme führen, dass sich der Begriff des Prototyps im Vergleich zur Standardversion nicht verändert habe. Bei allen Fällen gibt es Exemplare, die von den Sprechern gegenüber den anderen Beispielen als besser eingestuft werden. Doch man muss nur die Definition von Typ 1 näher betrachten, um zu dem Schluss zu kommen, dass das Urteil der Sprecher nicht mehr entscheidend ist. Auch wenn das Beispiel *klettern* diesen falschen Eindruck erwecken kann, so gehen doch die Prototypen von 1 nicht mehr unbedingt auf ein entsprechendes Prototypizitätsurteil der Sprecher zurück. Bei Fall 2 wird dies noch deutlicher: im Gegensatz zu Fillmores Auffassung ist es durchaus denkbar, dass sich die Muttersprachler nicht darüber einig sind, dass die räumliche Verwendung von *lang* gegenüber der zeitlichen primär ist. Und selbst wenn dem so wäre; müsste man zugestehen, dass der primäre Charakter des räumlichen *lang* nicht ipso facto dazu führt, dass hierin ein besseres Exemplar der Kategorie zu sehen ist als im zeitlichen *lang*. Die Sprecher würden “räumlich-lange” Erscheinungen als bessere Vertreter von *lang* nicht ansehen als “zeitlich-lange” Erscheinungen. Mit anderen Worten: das psychologische

Definitionskriterium, das als Ausgangspunkt für die Prototypentheorie dient, findet sich in der Charakterisierung des Prototyps von *lang* nicht wieder. Wenn man unter "Prototyp" so etwas wie "Grundbedeutung" versteht, nimmt man ihm seine primäre definitorische Stütze, nämlich den Status als bestes Exemplar, das als solches von den Sprechern anerkannt wird. Bei den Fällen 3 und 4 treten hingegen prototypische Effekte auf, die die in der Standardtheorie aufgestellte Bedingung für das Vorliegen eines Prototyps erfüllen. Man kann also feststellen, dass die prototypischen Effekte nicht mehr homogen sind: in der erweiterten Version umfasst der Begriff des Prototyps nicht nur die Fälle bester Exemplare, die als solche von den Sprechern anerkannt werden, sondern auch Anwendungen der Kategorie oder Typen von Referenten, die auf der Basis anderer Kriterien als primär erscheinen, ohne dass damit ein Repräsentativitätsurteil verbunden wäre.

D. Geeraerts schlägt vier Typen prototypischer Beispiele vor: *Vogel*, *rot*, *ungerade Zahl* und *frisch* [3, c. 343–355]. Für diese Typen lässt er nur eine einzige gemeinsame Eigenschaft gelten, nämlich die Tatsache, dass sie Prototypizitätseffekte hervorrufen. Auch hier führt der Übergang zur auf der Familienähnlichkeit basierenden Polysemie zu einer Abkehr vom ursprünglichen Prototypenbegriff.

Eine ähnliche Situation kann bei G. Lakoff [7; 8] beobachtet werden, der sieben Typen von Prototypen unterscheidet, die jeweils einer anderen metonymisch verschobenen (abgeleiteten) Kategorie entsprechen: typische Beispiele, soziale Stereotype, Ideale, Musterexemplare, Urheber, Untermodelle und hervorstechende Beispiele. Zu den typischen Beispielen zählt er nicht nur die klassischen Fälle wie *Spatz* für *Vogel* oder *Säge* und *Hammer* für *Werkzeug*, sondern auch zentrale Vertreter polysemer Kategorien wie die Klassifikatoren des Dyrbal: Männer sind typische *bayi*, Frauen typische *balan* und *essbare Pflanzen* typische *balam* [7, c. 34]. Andererseits bewirkt die Zurückführung der prototypischen Effekte auf die Metonymie, dass zwei Elemente, die in der Standardversion zur Herausarbeitung des Prototyps benutzt wurden, nur noch fakultativen Status besitzen: die Einhelligkeit des Sprecherurteils in bezug auf den Prototyp und der Status des prototypischen Exemplars als Unterkategorie. Beim Prototyp "Musterexemplar" kann ein individueller Vertreter eine ganze Kategorie repräsentieren (vgl. z. B. einen *Spieler* wie *Andrij Schewtschenko* in bezug auf die Kategorie *Fußball*; eine sprachliche Konsequenz hieraus sind Formulierungen wie: *x ist ein neuer Schewtschenko*). Der Prototyp "hervorstechendes Beispiel" bezieht sich auf beste Einzelexemplare im "privaten" Umfeld: wenn man einen guten Freund hat, der Vegetarier ist, und ansonsten keine Vegetarier kennt, dann wird man dazu neigen, die gesamte Kategorie der Vegetarier auf der Basis dieses Einzelfalls zu erfassen.

Die beiden letzten Varianten entsprechen allerdings noch den Kernaussagen der Standardversion und führen nicht zu einem Abgleiten in das Gebiet der

Polysemie, bei dem die Prototypentheorie den Rahmen der monoreferentiellen Kategorien verlässt. Sie stellen jedoch einen erheblichen Fortschritt dar in bezug auf die Bestimmung und die Differenzierung der möglichen “besten Vertreter”, und sie ermöglichen es (wie u. a. auch der Typ der Untermodelle), einer Reihe kognitiver Effekte, insbesondere bestimmter Typen von Schlussfolgerungen, Rechnung zu tragen.

In dem Verzicht auf das Urteil der Sprecher bezüglich der Anerkennung des Prototyps (bzw. der prototypischen Effekte) besteht die entscheidende Änderung und damit der Bruch zwischen Standardversion und “reformierter” Version. Da die Theorie der Familienähnlichkeit nicht impliziert, dass es eine zentrale Entität geben müsse, die besser oder grundlegender als die anderen ist, hätte man auf den Begriff des Prototyps völlig verzichten können.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass in der revidierten Version der Prototyp nur noch den Status eines Effekts besitzt. Er gilt nicht mehr als Strukturierungsprinzip der Kategorien und liefert keine Antwort mehr auf die Frage der Kategorisierung. Folglich werden auch die Thesen von der Vagheit der Kategorien und der Entsprechung von Repräsentativitätsgrad und Zugehörigkeitsgrad aufgegeben. Das Grundprinzip der revidierten Version liegt im Begriff der Familienähnlichkeit (der bereits in der Anfangsversion eine Rolle spielte). Für die revidierte Version hat dieser Begriff zwei entscheidende Konsequenzen: einerseits eine Abkehr vom Begriff des Prototyps, der auch als reines Oberflächenphänomen sein ursprüngliches definitorisches Merkmal “besten Vertreter aus Sicht der Sprecher” verliert und nur noch als “zentral” bzw. “grundlegend” gilt; andererseits eine Ausweitung der Theorie auf polyseme Einheiten, die zu einer unzulässigen Gleichsetzung von begrifflichen (bzw. referentiellen) Kategorien und (sprachlichen) Bedeutungskategorien führt. Daher kann man sagen, dass die revidierte Version der Prototypentheorie mit den Grundprinzipien der Anfangsversion bricht.

Wir können uns der Anwendung der revidierten Version der Prototypentheorie im Bereich der Syntax (für das Verb z. B. der Status des Verbs im Satz – Vollverb vs. Hilfsverb, für das Substantiv das Genus), Semantik oder auch Pragmatik (Sprachebenen, Konnotationen, usw.) zuwenden.

Література:

1. Blank A. Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten (Taschenbuch) / Andreas Blank. – Tübingen: Niemeyer, 2008. – 155 S.
2. Fillmore Ch. J. Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis / Charles J. Fillmore // *Speech, Place and Action* / Jarvella R. J., Klein W. (Hgg.). – London: John Wiley & Sons, 1982. – P. 31–59.
3. Geeraerts D. Prototypicality as a Prototypical Notion / Geeraerts D. // *Communication and Cognition*. – 1988. – No. 21. – P. 343–355.
4. Heider E. “Focal” Color Areas and the Development of Color Names / Eleanor

Heider // *Developmental Psychology*. – 1971. – Vol. 4. – P. 447–455.

5. Kleiber G. Prototypensemantik: eine Einführung / Georges Kleiber; [Übers. von Michael Schreiber]. – 2., überarb. Aufl. – Tübingen: Narr, 1998. – 153 p. – (Narr-Studienbücher).

6. Kortmann B. Linguistik: Essentials, Anglistik, Amerikanistik / Bernd Kortmann. – 1. Aufl., 1. Dr. – Berlin: Cornelsen, 1999. – 280 S.

7. Lakoff G. Classifiers as a Reflection of Mind / George Lakoff // *Noun Classes and Categorization: Proceedings of a Symposium on Categorization and Noun Classification*, Eugene, Oregon, October 1983 / Colette Craig (Hg.). – Amsterdam: Benjamins, 1986. – P. 13–51.

8. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind / George Lakoff. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1987. – 614 p.

9. Rosch E. Structural Bases of Typicality Effects / Rosch E., Simpson C., Miller R. S. // *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. – 1976. – Vol. 2. – P. 491–502.

10. Rosch E. Human Categorization / Eleanor Rosch // *Studies in Crosscultural Psychology* / Warren N. (Hg.). – London: Academic Press, 1977. – P. 1–72.

11. Rosch E. Principles of Categorization / Eleanor Rosch // *Cognition and Categorization* / Rosch E., Lloyd B. (Hgg.). – Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Ass, 1978. – P. 27–48.

12. Smickt R. Semantische Prototypentheorie (Broschiert) / René Smickt. – München: GRIN Verlag, 2008. – 36 S.

13. Standardversion der Prototypentheorie versus erweiterte Version der Prototypentheorie: ein Vergleich [Hauptseminararbeit]. – München: GRIN Verlag, 2007. – 21 S.

14. Taylor J. R. Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory / John R. Taylor. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – 312 p.

Гальчак Т. В.,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка

ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОЦЕС І РЕЗУЛЬТАТ АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩІ

У статті розглянуто переклад як процес і результат аналітико-синтетичної діяльності майбутнього перекладача у процесі навчання у вищій. Запропоновано абстрактну модель процесу перекладу, яка дозволяє виділити стадії та ключові компоненти цього складного аналітико-синтетичного процесу, що є важливим для подальшого вивчення психолінгвістичних аспектів здійснення компетентного перекладу. Зроблено висновок про те, що переклад як результат обробки інформації, наділений індивідуальним тлумаченням перекладача, дозволяє отримати особливий соціально-психологічний зміст.

Ключові слова: переклад, перекладач, обробка інформації.

The article discloses translation as a process and product of analysis and synthesis activity of a future translator during his studying. It is offered the abstract model of translation process which helps to determine stages and core components of this complicated analysis and synthesis process, besides it is important for further analysis of psycholinguistic aspects for translating adequately. It is made the judgment that translation as a product of processing information endowed with individual interpretation of a translator helps to get particular social–psychological content.

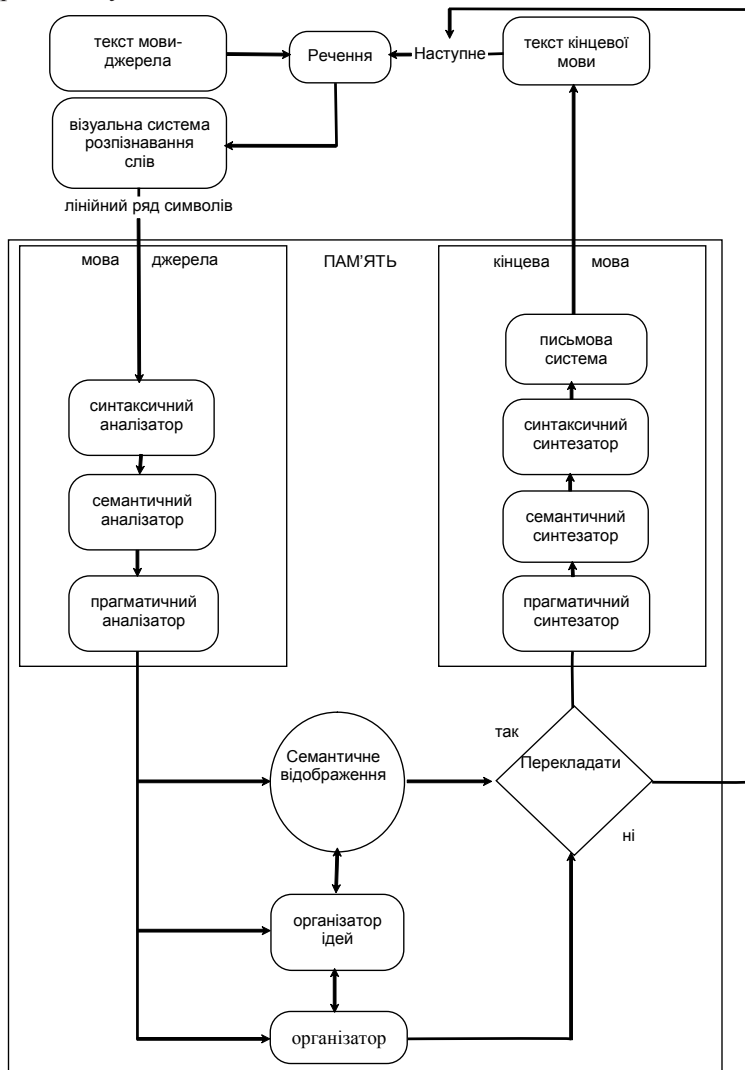
Key words: translation, translator, processing information.

Як і очікувалось, у спеціалізованій літературі існує безліч визначень терміну “переклад”. Посилаючись на тлумачення, запропоновані такими дослідниками у сфері перекладу як Ньюберт, Віддовсон та іншими [7, с. 31; 12, с. 54], Bell пропонує розглядати цей термін з трьох різних позицій: 1) переклад як “процес”, 2) переклад як “результат”, 3) і як поняття, яке поєднує обидві попередні позиції. На його думку, для того щоб досконало дослідити суть і значення перекладу потрібно застосувати комплексний підхід у межах прикладної лінгвістики в поєднанні з міжпредметними зв'язками. Навіть враховуючи величезну кількість напратуювань у теорії перекладу, дуалізм перекладу як процесу та перекладу як результату залишається актуальним для обговорення.

Переклад – це процес спілкування, в який залучені дві мови, два тексти і два види змісту, позбавлених повної відповідності. Спроби дослідити мислительні процеси, залучені в діяльність перекладу зосереджені на перекладачеві або “комунікаторі”, який розшифровує текст мовиджерела і перекодує його зміст у текст кінцевої мови. Методологія, яку

запропонував Белл [2, с. 34] полягає у (1) індуктивно створених висновках на основі аналізу результату (тексту кінцевої мови), (2) дедуктивно – шляхом застосування самоаналізу, і (3) шляхом дослідження внутрішніх процесів під час здійснення перекладу. Оскільки знання про психолінгвістичні процеси є досить обмеженими, Bell пропонує абстрактну модель того, що відбувається всередині “чорної скриньки” перекладача. У спрощеному вигляді це виглядає так:

Таким чином, складовими компонентами і кроками процесу перекладу є: в першу чергу письмовий текст джерела сприймається візуальною системою розпізнавання слів як лінійний ряд мовно специфічних символів; далі здійснюється обробка інформації із залученням короткотривалої або оперативної пам'яті та довготривалої пам'яті. Для того, щоб досягнути семантичного відтворення відповідних складових одиниць тексту, читач розшифровує їх синтаксично, семантично та прагматично. Згідно з цією структурою, головним системоутворювальним елементом тексту є речення і його аналіз починається на рівні синтаксичної структури.

Робота “синтаксичного аналізатора” потрібна для обробки “складних” структур, в той час як для аналізу немаркованого порядку слів (підмет – присудок – додаток) залучається лише оперативна пам'ять, яка сприяє легкому і швидкому доступу.

Схожа диференціація застосовується і до лексичних одиниць та присвоєння їм значень. Таким чином, вихідні дані підлягають семантичному аналізу, який допомагає відновити зміст у всій його складності з врахуванням форм висловлювань учасників, часу, місця, способів та логічних зв'язків.

Прагматичний аналіз логічності форми виконує комунікативну функцію шляхом визначення семантичної структури, реєстру, особливостей діалекту, які дозволяють розкрити різноманітність і стиль мови. Ці параметри дискурсу також слугують індикаторами типу тексту (Белл встановив різницю між текстами, що базуються на користуванні і такими, що базуються на користуачеві, тобто: доступність читачеві, рівень формальності, ввічливості, спосіб і сфера дискурсу, тип мовних актів).

Читач доходить до стадії семантичного відображення, яке по своїй суті є “вільним від мови”. “Організатор ідей” включає аналіз, перевірку і виправлення тексту, якщо потрібно, читачем в процесі читання. Роль “організатора” полягає у тому, щоб приймати до розгляду результати з врахуванням цілі читача; наприклад, читач вирішує продовжувати читання чи ні або перекладач вирішує перекладати, редагувати, продовжувати читання чи чекати подальшого натхнення. Коли починається переклад, процес змінюється. Абстрактне семантичне відображення, яке включає всю зібрану інформацію повинне систематизуватись у форму кінцевої мови. Ключова відмінність полягає у тому, що в процесі “реконструювання” перекладач змушений приймати численні рішення.

На кожному рівні: прагматичному, стилістичному, семантичному, лексичному і синтаксичному враховуються і зважаються всі альтернативи можливого перекладу, і як тільки вибір зроблений, всі інші варіанти відкидаються. Врешті-решт, письмова система створює формальне відображення і процес може початися знову. Важливим припущенням, яке не зображене у цій моделі є те, що процес обробки є хвилеподібним та динамічним.

Белл поєднує функціональну лінгвістичну концепцію з психологічною та нейробіологічною інформаційними моделями. Тоді як переклад доцільніше вважати процесом обробки інформації, доповнюючи накопичені знання у цій сфері створенням моделей зберігання, осмислення та продукування інформації.

На думку дослідника, текст кінцевої мови є результатом процесів аналізу і синтезу. Значна частина наукових теорій розглядає текст кінцевої мови з позиції достовірності відтворення змісту, форми і стилю оригіналу. Наприклад, відомий перекладознавець Найда висунув свої головні вимоги до перекладу, який на його думку повинен [9, с. 78]:

- 1) бути зрозумілим;
- 2) передавати настрій і стиль оригіналу;
- 3) мати природну і легку форму вираження;
- 4) викликати таку ж реакцію.

З огляду на теорію перекладу, Белл відхиляє ідею "хорошого перекладу" але визнає, що перекладачі відрізняються за рівнем компетентності, "яка піддається вимірюванню згідно з об'єктивними критеріями" [4, с. 256; 8, с. 22]. Ці критерії застосовуються до результату діяльності перекладача і, як зазначає Белл, поняття 'хороший перекладач' є ключовим в обговоренні перекладу.

Кожен написаний текст наділений відповідним змістом, проте це не "текст" читача, тобто індивідуальне тлумачення дозволяє отримати особливий соціально-психологічний зміст розуміння [4, с. 87-88]. Якщо семантичне відображення змінюється індивідуально, тексти можуть мати більшу або меншу кількість різних прочитань. Таким чином, переклад відображає індивідуальне прочитання і тлумачення перекладача. Звідси виникає проблема збереження еквівалентності, "один з головних обов'язків перекладача" [2, с. 47]. Для того, щоб зрозуміти текст і розглянути різні варіанти його тлумачення, необхідний високий рівень загальних знань серед користувачів мови.

В процесі спілкування перекладач приймає дві ролі: "отримувача" та "генератора" [1, с. 257]. В цьому сенсі перекладач є посередником між двома різними мовами та культурами із власним "сприйняттям дійсності, ідеологією та світоглядом" [4, с. 124]. Модель процесу перекладу, описана вище, показує, що він (переклад) потребує точного прочитання тексту оригіналу, тому перекладачі можуть вважатись "привілейованими читачами" текстів джерела мови [5, с. 48]. Для них умови читання і осмислення є нестандартними, тому що вони читають текст з іншою метою, ніж це роблять звичайні читачі. На відміну від звичайних реципієнтів, перекладачі намагаються розпізнати текст і одночасно розглянути його з нейтральної точки зору [3, с. 288]. В той же час вони навряд чи зможуть повністю відділити себе від відображення у кінцевій мові [5, с. 91]. Це може означати, що

словесне вираження перекладача не є постійно нейтральним. Так як Найда і Вілз, які відмічали важливість психолінгвістичного і соціолінгвістичного аспектів перекладу, Хатім і Мейсон підкреслюють, що переклад – це “комунікативний процес, який знаходиться в межах соціального змісту” [4, с. 55]. Неминучим є те, що ми вносимо свої погляди, знання, ставлення в процес обробки текстів, таким чином, будь-який переклад буде відображати інтелектуальний і культурний світогляд перекладача, не зважаючи на найкращі наміри залишатись неупередженим [4, с. 56-57].

Думка, що культурна спрямованість може з’являтися там, де цього чекають найменше не означає, що перекладач є по своїй суті упередженим. Але за певних обставин відмінності у сприйманні і ставленні існують і можуть впливати на критичну оцінку тексту та перекладу.

Передумовою здійснення компетентного перекладу є наявність логічної структури тексту та доступності граматики і риторики джерела. Важливим для здійснення правильного вибору серед багатьох можливих варіантів перекладу є також застосування знань лексики, граматики і характеристик дискурсу мови-джерела. Свейн запропонувала таку структуру професійної компетентності перекладача [10, с. 64]:

- граматична компетенція
- соціолінгвістична компетенція
- дискурсна компетенція
- стратегічна компетенція

Всі ці компоненти, на її думку повинні включати зміни у системі і використанні кожної з робочих мов. Хатім і Мейсон до цієї структури відносять також знання, пов’язані з конкретними предметними сферами і “двокультурне бачення” [4, с. 67]. Хаймз компетентність перекладача характеризує як “знання і вміння, отримані перекладачем, які дозволяють йому/їй створювати акти комунікації, які є не лише граматично, але й соціально прийнятні” [6, с. 45]. Ньюмарк доповнює цю структуру проникливістю, далекоглядністю, винятковим здоровим глуздом, впевненістю в собі та рішучістю [8, с. 91].

Як уже зазначалось, під час перекладу фахівці змушені постійно робити вибір між різноманітними варіантами тлумачення, в той час як читачі мають справу лише з кінцевим продуктом. Проте слід брати до уваги, що цим виборам варіантів передуює процес прийняття не менш важливих рішень [2, с. 180], а саме:

- 1) відтворювати *форми* (синтаксис і лексикон) чи *ідею* (семантичний зміст) оригіналу;
- 2) зберігати *стиль* оригіналу чи застосовувати інший стиль, зберігати чи відхиляти *форму* тексту мови-джерела;
- 3) зберігати *історично стилістичний аспект* оригіналу чи перетворювати у сучасну форму;

- 4) створювати текст, який читається як *оригінал* чи як *переклад*;
- 5) додавати чи пропускати слова, фрази, речення чи намагатись перенести все з джерела до кінцевої мови.

Таким чином, можна стверджувати, що запропонована абстрактна модель процесу перекладу дозволяє виділити стадії та ключові компоненти цього складного аналітико-синтетичного процесу, що є важливим для подальшого вивчення психолінгвістичних аспектів здійснення компетентного перекладу. Оскільки будь-який переклад буде відображати інтелектуальний і культурний світогляд перекладача, не менш важливим є також дослідження ролі чинників, що впливають на прийняття рішень в процесі перекладу, а саме: рівень компетентності фахівця та соціально-психологічний зміст розуміння тексту джерела.

Література:

1. Bassnett-McGuire, Susan. – Translation studies – (New accents) 1980.
2. Bell S. J. 1997. – The challenges of setting and monitoring the standards of community interpreting: An Australian perspective In S. A. Carr, R. Roberts, A. Dufour, & D. Steyn (Eds.)
3. Doubts and directions in translation studies: selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004 / edited by Yves Gambier, Miriam Shlesinger and Radegundis Stolze.
4. Hatim & Mason 1996. – The translator as communicator. Includes bibliographical references and index.
5. Hewson L. & Martin J. 1991. – Redefining translation. The variational approach – (Linguistics translation studies).
6. Hymes Dell. 1989. – Foundations in sociolinguistics. An ethnographical approach.
7. Neubert A. 2000. – Translation as text. The Kent State University Press
8. Newmark P. 1991. – About translation. Multilingual matters.
9. Nida E. A. 1974. – The theory and practice of translation. Includes bibliographical references and index.
10. Robert Keith Johnson, Merril Swain 1997. – Immersion education: international perspective. Cambridge applied linguistics.
11. Routledge encyclopedia of translation studies/edited by Mona Baker. 1998, 2001.
12. Widdowson H. G. 1978 – Teaching language as communication. Oxford University Press. (pp. 58-142)
13. Wills W. 1978 English Syntactic anticipation in German-English simultaneous interpretation in D. Gerver & H. Sinaiko (Eds.), (pp. 335-343). New York: Plenum Press

Гапачило Н. Я.,

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УЧАСНИКІВ КОМУНІКАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ІНТЕРВ'Ю)

У статті йдеться про явище самопрезентації та його зв'язок із теорією ввічливості та принципом кооперації. На основі телевізійних інтерв'ю простежено, що поняття “обличчя” є ключовим для розуміння самопрезентації, а порушення трайсових максимумів несе імпліцитний зміст.

Ключові слова: самопрезентація, теорія ввічливості, категорія ввічливості, принцип кооперації, максима, конверсативні імплікатури.

The article examines the notion of self-presentation and its connection to the politeness theory and cooperation principle. By drawing on TV interviews it was researched that the concept of “face” is a key one for understanding self-presentation, and a violation of Grice's maxims has implicit meaning.

Key words: self-presentation, politeness theory, category of politeness, cooperation principle, cooperation principle, maxim, conversational implicatures.

Сучасні дослідження мови та мовлення усе більше набувають міждисциплінарного характеру та зосереджуються на функціонуванні мови в різноманітних сферах суспільної діяльності. Саме тому, мовознавці звертаються до міждисциплінарних теорій, понять, та категорій, однією з котрих є *категорія ввічливості*. Адже ввічливість, будучи складним соціокультурним феноменом, впливає на успішність комунікації.

Одночасно, зближення лінгвістики із низкою інших наук про людину, сприяло введенню та дослідженню в рамки лінгвістичної парадигми поняття *самопрезентації*, котре визначається як “процес презентації себе іншим, створення певного враження про себе, котре сприяє реалізації мети учасників певної комунікативної ситуації” [3, с. 186].

Бажання викликати позитивне та схвальне ставлення до себе, тобто прагнення до позитивної самопрезентації, спонукає учасників комунікації дотримуватись загальноприйнятих правил та норм поведінки, тобто певного мовного етикету. Саме тому, на нашу думку, поняття самопрезентації знаходиться у тісному зв'язку із категорією ввічливості. Причому дотримання чи відхилення від принципів ввічливості має вирішальний вплив на презентацію мовця.

На матеріалі телевізійних інтерв'ю із LARRY KING LIVE [5], CNN, одного з найбільш популярних та визнаних токшоу Америки, ми досліджували особливості функціонування категорії ввічливості, і простежували вплив її реалізації на елементи самопрезентації.

Категорія ввічливості є однією з найбільш значних сфер досліджень у галузі прагматики, соціо- та психолінгвістики. Будучи категорією міждисциплінарного характеру, визначення "ввічливості" залишається одним із відкритих питань. У нашому дослідженні, ми використовуємо визначення категорії ввічливості (КВ) А. Безносої, котра виходить з того, що "КВ – це функціонально-семантична категорія, план змісту якої визначають семантичні компоненти ввічливого спілкування (повага, доброзичливість до співрозмовника, паритетність комунікантів тощо), а план вираження – різнорівневі мовні одиниці, що служать для її репрезентації" [1, с. 177].

Специфіка ввічливості виявляється не лише у зверненні до певного етикету, але й реалізується у формі різноманітних комунікативних стратегій. Концепт "FTA" (Face Threatening Act) "акт, який загрожує обличчю", ключовий у "теорії ввічливості" розроблений П. Браун та С. Левінсон, є одним із основних елементів для розуміння ввічливості. Поняття "обличчя" розуміють "з одного боку, як образ учасника комунікації, його імідж, а з другого боку, як його територію – у широкому сенсі слова, яка включає не тільки приватний простір мовця, його час, "оболонку" (тіло й одяг), але і когнітивний простір" [1, с. 177].

Поняття "обличчя" ввів у соціолінгвістику Е. Гоффман; він розглядав "обличчя" як позитивну соціальну цінність, на котру претендує індивід [4, с. 5]. Головною ціллю мовної взаємодії Е. Гоффман вважав уникнення конфліктів (окрім випадків навмисної конфронтації) і забезпечення збереження цієї цінності [4, с. 10]. П. Браун і С. Левінсон уточнюють формулювання Е. Гоффмана і говорять про обличчя як про своєрідний соціальний імідж, в збереженні якого зацікавлений кожний член суспільства [4, с. 131]. Вони вводять "негативне обличчя" (прагнення людини не відчувати перешкод в своїх діях) і "позитивне обличчя" (бажання отримати схвалення). Під час спілкування комуніканти прагнуть як до збереження власного обличчя, так і обличчя співбесідника. Причому збереження обличчя є необхідною умовою, без виконання якої нормальне спілкування неможливе.

Як стверджують П. Браун та С. Левінсон, позитивне на негативне обличчя існують універсально у людській культурі. У соціальній взаємодії FTA зустрічаються постійно та залежать від умов розмови. FTA – це акти, котрі завдають шкоди обличчю співрозмовника шляхом виявлення опозиції його бажанням та прагненням [6]. Відповідно, розрізняють акти, котрі загрожують негативному або позитивному обличчю. У першому випадку – свобода вибору та дії є під загрозою, коли ж загроза стосується позитивного обличчя – співрозмовник не вважає на почуття іншого та висловлює протилежні думки, чим загрожує його позитивному обличчю. Таким чином, поняття позитивного та негативного обличчя

становлять особливе зацікавлення для дослідження ширшого поняття самопрезентації.

У мовній картині світу ввічливість, на думку П. Браун та С. Левінсона, знаходить вираження у вигляді чотирьох стратегій, головними з котрих є стратегії позитивної і негативної ввічливості. Стратегія позитивної ввічливості, котра включає твердження про дружбу, солідарність, компліменти сприяє зближенню комунікантів через мінімізацію загрози позитивному обличчю співрозмовника. Негативна ж, створює загрозу негативному обличчю шляхом висловлення песимістичних думок та неприємних звернень [6].

Аналізуючи інтерв'ю із А. Гором [5], американським політиком, колишнім віце-президентом, лауреатом Нобелівської премії миру за 2007 рік, ми намагались простежити особливості самопрезентації та стратегії ввічливості. Уже на початку інтерв'ю виявляється позитивне ставлення телеведучого Л. Кінга до свого гостя: *We are **so honored** to welcome back Al Gore to the show, the former vice president of the United States and the Nobel Peace Prize laureate and the best-selling author – **all in one person**. His new book is “Our Choice”. There you see it. It’s a plan to solve the climate crisis. And **it is brilliantly put together**.*

Використовуючи дієслово “honour” (вшановувати, удостоювати) у пасивному стані та підсилюючи його прислівником “so” (так, дуже), телеведучий уже налаштовує багатотисячну аудиторію на позитивне сприйняття адресата. Окрім цього, називаючи усі звання, нагороди та наголосивши на тому, що усе це поєднується в одній людині, Л. Кінг беззаперечно дотримується стратегії позитивної ввічливості.

Обговорюючи нову книгу А. Гора про глобальне потепління та шляхи його зменшення, автор зазначає, що йому знадобилось три роки для дослідження та написання цієї праці:

GORE: ...it took me three years to research and write this book. I had more than...

KING: It shows.

GORE: Thank you. Thank you. I appreciate it.

Що цікаво у цьому епізоді, так це те, що коли А. Гор хоче зазначити, що книга не відображає усього, що він зібрав за ці три роки, ведучий замість автора закінчує його думку. Тим самим, інтерв'юєр робить комплімент та отримує подяку за нього, що власне і є одним із проявів стратегії позитивної ввічливості.

Розглянемо інше інтерв'ю Л. Кінга із Б. Брасном [5], адвокатом відомого професійного оратора, гуру Дж. Рея, котрого обвинувачують у ненавмисному вбивстві кількох людей у парильні під час здійснення певного ритуалу загартування. Наявні свідки та факти, котрі свідчать не на користь Дж. Рея, спричинили створення та намагання зберегти “нега-

тивне обличчя" у адвоката підозрюваного, і, відповідно, критичне ставлення ведучого, котре реалізується у стратегії негативної ввічливості у наступний спосіб.

Позиція будь-якого адвоката захисту супроводжується виправданням свого клієнта та дотриманням певної лінії захисту. У цьому інтерв'ю це реалізується позитивною презентацією Дж. Рея та зведенням усього до "трагічного випадку".

Описуючи реакцію свого клієнта та його стан після трагічної події, Б. Брасн неодноразово звертається до лексеми "*devastated*", котра має значення "надзвичайно шокований та сумний":

LARRY KING, HOST: *How's he doing, by the way?*

BRAD BRIAN, JAMES RAY'S ATTORNEY: *You know, he's doing the best he can. He – he's been **devastated** since this thing happened on October – October 8th.*

Відповідаючи на запитання про те чи Дж. Рей здивований, що його обвинувачують у вбивстві з недбалості, адвокат, окрім звернення до лексеми "*devastated*" ("*He is surprised. I mean, he – he's **devastated**. You know, it's – **this was a tragic accident***"), наголошує на тому, що ніхто не міг передбачити такого результату ("*Nobody – nobody, including James, could have foreseen consequences anything like this*"). та підкреслює той факт, що жертви були близькими йому людьми ("*And remember, **these people who died were his students and his friends***"). Інше пряме запитання ведучого про те чи Дж. Рей відчуває будь-яку провину за те, що сталося ("*Does he have any feeling that he had something to do with it going wrong?*"), отримує поширену відповідь адвоката Б. Брасна. Він зазначає, що його клієнт відразу ж зв'язався із сім'ями загиблих ("*he immediately reached out to the families*") і власне у такому відношенні від відчуває свою відповідальність, проте зовсім не кримінальну ("*he feels a sense of responsibility, in that sense. But that's a lot different than – than legal liability and certainly criminal liability, which he denies*").

Таким чином, основне завдання адресата у цьому інтерв'ю полягало не в отриманні схвалення свого клієнта, тобто збереженні позитивного обличчя, а зводилось до висвітлення певної точки зору про нього, котра б сприяла його виправданню. Отже, збереження негативного обличчя, відповідаючи на прямі запитання ведучого, котрі функціонують як FTA, було найважливішим завданням адресата.

Здатність висловлюватись, тобто будувати та керувати мовленням, у тому числі бути ввічливим, базується на *принципі кооперації*, розробленим філософом Г. П. Грайсом. Цей принцип передбачає імпліцитне дотримання комунікантами чотирьох загальних правил і у випадках відхилення від цих правил, можна припустити, що мовець навмисне порушує норми, і його висловлювання має інший намір, ніж той, що передається

буквальним значенням слів. Часто цей прийом використовується для передачі іронії та сарказму.

В. Ф. Велівченко [1] у своєму дослідженні сучасного англомовного художнього діалогічного тексту доводить, що при порушенні будь-якого із грайсових максим, виникають так звані *конверсативні імплікатури*, котрі використовуються мовцем не лише для реалізації низки комунікативних стратегій (презентаційні, інституційні, маніпуляційні), а й для прямого вираження власних емоцій. Таким чином, будь-яке порушення грайсових принципів несе імпліцитний емотивний зміст.

До прикладу, проаналізуємо інтерв'ю із президентом Ірану М. Ахмадінеджадом під час його перебування у США влітку 2009 [5]. Політика та дії президента Ірану супроводжуються рясною критикою та засуджуються у багатьох країнах світу. Одне із гострих питань, котре обговорювалось під час інтерв'ю, стосувалось ядерної зброї. Ведучий зазначає, що одне із найбільших побоювань щодо Ірану, пов'язане із ядерною зброєю: *“One of the big fears the United States has – the world has about Iran – is nuclear weapons”*. У даній частині інтерв'ю Л. Кінг порушує *максиму якості* (не говори нічого, що вважаєш неправдою), оскільки його твердження стосовно того, які саме країни не довіряють Ірану у цьому питанні не є цілковито правдивим. Це простежується на мовному рівні, коли Л. Кінг підкореговує своє запитання, замінюючи США усім світом. Порушення максими якості у випадку даного інтерв'ю включає дискримінацію та звинувачення адресата.

Порушення *максими кількості*, тобто надання дуже лаконічної або занадто деталізованої відповіді, забезпечують трансляцію додаткового емотивного змісту. Конкретному запитанню ведучого: *KING: So you are open for inspection to anyone who wants to inspect?* слідує детальна відповідь респондента. М. Ахмадінеджад наголошує на підтримці його країни іншими багатьма державами та наводить певні числові показники для підтримання своєї думки: *118 member states of the NAM, the Non– Aligned Movement, have actually supported our peaceful nuclear pursuits. Fifty-seven member states of the Organization of Islamic States have also given their support to us in this regard. And that's verified.*

But I'd like to ask you, at the same, that there are countries who have nuclear weapons arsenals and are actually developing a new age nuclear warfare.

Should they not be inspected, as well?

Don't you think that their activities should be brought to an end, as well?

Who exactly is the threat?

Таким чином, простежується явне маніпулювання фактами та очевидне намагання відвести хід розмови у вигідне для респондента русло.

Максима релевантності, котра врегульовує доречність трансльова-

ної інформації, порушена у даному інтерв'ю численними відповідями питаннями на питання та зверненнями до історії:

KING: You would agree that you are, for want of a better word, a controversial figure, are you not?

AHMADINEJAD (THROUGH TRANSLATOR): Our country of Iran has a historical presence that extends to 7,000 years. And never has the Iranian nation taken a misstep against another nation. Throughout history, it has demonstrated that it is a nation that is for peace and friendly with others.

Четверта максима – *манери вираження*, передбачає уникання незрозумілих виразів, двозначності та непослідовності. Замість прямої відповіді на конкретне запитання ведучого щодо відношення Ірану до ядерної зброї (*"What's the status of your country and nuclear weapons?"*), М. Ахмадінежад стверджує, що поставлене запитання піднімає кілька проблемних питань (*"You've raised, in fact, three issues"*). Коли ж ведучий робить уточнення про те, що має на увазі західні країни, замість прямої відповіді на запитання, респондент зазначає, що їхні тривоги не є новим явищем та звинувачує західні країни у сприянні терористам: *"... if you're talking about the Western states, I have to say, their concerns about us are not new. They've always been concerned. They were the ones who inspired Saddam to attack Iran and to get us involved in an eight-year war"*.

Таким чином, його відповідь не дає однозначної відповіді на поставлене запитання. Беручи це до уваги, можна припустити, що інтерв'юер мав намір висвітлити свою країну та себе у певній манері, котра, очевидно, не зовсім відповідає дійсності.

Дослідження явища самопрезентації вимагає комплексного підходу та залучення різноманітних соціо– та психолінгвістичних теорій. З огляду на це, залучення теорії ввічливості та принципу кооперації Грайса виглядає перспективним та дозволяє виявити "глибинні" наміри та емоції комуніканта. Поняття "обличчя" є ключовим для пояснення вибору стратегій мовної поведінки учасників комунікації. Також, можна припустити, що часте порушення цих норм, є характерною рисою комунікантів, котрі мають на меті створити певне (зазвичай позитивне) враження про себе, котре не відповідає дійсності. Таким чином, "самопрезентація", особливо позитивна, створюється за допомогою певних комунікативних стратегій, вибір котрих визначається намірами, тобто інтенціями комунікантів.

Література:

1. Безноса А. Граматичні індикатори вираження ввічливості (з історії вивчення питання). Лінгвістичні студії — 2008. — № 17 — С. 176-181. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Ls/2008_17/beznosa.pdf

2. Велівченко В. Ф. Конверсативні імплікатури як комунікативно-прагма-

тичний механізм вираження емоцій мовця (на прикладі сучасного англомовного художнього діалогічного тексту) // “Вісник Черкаського університету” Серія Філологічні Науки. № 140 — С. 35-47. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N140/N140p035-047.pdf

3. Кубрак Т. А. Интенция самопрезентации субъекта в различных видах дискурса // Ситуационная и личностная детерминация дискурса / Под ред. Н. Д. Павловой, И. А. Зачесовой. — М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. — С. 185-205.

4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Use. — London, New York: CUP, 1987. — 345 p.

5. CNN LARRY KING LIVE. Режим доступу:

<http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0911/15/lkl.01.html>

<http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0906/14/lkl.01.html>

<http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1002/04/lkl.01.html>

6. Politeness theory. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Politeness_theory

Грибок О. М.,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ЕТНІЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена вивченню впливу етнічних стереотипів на особистість та її якості характеру. Зміна набутих стереотипів здійснюється під впливом освіти, власного досвіду та інterкультурного виховання. Автостереотипи характеризують, здебільшого позитивно, власну етнічну групу, а гетеростереотипи, переважно негативно – "чужу". Розмежування термінів стереотип та упередження здійснюється за трикомпонентною моделлю.

Ключові слова: етнічний стереотип, упередження, автостереотип, гетеростереотип, інтеркультурне виховання.

The article presents the study of the ethnic stereotypes influence on people and their character features. The change of the acquired stereotypes is the result of the academic and intercultural education and the personal experience. Autostereotypes characterize, mostly in a positive way, their own ethnic group, and heterostereotypes, on the contrary – the "another" group. The terms stereotype and prejudice are differentiated according to the three-component model.

Key words: ethnic stereotype, prejudice, autostereotype, heterostereotype, intercultural education.

У центрі багатьох наукових досліджень знаходиться вивчення *стереотипів, упереджень* та інших форм соціальної дистантності до представників інших етнічних груп. Перед соціолінгвістикою постає особливе завдання – дослідити та пояснити процес утворення соціального відчуження у поведінці та мові. Поняття *стереотипу* широко використовується в лінгвістиці, виступає об'єктом дослідження психології, культурології, етнології та інших наук.

Представники кожної окремої науки розуміють та виділяють у *стереотипі* всі ті якості, які необхідні для проведення власних, притаманних даній науці досліджень.

У проведених лінгвістичних дослідженнях розуміння поняття "стереотип" є неоднозначним, не чітко розмежовуються поняття "стереотип" та "упередження".

Метою нашої статті є аналіз та класифікація етнічних стереотипів носіїв німецької мови, виявлення диференційних ознак стереотипів та упереджень.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких **завдань:**

- з'ясувати суть понять "стереотип" та "упередження";
- проаналізувати етнічні стереотипи та упередження німців.

Об'єктом дослідження є висловлювання, які містять у своїй семантичній структурі етноніми.

Предметом – вираження характерних ознак етнічних стереотипів та упереджень німців.

Значний внесок в розробку теорії *стереотипів* здійснили видатні дослідники Є. Бартмінський [1, с. 5], Ю. Є. Прохоров, В. Ліппман, Г. Ханзен [6, с. 42]. Поняття *стереотипу* було введене у лінгвістику американським журналістом Вальтером Ліппманом у книзі “Public Opinion” [8, с. 67] та базувалося на когнітивних формах, в які були оформленні так звані “картинки” про інших людей.

На думку Ю. Е. Прохорова “стереотип – це, перш за все, певне уявлення про дійсність або її елемент з позиції “наївної” повсякденної свідомості” [3, с. 48].

Щоб зрозуміти поняття *стереотипу*, слід звернутись до етимологічного коріння цього терміну: “stereos” (грец.) – сталий, міцний та “typos” (грец.) – зразок, модель, відбиток. *Стереотип* у буденному мовному вжитку розуміється як комплексний набір певних думок, уявлень, почуттів та поведінки щодо певного об'єкту / ситуації. *Стереотип* розглядається у контексті когнітивних процесів, на відміну від поняття *упередження*, що базується на аспекті оцінки з погляду на сферу почуттів окремої людини.

Стереотипи являють собою ефективну обробку інформації, що надходить з навколишнього світу та внаслідок ментальних процесів категоризується в групи, яким приписуються певні характеристики (атрибуція), при чому результат оцінювання може виявитись як позитивним, так і негативним.

На сьогоднішній день розрізняються соціальні, ментальні, мовні, комунікативні, етнокультурні та інші стереотипи. “Соціальні стереотипи проявляються як стереотипи мислення та поведінки особистості. Етнокультурні як узагальнена уява про типові риси, що характеризують певну націю, наприклад, німецька акуратність, естонська повільність, італійська темпераментність, китайська церемоніальність” [2, с. 58].

Отже, під стереотипом будемо розуміти елемент концептуальної картини світу, що існує у нашій свідомості, та знаходить своє вираження у мові та мовленні. Етнічний стереотип – узагальнене уявлення соціуму про типові риси своєї чи іншої нації, своєї чи іншої соціальної групи.

До етнічних *стереотипів* належать не лише *гетереостереотипи*, тобто усталені уявлення про представників інших етнічних груп, але й *автостереотипи* як самоусвідомлення, тобто уявлення щодо власної етнічної групи. *Стереотипи* мають величезний вплив на людей, стимулюючи у них формування чи позбавляння таких якостей характеру, що відображені у *стереотипах*.

Слід наголосити, що вони формуються у процесі життя, а не є вродженими уявленнями. Згідно з фундаментальним вченням З. Фрейда, стереотипи починають формуватись у дітей 4-5 років не стільки через прямі, персональні контакти, а у значній мірі через взірці поведінки батьків, вихователів та через засоби масової інформації. Так, наприклад, перебування дітей у "Kitas" (дитячих садочках) та шкільних закладах Німеччини, де близько 70 % складають діти-іноземці, формує сталі *стереотипи* щодо кожної окремої нації (як позитивні, так і негативні). І навпаки, ставлення до окремого представника іншої нації може бути попередньо сформоване на основі фільмів, історій тощо, коли дана модель поведінки переноситься на взаємовідношення у групі.

Зміна усталеної моделі поведінки відбувається у більш дорослому віці під впливом академічної просвіти та тривалішого власного досвіду у комунікації з представниками інших націй. В зв'язку з прискоренням інтегративних процесів внаслідок глобалізації все частіше проявляються у світі та, зокрема, у Західній Європі, тенденції негативного "ворожого" ставлення до іноземців, чужинців. Тому міжетнічні зв'язки всередині суспільства стають однією з проблем, яка має вирішуватись на державному рівні. Найбільш ефективним методом у боротьбі із негативними *стереотипами* саме в умовах глобалізації є інтеркультурне виховання, що передбачає безпосередній контакт (спільне навчання, гра, дозволя, подальша трудова діяльність) з представниками інших етносів.

У мовленні стереотипи зазвичай виражаються генералізуючими висловлюваннями за моделлю "етнонім+ атрибут". При цьому атрибутами виступають як сталі ознаки, які виражаються прикметниками, так і процесуальні ознаки, що виражаються дієслівними словосполученнями з генералізуючим значенням. Наприклад,

1) *Ostfriesen sind hol, im Sinne von dumm, auch begriffsstutzig* (Ostfriesenwitz) [7, с. 58].;

2) *Die Deutschen leben in einer Ellbogengesellschaft, d. h. sie sind egoistisch und bestehen auf Vorschriften und halten sich selbst nicht daran; Sie mögen sich gegenseitig nicht; Die "Ossis" bespitzeln die "Wessis"* [7, с. 58].

У такий спосіб дається оцінка людям, які належать до певної етнічної категорії.

Якщо подібні твердження належать самим німцям, то це авто стереотипи. Вони набувають статусу гереростереотипів, якщо закарбовуються у свідомості й інших етносів. Стійкими стереотипами на сьогоднішній день є загальновідомі уявлення про різні етнічні групи на зразок: *Die Deutschen sind sparsam.*

Die Franzosen sind die besten Liebhaber;

Engländer gelten als versnobt;

Italiener sind die besten Köche [7, с. 59].

Саме утворення *стереотипів* та етноцентризм не продукують негативного ставлення до “чужих” етнічних груп. Тут вступає у дію афективно-негативне надання категоріальної оцінки по відношенню до інших етнічних груп, що пов’язане з вираженою або прихованою антипатією. В центрі цього феномену стоять диференційні процеси між групою “ми” та “інші”, “чужі”. Проаналізований фактичний матеріал дав нам змогу виявити таку закономірність: етнічні *стереотипи* мають тенденцію до негативної оцінки представників “чужої” етнічної групи, наприклад:

- поляків та ромів в Німеччині оцінюють як народи, схильні до крадіжок – *Heute gestohlen – morgen in Polen; Alle Zigeuner sind Diebe* [13];

- турків як народ, схильний до криміналу – *Türken laufen mit Goldketten um Hälse herum*;

- турецьких жінок як фанатично релігійних – *Die türkischen Frauen sind entweder verschleiert... або як легкодоступних представниць жіночої статі –... oder ziehen sich provokant körperbetont an und beschweren sich hinterher, wenn man sie anbaggert* [12, с. 53];

- китайців як народ, який в майбутньому заповнить весь світ – *“Gelbe Gefahr”* [12, с. 30];

- американців як зверхню та зарозумілу націю – *alle Amerikaner sind arrogant*“ [9, с. 70];

- росіян як неп’яніючих – *Die Russen sind trinkfest: (morgens, mittags, abends und zwischendurch immer Wodka – so wie Boris!)* (почуто мною особисто в пивному барі м. Гамбурга);

в той час коли власна етнічна група оцінюється переважно позитивно: *Die Deutschen sind immer pünktlich; Fünf Minuten vor der Zeit, das ist die deutsche Pünktlichkeit; Nordfriesen sind bodenständige Menschen; Rheinländer sind lebenslustig und fröhlich*“ [10, с. 34], хоча це зовсім не означає, що кожен німець позитивно оцінює всіх представників своєї етнічної групи.

Якщо змінюється критерій зарахування себе (мовця) до певної етнічної групи, тобто, коли здійснюється оцінка не усієї нації, а представників, наприклад, інших федеральних земель, інших вікових чи соціальних груп, до яких мовець себе не відносить, то змінюється, відповідно, й оцінка аналізованої групи, оскільки з’являється нова опозиція “ми” – “інші”, результатом чого є уже негативна оцінка інших представників “своєї” етнічної групи. Маємо на увазі, наприклад,

- виражений антагонізм у відносинах між західними та східними німцями, який відображається у першу чергу у негативних *стереотипах* одних до інших: *Ossis sind Stasiagenten* з точки зору західних німців, *Wessis sind eingebilddete Kapitalisten* у баченні східних німців;

- насмішливе ставлення німців північних регіонів до баварців та навапакі: *In Bayern hat jeder einen Dackel und Frauen tragen Dirndl und die Männer Lederhosen; Nordfriesen sind Makrellenfresser* [11, с. 38].

Етнічні *стереотипи* є досить стабільними та незмінними і мало чим відрізняються від *упереджень*. Для подальшого лінгвістичного аналізу доцільним є розмежування термінів *стереотип* та *упередження* [5, с. 546]. У щоденному мовному вжитку ці терміни не диференціюються. Проте, у лінгвістиці термін *стереотип* відноситься більшою мірою до когнітивних процесів, а термін *упередження* до оцінювання почуттями. Обидва терміни чітко розрізняються за так званою трикомпонентною моделлю, розробленою теорією установок:

- когнітивний компонент базується на процесах мислення, тобто на суб'єктивних переконаннях, думках, уявленнях і т. д. *Стереотипи* тут – "наше бачення", що служить ефективній обробці інформації з оточення. *Стереотипами* за даним підходом виступатимуть твердження типу *Alle Deutschen sind fleißig*;

- афективний компонент виражає почуття та оцінки, тобто вербальні висловлювання про почуття, такі як любов-нелюбов, комфортність-некомфортність. Упередження базується на таких афективних процесах, при чому йдеться передусім про негативні відчуття та знецінювання інших груп. *Упередження* ґрунтуються на стереотипних судженнях, відрізняються від *стереотипів* своїми суб'єктивними почуттями та оцінками і мають здебільшого негативний характер. *Упередженнями* за даним підходом виступатимуть твердження типу *Ich mag keine Ausländer, weil...*

- компонент поведінки охоплює готовність або намір поводити себе дискримінуюче до об'єкта упередження. Прикладами такої готовності до дій є твердження на зразок *Denen würde ich keinen Arbeitsplatz geben* або *Im Bus stehe ich auf, wenn sich so jemand neben mich setzt* [4, с. 6].

Проведене нами дослідження показало, що *стереотипи* впливають на людей та стимулюють формування у них відображених у *стереотипах* якостей характеру. Вони не є вродженими, а формуються у процесі життя. Зміна усталених *стереотипів* відбувається під впливом освіти та власного досвіду спілкування з представниками інших націй. Ефективний метод у подоланні негативних *стереотипів* – інтеркультурне виховання.

Терміни *стереотип* та *упередження* чітко розрізняються за так званою трикомпонентною моделлю, розробленою теорією установок, *стереотип* стосується когнітивних процесів, а термін *упередження* – оцінювання почуттями. Перспективним напрямком вважаємо дослідження етнічних стереотипів окремих вікових та соціальних груп.

Література:

1. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипов: Результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993-1994 гг. / Бартминский Е. // Тезисы конференции "Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии". – Москва, 1995. – С. 5–10.

2. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
3. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров – Москва, 1996. – 325 с.
4. Bausinger H. Bratwurst, Bier und Fussball. Wie deutsch sind die Deutsche? – Südwestrundfunk SWR2 – Manuskript. Baden-Baden, 3. 10. 2008, 8 S.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch, 5., überarb. Aufl. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim, 2003. – 1892 S. – ISBN 3-411-05505-7.
6. Hansen G. Vorurteil // Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon / hrsg. von Cornelia Schmalz-Jacobsen und Georg Hansen. – München, 1995. – S. 658
7. Hog M., Müller B-D., Wessling G. Sichtwechsel: Elf Kapitel zur Sprachsensibilisierung. – Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1984. – 223 S.
8. Lippmann W. Public Opinion. – NY: Harcourt, 1992. – 237 p.
9. Ein Abschlusskurs Deutsch als Fremdsprache für die Mittelstufe. Arbeitsbuch. Ismaning: Max Huber Verlag, 2000. – 128 S.
10. Eulenspiegel (Satiremagazin): 55. Ausgabe. – Berlin, Möller Druck und Verlag GmbH, 2008.
11. Eulenspiegel (Satiremagazin): 3. Ausgabe. – Berlin, Möller Druck und Verlag GmbH, 2010.
12. Focus Zeitschrift: Nr. 6. – Focus Magazin Verlag GmbH, Frankfurt, 2010 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/id=10549&count&recno>

Гусленко І. Ю.,

Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, м. Луганськ

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті узагальнені та систематизовані підходи до сутності поняття діалогу культур та його складових компонентів.

Ключові слова: діалог культур, міжкультурна комунікація, виховання.

The article is devoted to the analyses and systematization of concepts of the term "dialogue of cultures" and its components.

Key words: dialogue of cultures, intercultural communication, education.

В умовах неперервного зростання міжкультурного спілкування між представниками різних країн формування міжкультурної компетенції студентів стає актуальним завданням навчально-виховного процесу у ВНЗ. Молоде покоління, яке набуває вищу освіту, має бути підготовлено до адекватного сприйняття іншої культури на засадах діалогу.

Науковий інтерес до міжкультурної компетенції став об'єктом дослідження таких вчених як Є. Верещагін, Н. Гальскова, Д. Гудков, В. Зінченко, Л. Зникіна, В. Костомаров, Р. Мільруд, Є. Пасов, А. Садохин, В. Сафонова, І. Стернін, С. Тер-Мінасова та ін. Великий внесок в розвиток проблеми діалогу культур зробили М. Бахтін, В. Біблер, М. Каган. Останніми роками також з'явилося багато дисертаційних досліджень в яких приділяється увага різноманітним аспектам міжкультурної компетентності та комунікації (К. Іванова, О. Казакова, О. Кучмій, О. Леонтович, І. М'язова, Л. Новікова, О. Чекур).

Мета статті прослідити розвиток поняття діалогу культур в науковій літературі та виявити його складові компоненти.

Діалог – невід'ємна частина життя людини. Він є засобом реалізації комунікативних зв'язків між ними, чинником їхнього взаємного порозуміння. Взаємодія культур, діалог між ними – найбільш сприятлива умова для розвитку міжнаціональних та міжетнічних відносин.

Ідея про діалог має досить давні корні. Давньогрецькі філософи епохи еллінізму створювали діалоговий простір на основі духовної культури, на визнанні плюралізму думок, рівноправ'я поглядів, визнання загальнолюдських принципів, свободи та цінності особистості та суспільства в цілому.

У період Середньовіччя діалог використовувався в моральних цілях. У своєму трактаті "Діалог між філософом, іудеєм та християнином" французький філософ-схоласт П'єр Абеляр ще на початку XII ст. перед-

бачав не тільки діалог між різними конфесіями, а й діалог між культурами. При порівнянні вірувань, традицій та способу життя різних народів він розглядає сутність етичних питань добра та зла, благодіяння та великодушності, правдивості та помсти, звертаючись до “моральної філософії, яка є мірою всіх наук” [1, с. 312].

Проблеми діалогічних відносин займали багато місця в творах німецьких філософів І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Й. Гердера.

Видатний історик культури Йоган Готфрід Гердер (1744-1803) вважав взаємодію культур засобом збереження культурного розмаїття та вважав культурну замкнутість шляхом до загибелі культури. Він вказував, що “єдиний ланцюг культури” сполучає між собою різні народи, що існує взаємний зв’язок багатьох культур, і оскільки “украй помилковим висновком було б на підставі досконалості, досягнутого нацією в чомусь одному, робити висновок, що вона досконала в усьому”, тому одна культура має використовувати досвід іншої на шляху до прогресу: “Досвід кожного веде вперед, а розум та справедливість справам всякого додають постійності, красоти та соразмірності” [6, с. 440-444].

Звернення філософів і мислителів до проблеми діалогу в історичному сенсі завжди означало зміну наукової парадигми. У часи античності це було показником того, що міфічне сприйняття світу змінилося на філософсько-дискурсивне критичне мислення. Діалоги періоду Відродження означали формування нової парадигми, нового типу мислення.

Сучасна наука також починає перехід до нового погляду на буття людини. І в зв’язку з цим діалог культур може розглядатися не просто як пізнання однієї культури іншою, а й як їхня взаємодія, створення нового типу взаємовідносин між представниками різних культур.

Взаємодія культур Сходу та Заходу, духовні пошуки, звертання до цінностей духа – головні теми філософського, художньо-естетичного, літературного та педагогічного доробку М. Реріха, який вбачав майбутній розвиток людства у єднанні, бо “усвідомлення єднання природжене всім народам” і “кожний народ має сказання, традиції, які виражають цю істину” [11, с. 111].

Відомий німецький філософ Освальд Шпенглер, на відміну до М. Реріха, заперечував ідеї всесвітньої єдності у прогресі людства. Тим не менш, у розробці своєї історичної концепції О. Шпенглер звертає увагу на внутрішню єдність культури різних часів та народів та на закономірності її розвитку: “поверхневі елементи форм більш древніх культур всюди знаходять в культурах більш юних” [13, с. 55]. Культура для О. Шпенглера, мов жива істота: вона з’являється, живе та вмирає, проходить вікові ступені окремої людини [12, с. 150]. З цього робиться висновок про те, що всі культури, якими б різними вони не були, розвиваються за єдиною схемою.

Для філософії Карла Ясперса характерна віра в духовну єдність всього людства. "Осьова епоха" була духовним витокom, коренем та ґрунтом загальноісторичного буття людини. Вся історія людства визначається як "взаємний обмін в єдності спілкування" [14, с. 260]. Така ж єдність, на думку філософа, існує і в культурі "як єдність фактично загального світу, життєвих форм, інститутів, уявлень, вірувань – єдність народів по походженню, мові, долі" [14, с. 261].

Діалогова концепція мови була розроблена в творах М. Бахтіна і проаналізована та доповнена В. Біблером. Для М. Бахтіна та В. Біблера діалог – це "корінь та основа всіх інших визначень людського буття, загальний принцип розуміння". Самовизначення в культурі може реально здійснитися лише в процесі особливих стосунків між минулим, сучасним та майбутнім людського буття [3, с. 38].

Для встановлення діалогу між різними культурами дуже важливим є те, яким чином цей діалог здійснюється. М. Каган виділяє три способи взаємовідносин між культурами:

- повноцінний рівноправний діалог, який засновано на взаємній повазі культур, що беруть участь в контакті, в якому мають місце рівнозначна репрезентативність культур з метою їх взаємного збагачення, взаємного розвитку та взаємного відновлення;

- утилітарне ставлення однієї культури до іншої, коли одна культура нав'язує свою систему цінностей, значень та норм іншій культурі. У такому разі не можливе повноцінне взаємне збагачення та взаємний розвиток;

- псевдодіалог або повне неприйняття однієї культури іншою. Це можливо тільки при свідомій, цілеспрямованій позиції ізоляціонізму, коли у суспільстві виникають відособлені, сконцентровані на собі (культурні) групи, які не хочуть контактувати з іншими "неповноцінними", "низькими" культурами [7, с. 78-80].

Безумовно, що тільки перший спосіб взаємовідносин можна вважати прогресивним, таким, що сприяє розвитку цивілізації. І тому комунікацію (або діалог) між різними культурами трактують як "адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур" [5, с. 26]. Тільки на засадах такого підходу мають будуватися відносини у сучасному полікультурному світі.

В умовах сьогодення культурне взаєморозуміння між народами та окремими людьми веде до взаємного духовного відкриття і взаємопроникнення культур, взаємозбагачення загальнолюдськими цінностями за умови збереження і розвитку національної самобутності. Таким чином, "сучасну виховну систему потрібно розглядати як школу діалогу культур" [10, с. 189].

У сучасному розумінні "діалог культур" має дуже широке значення, до якого входить не тільки спілкування між представниками культур, які

територіально знаходяться дуже далеко один від одного, а й між представниками етнічних меншин та малих народів, які проживають на території однієї країни і створюють, таким чином, багатство національної культури. Культурний діалог надає можливість побачити повноту культурного розмаїття.

Взаємодія культури і субкультури також проходить в формі діалогу, що створює картину світу, яка є діалогом, суть якого полягає у визначенні творчої активності людини, її відношенні до зовнішнього предметного і внутрішнього світу, в з'ясуванні унікальності й універсальності людських можливостей [2, с. 43].

“Діалог культур” дає змогу особистості не тільки залучитися до вітчизняних і загальнолюдських цінностей, а й самовизначитися в світі культури, включитися в її творення і водночас удосконалювати себе як суб'єкта культури. Тобто діалог культур розуміється не просто як форма спілкування, а як тип відносин у мікро– і макросоціумі (між типами культур – історичними, етнічними тощо) [8, с. 11].

Діалогічний погляд на культуру передбачає і “естафету часів”, своєрідну перекличку культур різних поколінь, співвідношення досвіду об'єктів спілкування з відповідними естетичними традиціями, залучення до історичного, естетичного досвіду людства, зосередженого в пам'ятках духовної культури минулого і сучасного. Бути в культурі означає вступати в спілкування з минулим та майбутнім. Як відмічає Біблер, культура стає формою буття і спілкування людей різних культур, формою діалогу культур, створення “світу вперше” [4, с. 288]. Тобто, в середині себе культура не усвідомлюється і тільки при взаємодії, діалозі різних культур стають зрозумілими принципи й особливості кожної окремої культури [9, с. 14].

Культура ХХІ століття представляє собою світовий інтеграційний процес, в якому вибуває змищення етносів і культур. При цьому кожна нація прагне зберегти свої національні цінності, такі як мова, мистецтво, звичаї та традиції, свою національну ментальність. Це веде до створення соціокультурної ситуації, коли людина стоїть на межі культур. Взаємодія з різними культурами потребує від неї розуміння, поваги до національної ідентичності, тобто готовності до діалогу на основі сформованої планетарної свідомості та засвоєнні елементів загальнолюдської культури.

Література:

1. Абеляр, Петр. Теологические трактаты: Пер. лат. / Вступ. ст., сост. Неретиной С. С. – М.: АОИГ, “Прогресс”, “Гнозис”, 1995. – 413 с.
2. Белих О. С. Світоглядна культура студентської молоді. – С. 37-56 // Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: Моногра-

фія / Г. П. Шевченко, О. С. Бєлих, Є. А. Зеленов, Т. Л. Антоненко та інші. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 256 с.

3. Библер В. С. М. М. Бахтин, или поэтика культуры. – М.: Прогресс. 1991. – 176 с.

4. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в XXI век. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.

5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство. – М.: Русский язык. 1983. – 269 с.

6. Гердер, Иоганн Готфрид. Идеи к философии истории человечества / Иоганн Готфрид Гердер, Пер. и примеч. А. В. Михайлова; [АН СССР]. – М.: Наука, 1977. – 703 с.

7. Каган М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат. 1988. – 315 с.

8. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загально-освітніх навчальних закладах України // Шкільний світ. – 2002. – № 9. – С. 1-16.

9. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика / Н. Є. Миропольська. – К.: Парламентське видавництво. – 2002. – 204 с.

10. Подоляк, Л. Г. Юрченко В. І. Психологія вищої школи; Підручник. 2-е вид. – К.: Каравела, 2000. – 352 с.

11. Рерих Н. О Вечном... – М.: Политиздат, 1991. – 462 с.

12. Шпенглер О. Закат Европы: В 2т. – Т. 1/ Пер. с нем. И. И. Маханькова. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 528 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы: В 2т. – Т. 2/ Пер. с нем. И. И. Маханькова. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 624 с.

14. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – 526 с.

Денисенко С. Н.¹, Романчук О. В.², Матвіяс О. В.², Проценко У. М.²,
Львівський національний університет імені І. Франка¹,
Львівський державний університет фізичної культури²

РОЛЬ КОНЦЕПТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

У статті розглянуто роль концепту мовної картини світу в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі. Проаналізовано роль концепту мовної картини світу в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвістична парадигма, когнітивна модель.

The article deals with the concept role of world language picture in the anthropocentric linguistic paradigm. The concept role of world language picture in the modern linguistics is analyzed.

Keywords: world language picture, linguistic paradigm, cognitive model.

Як зазначає Д. О. Добровольський [1], розвиток мовознавства можна описати на базі метафоричного маятника. Лінгвістичний маятник завжди рухається швидше між двома полями, які позначаються як “таксонімія” і “людина”.

На сьогодні, незважаючи на протиріччя, можна однозначно стверджувати, що мовознавство впевнено рухається в напрямку “людина”. Після прагматичного напрямку 70-х років минулого сторіччя зміцнюються такі риси лінгвістичних досліджень як орієнтація на емпіризм і усне мовлення, на семантичні і когнітивні проблеми, центричність лексикону, пошук психологічної реальності лінгвістичної моделі і т. д.

Усе більше відзначається антропоцентричність мовознавчих дисциплін (аналіз дискурсу, дослідження діалогу, соціальної і психолінгвістики). Це все свідчить про зміну парадигми в лінгвістиці. При цьому важливо враховувати і минулі етапи мовних досліджень, які характеризувалися подібними антропоцентричними рисами або, іншими словами, колишніми рухами лінгвістичного маятника у бік “людини”.

Інвентаризація концептуального апарату відповідних мовознавчих парадигм може бути корисною для лінгвістичних студій сьогодення, тому що багато понять минулих шкіл, які пізніше впали повністю в небуття, знову тепер відроджується.

Але щоб ці поняття оживити знову, треба спочатку їх осмислити і сформулювати новими термінами, тобто зробити переклад сучасних мовних парадигм відповідною метамовою.

Одним з цих понять, на яких треба детальніше зупинитися, є концепт мовної картини світу, який розглянув ще Лео Вайсгербер в 1961-62 ро-

ках, а він виходив з поняття гумбольтовської теорії погляду на світ [2].

А тому наше дослідження шукає відповідь на питання: яку роль відіграє концепт мовної картини світу в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі?

Перш за все відповідь на це питання треба шукати у строгій і як найповнішій та безпомилковій реєстрації лінгвістичних фактів, що переходить, в окремих випадках, просто в інтелектуальний спорт. У цій науковій парадигмі такий концепт, як мовна картина світу був би не лише не корисним, а навіть шкідливим.

Але якщо розглядати дослідження мови під кутом зору певних ментальних феноменів, які відтворюються у мові і нею ж втілюються, то перш за все такі концепти відіграють ведучу роль і дозволяють зробити висновок про когнітивні або концептуальні трактування, які стоять за ними.

У рамках лінгвістичної теорії з такою постановкою питання концепту картини світу можна надати функцію організуючої ідеї, яка пов'язує всі окремі факти і феномени. Сучасна лінгвістика (особливо й когнітивно-орієнтовані варіанти) визнала, що реально функціонуюча модель людської мови може розвиватися, тільки беручи до уваги визнані типи знань. Зрозуміти цю точку зору лінгвістиці допомагає перш за все мистецьке світобачення, яке однозначно довело, що при бурхливому розвитку комп'ютерного моделювання сприйняття і вироблення мовних висловлювань не лише активізують правила утворення вірно побудованих речень (формулювання яких було практично в усіх таксонімічних теоріях, серед яких перш за все генеративна трансформативна граматики), а також мовні релевантні знання світу (але безпосередньо корелюють з нашим концептом мовної картини).

Коротко перерахуємо найважливіші питання сучасної когнітивно-орієнтованої лінгвістики, які і підготували відродження концепту мовної картини світу.

1. Мовні структури є рефlekсами певних когнітивно-концептуальних сутностей.

2. Основа опису і тлумачення мовних феноменів (відповідно до перших тез) знання.

3. Мовне значення – це лінгвістичний конструкт, який не може відповідати жодній психологічній реальності.

4. Онтологічний статус мають не значення, а концептуальні структури, тобто представники знань.

5. Знання мови і знання світу тісно пов'язані одне з одним.

6. Мова є не лише засобом комунікацій, а й інструментом онтології знань.

З цього випливає важливий для нашого дослідження висновок, який

представляє можливу дефініцію концепту мовної картини світу, а саме, що мовну картину світу будують когнітивно-концептуальні структури, які онтологізуються у певній мові.

Іншими словами, певним способом організована сума знань (і відповідно типів знань), які необхідні для свідомого функціонування певної мови або сукупність усіх зафіксованих у певній мові уявлень носіїв мови про світ і є мовною картиною світу.

Мовну картину світу можна порівняти з географічною картою, за допомогою якої можна більш менш уявити розташування світу. Оскільки сучасна лінгвістика оперує не лише значеннями, а й концептуальними структурами, то вже Вайсгербер виступає проти концепту знань і творить у цьому зв'язку мовносемантичними основними категоріями змістів (пор. сучасні фрейми, скріпти, сценарії, сцени і т. д.). Також мовна картина світу (як і статистичний корелят “мовний міжсвіт”) може бути зрозумілою незважаючи на означення “мовна” як когнітивна сутність, тому що вона утверджується змістами, а не значеннями. З одного боку це відноситься до ментальних процесів, а з другого до функцій мови.

При цьому необхідно зупинитися і коротко продемонструвати значення цих ідей на аналізі ідіом. Звертання до когнітивних операцій уможливило адекватний опис природної мовної інференції, як традиційне дослідження фразеології. Так, наприклад, когнітивну модель виникнення значення ідіоми *ein weißer Rabe* (досл. білий ворон) імплікує процедура зміни компонентів семантичного прототипу “*Rabe*” (досл. ворон) як нехарактерного. У фреймі “*Rabe*” центром є “*фарба*” наповнене концептуальним змістом “*чорний*” у нормальному розумінні. При зміні змісту цього центру на протилежний “*чорний*” – “*білий*” досягається семантичний результат незвичайного, неправильного. При протиставленні фрейму “*Rabe*” (*ворона*) з результативним фреймом “*Mensch*” (*людина*) виникає актуальне значення ідіоми “*незвичайна людина; біла ворона; людина, яка різко відрізняється від інших*”.

Актуальне значення ідіоми “*eine neue Platte auflegen*” досягається за допомогою інших концептуальних процедур. У вихідному скрипті “*Musik hören*” (*слухати музику*) вузол “*Inhaltsträger*” (*носіїв значення*) заповнюється концептом “*Platte*” (*пластинка*). Цей концептуальний зміст вузла переноситься в корелюючий зміст результативного скрипту “*Gespräch*” (*розмова*) і витісняє при цьому прототиповий зміст цього вузла “*Thema*” (*тема*), виникає активне значення ідіоми “*припинити розмову на цю тему*” буквально “*зняти пластинку*”. Ця описова модель має більший потенціал, ніж предметна модель “переносу значення”, тому що береться до уваги не операція з мовними значеннями, а творче застосування уже наявного знання при онтологізації нового концепту, який може бути відповідним психологічній реальності.

Щоб усвідомити роль концепту мовної картини світу в сучасній лінгвістиці, потрібно ще розглянути пізнавально-теоретичний постулат, який видається важливим для вирішення сформульованої нами проблеми. У ментальному просторі людства одночасно існують багато моделей світу (а не лише одна). Ці моделі світу з'являються на логічній площині, як взаємовиключаючі ментальні сутності (пор. напр. релігійна та наукова моделі світу). Проте, вони можуть існувати у свідомості однієї людини поряд, незважаючи на функціонування ментальної сфери. Так одна і та сама людина може з'явитися, як носій "наївної", наукової, релігійної і міфологічної (пор. різноманітні міфи або міфи реклами) моделі світу. Кожна з них функціонує в певній сфері когнітивної діяльності людини. Усі можливі моделі світу рівноправні і не можна їх поділити на "справжні" і "фальшиві", тому що вони не пояснюються цими термінами. Одна модель світу не може бути "кращою" або "гіршою", вони різні і намагаються, дякуючи цій різноманітності, пізнавати абсолютне з різних напрямків.

Є лише одна модель світу, яка може відігравати ведучу роль, а саме мовна картина світу, яка іншим терміном називається "наївна" модель світу. Її особливість полягає у тому, що ця модель світу дана вимушено кожній людині з її рідною мовою і, як правило, на відміну від інших моделей світу, носить обов'язковий характер.

"Наївна" модель світу, яка нам дається з мовою і кожного дня підтримується і змінюється мовою, не витісняється, наприклад науковою моделлю. Щоб це довести, досить одного прикладу. На сьогодні практично всі дорослі носії німецької мови знають, що "*Walfisch*" (*kum*) не є рибою (тобто він не є рибою в науковій моделі світу). Незважаючи на це, вони вживають слово "*Walfisch*" і не виступають проти закону природної логіки, оскільки в німецькій мовній картині світу *Walfisch* це риба (і не лише тому, що вона так називається, а тому що вона так розглядається в "наївній" картині світу).

Зафіксована у мові "наївна" свідомість розділяє і класифікує світ за однаковими когнітивними законами, як наукова свідомість. Лише основи класифікацій різні. Особливості, які нерелевантні для наукового пояснення світу (напр. те, що *Walfisch* *mute* у воді і подібний до великої риби), може бути в "наївній" картині світу найважливішим. Були б отже некоректні випадки, в яких відхилення між "наивною" і науковою моделями світу, особливо, якщо вони проявляються, як помилки, по можливості спробувати виправити, інтерпретувати в певній мові.

Поза енциклопедичними визначеннями, наприклад, знаходяться такі тварини як кішка, тигр в одному виді моделі світу ("кішки"). Але в існуючій у мові "наївній" свідомості "кішка" перш за все домашня тварина разом з собакою. Тигр і лев перш за все тварини, яких можна побачити в

зоопарку, отже вони належать до однакового виду, як от слон і крокодил.

Пояснення цих прикладів в термінах проблематики картини світу показує, що різні ненаукові основи класифікації фрагментів світу можуть бути “наївною” картиною світу. У цьому випадку концептуальна опозиція “свій або чужий” відіграє велику роль.

Класифікаційними параметрами “наївної” таксонії (співставлення) можуть слугувати оцінні параметри “добре” – “погано” чи “заборонено” – “дозволено”. Ця обставина особливо важлива для ідіом, тому що вона орієнтована меншою мірою описово, а більшою ситуативно-модальною.

Мовна картина світу на відміну від наукової моделі світу дуже антропоцентрична. Її можна навіть визначити як “егоцентрична”, тому що вона представляє “я-тут-тепер”. У центрі мовної картини світу знаходиться вірний і цінний суб’єкт, який через мову відображає світ. Це все має велике значення для опису ідеоматики в аспекті мовної картини світу, оскільки ця субсистема мови є як відомо, сильно я-центрована. Із цих суджень видно, що картина світу не є чисто лінгвістичним, а більш мовнофілософським і пізнавальним концептом.

Література:

1. Dmitrij Dobrovols’kij. Phraseologie und sprachliches Weltbild. Sonderdruck. Edition. Praesens. Wien, 1992.
2. Weisgerber, Leo. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik. Düsseldorf, 1961, Die sprachliche Gestaltung der Welt. Düsseldorf, 1962.

Дерді Е. Т.,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ

СВОЄРІДНІСТЬ МОВИ ПАТЕНТІВ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Опис особливостей передачі англомовної патентної літератури засобами української мови становить мету даної статті. Саме переклад дає можливість ознайомлення з винаходами провідних країн, шляхом перекладу патентів на їх видачу. Переклад патентів не тільки забезпечує вітчизняних винахідників інформацією про відкриття в інших державах і тим самим робить їх доступними для численних спеціалістів, але й полегшує проведення наукової експертизи патентним відомством України.

Ключові слова: патент, переклад, науково-технічна література, новітній інформації.

The article deals with the translation peculiarities of English patent texts by means of Ukrainian language. The translators make possible to get information on the progressive inventions of English-speaking countries by means of patent translation. The translation of patent literature provides national scientists with info on other countries inventions due to which makes them useful to numerous specialists and eases scientific expertise by the Ukrainian Patent Department.

Key words: patent, translation, sci-tech literature, informant.

Винахідництво – найдавніше заняття людини. Сьогодні, коли розвиток науки, техніки та технологій все більше набирає обертів, тема перекладу патентів є надзвичайно актуальною. Адже тепер, коли виснажуються природні ресурси, людству як ніколи потрібні прогресивні винаходи. Саме тому відбувається інтенсифікація розробки інженерних об'єктів та виробництва, створюються принципово нові технічні системи, підвищуються вимоги до них.

Безсумнівно, передовими державами світу в галузі науки і техніки є Великобританія й Сполучені Штати Америки. Саме там щорічно робляться сотні відкриттів, які пізніше знаходять застосування практично у всіх розвинутих країнах земної кулі, зокрема й в Україні. Ось чому найчастіше перекладаються патенти саме цих держав. Українським вченим та винахідникам необхідно володіти глибокими знаннями в області науки та техніки, слідкувати за патентною літературою, знати, які винаходи вже існують у світі, для того щоб, з одного боку, застосовувати їх на території нашої держави, шляхом купівлі ліцензії на винахід та удосконалювати їх, а з іншого боку, щоб не витратити часу на розробку аналогічного технічного рішення.

Саме тут на допомогу приходять перекладачі, які уможливають ознайомлення з винаходами провідних країн, шляхом перекладу патентів на їх видачу [1, с. 23]. Адже переклад патентів не тільки забезпечує вітчизняних винахідників інформацією про відкриття в інших державах і тим самим робить їх доступними для численних спеціалістів, але й полегшує проведення наукової експертизи патентним відомством України. Незначна помилка перекладача може серйозно вплинути на зміст патенту і змінити об'єм правової охорони останнього. Хоча тут не зовсім можна говорити про переклад патенту в загальноприйнятому сенсі – швидше про процедуру формування нового тексту, за специфічними законами дискурсу в новому мовному середовищі [2, с. 12; 3, с. 43]. Такий текст на мові перекладу повинен володіти в плані змісту всією повнотою науково-технічної інформації, при цьому в його смислову структуру входять елементи, характерні для юридичного документу. Патент є не тільки технічним, але і юридичним документом, і своєрідність його мови полягає в органічному поєднанні науково-технічного стилю і стилю офіційно-канцелярського, а також в канонічній формі опису патентів всіх видів. Виклад матеріалу в патенті відрізняється більшою суворістю, ніж, наприклад, виклад матеріалу в технічній статті або книзі [6, с. 76].

Опис особливостей передачі англомовної патентної літератури засобами української мови становить *мету* даної статті, що досягається шляхом вирішення таких *завдань*: дослідити структурні особливості тексту патенту (зокрема, виклад цілей винаходу і критику прототипу, детальний опис винаходу, пункти формули винаходу); виявити та описати вирази, що використовуються; запропонувати можливі варіанти перекладу англомовних структурних частин, виразів, займенників в патентах засобами української мови.

США в технічному відношенні є провідною країною в світі, у зв'язку з чим саме патенти США перекладаються частіше за все. Патент США складається з трьох основних частин: 1) виклад цілей винаходу і критика прототипу; 2) детальний опис винаходів; 3) пункти формули винаходу [6, с. 77]. Переклад патенту доцільно починати з другої частини, з детального опису винаходу, оскільки тут викладається його суть, без розуміння якої важко перекласти заголовок патенту і його текст. В першому абзаці зазвичай міститься вказівка на область, до якої відноситься винахід, і називається об'єкт винаходу: *The present invention relates to a speedometer cable and particularly to such cables and their fittings for use in automobiles. Справжній винахід відноситься до гнучкого валу спідометра і особливо до таких гнучких валів, що використовуються в автомобілях* [8, с. 10].

Потім викладаються недоліки існуючих конструкцій (критика прототипу): *The main disadvantage of known machines for making flexible shafts is that each layer of wire has to be twisted separately on a core...* Основним

недоліком відомих верстатів для навивки гнучких валів є те, що кожен шар дроту навивається окремо на сердечник [8, с. 106].

Далі встановлюються цілі винаходу, досягнення яких дозволяє усунути вказані недоліки: *It is accordingly an object of my invention to provide an improved pipe-cleaning device which will be employed to scour the inner walls of both straight and curved sections of pipe. Зважаючи на це метою мого винаходу є створення вдосконаленого пристрою для очищення трубок, який може бути використаний для очищення внутрішніх стінок прямих і зігнутих ділянок трубки.*

Потім йде опис малюнків, що додаються до патенту: *Fig. 1 is a general elevational view, partly in section, of a flexible tubing structure constructed in accordance with and embodying the principles of my invention. На мал. 1 представлена загальна вертикальна проекція гнучкого рукава, виконаного частково в розрізі у відповідності з основними положеннями справжнього винаходу [8, с. 108].*

В тій частині патенту, яка містить детальний опис винаходу, і в тексті з описом малюнків використовуються складні речення з кількома зворотами. Наприклад: *// is thus to be noted that the spring 5 will be retained in the hole of the boss 6 of the head number 3 by means of the portion which is bent or formed at one of its ends as indicated at 8 to lock the spring 5, the portion 4 forming a further driving means between the flatted portion 7 on the shaft 2 and the head member 3, and at the same time permitting the major portion of the torsional load on the shaft 2 to be taken by the flatted portion 7 in engagement with the flatted portion of the hole 1. Таким чином, слід зазначити, що пружина 5 утримуватиметься в отворі виступу 6 головки 3 за допомогою частини 4 виступу, яка виконана на одному з його кінців, як це показано в точці 8, для фіксації пружини 5; частина 4 виступу призначена також для передачі енергії від сплюснутої ділянки 7 на валу 2 до головки 3, і в той же час ця частина виступу дозволяє сплюснутій ділянці 7 прийняти основну частину навантаження, що скручує вал 2 при взаємодії зі сплюснутою частиною отвору 1 [5, с. 178].*

Безпосередньо перед пронумерованими пунктами формули винаходу часто використовуються такі фрази, як: *Having thus described my invention what I claim is... Описавши мій винахід, я заявляю... The invention is hereby claimed as following. Цим я заявляю про свій винахід наступне.*

Слід зазначити, що лише цей останній випадок відповідає правилам вживання артикля, викладених в підручниках нормативної граматики англійської мови.

Вживання займенників в патентах, безсумнівно, є частиною офіційного стилю. Ось декілька прикладів:

1. Займенники типу *thereof, therewith, thereafter, thereto* і др.: *Fig. 1 is a general plan view of an apparatus for forming mechanical transmission*

cables, embodying the principles of the invention and adapted to carry out the methods thereof. На мал. 1 зображена загальна горизонтальна проекція установки, що навіває гнучкі приводні вали, в яких втілені основні ідеї справжнього винаходу, і за допомогою яких можна здійснювати пов'язані з ними методи роботи; *Fig. 1 is a side view, on a large scale, showing a short section of covered rubber thread with the covering partly unwound therefrom.* На мал. 1 зображена у великому масштабі бічна проекція, на якій показана невеликої ділянки гумової нитки з покриттям, причому покриття частково зняте з неї [6, с. 209].

2. Займенники типу *hereto, heretofore, hereinafter*:... *in conjunction with the accompanying drawings, and more specifically defined in the claims appended hereto*... . разом з малюнками і кресленнями, детальніше описаними в пунктах формули винаходу, які тут додаються;

3. Займенники типу *whereof wherebetween, whereas* і др.: *The supply reel 98 is adapted to supply a wire 105 to the winding of forming station, whereas the supply 99 is adapted similarly to supply a wire 106.* Котушка 98 може подавати дрiм 105 до навивочної головки, тоді як котушка 99 таким же чином може подавати дрiм 106 [6, с. 210].

Мова науково-технічної літератури (а патент – один з жанрів цієї літератури) є однією з форм функціонування літературної мови. Мова патенту поєднує в собі риси мови технічної літератури і мови юридичних документів; цим пояснюється той факт, що в текстах патентів часто зустрічаються штампи, канцеляризми, архаїзми, які не схильні до змін. Оскільки необхідно добиватися ясності викладу і розуміння змісту, адекватного сприйняття інформації, закладеної в тексті, то описи (особливо в британських патентах) об'ємні, багатослівні.

Не можна говорити про переклад патенту в загальноприйнятому сенсі – швидше про процедуру формування нового тексту, за специфічними законами дискурсу в новому мовному середовищі. Такий текст на мові перекладу повинен володіти в плані змісту всією повнотою науково-технічної інформації, при цьому в його смислову структуру входять елементи, характерні для юридичного документу. Цікаво, що юридичною силою володіє лише патент, оформлений на мові країни патентування [7, с. 132].

Переклад вже виданого патенту повністю втрачає цю силу. Текст патентного опису, “перенесений” в іншомовне середовище, якщо і є документом, то лише в широкому сенсі, тобто *носієм* науково-технічної інформації, призначеної для передачі в часі і просторі і співпадає за функцією з такими жанрами як стаття чи доповідь. Отже, ми маємо справу з нетиповим для патентної практики явищем – зміною функціонального стилю при перекладі. Така специфіка патентного тексту вимагає особливого підходу при навчанні перекладачів. Крім того, при перекладі

патентів важливе не тільки хороше знання мови, наочна спеціалізація, але і екстралінгвістичні знання, пов'язані з патентним законодавством, знанням правил оформлення патентних документів.

Таким чином, ми можемо зробити такі висновки:

1. Патент США складається з трьох основних частин: 1) виклад цілей винаходу і критика прототипу; 2) детальний опис винаходів; 3) пункти формули винаходу. Переклад патенту доцільно починати з детального опису винаходу, оскільки тут викладається його суть, без розуміння якої важко перекласти заголовок патенту і його текст;

2. Вживання займенників в патентах є частиною офіційного стилю (*thereof, therewith, thereafter, thereto, hereto, heretofore, hereinafter, whereof, wherebetween, whereas* тощо).

3. Переклад вже виданого патенту повністю втрачає силу. Текст патентного опису, "перенесений" в іншомовне середовище є лише носієм науково-технічної інформації, призначеної для передачі в часі і просторі і співпадає за функцією з такими жанрами як стаття чи доповідь. Ми маємо справу з нетиповим для патентної практики явищем – зміною функціонального стилю при перекладі. Така специфіка патентного тексту вимагає особливого підходу при навчанні перекладачів.

Література:

1. Борисова Л. И. Лексические проблемы научно-технического перевода: Дис...док. филол. наук. – М., 1995. – 47 с.
2. Ванников Ю. В. Виды научно-технических переводов: общая характеристика, функции, требование к выполнению. – М.: ВЦП, 1988. – 72 с.
3. Ванников Ю. В., Кудряшова Л. М., Марчук Ю. Н., Тихомиров Б. Д., Убин И. И. Научно-технический перевод. – М.: Наука, 1987. – 144 с.
4. Климзо Б. Н. Ремесло технического переводчика. Об англ. языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы. – М.: <<Р. Валент >>, 2003. – 288 с.
5. Смирнов И. П. Основы научно-технического перевода. Вопросы теории. – М.: ВЦП, 1989. – 128 с.
6. Стрелковский И. М., Латышев Л. К. Научно-технический перевод: Пособие для учителей нем. яз. – М.: Просвещение, 1980. – 175 с.
7. Судовцев В. А. Научно-техническая информация и перевод. Пособие по англ. языку: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1989. – 232 с.
8. Ball, Max W. "Fundamentals of Petroleum", 3-d edition, 1999. – 186p.
9. Doing Business in the Russian Oil Patch: Now or Never // Oil & Gas Eurasia. – 2007 / <http://oilandgaseurasia.ru/doing.html>

Денсєжна Е. В.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНІ ДОМІНАНТИ ПІВДНЯ США: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ РАКУРС

Стаття присвячена вивченню понять картина світу, концепт, культурна домінанта, їх взаємозв'язків, та виявленню важливості цих понять у перекладознавчому аспекті. У дослідженні розглянуто культурні домінанти Півдня США на матеріалі творчості письменників "південної школи".

Ключові слова: картина світу, концепт, культурна домінанта, перекладознавство, Південь США, "південна школа".

The article is devoted to such notions as "concept", "worldview", "cultural dominant" and their interrelations as well as their importance for the theory and practice of translation. The article also highlights the cultural dominants of the South of the USA on the basis of the works of the "southern school" writers.

Key words: worldview, cultural dominant, concept, theory and practice of translation, South of the USA, "southern school".

Південь США завжди був і досі залишається унікальним ареалом, який різко відрізняється від Півночі як за географією, кліматом, господарством, так і за історією – довгим періодом рабовласницького устрою і колективним досвідом населення Півдня, яке пережило те, що невідоме Півночі, а саме поразку у Громадянській війні, розруху, зубожіння, болючу втрату орієнтирів і моральних цінностей. Неповторна картина світу плантаторського Півдня детально змальована у творчості видатних письменників "південної школи": Едгара По, Томаса Вулфа, Марка Твена, Вільяма Фолкнера, Роберта Пена Уорена, Теннессі Вільямса, Маргарет Мітчел та ін. Відтворити картину світу Півдня США у перекладі – завдання для перекладача складне, і тут у пригоді стають здобутки когнітивної лінгвістики.

Актуальність даного дослідження визначається зростанням інтересу сучасного перекладознавства до таких понять як "концепт" та "картина світу". **Мета** дослідження полягає у виокремленні домінантних концептів культури Півдня США як найважливіших чинників для виконання перекладу творів, на якому Південь виступає тлом. **Матеріалом** дослідження слугують художні твори, написані представниками "південної школи", а також напрацювання провідних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

Ключовими поняттями когнітивної лінгвістики є картина світу та концепт. Картина світу – це сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих унаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи

людства в цілому про дійсність, а також все те, що дає надалі можливість іншим розуміти і сприймати цей народ з урахуванням притаманної лише йому культури. Цінності, образи, символи, загальноприйняті судження, типові фольклорні та літературні сюжети, через які моделюється картина світу, можуть бути лінгвістично описані у вигляді культурних концептів, тобто багатомірних, культурно-значущих соціопсихічних утворень у колективній свідомості, що виражаються у тій чи іншій мовній формі.

Сутність поняття "концепт" розглядається у роботах таких науковців, як Н. Арутюнова, Л. Белєхова, А. Белова, О. Воробйова, С. Воркачов, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд, В. Карасик, Р. Ленекер, А. Пейвію, З. Попова, Ю. Сорокін, Ю. Степанов, І. Стернін, Ч. Філлмор, І. Шевченко та ін. Кожен з цих дослідників має власне розуміння цього питання, проте спільним для всіх підходів є те, що концепт визнається одиницею свідомості. Розбіжності здебільшого пов'язані з тим, на якому концепті робиться наголос – культурному, понятійному, категоріальному, текстовому тощо. Існують і різні трактування відносин між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням. Наприклад, у розвідках Н. Арутюнової та Р. Павільоніса всі мовні форми розглядаються як концепти на підставі того, що всі лексеми мають семантичне наповнення. Проте сьогодні не викликає сумнівів той факт, що не кожне лексичне значення є концепт, так само як і те, що концепт не дорівнюється поняттю. Тому з-поміж розмаїття поглядів на це питання найдоцільнішим для перекладознавчого дослідження видається підхід В. Карасика [Карасик]. Виходячи з його поглядів, можна визначити **концепт як базову одиницю культури, її концентрат у мовній формі, яка поєднує у свідомості носіїв певного етносу понятійний, образний та ціннісний компоненти**. Відтак, концепт як одиниця культури являє собою фіксацію колективного досвіду, що стає надбанням індивіда.

Концепт є частиною цілого, яка несе на собі відбиток системи в цілому. "Концепт – це мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру та породжується нею" [1, с. 41]. Культурний концепт – параметр, у вигляді якого культура входить до ментального світу людини. Перекладачеві художньої літератури важливо усвідомлювати, що культурний концепт є значно ширшим за поняття, адже він не тільки мислиться, але й переживається. Ціннісний і образний компоненти концепту створюють у перекладі найбільші труднощі, і відтворення саме цих компонентів часто створює перекладачеві найбільші складнощі. Скажімо, одним із найважливіших культурних концептів Півдня США є концепт PLANTATION. Будь-який англо-український словник перекладе plantation як плантація, і таким чином, понятійну сторону концепту буде відтворено, але при цьому не знаходять адекватного відтворення ні ціннісна, ні образна його сторони. Плантація для план-

татора – це безкраї поля бавовнику, що символізують в його розумінні статок і добробут, а для раба – це ті самі поля, але вони викликають зовсім інші асоціації: тяжку роботу з ранку до ночі в неволі та звуки ударів батога по спині. У сприймача українського перекладу образ плантації може бути розмитим і доволі абстрактним. Хоча завдяки фільмам, що були відзняті за романами, написаними представниками “південної школи”, наприклад, романом Маргарет Мітчел “Розвіяні вітром”, він може вже краще собі уявити типову південну плантацію.

Відтак, когнітивна лінгвістика, завдяки визначенню сутності поняття “концепт” та його складових частин прояснила завдання перекладача-практика: те, що раніше талановитим перекладачам вдавалося завдяки їхній інтуїції та ерудиції, а саме відтворення картини світу оригіналу в перекладі, тепер є науково обґрунтованим – щоб відтворити концепт у перекладі, необхідно відтворити його понятійну, образну та ціннісну сторони, а якщо відтворення якогось компонента не можливе, використовувати прийоми компенсації.

Цікавим з точки зору перекладу є уявлення про організацію концепту, яка є чіткою, проте не жорсткою: концепт складається з ядра, базового шару та периферії. Ядро концепту являє собою певний образ, оточений базовим когнітивним шаром, котрий віддзеркалює ознаки предмету. Периферія складається із слабо структурованих концептуальних шарів, що відображають інтерпретацію окремих ознак та їхніх сполук у вигляді тверджень, настанов свідомості, які витікають у даній культурі з менталітету різних людей. Цей шар називають “інтерпретаційним полем концепту” [9, с. 27-30]. Інтерпретаційне поле містить “висновки з концепту” різних груп людей. Сюди відносяться також стереотипи та настанови – готові судження з приводу тих чи інших концептів та їхніх ознак. Інтерпретаційне поле концепту слабо структуроване, але воно надзвичайно важливе для розуміння національного менталітету та ціннісної картини світу, а відтак має бути відтворене у перекладі.

Особливо складно відтворювати у перекладі інтерпретаційне поле національно-специфічних концептів, які мають виражену національну своєрідність – за часткового змістовного збігу у різних культурах) та національних, безеквівалентних концептів, характерних виключно для національної свідомості окремого народу [13, с. 23]. Про концепт національної культури можна говорити у тому випадку, коли при перекладі на іншу мову мова-сприймач не має повного еквіваленту відповідного концепту, і доводиться шукати описові та пояснювальні відповідники [7, с. 85]. Такі національно-специфічні та суто національні концепти стають справжнім “міцним горішком” для перекладача у процесі їхнього відтворення іншою мовою. Концепти національної культури, що мають “асоціативний шлейф” [термін Т. Є. Некряч], повністю зрозумілий лише

представникам певної мови та культури, для адекватного розуміння потребують додаткової інформації про культуру даного народу, а для адекватного відтворення у перекладі – чимало зусиль від перекладача у пошуку різноманітних прийомів компенсації.

Концепти, що є найважливішими для певної національної культури, називають культурними домінантами [171-172] або константами культури [Ю. С. Степанов]. Вони слугують ключами до розуміння цінностей цієї культури, умов життя людей та стереотипів їхньої поведінки. Для перекладача надзвичайно важливо виявляти і усвідомлювати культурні домінанти мови оригіналу, щоб відтворювати їх у перекладі і у такий спосіб доносити до сприймача перекладу той культурний фон, що апіорі відомий сприймачеві оригіналу. Щоб виявити культурні домінанти певного етносу, доцільно проаналізувати пареміологічний фонд мови, фольклору, етнографічні та культурологічні описи, не кажучи вже про сюжети художньої літератури.

Виокремлення культурних домінант Півдня США, знання і розуміння яких може допомогти вдумливому перекладачу-практику при перекладі літератури "південної школи", – проблема складна і багатогранна. "Південна школа", яку ще називають "південним ренесансом", посідає в американській літературі XX століття особливе місце. Дослідженню цього феномена присвячено чимало книг американських літературознавців, серед яких і праці Дж. Хаббела "Південь в американській літературі" та Дж. Бредбері "Ренесанс на Півдні". Південь, який нерідко вважався у промислово розвинених північних штатах зоною духовної та інтелектуальної провінції, несподівано вразив сучасників: тут виникли не тільки великі таланти, а й з'явилися ідеї, що знайшли відгук не тільки на Півдні. В. Персі, один з літераторів Півдня, на питання "Чому на Півдні так багато хороших письменників?", відповів: "Тому що ми програли війну". Ф. О'Конор пояснювала це так: "Він має на увазі не просто те, що програна війна – це хороший матеріал. Він говорить про те, що ми пережили своє падіння" [Flannery O'Connor 1967, с. 58-59]. Кожен з представників "південної школи" виріс у специфічних умовах Півдня, добре знав традиції, побут та обряди, соціально-економічними та політичними умовами в цій частині держави, і кожен, навіть той, хто ставився критично до існуючого порядку, був патріотом свого краю і намагався якимось чином розв'язати його проблеми у своїх творах.

Серед проблем, що посідають чільне місце у творчості письменників "південної школи", є нездоланні розбіжності між північчю та півднем США. Відтак, культурними домінантами Півдня США є, передусім, концепти NORTH – ПІВНІЧ та SOUTH – ПІВДЕНЬ. Тоді в Америці існувало дві "країни" – Північ та Південь, які до Громадянської війни були різними цивілізаціями. Північ символізувала собою індустріалізацію, мо-

дернізацію господарства, тоді як Південь асоціювався у американській свідомості з його трьома класами – плантаторським, аристократичним, рабовласницьким устроєм з його плантаторами, рабами та білими бідняками. Дух плантаторського Півдня значною мірою вплинув на світосприйняття жителів Півдня, створив особливу культуру, що була зрозумілою повною мірою лише носіям цієї культури і нерідко викликала нерозуміння та обурення з боку представників Півночі США, зокрема літераторів. Картина світу Півдня, відображена у творчості письменників “південної школи”, розкриває різні аспекти буття Півдня на початку та у середині двадцятого століття: це “важка” історія Півдня США, проблема рабства, плантаторські традиції, суспільні устої, соціальна психологія тощо. Водночас, це неприйняття комерційного духу прагматичної Півночі, протест проти морального збіднення, притаманного промисловій Півночі. Мешканці Півдня опираються прогресу, що йде з Півночі, і це призводить до схильності ідеалізувати патріархальні підвалини аграрного Півдня, його рабовласницьке минуле.

Так в американській художній літературі з’являється концепт SOUTHERN MYTH, тобто зображення життя на південних плантаціях як безкінечної романтичної ідилії, а соціальної структури рабовласницького суспільства як найсправедливішої та найдосконалішої з усіх відомих цивілізацій. Під час Громадянської війни Південь страшенно постраждав не тільки від бойових дій, а й від розпаду всієї господарчої системи, що базувалася на рабстві. Так з’явилася легенда, яка полягала в тому, що нібито до Громадянської війни на Півдні царював “золотий вік”, тобто добрий і справедливий час, коли існувала системна класова ієрархія з рабовласницьким устроєм на її вершині, час, коли потреби всіх членів суспільства, в тому числі й рабів, були задовільнені. У цій легенді знайшов своє втілення історичний міф Півдня, що виник задовго до Громадянської війни: нібито Південь був духовно цільним, аграрним суспільством, де кожен знав своє чітко визначене місце і ні на яке інше не претендував. Ця ідилія була породженням старого Півдня, що прагнув поетизувати рабовласницьке суспільство, створити йому ореол святості та непохитності.

Бажання ідеалізувати довоєнний час, очевидно, було спричинене тим, що сучасність ставила перед мешканцями Півдня занадто багато питань, які не мали простого вирішення. У зв’язку зі складністю проблем як минулого, так і теперішнього і майбутнього часів, історичний час набуває в культурі Півдня особливого значення. Образною стороною концепту ЧАС виступає “годинник без стрілок”, який зустрічається у творчості багатьох письменників Півдня, зокрема, К. Маккаллера, У. Стайрона, Ю. Велті і особливо В. Фолкнера. Образ годинника є досить розповсюдженим у мистецтві 20го ст., досить згадати славнозвісну картину С. Далі

"Сталість часу" чи фільм І. Бергмана "Сунична галявина". Відтак, годинник стає образом, що набув символічної сили символізму. Асоціації, які викликає цей образ, полягають у тому, що історичний процес невблаганний, його неможливо ані затримати, ані повернути назад, навіть зірвавши стрілки на годиннику, не можна зупинити хід історії, – старий Південь має поступитися місцем новому капіталістичному суспільству, разом з яким приходять інші суспільно-політичні та сімейні відносини і пов'язані з ними конфлікти.

Ці нові суспільно-політичні відносини головно спричинені відміною рабства, що не тільки не усунула старі проблеми, а й додала нових. Хоча так зване афро-американське населення і отримало свободу, проте у суспільній свідомості мешканців Півдня формується концепт GUILT, з'являється розуміння трагічної провини "білого" Півдня перед "чорним" населенням. В. Фолкнер висловлював думку, що саме через рабство на південні штати було накладено прокляття. Білі мешканці Півдня і досі, вочевидь, не позбавлені відчуття провини, яку їм доводиться спокутувати. Перекладачі художньої літератури мають завжди враховувати культурну домінанту Півдня і чітко усвідомлювати комплекс інтерпретацій, які цей концепт викликає у сприймача оригіналу.

Процес перекладу, за А. Лефевром, це радше перехід від культури до культури, ніж від мови до мови. Помилки у перекладі можливі на двох етапах: 1) сприйняття інформації; 2) її перенесення в іншу культуру. Перекладачеві необхідно глибоко вивчити культуру, в якій народжено текст оригіналу, не прогледіти і відшукати всі лакунарні фрагменти, а далі, застосувавши різноманітні тактики і прийоми, компенсувати їх у тексті перекладу. При цьому важливо передати дух оригіналу, зокрема, донести до читача перекладу, що конкретний художній твір, створений на Півдні Америки, відтворює картину світу саме цього унікального етносу, вирішує на своїх сторінках проблеми цього унікального ареалу.

Література:

1. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. – С. 38-53.
2. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. Волгоград; Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
3. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2001. – С. 75-80.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Academia, 1997. – С. 280-287.

5. Маргарет Мітчелл. Розвіяні вітром: Роман: Кн. 1 / Пер. з англ. Р. І. Доценка. – Харків: Фоліо, 2004. – 591 с.
6. Маргарет Мітчелл. Розвіяні вітром: Роман: Кн. 2 / Пер. з англ. Р. І. Доценка. – Харків: Фоліо, 2004. – 590 с.
7. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Омск: Изд-во Омск. Гос. Пед. Ун-та, 1998. – С. 80-85.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2000. – 30 с.
10. Семенова Л. Н. Юг в литературе США / Литература США. Из-во МГУ. – 1973. – С. 180-206.
11. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип Причинности // Язык и наука конца 20-го века: Сб. ст. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35-73.
12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997.
13. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 314с.

Желтовський В. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

STUDY OF GEORGE W. BUSH POLITICALLY CORRECT PREFERENCES IN HIS ADDRESSES TO THE NATION DURING THE 2ND PRESIDENTIAL TERM

Стаття досліджує дискурс Джорджа Буша та його політ коректні вподобання у висловлюваннях на тему Іраку. Проаналізовано роль політ коректного вокабуляру президента у його звертаннях до американського народу під час другої каденції.

Ключові слова: політкоректні вподобання, політкоректний вокабуляр.

The article makes an attempt to conduct the research of George W. Bush politically correct preferences in his discourse on Iraq during his second presidency. The focus is put on the role of politically correct vocabulary in president Bush Addresses to the Nation.

Key words: politically correct preferences, politically correct vocabulary.

These are politicians and presidents in particular whose activity is of vital importance for the whole societies. The activity itself is reflected in politicians' discourse, and many scholars who conduct their research in the field of political discourse find it **topical** to analyse the semantic and pragmatic peculiarities of political discourse as well as the way reality is presented in politicians' discourse [3, p. 23]. It is also important to mention that for the time being American political discourse is one of the far and away the most disputable issues among linguists who undertake the study of this subject.

For example, on the 17th of June 2005 *The Washington Post* reported that the Bush White House had concluded that George W. Bush – who was facing sinking polling numbers regarding the war in Iraq – needed to “*shift strategies*”. He would (of course) not be implementing any policy changes, the paper noted; his new approach would be “*mostly rhetorical*” [10].

At the same time, a range of political experts such as David Corn, the Washington editor of *The Nation* magazine, highly doubted the perspective of that rhetorical change in president Bush discourse on Iraq war and predicted the further use of the rhetoric that would distort the reality [12].

Consequently, under the circumstances when famous scholars who analyse political and military discourse of the U. S. officials have not reached the agreement on whether the rhetoric of George W. Bush second presidency underwent significant changes as regards the addressing the U. S. Nation on Iraq, it appears to be **topical** to undertake the comparative study of changes that took place in president Bush rhetoric since 2005 and to follow the effects of the second term discourse as far as focus on common Americans is concerned.

On the grounds of a range of weekly radio addresses, states of the Union and other speeches on Iraq, it is possible to surely state that political correctness was widely used by George W. Bush. According to our study results, the politically correct vocabulary was mainly referred to such spheres as:

- Freedom and Democracy;
- Security;
- Helping Iraqis (military aspect);
- US and Coalition Military Activity in Iraq;
- Military Campaign in Iraq.

The **purpose** of the article is to analyze the role of politically correct vocabulary in George W. Bush discourse on Iraq during his second presidency and to follow the rhetorical changes as regards the politically correct preferences of the 43rd American president. To successfully achieve the given aim means to research the way politically correct vocabulary was used for the description of U. S. military, to find out the preferences of George W. Bush towards the politically correct groups as well as to analyze whether the presidential discourse was used with aim of manipulating the public opinion.

Having come to the office for the second time George W. Bush considered Iraq and victory in war on terror in Iraq to be his primary task [3, p. 7]. At the dawn of Bush second presidency the situation in the Middle East seemed to be gradually improving, even though it was still perilous. Development of democracy in Iraq led to both, positive and negative outcomes. On the one hand, such democratic events as the 2005 Parliamentary election in Iraq created favourable conditions for further democratic changes and improvement of people's life inside the country. However, on the other hand, acts of violence inside the country continued [8].

As a result of increasing insurgency, there was a huge rise in political correctness usage by president of the United States. Never before has he used notions *Freedom* and *Democracy* so many times in order to avoid uncomfortable discussion about all the atrocities of the war. Having delivered only 30 speeches during the year 2005, George W. Bush used the term **Freedom** in politically correct sense 67 times and the term **Democracy** 37 times.

While there were constant pictures of violence on the TV and in newspapers, George W. Bush expressed optimism and continued persuading the public that *"the advance of freedom will lead to peace"* and that *"freedom in Iraq will make America safer for generations to come"* or that *"encouraging democracy in that region is a generational commitment"*, *"a watershed moment in the story of freedom"*, etc. [11] President used his rhetoric to prove that it was vital to support Iraq in its *"march toward democracy"* or that *"the ideal of liberty was worth defending"* [11].

The examples of rhetoric given above presented the eternal American values as well as the tight connection between the U. S. soldiers and those

values. However, it distorted the real situation in Iraq and hid the negative consequences of "*the advance of freedom*" [6, p. 83]. Still, the amount of politically correct expressions from Freedom and Democracy group was gradually reducing in George W. Bush discourse while addressing the nation on U. S. military activity in Iraq (from 20% in 2005 to 5% in 2007 and 12% in 2008).

Furthermore, Helping Iraqis group of politically correct expressions, delivered by George W. Bush, in many cases included examples of expressions that hid the real intentions of the U. S. troops commanders. According to the rhetoric of George W. Bush, the U. S. troops were expected to help Iraqis "*build a free nation; take more responsibility for their security; lay the foundations of a strong democracy that can defend itself*", etc. [11]

Still, the Iraqi forces were far from being ready to take such responsibilities, and thus, the U. S. troops had to conduct main military fights against terrorists and extremists [10]. Under those circumstances, quick withdrawal of US troops seemed to be impossible. As an evidence for this statement in 2006 more American troops were moved to Baghdad with the aim "*to end security crisis*", which began after bombing of the country's the most holy Shia shrine in Samara [8].

Meanwhile, the analysis of George W. Bush rhetoric concerning sending more American troops to Baghdad discovered a significant focus on the security issue in different aspects, and in politically correct aspect in particular. First of all, military operation of U. S. militaries sent to Iraq to eliminate source of violence there was presented as a job connected with security: "*to restore security*", "*to secure the peace, to bring security to Baghdad*", "*to ensure the existence of an Iraqi security presence in the neighbourhoods*", "*to focus on improving the security situation*", etc. [11]

Second of all, president Bush vividly pointed to the link between security in Iraq and national security of the United States, claiming that the mission of troops sent to Baghdad was: "*to make Americans and Iraqis and the world more secure*" or "*to make America more secure and the world a better place*" [11]. Additionally, one could regular hear the statements like: "*The security of our country is directly linked to the liberty of the Iraqi people*", "*If we don't succeed in Iraq, our country is less secure*", "*Success in Iraq is necessary for the security of the United States*" [11].

Finally, president reminded of his intention to transfer the military responsibilities to the Iraqi security forces so that the U. S. troops could come home. However, before the U. S. soldiers had to: "*ensure the smoothest and most effective assumption of security responsibility by Iraqi forces*"; "*transfer security responsibilities to the Government of Iraq*"; "*expand the security presence as Iraqi citizens help them root out those who instigate violence*" [11]. This rhetoric paid people's attention to the fact that the U. S. military

activity in Iraq was necessary and vital for the international security. The risks for the U. S. soldiers and the timetable for troops' withdrawal, however, were never mentioned [2, p. 12].

The survey of the polls results on public opinion concerning Iraq in the given period proved that situation on the ground in Iraq influenced common Americans more than the addresses of their president with the emphasis on the need to protect values of Freedom, Democracy and Security, and to continue the "*noble cause of helping Iraqis*" in the Middle East [8]. The survey has brightly underlined the growing mass disappointment with the White House policy in Iraq. For example, the polls taken right after 6 April 2006 speech on Global war against terror showed 57% of public opposition against 42% of those Americans who continued to support the U. S. decision to invade Iraq [9].

Furthermore, the general analysis of the discourse proved that year 2007 was unique. Never before had president Bush delivered so many speeches on the topic of Iraq (78) and simultaneously, never before had he paid as little attention to the Freedom and Democracy theme (only 31 time of the Freedom and Liberty terms usage and 30 times of Democracy term usage), which was very popular in 2005 and 2006. A few politically correct expressions stressed the need for American soldiers to stay the course and continue "*ensuring the survival of a young democracy*", "*stand with this young democracy*" and "*advancing liberty across a troubled region to defend our freedoms*" [11].

Such obvious shift in tone of president Bush was caused by the fact that new strategy was needed not only on the ground but in the rhetoric as well. Polls constantly showed the growing disappointment in the military campaign on the whole. People got tired to listen about the need "*to defend freedom in Iraq and spread democracy in a troubled region*" [8; 11].

As a result, on the 10th of January 2007, there was officially pronounced the need to change strategy in Iraq. A new feature of president Bush appeared in his tendency to compare himself with common Americans while delivering the speech: "*The situation in Iraq is unacceptable to the American people – and it is unacceptable to me... It is clear that we need to change our strategy in Iraq*", said George W. Bush underlining that he and Americans wanted the same things as regards Iraq [11].

The bottom line of the speech was to convince the American public to support the surge of US troops in Iraq in order to reduce the violence on the ground in Iraq. Again, coming to statistical data, Gallup poll results fixed next results few days before the speech, on the 5-7th of January 2007: answering the question "*In a view of the developments since we first sent our troops to Iraq, do you think the United States made a mistake in sending troops to Iraq, or not?*" 57% said "Yes" and 41% of Americans disagreed [9].

Obviously, president Bush and his speechwriters were aware of that statistics and the aim of the speech was to change it [12]. Since the vast majority

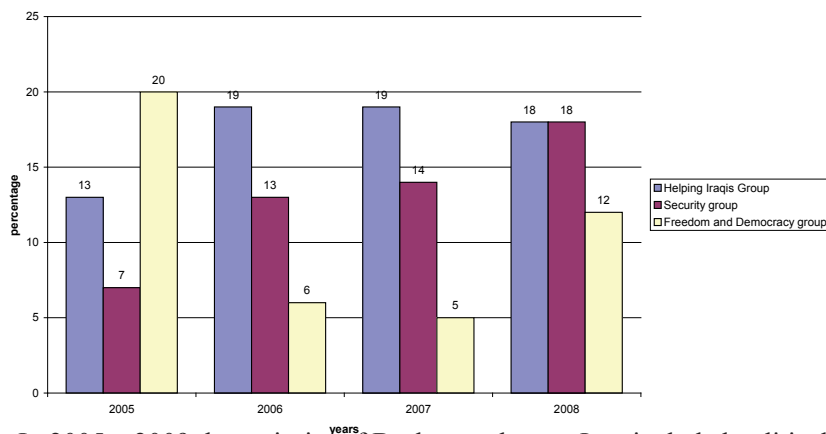
of Americans wanted the troops withdrawal from Iraq, the focus was put on the assistant role of US troops to the Iraqi security forces. In addition, the U. S. assistant mission in Iraq was presented by George W. Bush as the main aspect in the strategy change: *"This is a strong commitment. But for it to succeed, our commanders say the Iraqis will need our help. So America will change our strategy to help the Iraqis carry out their campaign to put down sectarian violence and bring security to the people of Baghdad...Our troops will have a well-defined mission: to help Iraqis clear and secure neighborhoods, to help them protect the local population, and to help ensure that the Iraqi forces left behind are capable of providing the security that Baghdad needs"* [11].

The intent-analysis of the political discourse discovered a wide range manipulation and distortion of the important facts [3, p. 84]. As regards the study of the discourse examples given above and real situation, it has showed the evidence of manipulation that was used by George W. Bush to get the public support. In fact, description of the U. S. troops' role as helping Iraqis to overcome the violence did not reflect the reality since the U. S. army was still the crucial and key participant whose mission was to take the direct fight to the terrorists in Baghdad and to improve the security conditions. True, that the Iraqi army did become more professional and was ready to perform in the fight, but it was still far from being ready to act as a main participant in the battlefield. Thus, president Bush distorted the facts while describing the new mission of the U. S. troops in Iraq. And it was political correctness that was used as a rhetorical tool for that distortion.

So, was a new technique of conviction successful? In terms of public reaction to the new rhetorical strategy of president Bush the same Gallup poll, taken the next day after the speech (on the 11-12th of January 2007) brought not favourable results for president and his speechwriters as statistics did not change. Moreover, while the percentage of the White House proponents remained the same as before the speech and was 41%, the percentage of Americans opposed to the course increased to 58%. In addition to that, numerous groups organized demonstrations in response to a January 10, 2007 speech by George W. Bush. That showed the incapability of presidential rhetoric to gain people's support as it was during his first presidency [12].

The tendency of falling in support rates continued and as far as year 2008 is concerned, the study of vocabulary has discovered further interest of George W. Bush to the security theme connected expressions with politically correct shadowing that took 18% of all politically correct expressions in his rhetoric. To better follow the dynamics of the Political Correctness in George W. Bush discourse let us have a look at the diagram below:

Dynamics of Political Correctness in George W. Bush Rhetoric on U.S. Military Activity in Iraq (2005-2008)

In 2005 – 2009 the majority of Bush speeches on Iraq included politically correct emphasis on the military activity of the U. S. troops in Iraq without mentioning the negative aspects of their “job”. To create more precise picture let us make an attempt to chronologically follow how the main tasks of the U. S. soldiers were stressed by George W. Bush with the help of politically correct vocabulary in different periods of his second presidency.

For example, in 2005 the message: *“We will confront this mortal danger to all humanity. We will not tire, or rest, until the war on terror is won”* seemed to leave no other option but continue military operation in Iraq. It was also stressed that: *“There’s still a lot of difficult work to be done in Iraq”*, which also reduced the odds for the U. S. troops to quickly come home. President did not forget to emphasise that there was a clear strategy of the U. S. being in Iraq and that there were positive results as regards the given military conflict: *“We are making steady – steady gains with a clear objective in view”* [11].

However, the *objective* became very clear in 2006 when almost every speech out of 72 speeches delivered by president Bush on war in Iraq presented the information about the objective and necessity to achieve that objective: *“We do hard work necessary to achieve stability and to achieve the objective”*; *“We need to achieve the objective, which is an Iraq which can govern itself, sustain itself, and defend itself”* [11]. Still, the way to achieve the objective was hidden with the help of Bush rhetoric that did not describe the peculiarities of “hard work” the U. S. troops had to do to achieve stability in Iraq. That proved the way George W. Bush used words to manipulate public opinion [2, p. 8].

In addition to regular emphasis on the objective that was *“Iraq which can govern itself, sustain itself, and defend itself”*, George W. Bush reminded his audience about the possibility of another terrorist attack at the United States

of America: *"We bring our enemies to justice before they hurt us again"*. Traditionally, the main task was described as helping Iraqi democracy succeed: *"We deal with the elements that are trying to prevent this young democracy from succeeding"* and thus, get the victory in the war on terror in Iraq: *"We take great strides on the march to victory"* [11].

In 2007, according to George W. Bush, U. S. soldiers continued not only to: *"devote their lives to finding the terrorists and stopping them"*; *"accomplish great things for the future of our Nation and for the future of a free Iraq"*; or *"volunteer to serve the United States in uniform during a time of war"*; but what they also did was *"make sure that extremists like al Qaeda doesn't have safe haven"*. Frequent connection of Al Qaeda to Iraq brought the images of 9/11 and reminded about necessity to prevent another attack: *"They volunteer to go into a tough zone to protect the American people from future harm"* [11].

Regardless of the growing public demands to withdraw troops from Iraq and the fact that George W. Bush publicly agreed with those demands, year 2008 showed that president was inclined to continue the U. S. military mission in Iraq even though the odds of achieving the complete victory were against him [8]. On a regular basis George W. Bush sent messages, which provided no answer to the question about possible finish of military campaign in Iraq and, simultaneously, masked the dangerous activities of US troops:

"We are not going to allow these terrorists to find respite anywhere in Iraq..";
"We are not going to allow them to regain the strongholds that they've lost...";
"We will stay on the offense", etc. [11].

Following his manner, president Bush continued to convince the American community that the U. S. presence in Iraq meant safety on the ground in America: *"We deal with the unusual and extraordinary threat to the national security"* [11].

One could have also observed a wide range of politically correct substitutes for the term *"War"* and *"Military Campaign in Iraq"* in the speeches delivered by president Bush during different periods of his second presidential term, and the purpose, of course, was to show the importance of that war for the United States of America, Iraq and the whole world [2, p. 14]. In most cases George W. Bush description of war in Iraq had a bright politically correct shadowing that took people's attention from the negative outcomes of that campaign:

2005

"Our generational commitment to the advance of freedom".
"A momentous time in the history of the Middle East".
"The struggle for peace and moderation in the Muslim world".

2006

"Our nation's military response to an unprecedented attack on our soil".
"One of the most innovative military campaigns in the history of modern warfare".
"Historic and challenging time for our Nation".
"These are challenging times".

2007

"The fight against the enemy that would do us harm".

"It is a decisive ideological struggle, and the security of our nation is in the balance".

"The ideological struggle that our Nation faces in the 21st century".

"It's a noble cause. It is a just cause. It is a necessary cause".

2008

"Our mission in Iraq".

"The fight against the extremists".

"The fight against the forces of extremism".

"The great ideological struggle of our time", etc. [11]

Thus, at this moment it is possible to conclude that discourse on military progress in Iraq and politically correct description of the U. S. troops remained to be the important tool, which was used by George W. Bush to hold people's support for the U. S. military activity in Iraq during his second presidential term. The new rhetorical approaches proved to be to some extent successful since in many cases the study of public opinion after the speech of George W. Bush showed the temporary increase in support or the tendency of slowing in terms of support falling rates. However, the rhetoric alone did not stop the general support decrease for the war among American and international public.

References:

1. Дискурс іноземної комунікації: Колективна монографія. – Львів: Вид-во Львів. нац ун-ту ім І. Франка, 2002. – 495 с.
2. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі друкованих та інтернет-видань 2000-2005 років): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 04 / Київ нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
3. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под. ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб.: Алетейя, 2000. – 316 с.
4. George Orwell. Politics and the English Language. – London: Academic Press, 1946: <http://eserver.org/langs/politics-english-language.txt>
5. John K. Wilson. The Myth of Political Correctness. – Duke University Press, 1995. – 324 p.
6. Sandra Silberstein. War of Words – Language, Politics and 9/11. – London: Routledge, 2002. – 204 p.
7. William Lutz. The New Doublespeak: Why No One Knows What Anyone's Saying Anymore. – Perennial, 1997. – 256 p.
8. <http://www.csmonitor.com/2006/0901/p03s03-uspo.html>
9. <http://www.gallup.com/poll/1633/Iraq.aspx>
10. <http://www.washingtonpost.com/>
11. <http://www.whitehouse.gov/>
12. <http://williamamos.wordpress.com/2008/08/13/political-correctness-in-war-on-terror/>

Зарівна О. Т.,

Національний технічний університет України "КПІ", м. Київ

ДИСКУСІЯ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ТЕХНІЧНИХ ВУЗАХ

У цій статті порушується питання підвищення ефективності застосування англомовних текстів технічної тематики для розвитку розмовних навичок у процесі формування фахівців політехнічних професій та поточного мовлення в умовах комунікативно-когнітивного підходу до навчання.

Ключові слова: комунікативний підхід, методи навчання, дискусія, інтерактивність, навчальний процес, навички, технічна спеціальність.

In this article the question of English-language texts application efficiency increase of technical subject for development of communicative skills in the process of technical specialists forming and fluent speaking in conditions of cognitiv and communicative approach for studying is affected.

Key words: communicative approach, teaching methods, discussion, interactivity, process of studying, skills, technical speciality.

Актуальність досліджуваної у статті теми визначається новими підходами до навчання завдяки комунікативно – діяльнісному підходу, адже роль особистості у сучасному світі значно розширилася – відкритий між-державний простір вимагає від людини активного спілкування у процесі співпраці з іншомовними сусідами; знання англійської мови необхідне при опрацюванні зарубіжного досвіду, бо товари і послуги з-закордону зайняли значне місце у нашому суспільстві, більше від того, технологізований світовий ринок вимагає вивчення інструкцій та схем, які теж здебільшого видаються на англійській мові; а також відстоювання власної думки посеред спеціалістів неможливе без уміння логічно та зв'язно говорити.

Методика викладання іноземних мов у вищій технічній школі завжди дуже чутливо реагувала на соціально – економічні та соціокультурні зміни у суспільстві. Кожен із відомих методів викладання іноземної мови свого часу вважався новаторським, але трансформації у суспільстві та прорив науково-технічної революції змінює соціальне замовлення щодо якості підготовки фахівців, і таким чином, змінює прийоми та методи підготовки випускників вищих навчальних закладів. Тому навчання гуманітарного мислення українською та англійською мовою, яка є нині вимогою часу, слід приділяти велику увагу.

Мета статті – показати можливість застосування особистісно-орієнтованого підходу до вивчення англійської мови студентами нефілологічних факультетів, а зокрема, у технічному вузі, оскільки власний досвід викладання дозволяє робити певні висновки. Одним з ключових поло-

жень Болонської декларації є розширення мобільності та забезпечення працевлаштування випускників технічних вузів, знання й уміння яких повинні бути застосовані і практично використані. Відносно методів викладання іноземних мов це означає поступове усвідомлення викладачами та методистами переваг інтерактивних методик та технологій викладання, у яких закладено розвиваючий потенціал: здатність розвивати у студентів критичне мислення, збагачувати уяву та почуття, вдосконалювати загальну культуру спілкування та соціальну поведінку загалом. Саме інтерактивні технології навчання іноземним мовам створюють необхідні передумови як для розвитку мовленнєвої компетенції студентів, так і для формування умінь приймати колективні та індивідуальні рішення з метою виховання активних громадян суспільства.

Базовим принципом інтерактивного методу є принцип колективної взаємодії, згідно з яким досягнення студентами комунікативних цілей відбувається через соціально-інтерактивну діяльність: дискусії та обговорення, діалоги та рольові ігри, імітації, імпровізації та дебати. Така діяльність відповідає особистісно-зорієнтованому підходу до навчання, а також узгоджується з вимогами загальноєвропейських рекомендацій щодо гуманізації та демократизації навчального процесу. При її виконанні забезпечується позитивний вплив колективу на особистість кожного студента, формуються сприятливі взаємовідносини у навчальній групі.

З іншого боку, спільна соціально-інтерактивна діяльність дозволяє кожному студенту максимально проявити свої інтелектуальні та творчі здібності, заохочує самостійність та ініціативність в ухваленні рішень. Отже, інтерактивна діяльність поєднує співробітництво мовленнєвих партнерів та керованість дій студентів з боку викладача, передбачає відмову від стандартних шляхів вирішення комунікативних завдань, забезпечує інтенсивну мовленнєву практику студентів у відносно вільній творчій атмосфері.

Одним з найбільш поширеним на протязі багатьох років залишається метод проектів. Цей метод виник ще на початку XX ст., коли розум педагогів, філологів був направлений на те, щоб знайти певні шляхи розвитку активного самостійного мислення людини, щоб навчити їх не лише запам'ятовувати і відтворювати знання, але й вміти застосовувати їх на практиці. Для того, щоб сформувати комунікативну компетенцію поза мовного оточення недостатньо наситити практичне заняття умовно-комунікативними або комунікативними вправами, які дозволяють вирішувати комунікативні задачі. Важливо надати студентам можливість мислити, вирішувати які-небудь проблеми, які породжують думки.

Суть проблеми полягає у тому, що англійській чи іншій іноземній мові у закладах точного спрямування приділяється невелика увага, бо ця дисципліна не є профільною і мовленнєвий простір обмежується читан-

ням текстів технічної тематики, питаннями до нього і деяких практичних завдань. Однак, виходячи навіть з таких вузьких можливостей студентів слід навчити користуватися англійським словом на основі прочитаного тексту, розвивати зв'язне послідовне мовлення, створюючи проблемні мовленнєві ситуації, спонукаючи їх до дії. Адже відомо, що засвоєння граматики іноземної мови викликає великі труднощі у студентів немовних вузів. Надто розтягнуте пояснення граматики, завчення граматичних правил у підручниках не можуть зацікавити студентів-нефілологів, забезпечити позитивну мотивацію вивчення іноземної мови. До цієї проблеми засвоєння долучається проблема вивчення фахової термінологічної лексики при читанні спеціальних текстів за фахом з метою отримання професійної інформації, для ведення професійно-орієнтованої бесіди або дискусії із зарубіжними фахівцями, а також при написанні анотації, реферату чи повідомлення, а в майбутньому – для втілення власних проєктів. Така професійно спрямована лексика ефективніше запам'ятовується коли цікавий підібраний фаховий матеріал, який залучається до навчального процесу. Текст як мовний твір є універсальною одиницею комунікації. Він є, з одного боку, продукт комунікативної діяльності автора (що говорить, пише) і об'єкт комунікативної діяльності адресата (читача або слухача). Завдяки текстовій діяльності (породженню, сприйняттю і інтерпретації текстів) передається інформація, виражаються відчуття, здійснюються контакти між людьми, відбувається дія, описуються реалії навколишнього світу і мови.

Відтак, промова, сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики та основані на понятійно – логічній структурі визначають таке поняття як дискусія, або інакше – міркування задля встановлення істини. Але, ця дефініція розкриває теоретично – філософський зміст. Навчальна дискусія, про яку піде мова у статті – комунікативний акт, який передбачає обговорення проблемних (суперечливих) питань з метою знаходження їх вирішення не просто шляхом зіставлення думок, а в процесі послідовно-логічного аргументування та контраргументування [9]. Корисним видом діяльності є створення дискусій англійською мовою, тематика яких може бути різноманітною. Отже, визначення дискусії як методу групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок, окреслює її як спір, суперечку осіб. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення. Організаційно дискусії поділяють на фази: визначення цілей і теми; збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій учасників) з обговорюваної проблеми; упорядкування, інтерпретація і спільне оцінювання обговорюваної інформації (можливе вироблення колективного рішення); підбиття підсумків дискусії (зіставлення мети з отриманими результатами).

Під час дискусії можливе використання різних прийомів: аргументації (сукупності аргументів на користь будь-якого твердження), дебатів (обміну думками з певних питань), демонстрації (логічного розміркування, в процесі якого на підставі аргументів роблять висновок про істинність чи хибність гіпотези), логоманії (вид суперечки, за якої учасники, не знаючи предмета суперечки, заперечують аргументи один одного чи не погоджуються один з одним), неточних висловлювань, полеміки (суперечка з метою захистити свою точку зору і заперечити думку опонента).

Саме тому доцільно створювати професійно-орієнтовані дискусії, прив'язуючи їх до майбутньої спеціальності студентів та застосовуючи відповідну спеціалізовану лексику. За основу таких обговорень можна брати інформацію з прочитаних технічних текстів та статей.

Метою розвитку дискусійного мовлення передусім є:

- формування уміння осмислити тему, орієнтуватися в ситуації мовлення, у структурній організації й мовленнєвому оформленні фактичного матеріалу, уміння висловлювати думки в усній формі (свідомо добирати й використовувати словосполучення і речення, грамотно користуватися граматичними формами та наголосом);

- виховання цілковитої поваги партнерів, які ведуть дискусію (у тому числі педагога і студентів), розуміння, що істина не дається комусь готовою, а кожен може зробити внесок у її осягнення;

- врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, їх темпераменту, зосередженості та уваги для уникнення конфліктності.

Дві останні тези достатньо чітко виражають поняття толерантності при спілкуванні між учасниками дискусії – студентами, а особливо в іншомовному мовленнєвому просторі.

Практичний досвід показує, що використання в навчальному процесі інтерактивних технологій навчання допомагає їм досягти плавного переходу від набуття лексичних мовленнєвих умінь у процесі комунікації, збільшить діапазон термінологічної лексики за фахом, зробить процес навчання цікавим, пізнавальним, професійно-спрямованим та особистісно значущим. Інтерактивні технології навчання стимулюють когнітивні процеси та активізують мовний і мовленнєвий матеріал в іншомовному спілкуванні студентів, розвивають їхні творчі здібності і професійно орієнтовані вміння в наближених до реальних умов. Опираючись на власну практику роботи у технічному вузі, скажемо, що більшість студентів чекають від практичних занять з іноземної мови можливості спілкуватися та висловлюватися на мові, яку вони вивчають. Ми вважаємо, що чим більше спілкуються та розмовляють студенти, тим краще організоване практичне заняття бо головна мета при вивченні іноземної мови – це здатність до спілкування цією мовою.

Спонування таким чином студентів до висловлювань витворює на

занятті спонтанну хаотичну мовленнєву ситуацію. Зрозуміло, що при цьому зринають неправильні, граматично та логічно незавершені форми слів (вжиті у невідповідному часі, чи не з потрібним артиклем і т. п.), тому викладач стає безпосереднім рецензентом та коректором. Тобто, синтаксична структура дискусійного мовлення характеризується незграбною побудовою словосполучень, їхні межі та зв'язки невизначені. Оце власне і є недоліком дискусійного мовлення. Характерно, що самі студенти цього не відчують і не виправляють себе. Роль викладача вагома і виражається у наступних діях:

- стежити за тим, щоб студенти не поспішали відмовлятися від початкової фрази, а намагалися її впорядкувати та завершити;

- після завершення думки обговорити всі допущені студентами помилки. Це стосується і вимови окремих слів, повторювань, розтягнення звуків на початку висловлювання;

- навчати перефразовувати виклад думок. Тобто висловлювати її словами, різними синтаксичними конструкціями;

- створити в аудиторії доброзичливу атмосферу, виявити зацікавленість у позитивних відповідях студентів, підкреслювати важливість і рівноправність кожного – цей процес виражає толерантне відношення викладача до студентів, а рівноправність знімає межі між нерівними у знаннях, соціальному положенні, і навіть расовість. Зауважимо, що важливе місце після логіки та організації дискусії має культура мовлення. Адже, не так вже й багато людей у ході суперечки вміють дотримуватися елементарної культури мовлення. Це в першу чергу стосується використання необразливих, дипломатичних формулювань, це стосується вміння висловлювати лаконічно свою думку, не припускати двохзначного трактування своїх висловлювань і позицій. Не можна, щоб хтось зі сторін переходив на силові методи ведення дискусії [8]. Сила голосу – це ще не вирішення проблеми, це не наближення до найкращого розв'язання суперечки. Не можна у жодному разі під час дискусій використовувати недозволені методи ведення суперечок: ображати один одного, натякати на якісь певні негативні сторони один одного, не маючи конкретних доказів чи відносячи до суперечки речі, які не мають логічного відношення до розглядуваних питань. Таким чином, у ході дискусії формується толерантність, вміння слухати інших, ділова іноземна мова, дипломатичний стиль – які будуть важливі для фахівців при веденні професійної діяльності.

Отже, викладач бере на себе роль організатора спілкування, формулює питання, звертає увагу на оригінальні думки учасників, суперечливі питання, допомагає у розв'язанні напружених моментів, що виникають під час дискусії. Таку здатність до взаємодії при вивченні англійської мови вчені називають інтерактивністю – навчання у режимі бесіди, ді-

логу, дії. Отже, у дослівному розумінні інтерактивним може бути названий метод, в якому той, хто навчається, є учасником, тобто здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише, малює тощо. Він не виступає лише слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, власне створюючи це явище [4].

Н. С. Мурадова стверджує, що інтерактивне навчання – це навчання, заглиблене в процес спілкування. Для підвищення ефективності процесу навчання необхідна наявність трьох компонентів спілкування, а саме: комунікативний (передача та збереження вербальної і невербальної інформації), інтерактивний (організація взаємодії в спільній діяльності) та перцептивний (сприйняття та розуміння людини людиною) [3].

О. Пометун вважає, що інтерактивними можна вважати технології, які здійснюються шляхом активної взаємодії студентів у процесі навчання. Вони дозволяють на підставі внеску кожного з учасників у ході заняття спільною справою отримати нові знання і організувати корпоративну діяльність, починаючи від окремої взаємодії двох-трьох осіб поміж собою й до широкої співпраці багатьох [6; 7].

Інтерактивність у нашому випадку, буде ефективною, якщо зміст навчального процесу буде сумісним з професійною діяльністю студентів – майбутнім фахом, щоб студент розвивав і удосконалював не лише знання з мови, а й міг пов'язувати їх з власними профілюючими запитами. Оскільки групу студентів об'єднує одна предметна спрямованість, то ситуативну дискусійну акцію легко буде сформувані, а власне висловлювання будуть оформленні по-різному. Практично це виглядатиме так:

1. Задається тема викладачем і вже при цьому на докомунікативному етапі кожен зі студентів починає мислити, виділяються ситуаційний і мотиваційний фактори, мовленнєва інтенція – мовленнєвий намір, вся внутрішня мисленнєва підготовка висловлення – тобто процес формування думки іноземною мовою, підбір слів для її вираження – синонімічний ряд;

2. З початком обговорення готовий до висловлювання студент озвучує своє твердження до теми. Цей етап власне комунікативний. Інші учасники при сприйнятті інформації про себе обдумують (поки не озвучуючи) її теж англійською мовою, готують погодження або заперечення.

3. Після почутого первинного висловлювання вже декілька студентів готові вступити в мовленнєвий акт, аргументи можуть бути суперечливими, а тому мова стає емоційнішою, просторовою і супроводжується використанням життєвих прикладів. Виникає дискусія.

Ось чому створення такого виду мовленнєвої діяльності на заняттях іноземної мови спонукає кожного студента вербально чи невербально (формуючи думку на рівні мислення) висловлюватися на запропоновану тему. А використання дискусійних методів сприяє самоствердженню студентів у процесі спілкування з дорослими та однолітками, вислов-

люватися професійно та без страху мовного бар'єру; готує кожного до ведення ділових переговорів, нарад, зборів; уміти висловити аргументи, відчувати ядро фрази і в процесі обговорення уміти переконати суперника.

Література:

1. Гейхман Л. К., Зуев И. И., Нигматуллова Э. Ф., Попова Г. С. Интерактивный подход и модель дистанционного обучения иностранным языкам.
2. Гейхман Л. К. Искусство быть и общаться с Другим (Интерактивное обучение). – Пермь: Центр развития образования, 2001.
3. Мурадова Н. С. Коммуникативносвязующая роль культуры общения студентов технических заведений в интерактивном обучении. Організація навчально-виховного процесу. З досвіду роботи вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації. / Ред. Салмай Н. М., Дибенко Н. В. – Випуск 10. – 2007. – С. 80-95.
5. Полат Е. С. Теоретические основы составления и использования системы средств обучения иностранному языку для средней общеобразовательной школы. Автореф. докт. диссертация. – М., 1989.
6. Пометун О., Пироженко Л. Интерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К., 2002.
7. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання. – К., 2004.
8. Томан Іржі. Мистецтво говорити. – К., 1998.
9. Топтигіна Наталя Михайлівна. Навчання дискусії на матеріалі художніх текстів у процесі вивчення англійської як другої іноземної мови: дис... канд. пед. наук: 13. 00. 02 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2004.
10. Топтигіна Н. М. Психолінгвістичні та комунікативні аспекти навчальної дискусії у процесі вивчення іноземної мови // Теоретичні питання освіти та виховання: Збірник наукових праць. – К.: Вид. центр КНЛУ, НМАУ, 2001. – Вип. 15. – С. 92-96.
11. Топтигіна Н. М. Психолінгвістичні передумови навчання дискусії на матеріалі художнього тексту // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Педагогіка та психологія". – К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. – Вип. 3. – С. 161-169.
12. John, Ann M. Text, Role and Context: Developing Academic Literacies. – NY: Cambridge University Press, 1977. – 171 p.

Зернов А. В.,

Горловский институт иностранных языков, г. Горловка

ВЗГЛЯД НА КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ “СВОБОДА” В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОНЯТИЯ “ДЕМОКРАТИЯ”

У статті йде мова про важливий світоглядний характер концепту “свобода”. Автор статті розглядає цей концепт у межах українського етносу у взаємозв’язку з поняттям “демократія”.

Ключові слова: когнітивна свідомість, концептосфера, свобода, демократія, ментальні ресурси.

The scientific article looks at the important ideological value of the concept “freedom”. The author sees into the concept within the bounds of Ukrainian ethnoscience and studies its relation to the concept “democracy”.

Key words: cognitive conscience, conceptual sphere, freedom, democracy, mental resources.

Постановка проблемы. Концептуальный анализ представляет собой один из наиболее активно развивающихся методов в современном языкознании. В наши дни создается множество работ, в которых рассматриваются общие и частные вопросы теории концепта, а также предлагаются описания отдельных концептов. Значение подобных исследований имеет не только узкую научную ценность, но и ярко выраженный мировоззренческий характер: благодаря им мы лучше понимаем свою культуру, начинаем видеть возможные варианты ее развития, учимся разграничивать исконное и заимствованное.

В последнее время особый интерес в области когнитивной лингвистики представляет изучение проблем взаимосвязи языка и культуры. Основным положением когнитивной лингвистики является тезис о том, что содержание сознания человека можно изучить через обращение к изучению языка. Когнитивный подход к анализу языка заключается в выявлении и объяснении процессов категоризации и концептуализации, которые, отражаясь в языке, реконструируются в виде понятийной системы. Целостность и структурированность когнитивного сознания и его составляющих создаются аналитической и синтетической работой мышления. Анализ расчленяет познаваемый мир, разбивает на “ареалы” при помощи когнитивных единиц, концептов.

Концептуализации противопоставлена категоризация, которая позволяет восстановить связи между отдельными ментальными образованиями. Синтез когниций объективируется процессами языкового синтеза. “Цель когнитивной лингвистики – понять, как осуществляются процессы

восприятия, категоризации, классификации и осмысления мира, как происходит накопление знаний, какие системы обеспечивают различные виды деятельности с информацией" [2, с. 12].

Основной **целью** данной статьи является определение положения концепта *свобода* в рамках современного концептуального аппарата украинского этноса и его взаимосвязи с понятием *демократия*. Отметим, что проведенный нами **анализ последних исследований и публикаций** по теме, позволяет говорить о недостаточности разработки данного вопроса. В украинской культуре *свобода* имеет своё особенное значение. Этот концепт имеет ярко выраженный общественно-политический характер (хотя сфера его функционирования не ограничивается лишь только социально-политическими отношениями) и выполняет существенную роль в восприятии действительности представителями украинской культуры.

Исследование этого концептуального понятия представляется важным для осмысления актуальных процессов, протекающих в украинской культуре, что обуславливает **актуальность исследования**, а также, в связи с проблемой самоидентификации украинцев как этноса. Последнее особенно существенно в условиях глобализации, которая неизбежно влечет за собой утрату культурной уникальности. Наконец, рассмотрение концепта *свобода*, представляется актуальным в связи с протекающими в нашей стране процессами становления *демократии*, а также формированием сознания европейского типа.

Как известно, благодаря тому, что украинцам был присущ демократизм, их сопротивление Российской империи, борьба за независимость и свободу увенчались созданием независимой страны. Однако, будучи гражданами одной из советских республик, украинцы все еще не могли прочувствовать демократию в полной мере. И только с распадом СССР, с созданием новой независимой страны, украинцы смогли насладиться плодами демократии.

По мнению многих исследователей, уничтожение старой антидемократической системы власти началось с Оранжевой революции, когда на политическую арену вышло новое поколение борцов за демократию. Однако, с этим мыслью согласны далеко не все, имея противоположное мнение, которое сводится к тому, что именно с Оранжевой революции началось разрушение демократии. Именно во время этой революции жители Украины начали ассоциировать концепт *демократия* с неограниченной свободой действий для достижения собственной цели, выгоды. При этом забывали, что демократия не может быть индивидуальной, она должна соотноситься со всем народом, нацией, обществом. Демократия – это ответственность за свое решение или выбор, осознание его результативности для остальной части общества [6].

Многие исследователи считают, что демократия является официально культивируемой ценностью, поэтому реакция масс на то, что внедряется в сознание, будет показателем степени успешности идеологического воздействия. Демократия не всегда сопровождается свободой – нередко свобода означает не что иное, как ненависть к своему господину. Однако, освободившись от власти последнего, народ не освобождается от наследуемых ложных понятий, порочных привычек и дурных склонностей, что делает его, в итоге, несвободным. Таким образом, свободу нельзя завоевать, до нее нужно дорасти. Что касается индивидуальной свободы, то, как справедливо отмечает А. Токвиль, человек вправе делать все, что пожелает; напротив, “у него еще более разнообразные, чем у кого-либо в других странах, обязанности” [4, с. 72].

Этот постулат актуален и в современную эпоху, поскольку отсутствие обязательств и ответственности за свои поступки ведет к проявлению чрезмерной свободы или анархии. Она предстает как гарантия гражданских и личностных свобод, правление большинства, практика компромиссов и как синоним экономического роста. В работах мыслителей подчеркивается взаимосвязь демократии со свободой, которая предполагает наличие запретов и обязанностей. Правление большинства как один из принципов демократии вызывает споры, единственным выходом из которых может быть установление ограничений в правлении. Практика компромиссов, характеризующая демократию, позволяет учитывать мнение большинства и гарантирует успешное сотрудничество всех сторон политической коммуникации, что ведет к достижению экономического прогресса, как в рамках отдельно взятого производства, так и в масштабах всей страны.

Однако, мы также можем наблюдать случаи, когда демократия теряет свое первоначальное значение, начинает пониматься более узко: не как власть народного большинства, а как направляемый сверху контроль, имеющий целью “защитить зажиточное меньшинство от большинства”. Пассивность народа является все более возрастающей и намерено внедряется в сознание масс для удобства управления ими [5, с. 164]. За понятием “демократия” могут стоять любые злоупотребления властью и политические ошибки, что ведет к приращению к нему идеологических смыслов и десемантизации его понятийной составляющей.

Исследование содержания концепта *свобода* в историческом фольклоре показывает, что в народном представлении этот концепт часто становится близким к концепту *Украина*. Подтверждением этой мысли могут служить, например, строки из народной песни, в которой однозначно утверждается: “Як сів на коня, то воля твоя... гей, з неволі урвуся... <...> Не вернуся я, отец, матуся: поїду на Україну” [1, с. 46]. По мнению В. Мороза Украина как таковая – ничто более как свобода: “Украина – это

свобода; утікати на Україну – значить потрапляти на свободу, на землю с таким соціально-правовим строем, який оцінювався українцем як позитивний, приємний” [3, с. 216].

Таким образом, эти концепты являются единицами ментальных ресурсов индивидуального сознания, которое представляет личностную интерпретацию усвоенного в процессе социализации социокультурного опыта, связанного с трактованием феноменов свободы и демократии в украинской лингвокультуре и содержат понятийно-целостную и понятийно-ценностную составляющую. Ценностная составляющая является неразрывной целостностью с понятийным и образным благодаря аксиологической природе концепта.

В языковом сознании нации этот концепт существует как единство по-разному репрезентирующих его имен-концептов свобода и воля, вокруг которых организуется концептуальное поле *свобода*. Состав и структура поля определяются убеждениями носителя языка, на которые, в свою очередь, влияют взгляды социальной группы.

Все сказанное выше позволяет сделать **вывод** про необходимость дальнейшей разработки вопроса, поскольку свобода – важнейшая нравственная и социальная проблема человечества.

Литература:

1. Григор’єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях: для середн. та старш. шк. віку / Григор’єв-Наш; [худ. В. І. Лопата; упоряд. іл. А. П. Демиденко]. – К.: Веселка, 1993. – 271 с.
2. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: Флинта, 2006. – 396 с.
3. Мороз В. Походження назви “Україна” в світлі українського історичного фольклору / В. Мороз // Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.): доповіді і повідомлення: Історіографія українознавства. Етнологія. Культура. – Львів, 1994. – С. 212-221.
4. Токвиль А. де. Демократия в Америке / А. де Токвиль; [пер. с франц., предисл. Г. Дж. Ласка]. – М.: Весь Мир, 2000. – 560 с.
5. Хомский Н. Прибыль на людях: неолиберализм и мировой порядок / Н. Хомский; [пер. с англ. Б. М. Скуратов]. – М.: Праксис, 2002. – 256 с. – (Политика).
6. Чепура К. Розвиток? ... демократії в Україні [Електронний ресурс] / К. Чепура. – 2007. – Режим доступу: <http://maidanua.org/static/mai/1185578853.html>.

Кобякова І. К., Ляпа А. М.,
Сумський державний університет, м. Суми

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті досліджуються філологічні проблеми гендерних відносин. Проаналізовані базові наукові роботи по цьому питанню. Виділені декілька основних напрямів розвитку лінгвістичної гендерології в мовознавстві.

Ключові слова: гендерологія, мовознавство, чоловік, жінка, парадигма.

In this article we are trying to investigate the problems of gender relations. A lot of scientific works according to this problem were analyzed and the main trends of the development of linguistic genderology were distinguished.

Key words: genderology, linguistics, man, woman, paradigm.

Визнання пріоритету мови призвело до так званого “лінгвістичного повороту” в гуманітарних науках – історії, соціології, антропології. Мова при такому підході розглядається як засіб доступу до знання про нелінгвістичні феномени. Так мова моделює поведінку людей, акумулює їх досвід, екстеріоризує канони буття, традицій та прецедентів, легалізує людські відносини в соціумі у формі настанов, побажань та законів [1; 2; 9; 10; 13]. Актуальним на часі є гендерне питання, яке має давню історію та різні підходи до його вирішення [3, 4, 5, 6, 7, 8]. Визначивши об’єктом дослідження цієї статті соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми, спробуємо на матеріалі фразеологічних одиниць та авторських афоризмів проаналізувати легалізовані в мовній картині світу відносини чоловіків і жінок [13].

Сучасне мовознавство змінює вектор досліджень, зосереджуючись на когнітивному підході до мовних одиниць, на оцінному тезаурусі носіїв мови, на соціолінгвістичних аспектах гендерної проблеми [13].

Дослідження гендерної диференціації мовлення сягає давньокитайської філософії, має вихід у соціолінгвістику сучасній гендерології інтенсивно осмислюються основні категорії цієї науки, розпізнаються дистинктивні риси міжгендерного спілкування [6; 11; 14; 15].

Гендер як компонент комунікативної та індивідуальної свідомості вивчається у стереотипах вербальної та невербальної поведінки. Гендерні студії по-різному аналізують питання відносин чоловіків і жінок.

Усі лінгвістичні дослідження гендера взаємообумовлені та взаємодоповнюючі, але не зважаючи на це можна виділити декілька основних напрямків розвитку лінгвістичної гендерології в мовознавстві:

- соціолінгвістичний;
- психолінгвістичний;
- лінгвокультурологічний;
- комунікативно-дискурсивний.

Головним чином дослідження гендера у мовознавстві стосується двох груп проблем.

1. Мова та відбиток у ній статі людини. Ціль такого підходу складається з опису та пояснення того, як маніфестується у мові наявність людей різної статі (досліджується в першу чергу номінативна система, лексикон, синтаксис, категорія роду і т. д.), які оцінки приписуються чоловікам та жінкам та в яких семантичних сферах вони найбільш помітно виражені.

2. Мовленнєва та в цілому комунікативна поведінка чоловіків та жінок, де виділяються типові стратегії і тактики, способи досягнення успіхів у комунікації, переваги у виборі лексики, синтаксичних конструкцій і т. д. – тобто специфіка чоловічого та жіночого говоріння.

Результати комплексного вивчення проблеми свідчать про позитивне зрушення у питаннях ставлення соціуму до жінки [13]. Але при цьому відгомони традиційного осмислення гендера відлунюються у реченнях типу "У гендерному аспекті чоловіки є тією статтю, що вважаються нормою, тим самим лінгвістична поведінка жінок трактується як відхилення від норми та інтерпретується в термінах стереотипів і сексизму" [2].

Гендерні питання вивчаються у роботах вітчизняних лінгвістів [3, 5]. Екскурс в історію гендерних досліджень свідчить про наявність низки проблем, які чекають свого осмислення. У сучасній лінгвістиці намічаються цікаві дослідження частиномовної вербалізації гендерної поведінки. В остані, за свідченням О. Л. Бессонової, превалюють іменники та прикметники, їм поступаються дієслова та прислівники. Гендерна поведінка, за твердженнями вчених, детермінується такими факторами, як: стать, вік, освіта, виховання, соціальний статус, професія. У вивченні гендерного питання значне місце належить синкретичному підходу до цієї проблеми [13]. Принципи кооперації та домінування є методологічною вихідною базою досліджень. У лінгвістиці стали більше уваги приділяти розкриттю специфіки конфліктного міжгендерного спілкування. Питання кооперативного спілкування, його паритетних засад знаходяться за межами наукових пошуків. Але позитивна роль жінки у соціумі не завжди замовчується, про це свідчать висловлювання типу *Жінки – це майбутнє чоловіків (Луї Арагон); Жінка – це запрошення до щастя (Шарль Бонлер); Більша половина чоловіків вимагає від жінок достоїнств, яких самі вони не варті (Л. Толстой)* [13].

Вивчення характеру поведінки жінок і чоловіків вимагає чималих зусиль вчених суміжних наук з огляду на те, що це ти паня має вирішуватися не тільки з позицій пріоритету, домінантності, але й з позицій дієвості принципів кооперації та паритету, які поряд з вище зазначеними принципами притаманні інтеракції людей кожного соціуму. Особливої уваги заслуговують у цьому руслі питання вербальної категоризації дійсності,

статусу гендерного компонента в семантиці слів та фразеологічних сполучень, утворення гендерних інновацій та їх перекладацькі аспекти [12].

Аналіз паремій з лексемою *man* свідчить про різне семантичне наповнення зазначеного елемента. У фразеологічному контексті *man* вказує на особу чоловічого роду. Наприклад: *man before the mast* “рядовий матрос” *man it blue man* “поліцей” *of letters* “письменник”. Звернення до фразеологічного оточення з лексемою *man* допомагає виокремити у зазначеному слові загальне родове значення, що корелює з позначеннями людей обох статей – чоловіків і жінок. Пор.: англ. *Many men, many minds* “скільки голів, скільки розуму”, *men may meet but mountains never* “гора з горою сходиться, а люди – ні”, *all men are mortal* “усі смертні”, *men of all conditions* “усі люди”, *man can die but once* “двом смертям не бувати, а однієї не минувати” *man in the moon* “людина, яка не знає про життя”, *man in the street* “звичайна людина, обиватель”, *man of all work* “на всі руки майстер”, *man of money* “проста людина”, *man with the bark on* “необте-сана людина”.

Біполярність є ілюзорною для слова *woman*. Нейтралізація роду прослідковується у паремії *woman's blow never gave a black eye* “милі сваряться – як діти бавляться”, у якій *woman blow* обіймає обидва компоненти. Гіпербалізація “*he+she*” є показовою для слова *man*. Модифікуючись, наприклад, паремія *a drowning man will catch at a straw* корелює з образом жінки і, тим самим вказує на семантичне біполярне навантаження слова *man*. Наприклад: *She was drowning; Theobald might be only a straw, but she couldn't catch at him, and catch at him she accordingly did* (S. Butter). Останнім часом компонент *woman* все частіше актуалізується в лексикографічній практиці з огляду на дію екстралінгвістичних факторів. Але семантизація загально родового не є показовою для цього слова.

Man крім того, позначає артефакти, а десемантизуючись далі, наближається до вигуків. Пор.: *the outer man* “костюм”, *the lower man* “ноги”, *man of war* “корабель”, *iron man* “долар” *yellow man* “носовичок”, *men alive!* “боже!”. Семантичні зсуви препарують полісемію слова *man*, цей процес породжує феномен омонімії: *man*¹ “чоловік”, *man*² “людина”, *man*³ “річ, що належить людині”, *ta man*⁴ “вигук”.

Слово *woman*, що походить від лексеми *man*, у своїй еволюції також позначене серією зсувів. Вихідне значення цього слова має місце у пареміях *fancy woman* “коханка”, *necessary woman* “прислуга”, *old woman* “стара баба”, *to play the woman* “бути бабою” пейоративно позначають чоловіків. Пор.: *He believed that Bayness whom he knew – a bit of an old woman – was the young man's uncle by marriage* (Galsworthy). Десемантизація слова *woman* відчувається також у паремії *the old woman is picking her geese* “іде дощ”. Слова *man* і *woman* можуть уживатися в ідентичних структурах на позначення відповідних референтів. Пор.:

A woman of figure a man of figure
A woman of honour a man of honour
A woman of letter a man of latter
A woman of quality a man of quality
A woman of fashion a man of fashion

Подібна структура та семантична схожість притаманна не всім словосполученням. Наприклад, *a woman of the world* позначає "заміжню жінку", а *a man of the world* – "людину з досвідом".

Слово *man* зустрічається у цілому корпусі словосполучень з анафоричним компонентом *every man*:

Лексема *man* в англійських прислів'ях може змінюватися субститутивами типу *one, you, he*. Як вторинні номінації, ці одиниці не корелюють з гендерними турботами, вони актуалізують сему "кожна людина". Синонімічність слів *man – you, he – you, man – one* об'єктивується в нижче поданих прислів'ях:

Man can lead a horse to You can take a horse to the
the water, but he cannot water but you cannot make
make him drink him drink
A man in a thousand One in a thousand.

Морфема *man* у сучасній англійській мові набуває статусу квазісукфікса, про що свідчить її реалізація в одиницях типу *salesman, postman, tradesman, sportsman, Mrs. Chairman, Mr. Snowman*. Останнім часом компонент *woman* частіше актуалізується у лексикографічній практиці з огляду на активність феміністського руху. Пор.: *Mrs. Chairwoman, saleswoman, woman-doctor, womanlike, womanlabour, policewoman*.

Тенденція до номінації загально родового значення притаманна займенникам *he, who, that*, тобто концепт жінки включається в концепт людини. Пор.: *Everybody comes to him, who waits* "Хто чекає, той перемагає".

Або:

He that goes a-borrowing, goes a-sorrowing.
He that has a great nose thinks everybody is speaking of it.
He that once deceives is ever suspected.
He that talks much errs much.
He that would eat the fruit must climb the tree.

Ці паремії не вказують на гендерні розбіжності, вони вербалізуються спільні для жінок та чоловіків сентенції та настанови. Лексеми *he, who, that* у зазначеному контексті реалізують значення (*he + she*). Ця лінгвістична традиція притаманна також українській мові. Пор.: *чоловік, особа чоловічої статі, людина* [7].

На діаді чоловік – жінка жінки висловлюють полярні погляди. Їх референт зображується частіше негативно ніж позитивно.

У парадигмі гендерних теорій особлива увага фокусується на інтеграції біологічного, психологічного та соціального факторів. Мовленнєва поведінка зазначеної діади досліджується в контексті соціальних ролей, гендерних стереотипів, ієрархії концептуальних цінностей та мовних засобів їх позначення. Мовні концепти розпізнаються за різними критеріями, що експлікує появу мета-знаків на позначення таких картин світу, як матеріальний (реальний):: духовний, емпіричний:: часовий, реальний:: міфологічний, просторовий:: часовий, природний:: модельний, чоловічий:: жіночий. Вербальні мета-знаки на позначення цих універсальних дихотомій набули статус домінуючих термінів у дослідження сучасних лінгвістів.

Гендерні аспекти породжуються інтегративною дією соціальних факторів, які вербалізуються притаманними кожній мові засобами номінації. Вибір останніх конситуативно детермінований, об'єктивується дієвістю адаптивних і креативних потенцій конкретної системи. Корпус мовних одиниць є спільним для усіх носіїв мови, а їх селекція залежить від віку, освіти є спільними для усіх носіїв мови, а їх селекція залежить від віку, освіти, психологічного та лінгвістичного статусу комуні кантів. Гендерні аспекти комунікативної поведінки інтегровані у комплекс діючих факторів спілкування, в якому віддзеркалюються загальнолюдські когнітивні концепти та варіативні нашарування.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М., 1999.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К., 1997.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: Когнітивно-гендерні аспекти – Донецьк, 2002.
4. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного: Автореф. Дис... канд. філол. наук. – К., 2003.
5. Емірсуїнова Г. І. Відбиття статусу жінки в англійській мові // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2001. – № 537. – С. 142-147.
6. Лакофф Р. Язык и место женщины // Гендерные исследования. – №2. – Харьков. 2000. – С. 241-254.
7. Мартынюк А. П. Методологические основы сопоставительного анализа этнокультурных концептов “феминность” и “маскулинность” / Вісник Сумського держ. Університету. Серія Філологічні науки – 4”(50) 2003. – С. 135-144.
8. Мартынюк А. П. Пищикова Е. В. Сравнительный анализ гендерной стратегической ориентации// Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов// Вісник Харківського держ. ун-ту. Сер. Романо-германська філол. – 1999. – № 435. – С. 91-97.
9. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика – нова наукова спеціальність // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. 3.

10. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика як наука і навчальна дисципліна// Право України. – 2002. – № 7.
11. Пузиренко Я. Соціокультурний компонент у номінації осіб жіночої статті// Наукове видання "Мова і культура". – К., 2000. – Вип. 1. – Т 2. – С. 163-165.
12. Солощук Л. В., Коваленко А. И. Особенности взаимодействия вербального и невербального поведения мужчин и женщин и их описание в тексте художественного произведения. – К., 2001. – С. 214-217.
13. Швачко С. О., Кобякова І. К., Логвиненко А. М. Вербалізація легалізованих гендерних відносин. // Матеріали 6 –ї звітної науково – практичної конференції науково – педагогічного персоналу, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ: У 2 ч. – Сімферополь: ДОЛЯ, 2004. – Ч. 2. – С. 123-130.
14. Халеева И. И. Гендер как интрига познания// Гендер как интрига познания. – М., 2000. – С. 9-18.
15. Coats. I. Women, Men and Language. – L. N. Y., 1986.

Колодіна Л. С.,

ПВНЗ “Європейський університет”, м. Київ

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ СКЛАДНИКІВ ІМІДЖУ ВИКЛАДАЧА

У статті розглядається питання актуальності культури усного та писемного мовлення як складової професійного іміджу викладача. Наголошується на пріоритетності особистісного ставлення педагога до мовленнєвого самовдосконалення, наводяться приклади типових помилок та пропозиції щодо вирішення проблеми дотримання норм сучасної української літературної мови на державному рівні.

Ключові слова: культура мови, усне та писемне мовлення, суржик, мовна політика, мотивація, мовна свідомість, мовлення викладача.

The article discusses the relevance of the oral and written culture of a teacher as a part of his professional image. Stressed the priority of personal attitude of a teacher to the speech self-improvement, were given the examples of common errors and suggestions to address compliance with the modern Ukrainian literary language at the state level.

Keywords: language culture, oral and written language, dialect, language policy, motivation, language consciousness, the teacher's language.

Культура мовлення є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Процес опанування мовою пов'язаний зі здобуттям навичок правильно розмовляти й писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати фахові знання, грамотно їх формулюючи. Практика сучасних інтеграційних процесів в Україні, входження її в систему Болонського процесу, потребує від викладача не тільки професійної майстерності, а й широкої загальної освіти, оскільки вона пов'язана з інтенсивним усним і писемним спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, потребує точного вираження понять у різних галузях знань.

Питання мовної культури, дотримання нормативного вживання мовленнєвих конструкцій були і залишаються предметом широких наукових досліджень. Їх вивченням займалися як науковці минулих століть, так і сучасні мовознавці. Так, зразком поєднання рис мовного експерта і порадидача був Б. Антоненко-Давидович, автор праці “Як ми говоримо”, в якій він надає кваліфіковані поради та вказує на мовні помилки, типові для мовців різних професійних галузей [1]. Традицію роз'яснення нюансів українського слововживання продовжує О. Пономарів. Систематизувавши всі аспекти мовлення – від вимови до синтаксису, вчений популярно і науково коректно вирішує складні моменти мовної практики [4].

Спрямованими на підвищення рівня мовної культури і необхідними для щоденного користування є посібники В. Русанівського, І. Вихован-

ця, О. Сербенської, Є. Чак, Н. Бабич, С. Шевчук та інших науковців, практичні поради яких, за умови докладного опрацювання, допоможуть наблизитись до повноцінного, масштабами та якістю, функціонування української мови в кожній культурній родині.

Але, на жаль, дотепер наявні порушення вимог культури мовлення, мовленнєві неоднозначності, яких припускаються педагоги у професійній діяльності. Згрупуємо їх і наведемо правильні варіанти слововживання. Наприклад, граматично неправильне вживання конструкцій з прийменником *по*: *по* причині відсутності (необхідно – через відсутність – тут і далі – курсив автора), *менеджер по персоналу* (правильно – *менеджер з персоналу*), *по закінченню заняття* (необхідно – після заняття), *операції по обробці документів* (правильно – операції з обробки документів), *накази по особовому складу* (необхідно – накази щодо особового складу) і т. п. До типових помилок належить вживання калькованих з російської мови конструкцій: *учбовий заклад* (необхідно – навчальний заклад), *заклучили договір* (правильно – уклали договір), *прийняти участь* (необхідно – взяти участь), *зміщати з посади* (правильно – усувати з посади), *примірний перелік* (необхідно – приблизний перелік), *був у числі присутніх* (правильно – був серед присутніх), це відноситься до всіх (нормативно – це стосується всіх), *ключові моменти* (необхідно – *стрижневі моменти*), *дайте вірну відповідь* (потрібно – дайте правильну відповідь), *поступаємо так, а не інакше* (нормативне – чинимо так, а не інакше), *приводити приклад* (правильно – наводити приклад) і т. п.

Звідки ж бере корені ця проблема? Для вирішення цього питання слід з’ясувати поняття культури мовлення взагалі. Наукові джерела свідчать, що категорія “культура мовлення” тісно пов’язана із закономірностями й особливостями розвитку та функціонування мови, а також з різноманітною мовленнєвою діяльністю. Мовна система надає можливості знаходити нову мовленнєву форму для вираження певного змісту в кожній реальній ситуації спілкування. Культура мовлення виробляє навички регулювання добору й використання мовних засобів у процесі спілкування, допомагає сформувати свідоме ставлення до їх використання в мовленнєвій практиці [2; 5].

Мовлення – це зовнішній прояв мови, послідовність одиниць мови, яка є організованою та структурованою за її законами і відповідно до потреб інформації, що її треба висловити [2]. Мовлення завжди є індивідуальним, оскільки кожна людина використовує і застосовує мовні засоби по-своєму, в той час як мова є спільною для всіх, хто нею послуговується. Для того, щоб виробити вміння та навички спілкування, необхідною є систематична й цілеспрямована практика мовлення. Це і є складовою постійного самовдосконалення педагога як представника “мовленнєвої” професії.

Мовлення є ознакою культурного рівня особистості і всього суспільства взагалі. Адже в мовленнєвих формах відбиваються культурні смаки людини. Мовні конструкції, що склалися протягом століть, формують

думку та впорядковують її. Те, що складає внутрішній світ людини, частково або повністю реалізується в мовленні: це інтелект, світ емоцій, інтуїція, уява, світ моральних цінностей, самоаналіз, самооцінка, віра – усе це багатство й різноманітність пов'язані із культурою мови [5].

Отже, культуру, як і мову, творить народ, а він зараз тяжіє до масовізму, а отже, до суржикю, що популяризується розважальними передачами. Тому залишаються тільки батьки і педагоги спроможними відредагувати ту мовну свідомість майбутнього покоління, яка спотворюється і втрачає зв'язок зі справжньою літературною мовою Тараса Шевченка та Лесі Українки.

У статті ми ставимо на меті окреслити ті можливі заходи, які здатні якісно підвищити мовленнєву культуру сучасного педагога, стимулювати його до самоосвіти на мовному ґрунті. Адже викладацька діяльність належить до тих виняткових сфер професійної реалізації, для яких мовлення не є абстрактним поняттям, а знаряддям висловлення думки, способом передачі та засвоєння інформації, засобом спілкування, джерелом виразності. Ефективно впливати на розум, свідомість, волю і почуття аудиторії можна тільки за умови досконалого володіння мистецтвом мовленнєвої культури. Давньокитайський філософ Конфуцій говорив: “Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати, коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблено те, що має бути зроблене, а тоді моральність і всіляке мистецтво почнуть занепадати, справедливість зайде на манівці – і всі впадуть у стан безладного хаосу” [3].

Культура мовлення викладача – взірць для наслідування, тому слід власним мовленнєвим прикладом давати зрозуміти, наскільки це прекрасно вміти говорити правильно, вільно добирати необхідні слова, відчувати те, про що говориш і бути приємним у колі співрозмовників. Студент-максималіст не подарує вимогливому лекторові неточності у формулюванні думки, у свою чергу, амбіційний (у доброму розумінні цього слова) педагог прагнучим висловлюватись точно і виразно, щоб викласти суть матеріалу якнайзмістовніше.

Бути зрозумілим, цікавим і доступним для дискусії – ось ті складники, які забезпечують авторитет і позитивний імідж викладачеві. Однак все це можливо лише за умови бездоганного володіння словом. Саме це завдання повинно посісти першість на шляху до самовдосконалення педагога. Нормативне українське мовлення не тільки підвищує власну самооцінку, а й спонукає студента до україномовних відповідей, запитань, використання традиційно українських та граматично правильно побудованих формул ввічливості та нормативного вживання кличного відмінка (доброго дня, пане професоре, вибачте мені і т. п.). Якщо це запровадити в систему, тобто знищити проблему білінгвістичного сприйняття дійсності, то згодом можна сподіватися й на поступову українізацію мислення.

Вирішення цієї проблеми, на наш погляд, повинно відбуватися одночасно на двох рівнях: державному й особистісному. Є декілька пропозицій щодо першого:

Міністерству освіти і науки України було б доречно розробити засоби контролю рівня знань державної мови викладачами вищих навчальних закладів (як є в інших державах світу).

Так, коли була створена держава Ізраїль і відновлений іврит став державною мовою, кожен громадянин мав пройти поглиблений курс цієї мови, в процесі вивчення якого відбувалося інтенсивне нейролінгвістичне програмування в національному дусі. Це і є прикладом того, що нам в Україні треба повернутися до джерел і багатства української мови як основи відродження національної честі.

Слід запровадити мотивацію до викладання українською мовою та вдосконалення набутих знань.

Вона не повинна стати другою рідною мовою інших національних меншин України, але кожен зобов'язаний володіти нею і ставитись до неї як до мови своєї держави.

Проте будь-які заходи державного спрямування не здатні будуть змінити теперішній статус проникнення української мови в усі сфери нашого життя. Цей процес не повинен носити штучний характер. Він має спиратися на відчуття патріотизму та пошани до своєї історії, пам'яті про долю тих, хто поклав своє життя у боротьбі за правовий статус української мови як державної. Отже, особисте ставлення педагога до прищеплення національної ідеї є першорядним. На нашу думку, було б доречним при викладанні навчальних дисциплін різних циклів (не тільки гуманітарного) використовувати інформацію про досягнення у цій сфері саме українських науковців (адже будь-який курс починається з історії вивчення питання), тому вже, мабуть настав час ідентифікувати усіх радянських (як записано в енциклопедіях) учених, письменників, композиторів, які жили інтересами України. Такі приклади здатні викликати у студентів відчуття поваги до себе як до громадян України.

Отже, викладач має виховувати національну гордість та усіляко сприяти підвищенню культури усного та писемного мовлення, а шляхів до мовної досконалості – безліч. Проте всі вони починаються з любові до рідної мови та відчуття власної відповідальності за її долю.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. 4-е вид., перероб. і доп. – К.: Українська книга, 1997. – 336 с.
2. Єрмоленко С. Є. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишин-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 2000. – 169 с.
3. Конфуций. Изречения / Пер., предисл. и коммент. И. И. Семененко / Конфуций. – Х.: Фолио, 2009. – 554 с.
4. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник / О. Пономарів. – К.: Либідь, 2008. – 240 с.
5. Русанівський В. М. Культура української мови. Довідник/ В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1990. – 302 с.

Комарницкая Т. М.,

Львовський національний університет ім. Івана Франка, г. Львов

ДИСКУРС ТОЛЕРАНТНОСТИ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ (ИНТЕРКУЛЬТУРНОМ) ДИАЛОГЕ

Стаття розглядає в тезисному порядку проблему толерантності як культурологічну категорію в контексті міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, категорія толерантності, міжкультурна компетенція.

The article is devoted the problem of tolerance as the category of cultural studies in the context of intercultural communication.

Key words: intercultural communication, category of tolerance, intercultural competence.

Категория толерантности была предметом дискуссий особенно начиная с эпохи Просвещения. Речь шла в первую очередь о религиозной толерантности, свободе прав человека и уважительного отношения к плюрализму конфессий, взглядов. Начиная с 90-х годов XX ст. и начала XXI ст., категория толерантности становится особенно в Германии межпредметной культурологической темой исследования. Этой теме посвящены многочисленные публикации, в которых категория толерантности рассматривается как важнейшее условие успешного диалога культур в сфере политики, риторики (3), права, религии, педагогики (2), а также адекватного восприятия (“чужого”, “другого”, “мне несвойственного”, т. е. в аспекте ксенологии [8, с. 261-315].

Очень интересные исследования проводятся в настоящее время Воронежской школой лингвоконцептологии [11]. Концепту “толерантность” в толковых словарях английского языка посвящена статья Н. А. Неровной [11, с. 117-125], которая исследует языковые средства объективации концепта “толерантность”.

Мы исследуем категорию толерантности в культурологическом аспекте на примере художественного текста немецкого просветителя Г. Э. Лессинга “Мудрый Натан” (“Der Weise Natan”) как яркий пример религиозной толерантности [9; 10, с. 228].

Данная статья – это лишь первая попытка рассматривать категорию толерантности в межкультурном аспекте как необходимое условие успешного межкультурного диалога в многообразном языковом [4], культурном [5] и конфессиональном мире сегодня и как важнейшую герменевтическую составную межкультурной компетенции [6; 7]

Ниже обобщаем наш взгляд на проблему в тезисах.

І. Интеркультурная коммуникация (ИКК) – сложный двусторон-

ний интерактивный акт между представителями из различных культур при использовании ими разных знаковых систем: языка, невербальных (жестов, мимики, движения и осанки тела), паравербальных (голоса, интонации, ударения) и экстравербальных (символов, знаков) средств для выражения одного и того же содержания предмета ИКК.

I. 1. Факты, влияющие на ход ИКК.

а) Восприятие дихотомии: "моё" ↔ "чужое", отличительное от "моёго" – картин мира, социальной организации, культурных ориентиров (религии, морали, этических ценностей и норм поведения). Эти системы связаны с категориями толерантности, вежливости по отношению к другому, мне не свойственному, определенному другими, как "табу".

б) Вербальный уровень: одно лишь знание языка (грамматики, синтаксиса, словарного состава), избранного коммуникативными партнёрами как средства коммуникации еще не гарантирует понимания и взаимопонимания, поскольку представители из разных культур вносят в усную ИКК свои ментальные стили (за Гальтунгом – саксонский, тевтонский, галльский, ниппонский стили) и воспринимают мир через призму родного языка: "Границы моего языка – границы моего мира" (Л. Лихтенштейн). Коннотативность языка имеет тоже определяющее значение.

в) Невербальный уровень: язык тела, жестов, мимики, концепты времени и пространства является специфическими для каждого народа.

II. Толерантность в интеркультурном диалоге.

II. 1. Конфликты и барьеры в ИКК обусловлены: культурными различиями (религии, конфессии, культурные стандарты как ориентировочные системы), социальными и политическими различиями, процессами модернизации, конфликтом поколений, этническими и расовыми предубеждениями, психическими проблемами и т. д.

II. 2. Толерантность – одно из важнейших условий успешного "безвластного" (Габермас) диалога между равноправными партнёрами. Он может функционировать лишь в том случае, если исходить из того, что другая сторона тоже может быть права.

II. 3. Понятие толерантности в ракурсе изменений.

– Лат. слово *tolerantia* появилась впервые 46 лет до Хр. у Цицерона для обозначения терпимости ко всему гадкому, противному.

– Эпоха просвещения (Вольтер, Локк, Лессинг): толерантность как уважение прав человека, непосягаемость на его достоинство. Толерантность Лессинга направлена против религиозной анти толерантности. (Г. Э. Лессинг "Притча о трёх перстнях" в драме "Мудрый Натан").

– 70 г. XX ст. – "практическая толерантность" как негативная добродетель.

– начало XXI ст.: Исследование проблемы толерантности как важнейшей категории коммуникации – "первая демократическая благодетель" (Гюнтер Грассе), "путь к организации мира" (Мартин Вальзер), "качество

гуманистической цивилизации без которой современный мир был бы адом” (Дюрренматт).

Итак, **толерантность** – умиротворяющая категория на всех уровнях учредительный принцип современного государства, категория экономической целесообразности, категория интеркультурной коммуникации, активное средство критики стереотипов и предубуждений, главный принцип культурной деятельности и воспитания, фундаментальное понятие герменевтики.

II. 4. Интеркультурная компетенция – путь к толерантному восприятию и отношению **дихотомии: “свое” ↔ “чужое”**, к пониманию и взаимопониманию, а значит к успешной ИКК.

Литература:

1. Комарницька, Т. М.: Деякі аспекти міжкультурної комунікації. В: Реалізація принципів і завдань Болонського процесу в Україні. – Матеріали міжнародної наукової конференції 31. 03. 2005 р – 01– 04. 2005 р. Львів, 2005. – С. 25-29
2. Komarnytska T. M: Verbandsarbeit im interkulturellen Dialog. In: Deutsch in Europa und in der Welt. Chancen und Initiativen. – X1. Internationale Deutschlehrertagung 4-9. August 1997, Amsterdam, S. 419.
3. Komarnytska T. M.: Kommunikativ-pragmatische Theorien und die interkulturelle Gesprächsanalyse bzw. Erziehung. В: Наукові записки. – Вип. 75(3). Серія: Філологічні науки (мовознавство) 5 ч., Кіровоград, 2008. – 424 с.
4. Komarnytska T. M: “Ein Jeder horte den anderen in seiner Sprache reden” In: Mehr Sprachen – mehrsprachig – mit Deutsch. Konzepte und Thesen. – 12. Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer 30 Juli bis 4. August 2001 Luzern (Schweiz), S. 23-24.
5. Комарницька Т. М. Комунікативні принципи міжкультурної фахової комунікації. В: Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів. – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – ч. II. – С. 168-169.
6. Комарницька Т. М. Діалог культур та проблеми ідентичності. в контексті Галичини. В: Мова і культура. – Наук. вид. Серія “Філологія” (здано до друку, вийде у 2009 р.)
7. Komarnytska T. M: Der Erwerb von interkultureller Kompetenz im Rahmen des deutschsprachigen Kulturraumes am Beispiel von Sprache– und Heimatdiskurs. In: Begegnungssprache Deutsch. Motivation, Herausforderung, Perspektiven. In: 13. Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer. Graz (Österreich), 1. – 6. August 2005. Thesenband, S. 86.
8. Kulturelles Thema Kommunikation. Herausgegeben von Alois Wierlacher. – Residence-Verlag, 2000.
9. Lessing, G. E.: Nathan der Weise. – Volksverlag Weimar 1963.
10. Lessing, G. E.: Die Urform der Ringparabel von Giovanni Boccaccio (1313-1375). In: Lessing-Lesebuch. – Volksverlag Weimar, 1963, – S. 228-232.
11. Лінгвоконцептологія. Вип. 1 / Науч. ред. И. А. Стернин. / Воронеж: Истоки, 2008, 228 с.

Красовська І. В.,*Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ*

РОЛЬ ЕМОЦІЙ В УСНОМУ МОВЛЕННІ (ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто формування основних положень лінгвокогнітивного напрямку про роль емоцій в усному мовленні, виокремлено ключові засади їхньої класифікації.

Ключові слова: лінгвокогнітивний аспект, емоції, усна комунікація

This article analyses the basic ideas of contemporary cognitive and linguistic studies that define the role of emotions in oral communication, states key principles of their classification.

Key words: linguistic and cognitive aspect, emotions, oral communication.

Останнім часом усе більш актуальною в когнітивних дослідженнях стає проблема вивчення емоційного аспекту комунікації та його ролі у формуванні концептуальної моделі дійсності у свідомості мовця. При цьому одночасний розгляд важливих аспектів природи емоцій у філософії, психології, нейролінгвістиці, лінгвістиці переконливо свідчать про складність і багатогранність феномену емоційності. Розв'язання проблеми ролі емоцій в усній комунікації та декодування їхнього смислу потребує глибокого дослідження їх онтологічних властивостей, а також установлення взаємодії мислення, мотивації, емоції та системи мовних засобів у свідомості людини.

Відомо, що емоції відіграють надзвичайно важливу роль у житті та діяльності людини, будучи особливими класами суб'єктивних психічних станів, які відображають ставлення людини до світу, людей, процесу й результату своєї практичної діяльності у формі відчуттів приємного або неприємного [7, с. 245]. Отже, визначення мовних засобів оформлення емоційного дискурсу може бути віднесене до ряду найбільш значущих, багатоаспектних проблем сучасної науки взагалі та когнітології зокрема.

Згідно з визначенням У. Шиблза [13, с. 28-29], емоція є частиною лінгвістичного контексту, яка знаходить своє відображення як у рисах поведінки, манерах, ставленні до оточуючих, виразі обличчя, так і в мовному вираженні, зокрема в інтонації. При цьому досить широкі результати досліджень емоційного мовлення у теоретичній та прикладній лінгвістиці підтверджують, що мовним засобам належить провідна роль у передачі індивідами емоційно-модальних значень. Виходячи з цього, емоції, що їх людина виражає та декодує в мовленні відносять до елементів мовної системи, певного рівня комунікації, на якому за допомогою мовних засобів відбувається передача не лише раціональної, а й емоційної інформації [1, с. 12].

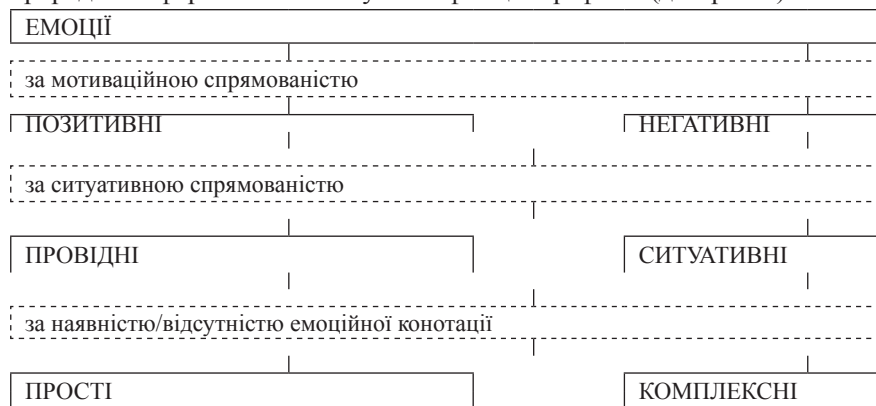
Від стародавніх часів емоційність вираження асоціювалася з певним сти-

лем, який вважали соціально прийнятним засобом покращення думки. Проте, досліджуючи проблему ролі емоційної сфери в біологічній та соціальній організації людини, Б. Додонов приходять до висновку, що певні емоції є універсальним, загальнолюдським феноменом [4, с. 89-93]. При цьому соціокультурні фактори відіграють важливу роль у визначенні виражального компонента емоції, встановлюють певні правила комунікації, що можуть вимагати утримання або маскування одних емоцій і, навпаки, частого виявлення інших. Спираючись на викладене, не можна не погодитися з думкою про те, що вплив соціального й культурного середовища на характер експресії емоцій зумовлює формування певних стереотипів їхнього вираження, властиві й зрозумілі тільки членам певної культурної групи [10, с. 110].

Продовжуючи аналіз, звернемо увагу на те, що дослідження концептуального вираження емоцій в різних мовах та їхнє відображення у мовних картинах дозволяють зробити висновки про співвідношення емоцій та когнітивної системи людини в процесі комунікації [3, с. 16-22]. Виходячи з цього, емоції осмислюються як функціонально значущий елемент когнітивної системи людини, що виконує такі функції: 1) *адаптивну* (допомагають організму своєчасно й вигідно пристосуватися до зовнішніх умов); 2) *оцінну* (виступають засобом установлення значущості тих або інших предметів і явищ для задоволення своїх актуальних потреб); 3) *комунікативну* (передають інформацію про стан мовця та його ставлення до певних предметів, осіб або подій); 4) *прагматичну* (виступають фактором організації та регуляції комунікативної діяльності людини) [7, с. 369]. У свою чергу, аналіз взаємодії когнітивної, емотивної та мотиваційно-вольової систем у свідомості людини, дозволяє розглядати емоції як різновид мислення, як відповідь або комплекс відповідних реакцій, зумовлених когнітивними процесами [9, с. 65-67].

Отже, чим глибше ми проникаємо в суть проблеми дослідження емоційної сфери людини, тим зрозумілішим стає, що розгляд специфіки вияву емоцій має сенс на тлі їхньої ролі в процесі пізнання людиною навколишнього середовища. Розуміючи це, К. Шерер підкреслює неможливість ігнорування лінгвістикою когнітивних основ у процесі адекватної характеристики емоційного мовлення [11, с. 45-48]. Проте основною проблемою дослідження емоцій в мовленні постає їх багатоаспектність, за умов існування якої вичерпна ідентифікація кожної окремої емоції потребує використання досить значного комплексу ознак чи критеріїв. Крім того, навіть незначні зміни факторів, що здійснюють вплив на емотивну сферу людини, здатні, на підставі виникнення “емоційних комплексів” [12, с. 147] суттєво модифікувати вираження емоцій у діалектичних протилежних межах, існуючих у свідомості людини. Закономірно, що вичерпні систематизації чи класифікації емоцій за окресленою в такий спосіб безліччю ознак та чинників, які спричиняють їх появу, стають практично неможливими.

Слід зазначити, що класифікаційні схеми емоцій наявні низці психологічних, психолінгвістичних, а також лінгво-когнітивних дослідженнях враховують полярність вияву емоцій, вплив емоцій на мотиваційну сферу людини, закономірності перебігу емоційних станів, залежність емоцій від потреб та умов навколишнього середовища. Проте усі існуючі класифікації емоцій не претендують на повне й цілісне висвітлення цієї проблеми. Таке розмаїття підходів до систематизації емоцій пояснюється складністю самого поняття “емоція”, що об’єднує різні явища, на зразок емоційних реакцій, емоційних станів та емоційних ситуацій [6, с. 17-19]. Тому, виходячи з обґрунтованих загальновідомих положень, під емоцією на нашу думку, слід розуміти суб’єктивні реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, що виявляються як задоволення або незадоволення, тобто, матимемо на увазі їх узагальнену диференціацію на позитивні та негативні. Викладене показує, що необхідність вивчення та опису кодування й декодування емоцій, якщо не виходить за коло інтересів лінгвістики, то, без сумніву, виходить за межі її теорії. Це, власне, і дозволяє докладніше зупинитися на основних моментах, які характеризують вияв емоцій у мовленні та можуть бути зараховані до параметрів їхньої класифікації. Тому для ясності викладу вбачається цілком природним оформити зазначену класифікацію графічно (див. рис. 1).

Рис. 1. Базові критерії класифікації емоцій

Прокоментуємо суть понять, які стали підґрунтям для формування наведеної вище класифікації емоцій (див. рис. 1). Як зазначалося вище, емоції за аналогією з відомими типами механізмів психічної діяльності передусім прийнято [8, с. 26-28] диференціювати на позитивні (приємні) та негативні (неприємні). Інформація про позитивні / негативні емоції береться з практики, і факти, що їх зумовлюють, установлюються експериментально. Тому не дивно, що беручи до уваги умови реальної комунікації, емоції поділяються на провідні та ситуативні [2, с. 3-28]. Першу

групу складають емоційні стани, які породжуються специфічними механізмами потреб, що передують будь-якій діяльності та зумовлюють її характер, у той час як ситуативні емоції є її наслідком. Розглядаючи проблему систематизації позитивних емоцій, К. Изард [5, с. 145-148] акцентує увагу на не менш важливій для нашого розгляду обставині, згідно з якою прості емоції можуть комбінуватися між собою. Поглиблюючи цю тезу, К. Шерер [12, с. 146-148] зазначає, що *комплексні емоції* виникають і є досить частотними в мовленні. При цьому під емоційною конотацією він розуміє додатковий відтінок, що накладається на основну емоцію і виражає емоційний стан мовця, його оцінку ситуації [там само, с. 148].

Щодо наведеної на рис. 1. класифікації емоцій, слід зазначити, що запропонована модель класифікації не претендує на універсальність, оскільки вона покликана виконати роль теоретичних передумов дослідження, яке мало за мету виокремити основні лінгвокогнітивні ознаки англійських висловлень на позначення позитивних емоцій з подальшим визначенням особливостей їхнього просодичного оформлення.

Література:

1. Брызгунова Е. А. Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи. / Е. А. Брызгунова – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1984. – 117 с.
2. Вилюнас В. К. Основные проблемы психолингвистической теории эмоций / В. К. Вилюнас // Психология эмоций. Тексты / [под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер] – М.: Моск. гос. ун-т, 1984. – С. 3–28.
3. Винарская Е. Н. Выразительные средства текста (на материале русской поэзии): учебн. пособие / Е. Н. Винарская – М.: Высшая школа, 1982. – 135 с.
4. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
5. Изард К. Психология эмоций / Керрол Изард – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
6. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
7. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов – М.: Просвещение, 1995. – 576 с.
8. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов – М.: Наука, 1972. – 216 с.
9. Blumstein S. The mapping of sound structure to the lexicon: Evidence from normal subjects and aphasic patients / S. Blumstein // Language and Cognition. – 2003. – Vol. 681. – P. 7–15.
10. Scherer K. Acoustic concomitants of emotional dimensions: Judging affect from synthesized tone sequence / K. Scherer // Non-verbal Communication / [ed. by C. Weitz]. – New York: Oxford University Press. – 1974. – P. 105–111.
11. Scherer K. Vocal affect expression as symptom symbol and appeal / K. Scherer // Nonverbal Communication / [ed. by H. Papousek, U. Jurgens]. – New York: Cambridge University Press. – 1992. – P. 43–60.
12. Scherer K. Analyzing emotion blends / K. Scherer // Proceedings of the Xth Conference of the International Society for Research on Emotions, Würzburg, 4–8 August 1998. – Würzburg: ISRE, 1998. – P. 142–148.
13. Shibles W. Emotion. The Method of Philosophical Therapy / W. Shibles – White Water, Wisconsin: Language, 1974. – 492 p.

Лецишин З.,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ ЯК МОДЕЛЬ КОМУНІКАЦІЇ

У дослідженні запропоновано новий міждисциплінарний погляд на внутрішній монолог – спроба аналізу наратологічного поняття в дискурсивному полі комунікативної лінгвістики. З'ясовано комунікативний потенціал і особливості цієї літературної моделі репрезентації вербалізованого мислення.

Ключові слова: внутрішній монолог, комунікативна модель, автокомунікація, псевдокомунікація, автоадресованість, адресат, адресант, реципієнт, діалогізм.

The paper suggests innovative crossdisciplinary view of the internal monologue attempting to examine the concept derived from narratology in the discursive field of linguistics and communication. The author concludes on communicational potential and special features of this literary model of representation of verbalized thinking.

Key words: internal monologue, communicational model, autocommunication, pseudo-communication, self-addressing, addressee, addresser, recipient, dialogism.

Традиційне трактування внутрішнього монологу в теорії літератури не передбачало аналізу його як комунікативного дискурсу. На тривалий час у наратології закріпилося визначення, яке приблизно сто років тому дав французький літературознавець Едуард Дюжарден: внутрішній монолог – це “мовлення без слухача (*sans auditeur*) і невимовлене вголос, у якому той чи інший персонаж виражає свою інтимну, близьку до несвідомого думку, до її логічної організації, так би мовити, в стадії її виникнення, передане з допомогою прямих речень, максимально синтаксично скорочених (*de phrases directes réduites au minimum*) таким чином, щоби створити враження правдивості” (“Внутрішній монолог”, 1931) [26]. Саме така дефініція хоч і внесла плутанину в термінологічний апарат наратології (зокрема, в розмежуванні потоку свідомості й внутрішнього монологу), втім задекларувала кілька диференційних ознак останнього – мовлення не локалізоване й без адресата. Протягом ХХ ст. письменники продовжують змінювати форми внутрішнього монологу, ускладнюючи і його структуру, і функціональність, однак це не вплинуло суттєво на його визначення, за тим винятком, що надалі внутрішній монолог тлумачать як “звернене до самого себе висловлювання героя, ...монолог “про себе”, в якому імітується мисленнєва діяльність людини в її безпосередньому протіканні” [14, с. 68], “мовчазна розмова самого з собою” [13, с. 38], тобто як мовлення, в якому адресат збігається з адресантом. Утім загалом літературознавці уникали цієї проблеми, акцентуючи увагу на не-

медійованості як диференційній ознаці цього нараторологічного прийому й співвіднесенні внутрішнього та усного чи письмового мовлення. Тож досі це не стало поштовхом дослідити особливості цього нараторологічного поняття з позицій теорії комунікації, на що й пропонуємо звернути пильнішу увагу, а власне з'ясувати особливості внутрішнього монологу як моделі комунікації й можливість кореляції термінів “монолог” / “діалог” у даному контексті, простежити форми вияву діалогічності внутрішнього монологу.

Первинно такий стан дослідження проблеми комунікативного потенціалу внутрішнього монологу в літературознавстві навіть дивує, адже в комунікативній лінгвістиці вже теоретично розроблено поняття “внутрішній дискурс” (Ф. Бацевич). Зверталися до питання “комунікативних” особливостей внутрішнього мовлення, літературною моделлю якого, по суті, і є внутрішній монолог, й у психології. Погляди на такий статус внутрішнього мовлення – неоднозначні. Чимало психологів однією з конститутивних ознак внутрішнього мовлення визначають те, що на відміну від зовнішнього, воно не виконує комунікативної функції. “[...] Воно [внутрішнє мовлення – З. Л] виконує психологічно внутрішні функції, безпосередньо не служить цілям спілкування,” – зазначив Б. Баєв [2, с. 8], підсумовуючи доробок, присвячений цій проблемі. Безпосередньо не служить, оскільки є своєрідним етапом підготовки до зовнішнього мовлення, і таким чином є моделлю потенційної комунікації. Такі висновки науковці роблять, виходячи з розуміння комунікації як обміну інформацією з іншим, відтак уживання терміна “монолог” на означення внутрішнього мовлення у психологічному дискурсі є звичайним явищем і не викликає жодних питань. Французький науковець А. Біне в “Етюдах про експериментальний розум” (“L'étude expérimentale de l'intelligence”, 1903) зазначив, що “в тій частині, в якій думка позбавлена образів, вона, по суті полягає у внутрішньому мовленні, *вона є монологом*” [25]. Однак метафора розмови, тобто діалогу з собою, постійно супроводжує поняття “внутрішнє мовлення”. Перше таке формулювання знаходимо ще у Платона: “Мені уявляється, що душа, розмірковуючи, нічого іншого не робить, як *розмовляє, запитуючи себе саму*, відповідаючи, стверджуючи чи не погоджуючись” [18, с. 289]. На діалогічність і комунікативність як сутнісні ознаки людського мовлення звертали увагу чимало філософів. Варто звернути увагу, зокрема, на міркування Ф. Шлегеля, який наголошує на внутрішній двоякості природи самої людини: “[...] ця внутрішня форма розмови [...] цілком відповідає живому мисленню та його викладу, великою мірою органічна для нього [...], відтак і зв'язне безперервне мовлення однієї людини може бути подібним до розмови чи набирати форми і характеру розмови” [24, с. 361]. Перебуваючи на самоті, людина поводиться так, ніби спілкується, існує в одному просторі з кимось

іншим. Детально те, як така автоспрямованість внутрішнього мовлення відбивається на його структурі, досліджували вже психологи.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує праця Л. Виготського "Мислення і мовлення", в якій він один із перших задекларував та обґрунтував положення про згорнутість та предикативність внутрішнього мовлення, які згодом розвивали чимало дослідників. Власне предикативність, за Л. Виготським, є другою диференційною (перша – невокалізованість) ознакою внутрішнього мовлення відносно зовнішнього. На думку вченого, внутрішнє мовлення має цілком особливий синтаксис: скорочене, незв'язне, уривчасте, воно може бути незрозумілим іншому, бо розраховане на розуміння і сприймання лише того, хто говорить. Ці особливості пов'язані з предикативністю внутрішнього мовлення, механізм якої науковець уявляє так: "Думка накладає печать логічного наголосу на одне із слів фрази, виділяючи таким чином психологічний присудок..." [8, с. 279]. Згодом до проблеми згорнутості, скороченості внутрішнього мовлення звертались й інші науковці, доводячи особливості внутрішнього мовлення на семантичному й синтаксичному рівнях. Більшість підтримували тези Виготського повністю чи частково (Б. Ананьєв, наприклад, загалом підтримував теорію про предикативність, однак заперечував уривчастість внутрішнього мовлення [1, с. 349-350], про яку згадує Виготський). П. Блонський дотримувався іншого погляду, вбачаючи у такій згорнутості недорозвинутість. Тим не менше чимало вчених підтримували тезу Виготського: "Внутрішнє мовлення – це мовлення для себе. Зовнішнє мовлення – це мовлення для інших. ...Звідси й структура цього мовлення з усіма відмінностями від структури зовнішнього мовлення" [8, с. 279]. Відтак таке мовлення, як і будь-яке інше, зорієнтоване на якогось адресата і є діалогічним за своєю суттю, що логічно відсилає до положень теорії діалогізму М. Бахтіна та теорії автокомунікації Ю. Лотмана.

За теорією діалогізму М. Бахтіна, кожне висловлювання наповнене "діалогічними обертонами", і сутність будь-якого мовлення передбачає обов'язкову адресованість комусь. "Висловлювання з самого початку будується з урахуванням можливих реакцій відповідей, заради яких воно, по суті, і створюється, – стверджує вчений у праці "Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування". – Роль *іншого*, для якого будується висловлювання... особливо важлива" [5, с. 252]. Саме орієнтація на адресата висловлювання значною мірою визначає його стиль, експресивність, логіку побудови, стратегію й тактику тощо. Однак іноді адресант та адресат висловлювання можуть "персонально збігатися": бути однією й тією самою особою, тобто Я тотожне Ти (в концепції М. Бубера – основне слово Я-Ти, що створює світ стосунків). Ти – не матеріальне, але повсякчас супроводжує й визначає внутрішнє життя Я. "Ми не чуємо

Ти, – зазначає М. Бубер, – і все-таки відчуваємо, що нас окликнули, ми відповідаємо створюючи, думаючи, діючи; всією своєю істотою ми говоримо основне слово, не вміючи мовити Ти вустами” [7]. Тож внутрішній монолог, як, зрештою, і будь-яке мовлення, реалізуючи процес вербалізованого мислення чи моделюючи його в тексті, будуватиметься за законами комунікативної моделі – в даному випадку моделі “Я – Я” (Ю. Лотман). Особливості такої моделі комунікації Ю. Лотман пов’язує з низкою трансформацій, які переживає висловлювання/повідомлення. Організацію висловлювань такого типу він характеризує так: “...вводиться певне повідомлення природною мовою, потім вводиться певний додатковий код, що є суто формальною організацією, певним чином побудованою у синтагматичному відношенні й одночасно чи частково звільненою від семантичних значень, або ж такою, що прагне такого звільнення” [15, с. 34]. Внаслідок напруження між “первинним повідомленням” та “вторинним кодом” виникає так звана вторинна семантика, що накладається на загальномовну. Та на цьому, за словами дослідника, смислова трансформація тексту не завершується. Внаслідок ослаблення первинних семантичних зв’язків і зростання синтагматичних текст може трансформуватись у “складне асемантичне повідомлення”. Таким чином, підсумовує науковець: “... текст у каналі “Я – Я” має тенденцію обростати індивідуальними значеннями і отримує функцію організатора неупорядкованих асоціацій, що назбируються у свідомості особистості” [15, с. 35].

Утім внутрішній монолог не цілком відповідає механізму автокомунікації, що його запропонував Лотман, з огляду хоча б на те, що є частиною літературного тексту, й, отже, паралельно моделює внутрішню комунікацію, як мінімум, між читачем та автором. Такий погляд на письмовий текст загалом і літературний зокрема уже закріпився в лінгвістиці й літературознавстві. Особливість такої комунікації – передусім у її тривалості й опосередкованості. На відміну від зовнішньої комунікації, що стадіально членована і триває в конкретному часопросторі, такий культурний полілог – тривалий і складний процес: “кожний текст вічно пишеться тут і зараз” [3, с. 387]. І. Колегаєва порівнює його тривання до ланцюга, в якому кожне прочитання є ще однією новою ланкою [10, с. 21]. Ще однією особливістю літератури як комунікації є опосередкованість тривання. “Події життя тексту, тобто його істинна сутність завжди розвивається на межі двох свідомостей”, – зазначає М. Бахтін [5, с. 285]. Тут ідеться не лише про свідомість адресанта (свідомість якого відчужена від носія повідомлення – тексту – в момент комунікації) та адресата. Створюючи власний науковий чи художній текст, автор комунікує із загальним культурним дискурсом, у межах якого створює свій власний: “Стенограма гуманітарного мислення – це завжди стенограма діалогу особливого стибу... Це зустріч двох текстів – готового і тексту, що лише

створюється й реагує, відповідно, зустріч двох суб'єктів, двох авторів" [5, с. 285]. Ю. Лотман також розглядає художній текст як діалог, звертаючи увагу не на інтертекстуальність такої комунікації, а на її своєрідну полікомунікативність. "Мистецтво, – стверджує він, – виникає не в ряду текстів системи "Я – Він" чи системи "Я – Я". Воно використовує наявність обох комунікативних систем для осциляції в поле структурної напруги між ними" [15, с. 40]. Відтак внутрішній монолог варто розглядати як складну модель комунікації, в якій перехреснюються кілька суб'єктних планів. По-перше, внутрішній монолог є актом автокомунікації персонажа. Водночас внутрішній монолог як елемент літературного тексту триває в межах надкомунікації "текст – автор" і "текст – читач", де література постає як складний комунікативний акт: "Комунікація в літературі – це не простий поклик письменника до значень, які могли б стати часткою *a priori* людського духу... – говорить М. Мерло-Понті. – У письменника думка не керує зовнішньою мовою: письменник сам подібний до нової ідіоми, яка будується..." [9, с. 22]. Останній фактор, відповідно, впливає на семантико-синтаксичні особливості внутрішнього монологу: останній не є "чистою" автокомунікацією і має бути зрозумілим не лише персонажеві, але й читачеві. "Умовою розуміння висловлювання є опанування його коду. Реципієнт повинен знати мову, якою послуговується відправник, – відзначає польська дослідниця Зоф'я Мітосек. – Додатковим чинником є *конситуація* (виділ – З. Л.), яка об'єднує фактично два суб'єкти комунікації. У випадку художнього висловлювання ота конситуація є віддаленою або й анульованою, і тому про учасників літературної комунікації можна говорити на підставі інформації, яку імплікує текст" [16, с. 211]. Стосовно внутрішнього монологу, то це зазвичай виявляється у його логізації, правильності побудови синтаксичних конструкцій, що позначилось певною мірою й на визначенні внутрішнього монологу. Адже, окреслюючи цей спосіб викладу як безпосередню репрезентацію близької до несвідомого думки персонажа в момент її народження, науковці по-максималістському відмовляли йому в будь-якій логічності. І тут не можна не погодитись із В. Фащенком в тому, що наше мислення не завжди є неупорядкованим, нелогічним [22], а, точніше, побудованим за власною суб'єктивною логікою, як наприклад, у монологах потоку свідомості, але може розвиватись логічно і спокійно. Зокрема, у запропонованому уривку з роману "Пані Боварі" Флобера внутрішній монолог, виконаний у форматі невластивого прямого мовлення, є, по суті, логічним і синтаксично правильним міркуванням:

Ця думка, що вона народить саме хлопчика ніби, давала їй надію на винагороду за всі її минулі невдачі. Мужчина принаймні сам собі пан; він може вільно віддаватися своїм пристрастям, блукати по різних країнах, долати всі перешкоди, зазнавати найнеприсутніших утіх. А

жінка завжди зв'язана. Інертна і разом з тим податлива, вона змушена рахуватися і з своєю тілесною слабкістю, і з приписами суспільних законів. Воля її, ніби стримувана тасьмою вуалька на її капелюшку, тріпоче від найменшого вітерця. Жінку завжди вабить якесь бажання і завжди стримує якась умовність [23, с. 101-102].

Важливою в даному контексті постає проблема реципієнта й адресата внутрішнього монологу. Переважно реципієнтом внутрішнього монологу в межах мовленнєвої ситуації в тексті виступає власне автор висловлювання. Ця теза набуває особливої ваги, зважаючи на особливості внутрішнього монологу як комунікативної моделі та його можливої вокалізованості. Тож важливим фактором у визначенні внутрішнього мовлення є ситуація, в якій триває мовлення. Вокалізований внутрішній монолог трактуємо як *мовлення, виголошене на самоті чи в атмосфері психологічної ізолюваності мовця від присутніх*. Зазвичай таке мовлення триває, коли персонаж перебуває сам-один у текстуальному просторі. Тоді така розмова із собою набуває тієї ж щирості та відвертості, що й у внутрішньому монолозі:

...сидячи на землі, Емма повторювала, копирсаючись у траві кінчиком парасольки:

– Господи! Навіщо я вийшла заміж? [23, с. 60]

Ця розпачлива репліка, кинута вголос, відкриває розлогий невласне-прямий монолог, повний риторичних запитань. Основним фактором такої відвертості є те, що Емма перебуває наодинці із собою.

Те, що зазвичай у ситуації внутрішнього монологу, адресат, адресант і реципієнт є однією особою, водночас не означає, що розмовляючи із собою персонаж обов'язково повинен бути на самоті. Прикладами таких вокалізованих внутрішніх монологів може бути бурмотіння під ніс, звернення до себе з необачності чи через особливу напругу:

Стоячи на рундучку своєї кухні, вона [пані Лефрансуа – 3. Л] бурмотіла собі під ніс:

– І вигадають же таке чорті-що! Напнути оту халабуду... Думають, може, що префектові добре буде обідати під наметом? Аякже, це вам не базарний циркач... І таке неподобство вони ще називають – турбуватися про благо краю! Нащо ж хоч було виписувати того кухарчука з Нефшателя? Для кого? Для свинопасів, для харпаків!..

Мимо проходив аптекар... [23, с. 144]

Процитований монолог триває у велелюдному місці, тож реципієнтом мимоволі може стати будь-хто, зокрема згаданий у конситуації аптекар. Однак важливим у таких ситуаціях є те, що з мовленням персонаж усвідомлено звертається до себе самого. Попри формальну спрямованість цього мовлення на доволі імперсонального адресата (очевидно, організаторів свята), фактичний адресат тут сама пані Лефрансуа, яка, хоча й

обурливо буркоче вголос, утім, очевидно, хотіла б приховати свої думки від візаві.

Цей приклад внутрішньо-зовнішнього монологу цікавий і тим, що актуалізує проблему синтезу елементів автокомунікативного й псевдокомунікативного дискурсів. Флорій Бацевич виділяє псевдокомунікативний дискурс у межах зовнішнього й окреслює його як "спілкування" з тваринами, рослинами, артефактами тощо" [6, с. 106]. Втім таке розмежування за критерієм зовнішнього вияву внутрішнього й зовнішнього мовлення одразу дає тріщину: автор одночасно й суперечить собі, наводячи за приклад внутрішнього дискурсу – "спілкування зі своїм внутрішнім "Я" або "alter Ego" [6, с. 106] – інтимні щоденники. Відтак, на наш погляд, риси псевдокомунікації як видимого риторичного спілкування цілком притаманні і внутрішньому мовленню, тим паче, що літературна практика дає чимало матеріалу для ілюстрації. Тож у даному контексті, гадаємо, варто виділяти реального й видимого реципієнта та адресата внутрішнього монологу. Ідеться передусім про випадки, коли внутрішній монолог триває як односторонній діалог із твариною, рослиною тощо, коли персонаж звертається до сил природи, Бога тощо. Таке мовлення отримує видимого адресата, а в разі медійованості – й видимого реципієнта, не втрачаючи при цьому автокомунікативного компонента. Діалогічність такого мовлення, що зазвичай чітко виявляється у структурі монологу, значною мірою формальна, адже мовець свідомий того, що його мовлення одностороннє і не очікує мовлення у відповідь, звертається радше до себе.

Водночас не кожний односторонній діалог такого типу можна визначати як внутрішній діалогізований монолог. Риторичний і односторонній характер такого діалогу має давнє коріння і пов'язаний із пантеїстичним світобаченням людини. Діалогізованість внутрішнього мовлення цілком органічна, адже зумовлена діалогічною природою мислення людини, її світосприйняття, а відтак і мовлення. На це звертає увагу, зокрема, Ф. Шлегель, наголошуючи на діалогізмі як домінантній рисі людського мислення: "Розмова із собою, або внутрішня розмова, творить таку природну форму людського мислення, що навіть святі пустельники минулих віків, котрі пів життя присвятили спогляданню божественних речей і тайн у єгипетській пустелі чи в усамітненій альпійській келії, часто не могли виразити результат своїх споглядань по-іншому, в якійсь іншій одежині, іншій формі зображення, окрім як у формі розмови душі з Богом" [24, с. 360]. Діалог із природою (навколишнім світом, Богом) є не просто повсякчасною реальією життя, адресати мовлення виступають рівноправними й активними партнерами в цій псевдокомунікації. У фольклорних пісennих текстах знаходимо чимало відповідних прикладів діалогів, в яких тісно переплітаються особливості світосприйняття і мис-

тецька метафоричність і символічність. Найчастіше вони побудовані за принципом паралелізму: наратор звертається з питанням до персонажа-рослини чи тварини (поля, верби, тополі, калини, сокола, коня тощо), згодом до персонажа-людини (дівчини, парубка тощо) і отримує відповідь від того й іншого.

– Ой ти, сира ліщинонько,
Чом не гориш, йно ся куриш.
Ти, молода дівчинонько,
Чом не співаш, йно ся журиш?

– Ой якби я суха була,
Горіла би-м, не курилась,
Якби-м мала вітця, матір,
Співала би-м, не журилась. [17, с. 134-135]

Водночас не менш активно в літературі експлуатують і прийом одностороннього діалогу (замовляння, пісні тощо). З'ясовуючи, чи можна трактувати конкретний односторонній діалог як внутрішній монолог, читач-треба зважати на жанрові й стилеві особливості самого твору, а також адресованість і функціональне навантаження монологу в тексті, тобто з якою метою автор вводить в текст саме такий монолог. Наприклад, монолог Ярославни із “Слова о полку Ігоревім” є прикладом саме одностороннього діалогу, адже репрезентує власне архаїчне пантеїстичне світосприйняття людини того часу й особливе ставлення до Слова. Так само одностороннім діалогом буде звертання пані Боварі до свого цуцика: “Ну, поцілуй свою хазяйку. У тебе ж немає горя...” [23, с. 61] – попри риторичність мовлення (персонаж усвідомлює, що не отримає відповідь), в цій ситуації немає й натяку на автоадресованість мовлення. Подібний за структурою монолог Гафійки з повісті М. Коцюбинського “Fata morgana” натомість ілюструє якраз діалогізований внутрішній монолог.

– Агуш, агуша, йдіть собі порпатися попід тином... – проганяла їх [курей] Гафійка. – ...А ти, півня, по-дурному тріпаєш крилами, хробрюєш. Коли б ти був такий сміливий, як Марко, ти не дав би своїх дітей подавати на печеню. А може, ні? Ну, та ти півень, а Марко орел. Ти по-слухав би, що він каже... Він каже... Та що ти тямиш? Ти нічого не розбереш. Бо коли б ти був розумніший, то побачив би, що й люди такі, як кури... Ну, чого кудкудачеш, біленька? Чого смієшся? Думаєш, я не знаю, що у вас добре? Думаєш собі, що ти кохаєш кого сама схочеш, а я мушу віддатися за Прокопа, бо мати його за мене сватають? Дурна, дурна... та нехай мене печуть, нехай ріжуть... нехай краще закопають мене в землю! Чуєш ти, зозулястенька? Ну, пішла геть, коли головою крутиш, невірна! Не бійсь, Марко нікому мене не дасть... бо він орел... а над ним знаєтє, кури, вороння того, вороння... мало не заклюють... Коли люди на

його, і староста, і навіть тато нападаються... а він добра хоче людям. Не тато, а Марко... ..Ну, а тепер усі геть те, агуша, бо мені треба читати. Присунуся ближче до сонечка, хай і воно загляда в книжку, хай і воно читає... Ну, разом!.. [Підкресл. наше – 3. Л] [11, с. 57]

Гафійка свідомо того, що кури її не розуміють і ніяк не відреагують на те, що вона говорить, тим не менше вона розмовляє з ними. Чому – відповідь проста: кури – це видимий адресат і водночас видимий реципієнт. Тут маємо приклад мовлення заради самого мовлення. Героїня озвучує те, про що весь час думає, про що непокоїться, що вона мусить сказати собі вголос, аби трохи заспокоїтись: захопливі похвали Маркові, кумедне філософування про долю та героїзм курей ілюструють природну потребу закоханої дівчини говорити весь час і байдуже з ким про свого коханого; подальші роздуми виявляють її занепокоєння долею Марка, сподівання на щасливе майбутнє з коханим. Тож мета такого мовлення, його загальний контекст визначатимуть і можливу інтерпретацію висловлювання.

З огляду на безперечну автокомунікативність внутрішнього монологу, необхідно детальніше проаналізувати його діалогізм та засобів вияву цієї діалогічності. На цю особливість внутрішнього монологу вчені звертали увагу вже неодноразово. Найбільш ґрунтовним дослідженням із цієї проблеми є праця М. Бахтіна "Проблема поетики Достоевського". Розвиваючи думку про діалогізм кожного висловлювання, Бахтін вводить поняття діалогічних відношень у монолозі – "зіткнення двох голосів, мікродіалог". "Діалогічні відношення, – зазначив він, – можливі в стосунку до власного висловлювання в цілому, до окремих його частин і до окремого слова в ньому, якщо ми якимось відокремлюємо себе від них, ...обмежуючи чи роздвоюючи своє авторство" [4, с. 214].

Більшість літературознавців обмежилася фіксацією такої ознаки на рівні формулювання "внутрішній монолог – розмова із собою". Іншим, досить радикальним, на нашу думку, поглядом на діалогізм внутрішнього монологу є виділення його в окреме явище внутрішнього діалогу. Зокрема, Б. Кузнецов, трактує внутрішній монолог як окремий різновид внутрішнього мовлення і розрізняє в його межах автодіалог (репрезентація роздвоєності персонажа) та діалогізований монолог (побудований на так званому уявному діалозі) [21, с. 64]. На нашу думку, у введенні терміна "внутрішній діалог" для вивчення засобів реалізації діалогізму внутрішнього мовлення в літературних способах викладу немає потреби, оскільки така діалогічність притаманна будь-якому внутрішньому монологові, хоча й не завжди виявляється в його структурі. Тут варто також наголосити, що сутність діалогу не можна ототожнювати з представленням двох контр-позицій, з вербалізованим перехрещенням різних поглядів на одне явище, із зіткненням різних світоглядів. Адже кожна наступна репліка діалогу може не тільки суперечити попередній, спрос-

товувати її, а й доповнювати. “Ослаблення чи руйнація монологічного контексту відбувається лише тоді, коли сходяться два рівно і прямо спрямовані на предмет висловлювання – зазначив М. Бахтін. – Два рівно і прямо спрямовані на предмет слова в межах одного контексту не можуть опинитися поряд, не схрестившись діалогічно, незважаючи на те, чи вони потверджують одне одного, чи взаємно доповнюють, чи навпаки, одне одному суперечать, чи перебувають в якихось інших діалогічних взаємовідношеннях (наприклад, у відношеннях питання і відповідь)” [4, с. 219]. Тож, гадаємо, варто розмежувати терміни “діалог” і “монолог” за структурними ознаками й зважити на етимологічні корені цих слів: монолог – мовить один, діалог – мовлення двох, попри психологічно-тематичні особливості висловлювання. А в контексті проблеми діалогізму внутрішнього монологу необхідно говорити про діалогічність внутрішнього монологу та його діалогізованість. Діалогічність внутрішнього монологу полягає в особливостях цього способу викладу як моделі автокомунікативного за своєю природою внутрішнього мовлення. Таким чином, у внутрішньому монолозі може реалізовуватись як автокомунікація (розмова із собою), так і своєрідна віртуальна комунікація з іншим. Автокомунікація простежується не лише на граматично-синтаксичному рівні, а й на психологічно-тематичному. На думку М. Бахтіна, бачення персонажа самого себе завжди позначене його візією іншого та поглядом іншого на нього. “Свідомість себе самого, – наголошує вчений, – весь час формується на фоні “свідомості про нього іншого”, “я для себе” на фоні “я для іншого”” [4, с. 240]. Водночас таке мовлення може тривати як потенційна (наприклад, підготовка до майбутнього чи продовження попереднього спілкування з іншим персонажем тощо) чи віртуальна комунікація (наприклад, звернення до риторичної чи вигаданої особи тощо).

Діалогізованість є похідним явищем і полягає у вияві діалогічності внутрішнього монологу на рівні структурної організації, граматично-синтаксичних засобів – так би мовити зовнішня діалогічність. Власне, із явищем діалогізованості безпосередньо пов’язана проблема виділення внутрішнього діалогу. Діалогізованість у внутрішньому монолозі може виявлятися по-різному, зокрема у використанні форм 2-ї особи для звертання до себе як до іншого:

Коли всі хором підхопили приспів, сумління стало нашіптувати Жульєну: “Ось він, той брудний добробут, якого й ти можеш досягти й тішитися ним, але тільки на таких умовах і в такому товаристві. Можливо, ти матимеш посаду з платнею в двадцять тисяч франків, але, об’їдаючись м’ясом, ти не даватимеш співати біднякові. Ти влаштовуватимеш обіди на гроші, які вкрадеш з його жалюгідного раціону, і під час того бенкету він буде ще нещаснішим!”. [19, с. 143]

Цікавим засобом зовнішньої діалогічності є мовлення про себе як про

іншого з використанням форм 3-ї особи. Тут апелюємо передусім до внутрішнього монологу, побудованого на основі невластиво-прямого мовлення.

Адже ж не всі вони такі, як Шарль! Адже міг їй понастися хтось гарний і розумний, благородний і принадний, – мабуть, за таких і повиходили її колишні товаришки по монастирському пансіону. Як там вони тепер? Всі, звичайно, в місті, в гомоні вулиць, у шумі театрів, у блиску балів – ось життя, від якого повниться радістю серце і розквітають почуття. А вона? У неї існування холодне, як горище віконцем на північ, і нудьга як мовчазний павук у темноті, обсновує своїм павутинням усі закутки її серця... [23, с. 60]

Однак найскладнішим за будовою діалогізованим монологом є монолог, побудований як власне діалог, тобто поділений на репліки. Попри складність структури, саме в такому монолозі діалогічність є найбільш вираженою й прозорою. Подібний прийом може мати різне навантаження. Персонаж може просто згадувати розмову, що мала місце в тексті раніше, або моделювати потенційну комунікацію з іншим персонажем.

Персонаж цілком може усвідомлювати те, що спілкування між ним та іншим триває лише у його думках. Тоді такий віртуальний діалог слугуватиме різним цілям: персонаж може готуватися до важливої розмови, що дійсно має відбутися, чи просто мріяти про майбутнє, може уявляти, як могла по-іншому скластись розмова, що вже відбулась, і як це могло позначитись на теперішньому. Синтез обох цих планів спостерігаємо в монолозі Анни Кареніної: згадуючи з боєм останню сварку із Вронським, Анна уявляє, що ще він міг би їй сказати (моделювання минулого) і що говоритиме, шкодуючи про те, що сталося (моделювання майбутнього):

"Я вас не тримаю, – міг сказати він. – Ви можете йти куди бажаєте. Ви не хотіли розлучатися з вашим чоловіком, імовірно, аби повернутися до нього. Поверніться. Якщо вам потрібні гроші, я дам вам. Скільки вам потрібно?"

Всі найжорстокіші слова, які могла сказати брутальна людина, він сказав їй у її ж уяві, і вона не прощала їх йому, ніби він і справді сказав їх.

"Хіба не вчора тільки-но він божився в коханні, він, правдива й чесна людина? Хіба не розпачала я даремно вже безліч разів?" – слідом за тим казала вона собі.

[..] Вона лежала в ліжку з відкритими очима, ... і жваво уявляла собі, що почуватиме він, коли її вже не стане й вона буде для нього лиш спогадом. "Як міг я сказати їй такі жорстокі слова? – говоритиме він. – Як міг я вийти з кімнати, не сказавши нічого? Але тепер її вже немає. Вона назавжди пішла від нас. Вона там..". [20, с. 736-737]

Наведений монолог не лише демонструє надзвичайне загострення психічного стану героїні. Процес моделювання мовлення Вронського стає етапним і, можливо, визначальним в обдумуванні самогубства.

Водночас персонаж не завжди усвідомлює фіктивність розмови з іншим. У таких випадках діалогізований монолог ілюструє сильне внутрішнє напруження, розлади психіки, зумовлені певною подією (відбиває, наприклад, стан афекту) чи душевною хворобою, балансування мислення на межі свідомого та несвідомого, що можна простежити на прикладі автодіалогу Лазар – Він в оповіданні М. Коцюбинського “Persona grata”:

Він. За що ти мене вбив?

Лазар. Хіба я знаю? Звеліли?

Він. Неправда. Хіба можна звеліти комусь забити, коли він сам не хоче. Признавайся: ти вбив за гроші?

Лазар. Я ще раніш зарізав п'ять душ.

Він. Ти не крути. Нащо зарізав?

Лазар. Вони кричали... Мені страшно стало... боявся, прибіжать люди і зловлять.

Він. Ну, далі.

Лазар. І сам не знаю, як се зробив. Я не хотів... не мав на думці.

Він. От бачиш. Ти не хотів. Ти з переляку взяв гріх на душу й за се приймаєш кару й покуту. Ти захищався. Ну, а тепер? за що ти губиш людей? Чи за горілку? За гроші? Що вони винні тобі?

Лазар. Не дивися на мене! Забери очі... чуєш, ти! Чуєш!

Він. Ні, буду дивитись на тебе. Приліплю очі на твої груди і буду крутити ними, аж поки не влізуть у серце. Бо ти ще кращий за тих, що тебе спокусили і що звеліли вбивати... Ти темний, ти невидючий, ти, може, з нужди йшов на погане, а вони книги читають, в них достатки...

Лазар. Ти думаєш – легко мені? Втомився я дуже. Душею і тілом... І все мене щось коло серця... Не дивися ж на мене... забери очі... чуєш, що кажу: забери очі... [12, с. 277]

До Лазаря приходять його жертва, що, попри певну конкретність образу (Лазар бачить якусь конкретну особу), є радше збірним символічним уособленням усіх, кого стратив нещасний кат. І власне цей внутрішній автодіалог у повній мірі показує і Лазаря як жертву – жертву самого себе, власних слабкостей, і суспільної системи. Така бінарність погляду на власний вчинок є дуже цікавим прийомом самоаналізу. В розмові з Ним Лазар фактично займає місце своїх жертв, одночасно виступає для себе і прокурором, і адвокатом, намагаючись виправдатися у власних очах, відчуючи себе і катом, і жертвою. Прикметним тут є й те, що для персонажа, незалежно від того, чи усвідомлює він фіктивність такої комунікації, чи ні, його “співрозмовник” завжди реальний.

Внутрішній монолог належить до тих наратологічних понять, які застосовують, що літературна практика подекуди випереджує літературознавчу теорію. Дослідження цього наративного прийому потребувало альтернативного міждисциплінарного погляду, яким, гадаємо, міг би стати

аналіз внутрішнього монологу як моделі комунікації. Звісно, ця розвідка не дає вичерпного розв'язання проблеми, радше орієнтир для подальшого руху. Втім причина тут і в неоднозначності й поліфункціональності самого внутрішнього монологу як літературної моделі вербалізованого мислення, та й, зрештою, в експериментаторському духові письменників, які невтомно блукають манівцями людської душі.

Література:

1. Ананьев Б. Г. К теории внутренней речи в психологии // Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев – Москва: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. – С. 348-369.
2. Баев Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення / Баев Б. Ф. – К.: Радянська школа, 1966. – 192 с.
3. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы: Семиотика: Поэтика / [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова] / Роллан Барт. – Москва: Прогрес, 1989. – С. 384-391.
4. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского: [4-е издание] / М. Бахтин. – Москва: Советская Россия, 1979. – 320 с.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва: Искусство, 1979. – 424 с.
6. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
7. Бубер М. Я и Ты // Два образа веры / [пер. В. В. Рынкевича] / Мартин Бубер. – Москва: Просвещение, 1995. – С. 16-92. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/bub/ihunddu2.txt.html>
8. Выготский Л. С. Мышление и речь: (психологические исследования) / Л. С. Выготский. – Москва, Ленинград: Огиз-Соцэкгиз, 1934. – 324 с.
9. Дерида Ж. Письмо і відмінність / [пер. з франц. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко] / Жак Дерида. – К.: Основы, 2004. – 602 с.
10. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. Колегаева. – Одесса: Изд. Одес. гос. ун-та, 1991. – 121 с.
11. Коцюбинський М. Fata morgana // Твори: [в 7 т.] / Михайло Коцюбинський. – К.: Наукова думка. 1973. – Т. 3: Оповідання, повісті (1908-1913). – С. 44-142. – (Твори: в 7 т. / Михайло Коцюбинський; т. 3).
12. Коцюбинський М. Persona grata // Твори: [в 7 т.] / Михайло Коцюбинський. – К.: Наукова думка. 1974. – Т. 2: Повісті, оповідання (1897-1908). – С. 266-283. – (Твори: в 7 т. / Михайло Коцюбинський; т. 2).
13. Лесин В. М. Літературознавчі терміни: (довідник для учнів) / В. М. Лесин. – К.: Радянська школа, 1985. – 251 с.
14. Литературный энциклопедический словарь [под общ. ред. В. М. Кошевой и П. А. Николаева]. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
15. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – 448 с.
16. Мітосек З. Структуралістські орієнтації в літературознавчих дослід-

дження / Зоф'я Мітосек // Література. Теорія. Методологія. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 198-215.

17. Народні пісні в записах Івана Франка / [вид. друге, допов. і переробл. / упоряд., вступ. ст. і прим. А. А. Дея]. – К.: Музична Україна, 1981. – 336 с.

18. Платон. Теэтет / Соч.: (в 3 т.) / [пер. с древнего; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Вступ. ст. А. Ф. Лосева] / Платон. – Москва: Мысль, 1968. – Т. 2. – 611 с.

19. Стендаль. Червоне і чорне: (роман) / [з франц. перекл. Є. Старинкевич; передм. Т. Якимович] / Стендаль. – К.: Дніпро, 1983. – (Твори: у 2 т. / Стендаль; т. 1).

20. Толстой Л. Анна Каренина: [роман: в 8 ч] / Л. Н. Толстой. – Москва: Правда, 1987. – (Собр. соч.: в 12 т. / Л. Н. Толстой; т. 7).

21. Українська літературна енциклопедія: [в 5 т] / [редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін]. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 2. – Д – К. – С. 64.

22. Фашенко В. Внутрішнє мовлення // У глибинах людського буття: (етюди про психологізм літератури) / В. Фашенко. – К.: Дніпро, 1981. – С. 135-155.

23. Флобер Г. Пані Боварі: [пер. М. Лукаша] // Флобер Г. Пані Боварі. Проста душа / [пер. М. Лукаша та М. Гайдая; передм. Д. С. Наливайка; прим. Б. Б. Буніч-Ремізова] / Гюстав Флобер. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 19-354. – (Серія “Бібліотека світової літератури”).

24. Шлегель Ф. Естетика. Філософія. Критика: [в 2-х томах] / [вступ. стаття, сост. и пер. с нем. Ю. Н. Попова] / Фридрих Шлегель. – Москва: Искусство, 1983. – Т. 2. – 448 с.

25. Binet A. Études de psychologie / Binet A. – Режим доступу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k756813/f12.table>

26. Le monologue intérieur. – Режим доступу: <http://www.site-magister.com/txtarg4.htm>

Лінькова Д. В.,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Інститут Філології

МЕТАФОРИЧНІСТЬ І СИМВОЛІЧНІСТЬ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ ОБРАЗУ У ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ "САГА ПРО ФОРСАЙТІВ" ДЖ. ГОЛСУОРСІ)

Символіка кольору та його метафоричне вживання може бути суттєвим компонентом творення образу героя і вимагає прискпливої уваги і розуміння з боку перекладача.

Ключові слова: кольоропозначення, символ, образ, конотація, асоціація, еквівалент, переклад.

The color symbolic and its metaphorical usage can be an essential component in creation the character's image and it requires captious attention and understanding from translator.

Key words: color identification, symbol, image, connotation, association, equivalent, translation.

Колір здавна відіграє велику роль в культурі людства. Колір впливає не тільки на зір, а й на усі органи чуття. Серед усієї сенсорної лексики велике значення мають візуальні відчуття, а серед останніх – відчуття кольору. Асоціації, пов'язані із певним кольором, подібно до запахів та звуків, можуть потужно впливати на емоційну пам'ять. У кожній етнокультурі на різних часових відтинках з кольорами пов'язані чіткі, виразні конотації. Утворення та закріплення в людській свідомості кольорових асоціацій тотожне процесу утворення та закріплення в корі великих півкуль головного мозку умовних рефлексів. Сприйняття кольору залежить як від самих кольорів, їх чистоти, яскравості, насиченості, так і від індивідуальних особливостей та культурно-ідеологічних факторів.

Дослідження символіки кольорів у лінгвістиці, психології, фізіології, історії, фізиці, мистецтві – невичерпні. Вивчення кольорів, їх символічності, їх естетичної, фольклорної, поетичної ролі почалось ще за часів Аристотеля й триває нині у різних науках і галузях знань. Відомі вітчизняні науковці – І. Бабій, О. Василевич, О. Волошина, О. Коваль-Костинська, Л. Пустовіт, Л. Шулінова та зарубіжні – L. Barge, T. Bennet, J. Fletcher, S. Skard, S. Wyler вивчали кольори у різних лінгвістичних аспектах. Проте проблема кольоропозначень залишається порівняно мало вивченою, зокрема у перекладознавстві. В науковій літературі можна знайти фрагментарні, уривчасті відомості з цього питання. Досі не зіставлено семантичної наповненості кольорів у різних культурах, не здійснено детального лексико-семантичного та функціонально-стилістичного аналізу назв кольорів у різних мовах, що впливає на перекладацькі рішення. Це обумовлює **актуальність** даної проблеми.

Письменники, поети, художники, скульптори у своїх творах перетворюють реальну картину світу на мистецьку. Художників та письменників можна умовно поділити за мистецьким світобаченням на “живописців” та “графіків”. Авторів – “графіків” здебільшого цікавить форма, лінії, контури та штрихи, натомість автори – “живописці” приділяють велику увагу кольорам, фарбам, відтінкам.

Твори, написані літераторами – “живописцями” вирізняються відчуттям кольору, витонченістю у підборі фарб та кольорів, які збагачують авторську художню картину світу. Особливу увагу кольоропозначенням приділяли англійські письменники доби Вікторіанства. Вони ретельно “вдягали” своїх персонажів, піклуючись про найменші дрібниці, найтонші відтінки. Читачу не рідко стає зрозумілим характер героя саме з того, який колір автор обирає для свого персонажа, адже в англійській мовній свідомості майже кожен колір має певну символічну силу. Перекладати твори цієї епохи важко ще й тому, що подекуди символіка кольорів в мові-оригіналі та цільовій мові не збігаються. Буває дуже важко відтворити у перекладі такий живий, яскравий образ героїв, що створюється в оригіналі за допомогою символічних та метафоричних кольоропозначень. Тоді образ у перекладі перетворюється з живописного портрету на гравюру чи чорно-білу фотокартку, збіднюється експресивність та яскравість образу.

Дж. Голсуорсі, безсумнівно, належить до найяскравіших представників авторів – “живописців”. Його романи з епопеї “Сага про Форсайтів” (український переклад О. Тереха) вражають, зокрема, багатством кольорів та звуків, які “вмикають” усю сенсоріку читача. Після прочитання книги чітко уявляєш, які кольори притаманні головний діючим особам. Друга дружина Сомса Анет надає у вбранні перевагу чорному, який вигідно підкреслює її біле тіло та золотаве волосся, “*Her [Fleur’s] mother, very handsome in **black**, sat looking at her, and said nothing*” [Saga, с. 528]; “*...justice to Annette in her **black** lacey dress...*” [Saga, с. 637]. Флер, дочка Сомса та Анет часто убрана у біле “*She had on a **white** frock, very simple and well made; her arms were bare, and her hair had a **white** rose in it*” [Saga, с. 625]; “*In her bedroom Fleur had flung off her gown, and, wrapped in a shapeless garment, with the **white flower** still in her hair, she looked like a mouse, sitting cross-legged on her bed, writing by candlelight*” [Saga, с. 630]. Джун Форсайт, вирізнялася своїм рудим пишним волоссям “*...[June’s] whose face and body seemed too slender for **her crown of red-gold hair***” [Saga, с. 19]; “*...that he had caused her account to be overdrawn—was still making the blood glow in her small, resolute face, and **her red-gold hair** to shine more than ever*” [Saga, с. 425] і ця образна домінанта є “візитною карткою” цієї тендітної жінки.

Створюючи образ своєї героїні Айріні Форсайт, Дж. Голсуорсі ретельно підбирає кольорову гамму, притаманну лише їй одній впродовж усього твору. Перше знайомство читача з персонажем дуже важливе, тому автор прагне одразу показати “крупним планом” квінтесенцію зорового образу.

"Her hands, **gloved in French grey**, were crossed one over the other, her grave, charming face held to one side, and the eyes of all men near were fastened on it" [Saga, с. 12]. Дж. Голсуорсі обирає **сіру** гамму для Айріні, але не просто **grey**, а **French grey**. Це був модний у Вікторіанську добу колір і дуже вишукані та дорогі речі виготовлялися з матеріалів такого кольору. Він символізував заможність, приналежність до вищих соціальних прошарків.

У перекладі О. Тереха бачимо "Склавиши руки в **сірих лайкових рукавичках**, жінка схилила набік голову, і всі чоловіки навколо не зводили очей з її **спокійного чарівного обличчя**" [Терех, с. 14]. В оригіналі руки Айріні **gloved in French grey**, а в перекладі відтінок кольору замінюється на матеріал, що в даному випадку можна вважати виправданим, тому що лайка тонка, м'якої виділки шкіра, тому конотації тут здебільшого збережені. Автор використовує слово **French** в описі Айріні не тільки для того, щоб звернути увагу читача на вишуканість цього сірого кольору, а й щоб підкреслити її відокремленість, чужинність у клані Форсайтів. "Her figure swayed faintly, like the best kind of French figures; her dress, too, was a sort of **French grey**" [Saga, с. 291]. В перекладі О. Терех використовує **фіалково-сірий**, тому що повного відповідника **French grey** в українській мові немає, отже перекладач, для уточнення цього незвичайного відтінку сірого кольору з його символічним тлом, поєднав улюблені квіти Айріні з її улюбленим кольором. "Вона нагадувала витончену французьку – стан ледь похитується, сукня **фіалково-сірого кольору**" [Терех, с. 298]. Такий переклад видається виправданим, оскільки автор неодноразово вживає кольоропозначення **violet-grey** в описі Айріні, отже цим варіантом **фіалково-сірий** – можна охопити і **French grey**. "The **violet-grey** spirit with the dark eyes and the crown of amber hair, who walks the dawn and the moonlight, and at blue-bell time?" [Saga, с. 322]. В перекладі "**Фіалково-сіре** диво з темними очима і короною янтарних кіс, що з'являється на світанку, і в місячні ночі, і в літні дні?" [Терех, с. 336].

Точний переклад кольору дуже важливий, адже він допомагає відтворити візуальний образ героя. Деякі люди намагаються запам'ятовувати слова, уявляючи їх у вигляді зорових образів. Людина іноді мислить образами, що спираються на зорове сприйняття і лише потім оформлюються у слова [6, с. 25]. О. Терех перекладає однаково і **violet-grey** і **French grey**, хоча вони позначають не одне й те саме. **French grey** – благородний колір, що символізує вищість та шляхетність, а колір **violet-grey** – це відтінок сірого, який нагадує читачеві, що фіалки, символ вірного кохання і глибини почуттів, завжди поруч з Айріні, вони ростуть у неї вдома, вона несе букетик фіалок у день загибелі Босіні, її улюблені парфуми – фіалкові. Дж. Голсуорсі, як "живописець", робить два яскраві мазки в художньому образі Айріні – сірий та фіалковий.

Сірий колір домінує в образі Айріні, він супроводжує її майже наскрізно. І вона асоціюється у читачів саме з сірим. Недарма маленька

Голлі та її дідусь – старий Джоліон платонічно закоханий у Айріні, називають її між собою “the lady in grey” – “леді у сірому”.

Конотації сірого кольору в українській та англійській мові дещо відмінні. В українській **сірий** – безбарвний, однотонний, ні те ні се, а “сіра погода”, “сірі будні”, “сіре життя”, “сіра особистість” або “сіра миша” викликають негативні асоціації. В англійській мові **grey**, хоча в деяких випадках і має негативне значення, радше нейтральний. У творі “Сага про Форсайтів” сірий набуває авторських конотацій, це, з одного боку, благородний, вишуканий та елегантний колір, а з іншого – похмурий, безрадісний, тьмянний. Отож образ у Айріні амбівалентний, вона, хоч і завжди прекрасна та елегантна, часто пригнічена, вдягнена саме у сіре, бо в її житті немає кохання. Проте в англійській мові **grey** ще означає **сивий** (про волосся), саме тому, коли Дж. Голсуорсі вже не описує помешкання Айріні чи її одяг, де завжди домінували сірі, фіолетові та сріблясті відтінки **grey** з’являється у її волоссі. “*She had turned her head to speak to her boy; her profile was still so youthful that it made her grey hair seem powdery, as if fancy-dressed; and her lips were smiling as Soames, first possessor of them, had never seen them smile*” [Saga, с. 625].

Словосполучення **grey hair** в українській мові має прямий відповідник – **сиве волосся**, але, роблячи такий переклад, доводиться замінити ключове слово у гаммі кольорів Айріні. “Вона повернула голову, кажучи щось синові; у профіль вона виглядала такою молодою, що її **сиве волосся** здавалося **припудреним**, наче для маскараду; на устах грала усмішка, якої **Сомс**, перший володар цих уст, ніколи не бачив” [Терех, с. 629]. Образ, що викликає такий опис, схожий на дам з портретів Гейнсборо та Фрагонара, в яких дійсно волосся було не сиве, а просто припудрене. Зрозуміло, у перекладі не можна залишити **сірий** колір волосся, хоча, можна було б зробити позитивне уточнення – **сріблясто-сивий**. Однак, це не допомогло б зберегти єдність палітри кольорів, що наявна в оригіналі.

В англійській мові багато відтінків поєднання синього та червоного кольорів: **lilac, violet, purple, maroon, magenta, mauve, burgundy, indigo**. Автор враховує найтонші відмінності, тому для кольорів, які поєднуються з іншими персонажами, він підбирає інші кольоропозначення, щоб залишити Айріні у своїй кольоровій гаммі. Сімдесятидвохрічна тітонька Джулі також полюбує фіолетові тони, але автор обирає інший відтінок – це не “**violet**”, а “**mauve**”. “*She was sombrely magnificent this evening in black bombazine, with a mauve front cut in a shy triangle, and crowned with a black velvet ribbon round the base of her thin throat; black and mauve for evening wear was esteemed very chaste by nearly every Forsyte*” [Saga, с. 46]. У перекладі ж залишено **фіалковий**, навіть, не **фіолетовий** чи **бузковий**. Це суперечить задуму автора. **Фіалковий** – вдале слово для відтворення образу тільки Айріні у перекладі. **Mauve** досить яскравий колір, це радше **рожево-бузковий**, а не **фіалковий**. “Того вечора, вбрана у чорну бомбазинову сукню з скромною трикутною

вставкою **фіалкового** кольору і чорною оксамитовою стрічкою, пов'язаної навколо її худій шиї, вона була втіленням величної пишноти, майже кожен Форсайт вважав, що чорний і **фіалковий** кольори надають вечірньому вбранню цютливої строгості" [Терех, с. 48].

Ідіоматичні вислови в англійській мові часто втрачають або змінюють своє оригінальне значення і образність, коли в них замінюється певний елемент. Додаючи новий компонент або замінюючи один компонент іншим, ідіоматичний вираз ніби оживлюється. Ідіома **the pink of perfection** означає **сама досконалість**. Із заміною компонента **perfection** на компонент **discretion** сталий вираз набуває нових смислових відтінків і сприймається по-новому, увиразнюється його етимологія. Етимологічно цей вислів пов'язаний з квіткою **pink – гвоздиком**, що в британській культурі асоціюється з рожевим кольором, про що свідчить власне назва цієї квітки. Ідіома **the pink of perfection** досить поширена, отже етимологія відходить на задній план, проте із заміненним компонентом ідіома повертає собі оригінальну свіжість. Свізін Форсайт говорить про Айріні *"I don't wonder at it—she's a very charming woman, and, I should say, the pink of discretion!"* *A vague consciousness of perfume caging about Irene, like that from a flower with half-closed petals and a passionate heart, moved him to the creation of this image"* [Saga, с. 122]. Перекласти словосполучення **the pink of discretion** – **сама скромність** неможливо, тому що це метафора і в ній підкреслюється образ квітки (the pink – гвоздика). В англійській мові квітка, з якою асоціюється Айріні є складником ідіоми, і у перекладі О. Тереха **гвоздика** змінюється на **фіалку**, що цілком виправдано, адже у нашій культурі фіалка сприймається як скромна, ніжна квітка. *"Та це й природно: вона чарівна жінка і, слід зауважити, скромна як фіалка! Образ цей виник у нього з неясного спогаду про пахоці, які йшли від Айріні, наче від напіврозпуклої квітки, що прикриває пелюстками своє гаряче серце"* [Терех, с. 122]. Звичайно, в українській мові немає такого сталого виразу **"скромна як фіалка"**, але такий компенсаційний переклад видається вдалим, зі збереженням когерентності, так само як і певної символічності та ідіоматичності.

Символіка кольору може поставати з його метафоричного значення, бо узагальнювання, властиве слову, є джерелом і метафоричного (конкретного), і символічного (узагальнено-абстрактного) значення [1, с. 15]. Часом у розумінні значення певного кольору значну роль відіграє контекст. Айріні в **сірому**, **фіалково-сірому** та у **French grey**, коли життя її сумне й безбарвне з некоханим чоловіком, чи зовсім у самотності, а коли в її житті з'являється кохання, то змінюються кольори її вбрання. Сомс раптом бачить Айріні щасливу та усміхнену, якою вона ніколи не була у його присутності, в **рожевій** блузі, це викликає в нього гострі ревності. *"The tune had mesmerized him, and there came into his view Irene, her sunshade furled, hastening homewards down the Square, in a soft, rose-*

coloured blouse with drooping sleeves, that he did not know" [Saga, с. 210]. **Рожевий** в англійській мові символізує ясність, радість, райдужність, тому одразу зрозуміло, що душа її розквітла. Айріні вирвалася зі свого "сірого" існування з осоружним чоловіком: *"Вальс гіпнотизував його. Раптом на вулиці з'явилась Айріні. Із згорненою парасолькою в руці вона швидко йшла через сквер, простуючи до будинку. На ній була рожева блузка з широкими рукавами, якої він ще ні разу не бачив"* [Терех, 213].

В англійській мові активно вживається лексика на позначення кольору, що характеризується символічністю та конотативністю. Символіка кольору та його метафоричне вживання може бути суттєвим компонентом творення образу героя і вимагає прискіпливої уваги і розуміння з боку перекладача. Переклад кольоропозначень належить до не вирішуваних проблем на референційному рівні, проте передати всі символічні, образні та підтекстові параметри у перекладі досить важко. У перекладі належить враховувати багатоплановість значеннєвого змісту колірних лексем, їхню символічність та багатшарові авторські конотації.

Література:

1. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового): Автореф. дис. ... канд. філолог. наук.: 10. 02. 02. / НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1997. – 21 с.
2. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке. / Отв. ред. В. П. Филин – М., 1975. – 146 с.
3. Василевич А. П. язык и культура: Сопоставительный анализ группы слов – цветообозначение // Этнопсихоллингвистика / Отв. ред. и авт. предисл. Ю. А. Сорокин. – М.: Наука, 1988. – 58-64 с.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. – М., 1993. – С. 259-265.
5. Тойшибаева Г. К. Цветовая лексика и идиостиль писателя // Вопросы теории и методики преподавания русского языка в национальной аудитории: Тез. докл. 3 научно-практич. конф. педвузов ферганского региона. Часть первая. Вопросы теории. – Коканд, 1990. – С. 12-15.
6. Ходжиян Т. Коннотативные особенности цветообозначений в современном немецком языке ред. Ю. М. Габриелян, ЕГЛУ им. В. Я. Брюсова, Ереван, "Лингва", 2004 г. – 117 с.
7. Чала Ю. П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах: дис... канд. філол. наук: 10. 02. 16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 220 с.

Список ілюстративних джерел:

1. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів, переклад з англійської Терех О. – К., Вища школа. – 1982. – 879 с. [Терех]
2. John Galsworthy The Forsyte Saga, New York, Charles scribner's sons MCMXXII, 1996. – 916 p. [Saga]

Литвинов О. О.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЗОРОВА ПОВЕДІНКА МОВЦЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається феномен зорової поведінки мовця як підсистеми невербальної комунікації з огляду на семіотичний, номінативний, когнітивний та функціонально-прагматичний аспекти. Автор окреслює корпус різнорівневих номінативних одиниць на її позначення та розглядає їх з позицій функціонального та семантико-когнітивного підходу у термінах, метафори передачі, орієнтаційної та синестетичної метафори, що складають когнітивне підґрунтя цих номінативних одиниць.

Ключові слова: невербальна комунікація, канал зв'язку, зорова поведінка, функції зорової поведінки, номінації зорової поведінки, метафора передачі (каналу зв'язку), синестетична метафора.

The article deals with the phenomenon of speaker's gaze/eye behaviour as a nonverbal communication subsystem in discourse. The author distinguishes speaker's gaze functions in communication and points out gaze behaviour labels employed in modern English prose. The latter are regarded from the semantic, cognitive, functional and pragmatic viewpoints.

Key words: nonverbal communication, gaze/eye behaviour, gaze behaviour functions, gaze/eye behaviour labels, conduit metaphor.

1. Комунікація у зоровому каналі зв'язку. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується антропоцентричною спрямованістю, у якій великого значення набуває проблема мовної особистості та використання нею у процесі комунікації різноманітних вербальних і невербальних засобів спілкування. Інтерес лінгвістів до різних аспектів невербальної поведінки мовця зумовлений необхідністю всебічного вивчення у рамках сучасної наукової парадигми невербальних компонентів комунікації. Останні є об'єктом дослідження різних напрямків антропологічних наук: філософської логіки, психології, фізіології, культурології, невербальної семіотики, когнітивної й комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики та ін. [І. Н. Горелов, Ю. В. Гранська, В. А. Лабунська, А. Асмолов, Е. Фейгенберг, Т. Ананко, В. Ф. Біркенбіл, Л. В. Солощук, В. І. Карасик, Г. Є Крейдлін, І. І. Серякова, M. Argyle, R. L. Birdwhistell, P. Ekman, A. Kendon, R. V. Exline, B. J. Fehr, J. K. Burgoon, D. A. Coker, A. H. Anderson, E. A. Boyle, M. L. Knapp, J. A. Hall, A. Mehrabian, F. Poyatos, V. P. Richmond та ін].

Для людини як соціальної істоти однією із найважливіших потреб є потреба в спілкуванні – соціокультурній інтеракції, в якій реалізується її комунікативний, когнітивний та емоційний потенціал, відбувається пізнання один одного та навколишнього світу, та обмін інформацією: думками, по-

чуттями, оцінками тощо. Як відомо, комунікація являє собою багатоканалний феномен, який за своїм матеріальним вираженням реалізується у двох основних видах: вербальному і невербальному. Невербальна комунікація складається з системи знаків (жестів, рухів тіла, міміки, поглядів тощо), що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від вербальних засобів способами та формою виявлення. Незважаючи на те, що вербальний канал зв'язку, як вважається, має первинне значення, не можна ігнорувати невербальні засоби при всебічному вивченні феномена комунікації. Науковими дослідженнями А. Меграбіана та інших вчених доведено, що завдяки невербальним засобам комунікації мовці спроможні передавати від 40 до 80 % інформації. Ця інформація головним чином стосується емотивних та модальних аспектів повідомлень. При цьому 55% інформації сприймається комунікантом через погляд, вираз очей та обличчя, міміку, позу, жести, 38% – через інтонацію та модуляцію голосу, і лише 7% емотивної та модальної інформації передається вербальними засобами [16, с. 8]. Отже, невербальні та паралінгвістичні засоби здатні бути носіями до 93% інформації. У процесі комунікації невербальні засоби виконують функції супроводження, підсилення та часткового або повного заміщення вербального повідомлення. При цьому вони доповнюють зміст висловлення, підкреслюють особливо важливі моменти спілкування, контролюють і регулюють процес комунікації, а інколи повністю заперечують словесну інформацію. Невербальні засоби комунікації дають можливість краще пізнати співрозмовника, зрозуміти його справжні почуття й думки, формують наше ставлення до нього. Застосування цих засобів здебільшого зумовлено імпульсами підсвідомості, що зменшує можливість їх фальсифікації та, як наслідок, неадекватної їх інтерпретації адресатом, і забезпечує більший ступінь довіри до цих засобів у порівнянні з сучасним словесним повідомленням.

Закономірне використання людиною невербальних засобів у процесі комунікації дає підстави говорити про властиву їй невербальну комунікативну поведінку, важливим компонентом якої є зорова комунікативна поведінка. Як робочу гіпотезу ми висуваємо положення про те, що закономірності зорової поведінки мовця піддаються певній систематизації і категоризації, та вивчення її особливостей дозволить виявити низку факторів, що зумовлюють її варіативність у різних типах дискурсу. Доказом істинності цього положення може слугувати застосування невербальної комунікації як альтернативи вербальної у діяльності закритих організацій, таких як секретні служби тощо. За приблизними підрахунками вчених, у людському житті використовується близько 1 млн. невербальних сигналів, які характеризуються системними відношеннями та включають як численні предметні знаки, так і ті, що пов'язані з зовнішністю та тілом людини. Останні досить різноманітні та, як відомо, поділяються

на декілька підсистем: проксеміка, кінесика, окулесика, гаптика, паралінгвістична підсистема, до якої належать паузи та неканонічні звуки. Невербальні знаки у певній комунікативній ситуації перебувають у впорядкованих відношеннях як між собою, так і зі словесними знаками, у поєднанні з якими вони утворюють гіперпарадигму знаків цієї ситуації. Застосовування їх має переважно стереотипний характер і підлягає правилам, які, діючи здебільшого за алгоритмічним принципом, певною мірою формалізують і автоматизують процес комунікації. На думку Г. Колшанського, несловесні знаки – це не залишок, що виділяється з мовної системи, а "функціональний компонент парамовної системи, тобто та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи" [3, с. 13]. Саме тому багато вчених, зокрема І. Н. Горелов, Г. Є. Крейдлін, Г. Г. Колшанський, І. І. Серякова, П. Екман та ін., розглядають невербальні компоненти у термінах семіотичних систем. На думку І. І. Серякової, взаємозв'язок вербальної та невербальної семіотичних систем закладений у генезисі слова і жесту, а жести і міміка є знаковими попередниками мови [9, с. 104]. Когнітивні структури свідомості, пов'язані з мімікою, жестами та рухами, формувалися у філогенезі раніше за інші. Невербальні знаки певним чином матеріалізують когнітивні здібності людини, закріплюючи у своїй формі індивідуальний акт пізнання [там само, с. 104]. Жести, міміка, дотик, пози, модуляції голосу в філогенезі оформилися в окремі невербальні системи, що застосовуються у невербальному каналі зв'язку, який, в свою чергу, поділяється на зоровий, слуховий, тактильний, нюховий і смаковий. Варто зауважити, що зорова поведінка має розглядатися не окремо, а у поєднанні з іншими невербальними і вербальними засобами спілкування.

2. Зорова поведінка мовця у зоровому каналі зв'язку реалізується через погляд, який є основним інструментом, матеріальним компонентом зорової поведінкової підсистеми і який ми визначаємо як мінімальну недискретну одиницю, сукупність яких складає зорову поведінку людини. Ми визначаємо погляд як 1) "дещо незриме, що людина випромінює з очей, коли вона бачить або дивиться на щось або когось" та 2) "випромінювання (процес і результат) з очей чого незримого, коли людина бачить чи дивиться на щось або когось". У цьому формулюванні слідуємо за О. В. Урисон, яка пропонує експлікацію зорової активності у термінах теорії семантичних примітивів А. Вежицької через поняття "дивитися, бачити" як таке, що означає "випромінювати із очей дещо незриме, коли людина дивиться на щось або когось" [11, с. 23]. У термінах філософської логіки ми визначаємо зорову поведінку мовця як притаманну людям взаємодію їхніх очей з навколишнім середовищем, яка включає рухову активність очей та їх орієнтацію по відношенню до цього середовища, візуальну взаємодію комунікантів, а також способи очних дій.

Структура погляду складається з таких параметрів, як спрямованість, тривалість, частотність, усталеність, мінливість. За своєю спрямованістю погляди поділяють на односторонні та двосторонні [12, с. 246]. Односторонні погляди поділяють на 1) спрямовані у бік людини або об'єкта, 2) спрямовані в обличчя людини, 3) спрямовані в очі людини. Двосторонні погляди являють собою візуальні контакти та поділяються на 1) спільні (взаємоспрямовані) погляди в обличчя одне одному, 2) спільні погляди в очі одне одному, 3) уникання погляду, навмисне чи ненавмисне, тобто відсутність візуального контакту. За параметрами тривалості та частотності односторонні та двохсторонні погляди можна поділити на 1) надмірні та 2) недостатні [12, с. 247]. Ми виділяємо третій тип поглядів – адекватні, які характеризують нейтральну або адекватну зорову поведінку, стандартну для певного соціуму. За параметрами усталеності та мінливості поглядів, ми пропонуємо їх поділити на 1) константні, типові для мовця та 2) варіативні, когнітивно та прагматично марковані.

Незважаючи на різні фізичні та психофізіологічні характеристики комунікантів, виділяють декілька універсальних функцій погляду та зорової поведінки у будь-якій комунікативній ситуації [4, с. 387; 14, с. 373]. Серед цих функцій 1) когнітивна (зорова поведінка мовця як індикатор його ментальних процесів у момент комунікативного акту), 2) емотивна (зорова поведінка як показник емоцій та почуттів мовця), 3) прагматичні функції, серед яких: а) контрольна (погляд як засіб контролю зворотного зв'язку між комунікантами), б) регуляторна (зорова поведінка як засіб керування процесом комунікації), в) волюнтаривна (зорова поведінка як засіб висловлення бажання та впливу на комуніканта), 4) соціокультурна (зорова поведінка як показник характеру міжособистісних відносин комунікантів), 5) етнокультурна (зорова поведінка як показник нормативності невербальної поведінки серед представників певного етносу). Ми пропонуємо додати зображальну (художню) функцію погляду як допоміжного засобу зображення певних властивостей об'єкта або явища. Функціональний аналіз зорової поведінки у комунікації дозволяє нам запропонувати таку орієнтовну класифікацію комунікативних функцій погляду:

№	Функція	Тип	Значення
1	когнітивна		показник ментальної діяльності
2	емотивна		показник емоційного стану
3	прагматична	контрольна	контроль зворотного зв'язку
		регуляторна	керування процесом комунікації
		волюнтаривна	вплив на комуніканта (прохання, накази, погрози, переконання та ін.)
		зображальна	відтворення зовнішніх або внутрішніх якостей об'єкта або явища

4	соціокультурна		показник характеру міжособистісних відносин
5	етнокультурна		показник відповідності нормам зорової поведінки у певному соціумі

Зорова поведінка людини як невід’ємний компонент невербальної комунікації функціонально орієнтована і пристосовується до фізичних і соціальних умов спілкування згідно з біологічною програмою мовця. Виділяють три основні фактори, що зумовлюють характер зорової поведінки у невербальному каналі зв’язку – позамовний, мовний та адресантний [9, с. 104]. Позамовний фактор пов’язаний з фізичними умовами спілкування. У цьому сенсі зорова поведінка комуніканта свідчить про успішність процесу сприйняття, є показником розуміння або нерозуміння співрозмовника, подолання можливих труднощів у комунікації. При наявності візуальних або слухових перешкод мовець намагається збільшити або зменшити відстань до співбесідника або до певного об’єкта, використовує погляди привертання уваги тощо, що неодмінно відбивається на його зоровій поведінці.

Мовний фактор зумовлює стандартність і стереотипність зорової поведінки мовця у певній комунікативній ситуації, забезпечує стійку взаємодію вербальних засобів, вживаних мовцем, з його зоровою поведінкою. Така взаємодія виражається, наприклад, у поєднанні питального речення з особливостями погляду (напружений погляд, кліпання очима, підняття куточків очей вгору, що може вказувати на питання, зацікавленість, здивування тощо). Вживання окличного речення, як правило, супроводжується широко відкритими очима, еліптичного речення – вказівним поглядом тощо.

Адресантний фактор пов’язаний з індивідуальними фізіологічними та соціальними особливостями мовця, які зумовлюють його зорову поведінку у комунікативному процесі, забезпечують неповторність та унікальність його погляду завдяки кольору та формі очей, їх блиску, спрямованості погляду тощо. Ці особливості сформувалися в онтогенезі та містять інформацію про походження мовця, расову та етнічну приналежність, його фізичне та ментальне здоров’я, характер, темперамент та ін. Крім того, деякі з цих особливостей є відбитком когнітивних процесів у свідомості мовця, його фізичного та емоційного стану, настрою у певний момент комунікативної інтеракції. З одного боку, йдеться про індивідуальні фізіологічні особливості очей, погляду, які є інваріантними, з іншого – про поведінку очей у певній комунікативній ситуації, де ці особливості характеризуються як варіативні, ситуативно зумовлені, прагматично значущі, здатні розкрити когнітивний та емотивний потенціал мовця, його прагматичні наміри, надаючи йому можливість актуалізувати своє прагнення до економії вимовних зусиль та мовних засобів.

Отже, вслід за такими вченими як І. Н. Горелов, Г. Є. Крейдлін, Г. Г. Колшанський, І. І. Серякова та ін. ми розглядаємо зорову поведінку мовця як підсистему невербальної комунікації, що є невід'ємною складовою невербального модуля комунікативного акту. На переконання Г. Є. Крейдліна [4], ця підсистема представлена у мовній системі численним корпусом номінативних одиниць, тобто мовних засобів різної структури та змістового наповнення на позначення всіх аспектів невербальної комунікативної поведінки людини.

3. Номінації зорової поведінки. У сучасному англomовному художньому дискурсі описи комунікативно насичених поглядів та релевантної зорової поведінки виявляють широкий спектр номінативних одиниць Інвентар номінацій зорової поведінки (ЗП) нами об'єднується у лексико-семантичну групу (ЛСГ “зорова поведінка”), яка містить лексеми на позначення зору, органів зору та зорової активності, до яких, у першу чергу, належать іменники й дієслова, що спеціально призначені у мовній системі для позначення зору та зорової активності, як то *a look—to look, a stare—to stare, a gaze—to gaze, to see, to watch, observation – to observe, to regard, a glance—to glance, a leer—to leer, to examine, to frown, an eye—to eye, eyebrows, eyelids, to contemplate, to spot, to blink, to wink, to trace, a scowl—to scowl, to peer, to glare, a peep—to peep, to goggle, to glower, to glaze, to squint, a glimpse—to glimpse, to notice, to overlook* та ін. Окрім цього, до номінацій зорової поведінки належать словосполучення типу V+ N з дієсловами *to take, to give, to have (to take a look, to catch a glimpse)*, а також інші типи словосполучень: дієслівні (*to avoid one's glance, to look around intently, to move one's eyes*), субстантивні (*a coy glance, an exasperated look, a glance of respect*), та фразеологічні одиниці (*to make eyes at someone, to lay eyes on someone/something etc.*). До цієї ЛСГ ми включаємо номінації ЗП, представлені мовними засобами, які позначають зорову поведінку опосередковано, через неспеціальні (тобто спеціально не призначені у мовній системі) лексеми (*to follow, to hunt up*), словосполучення (*jokes in one's eyes*) та речення різних типів та структури (*to look with a stare that only children can manage completely*). За референційним принципом мовні засоби позначення ЗП можна поділити на спеціальні й неспеціальні. До спеціальних належать зафіксовані у лексикографічних джерелах лексеми, такі як дієслова, включаючи фразові, а також іменники-конверсиви, семантична структура яких характеризується домінантною семою або семами погляду, зорової дії, зорової активності, тобто такі, що експліцитно позначають поведінку очей мовця: *to look, to look away, to look down, to wink, to stare, to see, to gaze, a gaze, a stare etc.* До неспеціальних одиниць відповідно належать лексеми, що позначають зорову поведінку опосередковано, тобто у семній структурі яких семи зорової активності (рухів та орієнтації очей) є потенційними (імовірнісними), у той час як домі-

нантними є семи з референцією іншої природи (розумової активності, сенсорного сприйняття тощо), наприклад лексеми *to read [to comprehend the meaning of smth. written or printed by looking at it]* в контексті *to read one's face; to study [to look at carefully, to scrutinize]* у словосполученні *to study the wrinkles around one's eyes*.

Переважну більшість номінацій ЗП складають вільні словосполучення, у структурі яких можна виділити індивідну константу та індивідну змінну [10, с. 149]. Індивідну константу конституюють вищеназвані лексеми на позначення поглядів, візуальних контактів та зорової активності, які є постійними елементами конструкцій, що описують зорову поведінку. Індивідна змінна, яка сполучається з індивідною константою, репрезентує індивідуальні особливості погляду та зорової поведінки, містить описи цих візуальних якостей, станів та дій, унікальних та неповторних у конкретний момент комунікативного буття. Саме за допомогою цієї змінної вербально матеріалізується на полюсі реципієнта сприйнята через візуальний канал зв'язку зорова поведінка адресанта. Індивідна змінна може бути виражена багатим у кількісному та якісному відношенні арсеналом мовних засобів різних рівнів, часто стилістично забарвлених, що пов'язано з тим, як та що спостерігач бачить в очах людини та як це інтерпретує. Теоретично кількість таких номінацій не обмежена. Індивідна змінна вербалізується за допомогою прислівників, прикметників, сполучень іменників з прийменниками, фразеологізмів, одиниць вторинної предикації, підрядних речень різних типів, окремих речень, парцелюваних конструкцій. Наприклад:

1) *Her face was white as lime. Her eyes were all brown, dull, focused on nothing, and her small forehead was wrinkled (Hammett: 42).*

2) *He was talking to the girl, but looking at me, grinning, gold teeth shining against purplish mouth. The girl looked at him scornfully, said, "Lead him around, Vino", and turned to me again (Ibid: 28).*

3) *Fink looked reproachfully at me, then dragged his crumpled hat from his head and crossed the room to shake Fitzstephan's hand (Ibid: 141).*

4) *Leggett pulled his brows together behind his glasses, looked at me with smaller eyes and asked sharply, "What do you think?" (Ibid: 15).*

5) *He stared at me for at least another minute with blank, unblinking, embarrassing stare that only children can manage completely... (Ibid: 39).*

У наведених прикладах описи зорової поведінки персонажів не тільки свідчать про їхній емоційний, розумовий, психічний стан, почуття та настрої, але й дозволяють виявити їхні справжні наміри, бажання, ставлення до співрозмовників, а також соціальний статус, вік, професію тощо. Наприклад, палкий погляд є ознакою збудженого емоційного стану та схвильованості персонажа, прищурені очі можуть вказувати на стан підозрілості або задумливості та свідчити про певні наміри комуніканта.

Іншими словами, зорова поведінка людини – це індикатор її емоцій, когніцій та інтенцій, а також гендерних, соціальних та культурних характеристик.

4. Когнітивний аспект номінацій зорової поведінки. Сьогочасні дослідження вчених стосовно природи когнітивної метафори виявили деякі особливості людської психіки, що проявляють себе у невербальній поведінці підчас мовленнєвої інтеракції. За словами Арутюнової, важливо не тільки і не стільки те, що ми висловлюємося метафорами, а те, що ми мислимо метафорами, що людська свідомість є принципово творчою за своєю природою, і людям властиво тлумачити сприйняте через подібність. Так, вчені Дж. Лакофф і М. Джонсон [6, с. 396-401] опрацювали запропоноване М. Редді поняття *conduit metaphor* – метафори передачі або каналу зв'язку [17, с. 202], суть якого полягає у тому, що ідеї (значення) є об'єктами, слова та мовні висловлення є матеріальними вмістищами цих об'єктів, а комунікація являє собою передачу (відправлення) цих об'єктів через певний канал зв'язку. Таким чином, мовець втілює ідеї у слова як об'єкти у вмістища та надсилає їх через канал зв'язку (*conduit*) слухачеві, який, отримавши їх, здійснює зворотній процес, а саме дістає ідеї (значення) зі слів, як об'єкти з вмістищ. Отже, процес комунікації представлений як рух смислів, що наповнюють вмістища у каналі між мовцем та слухачем. У зоровому каналі зв'язку вмістищем інформації як об'єкта є погляд мовця, його зорова поведінка, яка є носієм значень об'єктів. Метафора невербального каналу зв'язку матеріалізується як результат спостереження реципієнта (комуніканта) за невербальними діями (у нашому випадку зоровою поведінкою) мовця у певній комунікативній ситуації. Через зоровий канал зв'язку відбувається репрезентація сенсорного, емоційного та когнітивного аспектів інформації. Сприйняття навколишнього світу за допомогою зору зближує цю фізіологічну систему людини з її когнітивною системою, оскільки зорові сенсорні сигнали обов'язково спрямовуються до певних локусів кори головного мозку, де певним чином обробляються. Когнітивно оброблена сенсорна інформація надсилається у зворотному напрямку та матеріалізується у формі вербальних і невербальних знаків. Таким чином, зорова поведінка мовця є показником не тільки процесів сенсорного сприйняття, а й когнітивних процесів, що відбуваються під час комунікативної інтеракції. Особливості взаємодії між психікою та сенсорними системами людини є тими чинниками, які поєднують об'єктивну реальність з суб'єктивним світом людини, її свідомістю. Сенсорне (суто перцептивне) та когнітивне (епістемічне) бачення дають підстави людині мислити один об'єкт через інший, здійснюючи логічні операції зіставлення, порівняння та синтезу. Саме ця властивість людської свідомості породжує когнітивну метафору в будь-яких типах дискурсу.

Сприйняття зорової поведінки мовця тісно пов'язане з тим, як саме та що людина бачить. А. Вежбицька включає в семантичне поле зорового сприйняття сенсорний предикат *бачити* (*сприймати очима*) як семантичний примітив, універсальний для всіх лінгвокультур. У термінах семантичної репрезентації метафора зорового каналу зв'язку має вигляд *бачити як*. Концепт *бачити як* наявний в логіко-філософських теоріях Л. Вітгенштейна, Дж. Сьорля, Я. Хінтіккі. На думку О. М. Вольф, існує модальна рамка спостереження, яку дослідниця трактує як рамку сприйняття емоцій і почуттів. Припускаємо, що ця рамка спостереження включає також сприйняття когнітивних процесів, що відбуваються у свідомості людини, її думок, можливо не завжди і не обов'язково вербалізованих. Модальна рамка спостереження містить суб'єкта невербальної дії (зорової поведінки), предикат дії, причину, а також, з іншого боку, суб'єкта-спостерігача та предикат спостереження. Саме цей предикат спостереження виражається метафорою *бачити як*. В авторському тексті роль суб'єкта-спостерігача може відігравати як персонаж, так і сам автор.

Психофізичною базою метафори невербального каналу зв'язку можна вважати синестемію (термін запропонований С. В. Вороніним), що є синтезом понять "співвідчуття та співемоції" [9, с. 105], та специфічною інтерпретацією терміна "синестезія", який широко використовується у нейропсихології та психолінгвістиці. Синестезія – це взаємодія відчуттів, при якій відбувається транспозиція властивостей різних модальностей, що спричиняє їх перетин, як то властивості слухової модальності переносяться на зорову, тактильну на слухову тощо. Це дає змогу говорити про "важкий погляд" або "холодні очі" при експлікації зорової поведінки. Під впливом синестезії у мовця виникає потреба співвідносити зорове сприйняття навколишнього світу зі слуховим, тактильним, кольоровим або музичним сприйняттям. На переконання вчених, такий символізм інгерентно присутній у людській уяві та проявляється за певних умов, викликаних здебільшого естетичними та емоційними чинниками.

Таким чином, зорова поведінка мовця є комунікативно значущим компонентом невербальної комунікації у візуальному каналі зв'язку. У сучасній англійській літературній мові існує багатий арсенал багаторівневих номінативних одиниць на позначення зорової поведінки мовця. Ці номінативні одиниці виявляють потужний семантичний, когнітивний та прагматичний потенціал, дослідження якого заслуговує на велику увагу з боку лінгвістів на шляху комплексного дослідження людської комунікативної діяльності.

Література:

1. Абрамова Н. Т. Невербальные мыслительные акты в "зеркале" рационального сознания // Вопросы философии. – 1997. – №7. – С. 99-113.

2. Вольф О. М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1987, – С. 120-130.
3. Колшанский Г. Г. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 230 с.
4. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 503 с.
5. Лабунская В. А. Проблема обучения кодированию-интерпретации невербального поведения // Психологический журнал. – 1997. – Т. 4. – №5. – С. 85-94.
6. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
7. Рикёр П. Живая метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990 – С. 435-455.
8. Серякова І. І. Магія невербальної комунікації. Навч. посібник. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 95 с.
9. Серякова І. І. Метафора невербального каналу зв'язку // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія: Вид. центр КНЛУ 2000г. т. 3 N 2. – С. 105-110.
10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі. – Харків – 2006. – 300с.
11. Урысон Е. В., Апресян Ю. Д. и др. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. – М., Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 511 с.
12. Argyle M. Nonverbal Communication in Human Social Interaction // Nonverbal Communication / ed. by R. A. Hinde, Cambridge: CUP, 1972. – P. 243-268.
13. Argyle M. Bodily Communication. – London: Methuen, 1988. – 182 p.
14. Knapp M, Hall J. Nonverbal Communication in Human Interaction. – N. Y.: Harcone Brace College Publishers, 1997. – 482 p.
15. Marshalenko V. Semantic Peculiarities of Verbs of Vision // IATEFL. – Ukraine Newsletter. – 1999. – №17. – P. 14-16.
16. Mehrabian A. . Basic Behavior Modification. – N. Y.; L.: Human Sciences Press, 1978 – 192 p.
17. Reddy M. The Conduit Metaphor // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: CUP, 1979 – P. 202-224.

Джерела ілюстративного матеріалу:

18. Hammet, D. The Dain Curse. – N. Y.: Dell Publishing Co., 1968. – 189 p.

Lyfar A. S.,

Poltava Institute of Economics and Law

INTERRALATIONS OF LANGUAGE AND CULTURE

У статті розкривається сутність поняття культури, взаємозв'язок між мовою та культурою та її роль у міжкультурній комунікації. Особливої уваги заслуговують проблеми культурного шоку та культурних відмінностей, які можуть бути серйозним бар'єром у міжкультурній комунікації. У статті підкреслюється, що усвідомлення культурних відмінностей – дуже важлива умова успішної міжкультурної комунікації.

Ключові слова: високо та низько контекстуальні культури, глибока та поверхнева культура, етноцентризм, культура, культурний код нації, культура з високим/низьким рівнем комунікативної активності, культурний шок, ментальне програмування, міжкультурна свідомість.

The article deals with the essence of the notion of culture, interconnection of culture and language and the role it plays in the process of communication. The problems of culture shock and cultural differences, which may become a serious barrier in the cross-cultural communication, are given special attention. In the article it is emphasized that cross-cultural awareness is a very important condition of a successful communication.

Key words: cross-cultural awareness, culture, culture shock, deep culture and surface culture, ethnocentrism, high-involvement and high-considerateness cultures, high- and low-context cultures, mental programming, nation's cultural code.

The **object** of this article is cross-cultural communicative behavior. The **subject** of investigation is the cross-cultural differences. The **aim** of the article is to analyze the modern notion of culture and to find the peculiarities of culture and language interconnections. To reveal the theme and achieve the aim set in the article the following **tasks** were solved: 1) to regard the notion "culture" in the modern linguistics from different perspectives (its original meaning; from the point of view of cognitive anthropology and social linguistics); 2) to investigate the connection between language and culture and the influence of culture on people's speech behaviour; 3) to find out the role of an individual in the language and culture coexistence; 4) to consider the regulatory role of culture in the process of communication; 5) to regard the reasons and consequences of intercultural encounters; 6) to regard the peculiarities of communicative behaviour patterns representing different types of culture; 7) to dwell on ethnocentrism as a barrier in cross-cultural communication.

The topicality of the article. Cross-cultural communication is an integral part of human's activity in the contemporary world, that's why the awareness of cultural peculiarities and differences in communicative behaviour is an important component of learning and teaching the language.

When references are made to the word “culture”, in our opinion, arts and civilization are usually first things that spring to our mind. Originally, culture meant the purposeful influence of a man on nature, change of it in his interests. Later on culture was regarded as everything that appeared by means of man’s activity [3, p. 12].

In cognitive anthropology culture is a special way of cognition and structuring the world [3, p. 8]. It can be characterized as a dynamic, creative, and continuous process that includes unconscious or conscious patterns of behavior which reflect the societal beliefs and values shared by the people who are members of the group [10, p. 18].

It is a hereditary memory of a community and a body of knowledge which regulates the standards of perceiving, believing, evaluating and acting, and which is taken for granted when dealing with one another [3, p. 17]. In a nutshell “culture” can be regarded as the learned behavior patterns and attitudes of people in their societies.

Thus, our verbal and non-verbal behavior is highly culturally determined. It is believed that we communicate the way we do because we are raised in a particular culture. Culture determines the way we speak: what we say and how we say it, what can be done and what can’t be done during communication. Language reflects national traditions, customs, history and mentality of every nation, the way it perceives the world, the way relations are organized in the society. Growing up and learning the language children absorb all these cultural peculiarities.

In the 21st century linguistics language is regarded as not just a mere means of communication and cognition, but as a “nation’s cultural code” [3, p. 18]. According to it language is not a mere reflection of reality. It interprets it, creating a new reality, in which a person lives. The language of every nation is unique because there are different world pictures fixed in the language, which is a manifestation of a national mentality. As E. Sapir puts it: “people see the world through the prism of their own language” [4, p. 156] and thus, differently. So, our language is a condition, basis and result of culture at the same time.

It should be also pointed out that the way we speak is as well conditioned by many personal factors. The idea of anthropocentrism in the language is crucial in contemporary linguistics. As Boduen de Courtene put it: “Language exists only in the mind, soul and psyche of every individual” [1, p. 47]. A personality is revealed through different aspects (social, psychological, emotional, intellectual, physical), which determine the strategies of communication, social and psychological roles of participants. According to Yu. Lotman [2], everything that there is in a person there is in the culture, thus, it is as diverse as a person himself/herself, who is at the same time a creator and a creation of culture. So, every speech act is a reflection of the world by an individual and at the same time the reflection of general idea of how things are perceived by the whole society of a certain culture. However,

despite the variety of personal factors in the language culture serves as a basis for mutual understanding and can be imagined as "mental programming" [9, p. 2]. Learned behavior patterns allow an individual to function automatically within this cultural system, using the appropriate behavior. It provides a kind of safety because the world is predictable. Words and actions do not need to be translated, and the appropriate response to almost every encounter is internally ingrained in the unconscious. The blueprints for social existence control thought and speech patterns, conceptual and motor habits, and emotional responses, such ordinary and menial things as greeting, eating, showing or not showing feelings, keeping a certain physical distance from others and the like. So, culture determines the rules of coexistence and regulates people's interrelations. It distinguishes the members of one group or category of people from others, identifies a person as belonging or not to this group or society and ensures that members conform to socially acceptable actions.

Intercultural encounters are often accompanied by an instinctive reaction toward the unfamiliar and provoke emotional discomfort [8, p. 156]. The superficial environment might be the same, but any cross-cultural contact can be sufficient to cause some form of culture shock [9, p. 323], [11, p. 284]. Our "mental software" [9, p. 3] contains basic values on which our perception of the world is based. Words, gestures, facial expressions and norms, which used to guide person's behavior, become absolutely different. A foreigner can make an effort to learn some of the symbols and rituals of the new environment (words to use, how to greet, when to bring presents), but it is unlikely that he/she can recognize, let alone feel, the underlying values.

Cultural differences which may lead to misunderstandings and even conflicts can take place at any cultural level [9, p. 7]. We can distinguish between deep culture and surface culture. Differences in contact situations in the intercultural communication occur mainly on the level of message, and still more on the level of metamessage – the implied social meaning which is usually only indirectly expressed and thus underlies deep culture. Deep culture (including esthetics, ethics, kinesics, ceremony, values, sex roles, proxemics, taboos...) is "the underlying value and belief system of a society" [6, p. 53], which is invisible and is manifested through the insiders' interpretation. The regulations for deep culture are unconsciously absorbed from our environment and if one asks why they act as they do, people may say they just "know" or "feel" how to do the right thing. Surface culture is the superficial outer layer of a culture and is noticed in holidays and celebrations, arts, folklore, history, food, the way people speak and dress, etc. The surface culture is visible at first glance and thus is easy to learn.

Sociolinguistics distinguishes between high-involvement and high-considerateness patterns of behavior [5, p. 167]. People from cultures that follow a high considerateness conversational pattern (Asian cultures) speak

one at a time, do not interrupt while others are speaking, listen politely to the speaker, nod, show interest, and make positive sounds that indicate they are paying attention. Individuals are likely to avoid confrontational or heated discussions. People belonging to high-involvement cultures (such as Russians, Italians, Greeks, Spaniards, South Americans, Arabs and Africans) tend to talk and interrupt more, speak louder and quicker than those individuals from conversationally high-considerateness cultures.

Communication differences may be also regarded from the perspective of high- and low-context cultures [8, p. 56; 9, p. 89]. A high-context culture (Asiatic and Arabic) communication is one in which little has to be said or written because most of the information is either in the physical environment or supposed to be known by the persons involved, while very little is in the coded, explicit part of the message. In low-context cultures (Germans and Swiss), individuals need to be very specific, explain what is expected. The mass of information is vested in the explicit code.

Cultural miscommunication occurs because people perceive concepts through their own "cultural lens". What seems logical, sensible, important and reasonable in one culture may seem irrational, stupid and unimportant to an outsider. We can supply the following examples: Americans' smiling at strangers as a sign of politeness, which is so natural to them, often seems phony to Ukrainians. We do not greet strangers unless it is a shop-assistant or a doctor. In Ukraine women are not greeted with handshaking. We do not always introduce ourselves or our friends at the moment it is required in American culture. Ukrainians may ask questions which seem too direct or personal to Americans.

It is very important not to identify "different from me" and "less than me". Many Americans believe that internationals, coming to the USA, should learn their culture, while they themselves do not want to learn anything about others' culture. People from the United States can be described as ethnocentric [9, p. 326; 7, p. 257]. In our opinion, it can be explained by the fact that Americans are raised hearing how lucky they are to be Americans, that the United States is the best country in the world. If the United States is the superior country that implies that any other country is inferior. This unconscious ethnocentrism stems from an individual's inability to see beyond his/her own perception of reality. The believing "we are the world" entails aversion, intolerance, irritation towards others and as a result prejudice, stereotyping and ethnocentrism as major barriers to cross cultural communication.

The research carried out makes it possible to come to the following conclusions: 1) culture can be regarded as the learned behavior patterns, the sum total of knowledge passed on from generation to generation about what should be said or done in the process of communication; 2) our language is both the basis and the result of culture; 3) every speech act is a reflection of the

world by an individual and at the same time the reflection of general idea of how things are perceived by the whole society; 4) imagined as a mental software, culture enables automatic verbal and non-verbal behaviour. It provides safe social coexistence and helps to avoid confrontations and misunderstandings; 5) cultural misunderstandings and shock occur when the basic values at a deep cultural level clash against those of another culture; 6) cultures adhering to different patterns of communicative behavior are very likely to have certain misunderstandings and conflicts as their cultures require different behaviour and responses. Unfamiliar behaviour consciously or unconsciously is regarded as wrong and unacceptable; 7) ethnocentrism is peculiar to highly-developed countries, such as the US, whose superior position in the world "allows" to regard cultures different from theirs as less than theirs. Such position entails intolerant and irritable attitude towards others in cross-cultural communication.

Becoming more aware of our cultural differences, as well as exploring our similarities, can help people understand and respect each other and communicate cross-culturally more effectively. It gives an individual a broader picture of what the world has to offer.

References:

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – Т. 2. – М.: АН СССР, 1963. – 391 с.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман // Символ в системе культуры. – М.: Прогресс, 1996. – 296 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 560 с.
5. Таннен Д. Ты меня не понимаешь. (Почему мужчины и женщины не понимают друг друга) / Д. Таннен. – М.: Вече Персей АСТ, 1996. – 467 с.
6. Gonzalez F. Mexican American culture in the bilingual education classroom / F. Gonzalez. – Austin: The University of Texas, 1978. – 234 p.
7. Goodenough W. H. Language, culture, and society / W. H. Goodenough. – New York: Cambridge University Press, 1981. – 424 p.
8. Hall E. T. Understanding Cultural Differences. Germans, French and Americans / E. T. Hall, M. Hall. – Yarmouth, ME.: Intercultural Press, 1990. – 290 p.
9. Hofstede G. Cultures and organizations: software of the mind / G. Hofstede, G. J. Hofstede. – New York: McGraw-Hill, 2002. – 464 p.
10. Saravia-Shore M. Introduction to cross-cultural literacy: An anthropological approach to dealing with diversity / M. Saravia-Shore, S. F. Arvizu. – New York: Garland Publishing, 1992. – 254 p.
11. Zainuddin H. Fundamentals of teaching English to speakers of other languages in K-12 mainstream classrooms / H. Zainuddin, N. Yahya, C. Morales-Jones, E. Ariza. – Kendall: Hunt Publishing Company, 2002. – 537 p.

Маковська О. О.,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ЯК ПРОЦЕС КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто поняття концептуалізації дійсності, визначено її суть у науці про мову та ідентифіковано її місце у теорії пізнання.

Ключові слова: концептуалізація, узагальнення, наукове знання, схематизація, концепт.

The article highlights the notion of reality conceptualization, its nature in linguistic science is determined and its place in cognition theory is identified.

Key words: conceptualization, generalization, scientific knowledge, schematization, concept.

Дослідження ролі концептуалізації у людському пізнанні є одним із ключових завдань сучасної когнітивної лінгвістики. Цей процес є складовою частиною когнітивної науки (поряд з категоризацією та фреймовою репрезентацією знання), у центрі якої перебуває людське мислення, пізнання, досвід. Розглядається питання функціонування мови не як особливої знакової системи, а як особливої когнітивної здатності людини до специфічної мовної діяльності. ХХІ століття стає періодом стрімкого зростання досліджень різних аспектів пізнавальної діяльності, що й зумовлює значне зацікавлення мовознавців. На передній план виступає вивчення тих ментальних категорій, які не піддаються безпосередньому спостереженню: вихідні припущення, сподівання, наміри, знання, переконання, уявлення, думки, висновки тощо.

Різноманіття наукових праць, монографій та періодичних видань дає можливість всесторонньо досліджувати дану проблему, вивчати тенденції її розвитку, а також опиратися у власних розвідках на найновіші джерела іноземних та вітчизняних авторів. Особливої уваги заслуговують роботи зарубіжних авторів Р. Дірвена, Д. Гірертса, У. Крофта, Л. Альбертаці та Р. Коррігана. Теоретичним підґрунтям для нашого дослідження стали також наукові доробки О. А. Слоєвої, Т. Я. Волкової, А. О. Мішина та ін.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою вивчення проблем мовної картини світу, мовної особистості, мовної свідомості, дискурсу, ментальних сутностей (концептів), що є першочерговими для вирішення у сучасній когнітивній науці.

Мета статті – з'ясувати місце процесу концептуалізації у термінології, його особливості, наукові підходи до проблеми загалом. Предметом даного дослідження є концептуальні одиниці терміносистеми пластичної хірургії англійської мови. Досягнення мети передбачає виконання

певних завдань: визначити суть поняття “концептуалізація” у науці про мову; ідентифікувати її роль у мовній картині світу (МКС); підкреслити концептуальні характеристики реалій навколишнього світу, що виражаються лінгвістичними засобами.

У широкому значенні термін “концептуалізація” включає будь-який ментальний досвід, до якого відносять: а) добре засвоєні та нові концепти; б) не лише уривок чи інтелектуальний “концепт”, але й миттєвий чуттєвий та емотивний досвід; в) концепти, що змінюються чи розширюються з плином часу; г) повне сприйняття фізичного, соціального та лінгвістичного контексту. Концептуалізація не є хаотичною чи аморфною: необхідно виявляти її структуру та організацію і пропонувати специфічні конструктивні елементи для опису семантичних структур [8, с. 26].

Зв’язки мови з пізнавальними процесами, з усіма способами отримання, обробки, фіксації інформації про світ у їх кореляції з мовними формами вивчаються когнітивною наукою. У сучасній лінгвістиці функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми і структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [1, с. 243].

Когнітивна концептуалізація людського досвіду базується на принципі, за яким здатність людини до вивчення мови є продуктом загальних когнітивних процесів мозку. Повторення будь-якого досвіду веде до встановлення когнітивних структур, які пізніше задіюють для інтерпретації нового знання. Мова відображає наявність такого універсального досвіду [10, с. 258].

Концептуальні категорії, що стають предметом мовного аналізу, називають лінгвістичними категоріями або лінгвістичними знаками. Кожен лінгвістичний символ має форму та значення, що загалом є ідентичними концепту. Значення чи концепт співвідноситься з конкретною сутністю, що вже певним чином ідентифікується у свідомості завдяки досвіду. Крім того, розуміння мови як знакової системи повинно включати певний “концептуалізатор”, котрий тісно пов’язаний з концептуальними категоріями та лінгвістичними знаками.

Концептуальна модель світу включає:

концептуалізатор → знання про світ → концепти/категорії

Звідси видно, що знак складається з форми та значення, і це відображається у концептуальних категоріях, котрі, зрештою, базуються на власне набутому досвіді. Така модель концептуального та мовного світів також передбачає можливість концептуалізації тих самих речей різними людьми по-різному, або, навіть, тією ж людиною у різний час [12, с. 14].

Сучасна когнітивістика базується на необхідності інтеграції дослідницького підходу: від слова – до думки, концепту, і протилежного підходу: від думки, концепту – до слова, номінативної одиниці. Суть інтеграції обох підходів полягає в обов'язковому фокусуванні уваги дослідників мовної номінативної підсистеми на інтеріоризованих у концепті властивостях об'єкта найменування, їхніх зв'язків зі структурою значення, потенційними можливостями її динаміки та ономазіологічною структурою [1, с. 244].

Концептуалізація безпосередньо пов'язана з МКС, котра відображає об'єктивну дійсність, це одна з пізнавальних форм мислення людини, що стає основою для здійснення класифікації [5, с. 7]. Її розглядають як процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в адекватному осмисленні інформації, що до неї надходить. Підтвердженням такої позиції є численні висловлювання про те, що концептуалізація певного фрагмента дійсності й отримання набутого досвіду людини відбувається на основі інформації з усіх доступних їй каналів, а це насамкінець веде до утворення сформованих уявлень про навколишній світ у вигляді концептів [7, с. 6].

Концептуальна наука базується на зв'язках між формою та значенням знаків, як вони усвідомлюються у словах. Мова існує не у словниках, а у свідомості мовця. Тому, щоб зрозуміти природу мови, необхідно звернутись до концептуального світу та власного трактування знаків. Мова здатна охопити лише частину концептів дійсності, якими оперує людська свідомість [12, с. 13].

Когнітивний підхід до мовних явищ дозволяє визначити, як взаємодіють з мовою людська свідомість, мислення та пізнання. Завдяки наявності у мові одиниць, що називають конкретні або абстрактні поняття, вона фіксує і певним чином організовує знання людини про об'єктивний світ і закріплює їх у людській свідомості. За висновком О. О. Павлюк, МКС вторинна у відношенні до концептуальної, оскільки остання відображає наслідки свідомої пізнавальної діяльності людини. Під МКС вона розглядає запропоноване Н. Ю. Шведовою бачення: “вироблене багатовіковим досвідом народу, здійснюване засобами мовних номінацій зображення всього наявного як цілісного й багатокомпонентного світу, у своїй структурі і в осмислюваних мовою зв'язках своїх частин, що представляє людину, її життєдіяльність та все те, що її оточує: простір і час, живу й неживу природу, галузь створених людиною міфів і соціум” [5, с. 6-7].

Визначальною ідеєю когнітивної лінгвістики можна назвати здатність до узагальнення, або, як зазначають D. Geeraerts та H. Cuycens, вміння

схематизувати є однією з найважливіших когнітивних якостей людини, оскільки воно включає пізнання всезагальності, абстрагування (для когнітивних завдань) від менш важливих деталей, що можуть відрізнятися концептами та когнітивним досвідом один від одного. Ця здатність повинна бути оперативною у будь-якому домені чи сукупності доменів пізнання. Зв'язки при схематизації є основними типами зв'язку, що структурують інвентар загальних мовних одиниць, які складають мову [13, с. 83].

Концептуалізація знання незалежно від своєї складності може служити когнітивним доменом для характеристики значення [11, с. 15-16]. Зрозуміло, що концепт *palatoplasty* неможливо дефінувати без концептів на позначення *malformations: cleft palate, palatoschisis*, медичного процесу *palatorrhaphy, anaesthesia*.

Жоден концепт не існує автономно, сам по собі: всі вони тим чи іншим чином є частиною нашого генералізованого знання про світ [11, с. 16].

За наявності обширних трактувань семантики, лінгвісти сходяться на думці, що концепти не просто хаотично існують у свідомості, а між словами та відповідними концептами є зв'язки, котрі описує структурна семантика, але треба зазначити, що концепти певним чином організовані, деякі асоціації виникають одночасно, бо набуті досвідом [11, с. 7]. Наприклад, *plastic surgery* – не лише раптове перетворення на краще, це явище асоціюється з концептами *expensive, side-effects, rehabilitation, permanent (long-lasting) results*. Всі ці концепти ніяк не пов'язані структурно-семантичними зв'язками, а лише людським досвідом. І власне концепт *plastic surgery* не може існувати ізольовано без інших зазначених концептів.

Способом вираження концептів є їх фреймова репрезентація, де фрейм – логічна ділянка знання, або логічна ділянка концептуального простору [11, с. 14].

Поняття концепту можна пояснити як "людське уявлення про те, що існує у світі" [12, с. 14], вужче – концепт пов'язує видове поняття з родовим та навпаки – родове з видовим. Концепти, що членують реальність на відносні одиниці, називаються категоріями. Сприймаючи будь-яку інформацію, свідомість прагне одразу категоризувати її залежно від власного розуміння, знання, відношення до неї та досвіду загалом. Це не означає, що створюється нова суб'єктивна реальність, просто відбувається суб'єктивна її оцінка [12, с. 14].

Лінгвістичні знаки є частиною концептуального світу людського розуму, існує значно більше концептів та думок, ніж можливостей їхнього лінгвістичного вираження, але концепти, що вже зафіксовані у мові, складають значення мови. Концепти, що структурують світ думок, є концептуальними категоріями, які також можуть виражатися як лінгвістичні категорії: більшість лінгвістичних знаків позначають специфічний концептуальний зміст і показують, як його трактувати [12, с. 21].

Посередником між словами та екстралінгвістичною дійсністю інколи називають концепт [3], котрий може розглядатися на двох рівнях: семантичному та концептуальному. На концептуальному рівні він є одиницею ментальної мови, що бере участь у формуванні певної концептосфери, нових значень, смислів та концептів [3, с. 176].

Всі концепти є певною мірою схематичними, диференціюючи особливий досвід чи мислення, на основі яких вони існують, тому природно, що вони носять ієрархічний характер [13, с. 84].

Серед суперечливих диспутів про питання репрезентації знання як такого існує узагальнена думка про те, що лінгвістичне знання повинно включати систематизацію структурних моделей на різних рівнях організації [14, с. 3].

Не виникає сумніву, що термін є результатом когнітивної діяльності. Суть та структура логіко-понятійного апарата певної галузі знання відображаються у лінгвістичних характеристиках відповідної терміносистеми. Ускладнення зв'язків між поняттями сучасної науки не може не відбиватися відповідними ускладненнями відносин між мовними одиницями у складі різних терміносистем [1, с. 244].

Зрозуміти і дослідити способи концептуалізації світу можна тільки володіючи певним набором знань з нової наукової парадигми, до об'єктів якої входять такі категорії, як концептуалізація, категоризація, концепт, картина світу (концептосфера) [4, с. 10].

О. А. Слоєва підкреслює окремі аспекти МКС: 1) когнітивний процес включає зародження і формування наукових концептів, фіксацію і передачу наукового знання, де інструментом пізнання виступає термін; 2) терміни як мовні вираження спеціальних наукових концептів представляють спосіб репрезентації професійного знання; 3) специфіка наукової галузі визначає специфіку категоризації і концептуалізації, котрі накладають відбиток на формування концептосфери і на способи мовної репрезентації концептів [6, с. 10-11].

Лінгвістичні особливості термінів повинні визначатися специфікою тієї галузі знання, до якої вони відносяться. Перед тим, як досліджувати будь-яку терміносистему на лінгвістичному рівні, необхідно звернутися до розгляду тієї ж галузі знань, котра на мовному рівні нею представлена [1, с. 244].

І. О. Голубовська виділяє наукову картину світу (НКС), яка породжується науковою свідомістю, є єдиною для всіх мовних колективів і відбиває сучасний стан наукової інтернаціональної думки, що знаходить своє втілення у класифікаціях і термінологіях конкретних наук [2, с. 10]. Ознаками НКС є: а) її породження науковою свідомістю, внаслідок чого вона тяжіє до об'єктивного відбиття реального світу; б) перебування у постійній динаміці: кожне нове наукове знання ніби вступає у супереч-

ність з попереднім, що створює "революційні ситуації" у світі наукових уявлень [2, с. 19].

Когнітивна лінгвістика розглядає знання як таке, що виникає внаслідок фізичної взаємодії людини зі світом. Багато образно-схематичних структур служать основою для концептів та мислення [9, с. 41].

Процес онтологічного (концептуального) моделювання передбачає:

- відбір значущих понять експертом даної галузі чи на основі корпусу тематичних текстів;
- категоризацію (початкову класифікацію) відібраних понять;
- подальшу систематизацію у межах категорій – таксономічну (ієрархічну) організацію понятійного словника;
- становлення відношень між поняттями.

Концептуалізація як мовне явище не отримала ще остаточної дефініції, оскільки є багатогранною, складною, когнітивною проблемою, яка, до того ж, перебуває в активній фазі свого розвитку та становлення. Наразі з'являється немало праць, присвячених таким дослідженням, але жоден з авторів не сформував ще достатнього визначення, щоб дискусія не потребувала продовження. Це стимулює роботу над даним питанням і сприяє появі нових авторських лінгвістичних досліджень на матеріалі вузьких галузевих терміносистем, як складової наукового знання.

Література:

1. Волкова Т. Я. Когнитивные основы англоязычной литературоведческой терминологии / Т. Я. Волкова // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: 36 статей, присвячених ювілею В. Д. Каліущенка. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – С. 242-257.
2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец.: 10. 02. 15 "Загальне мовознавство" / І. О. Голубовська. – К., 2004. – с.
3. Крамчанінова О. В. Концепт агресія у концептуальній та мовній картинах світу / О. В. Крамчанінова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 32. – С. 176-180.
4. Мишин А. А. Концепты ум и глупость в немецкой и английской языковых картинах мира: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10. 02. 04 "Германские языки" / А. А. Мишин. – Владимир, 2007. – 23 с.
5. Павлюк О. О. Категоризація негативних моральних якостей людини у французькій мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10. 02. 05 "Романські мови" / О. О. Павлюк. – К., 2003. – 20 с.
6. Слоева Е. А. Когнитивно-коммуникативный подход к описанию анатомического объекта: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10. 02. 19 "Теория языка" / Е. А. Слоева. – Ульяновск, 2007. – 22 с.

7. Томенчук М. В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10. 02. 04 “Германські мови” / М. В. Томенчук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
8. Albertazzi L. Meaning and cognition: a multidisciplinary approach // Liliana Albertazzi. – Philadelphia, 2000. – 269p.
9. Casad H. E. Cognitive linguistics in the redwoods: the expansion of a new paradigm in linguistics // Eugene H. Casad. – Berlin, 1996. – 1011.
10. Corrigan R., Moravcsik E. A., Ouali H. Formulaic language // Roberta Corrigan, Edith A. Moravcsik, Hamid Ouali. – Philadelphia, 2009. – Vol. 2. – 305p.
11. Croft W., Cruse D. A. Cognitive linguistics // William Croft, D. Alan Cruse. – Cambridge University Press, 2004. – 356p.
12. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics // René Dirven, Marjolyn Verspoor. – Philadelphia, 2004 – 277p.
13. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford handbook of cognitive linguistics // Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. – Oxford University Press, 2007. – 1334p.
14. Nuyts J., Pederson E. Language and Conceptualization // Jan Nuyts, Eric Pederson. – Oxford University Press. – 2000. – 281 p.

Маслова Ю. П.,

Національний університет “Острозька академія”, м. Острозь

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ СУЧАСНОГО ЧОЛОВІКА У ДРУКОВАНИХ ЗМІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено гендерний аналіз образів сучасного чоловіка, створених на сторінках друкованих ЗМІ.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, образ чоловіка, чоловіча роль, гендерні стереотипи.

The problem of constructing the models of modern man's gender identity in Ukraine is examined in the article.

Keywords: gender, gender identity, appearance of man, manish role, gender stereotypes.

Постановка наукової проблеми. Україна, як держава і суспільство, нині перебуває в стані соціально-економічної кризи, що пов'язана з трансформацією не тільки економіки, а й усього соціального буття й пошуками своєї ідентичності, свого обличчя у Європі та у світі. В останні десятиліття досить популярною у публіцистичних та наукових статтях є гендерна проблематика. Причому, коли йдеться про гендерну нерівність, зазвичай за об'єкт дослідження береться факт приниження жінки, уцімлення її в правах, у плані реалізації свого потенціалу на керівній посаді, у політичній, економічній, та й в інших сферах. Що ж до образу чоловіка, то його традиційно наділяють великою кількістю позитивних якостей, у яких відмовлено жінкам: це – розум, мужність, фахова компетентність, ініціативність, ризик тощо [3, с. 32]. Навіть кількісний аналіз свідчить, що найчастіше на сторінках періодики з'являються представники саме чоловічої статі (дослідження В. Волобуєвої, С. Кушнір).

Аналізуючи гендерну проблематику та говорячи про гендерну нерівність на сторінках преси, слід зазначити, що сьогодні часто з'являються публікації, зокрема феміністського характеру, що ламають усталені гендерні стереотипи, дещо змінюють образ чоловіка як представника “сильної статі”. Проте досі не прийнято говорити про чоловічу красу, і поряд з описом косметики та салонів для жінок розповідати про салони краси для чоловіків: “Чоловіча краса – не тема для розмови” (День. – 2002. – 17 квітн.). Зрештою, як розцінювати такі газетні заголовки, як “Справжній діловий чоловік – це... той, хто має дорогий годинник, вишукані запонки та елітну авторучку” (ОГО. – 2007. – 23 серпня)? І чи варто говорити про гендерну нерівність лише стосовно жінок?

При цьому досить серйозною і не вирішеною до кінця проблемою

стосовно обох статей залишається присутність сексизмів на сторінках преси. В сучасних газетних публікаціях знаходимо приниження не лише жінок, але й чоловіків: “Чоловік – це самець плюс гроші” (Дзеркало тижня. – 2005. – 29 січня – 4 лютого).

Таким чином, проблема гендерної нерівності стосується традицій змалювання як жіночих образів, так і чоловічих. Тому гендерний аналіз репрезентованих на сторінках преси образів сучасного чоловіка залишається **актуальною** темою і потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз журналістських текстів дозволяє встановити, як представляють і характеризують гендерну ситуацію в українському суспільстві працівники ЗМІ. Питанню гендерної специфіки текстів у засобах масової комунікації, специфіці змалювання образів жінок та чоловіків, приписування їм соціальних ролей присвячені роботи українських дослідників А. М. Волобуєвої, І. Киянка, С. Кушнір, Н. Ф. Остапенко, Н. М. Сидоренко, Т. І. Старченко та російських науковців О. А. Вороніної, О. М. Здравомислової, А. В. Кириліної та ін.

За **об’єкт** дослідження взято образи сучасного чоловіка, сконструйовані на сторінках друкованих ЗМІ під впливом гендерних стереотипів, або ж нестереотипного сприйняття.

Джерельною базою дослідження стали журналістські матеріали, що змальовують образ сучасного чоловіка, або ж дають йому певну оцінку чи приписують певну роль. Так, у дослідженні використано матеріали газет “День”, “Україна молода”, “Дзеркало тижня”, “Молодь України”, “Хрещатик”, місцевої газети “Рівне Експрес” та ін.

Мета статті та постановка завдань. Метою статті є дослідження образів сучасного чоловіка, що конструюються в суспільстві під впливом гендерних стереотипів та позастереотипного сприйняття і відображаються на сторінках друкованих засобів масової інформації.

Серед основних завдань дослідження – на основі журналістських та рекламних матеріалів здійснити гендерний аналіз стереотипних образів та ролей сучасного чоловіка; дослідити присутність у ЗМІ образів чоловіка, сформованих на основі позастереотипного сприйняття.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування одержаних наукових результатів. Проаналізовані журналістські матеріали, що містять змалювання сучасного чоловіка в тому чи іншому образі, з тією чи іншою роллю, яку він виконує, відображають систему поглядів на чоловіка в сучасному українському суспільстві, а також свідчать про гендерну ідентичність самих українських чоловіків.

Загалом гендерна ідентифікація – це усвідомлення індивідом своєї статеві належності, переживання ним своєї маскулінності/фемінності та готовність виконувати визначену статеву роль. Як зазначають Ю. Галустьян та В. Новицька, “ідентифікувати (усвідомити) себе чоловіком або жінкою

– означає прийняти ті психологічні якості й моделі поведінки, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі" [2, с. 7]. Гендерна ідентичність передбачає існування певних оціночних компонентів щодо відповідності виконуваної індивідом ролі очікуванням суспільства.

Гендерна ідентичність виникає під впливом гендерних стереотипів, які існують у кожному суспільстві. Тому, гендерні стереотипи – це культурно і соціально обумовлені думки про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їхня вербалізація у мові. Стереотип відіграє важливу роль у формуванні оцінки людиною навколишнього світу, хоча використання його може спричинити двоякий наслідок, оскільки призводить, з одного боку, до звуження пізнавального процесу, що може мати у визначених ситуаціях позитивне значення, а з іншого, – до вироблення різного роду упереджень.

В українському суспільстві за чоловіками традиційно закріплені важливі сфери суспільного життя та діяльності, про що свідчать заголовки газетних матеріалів: "Справжній чоловік" (День. – 2008. – 6 червня), "В очікуванні "чоловічої розмови" (День. – 2009. – 21 липня), "Серйозні забавки для справжніх чоловіків" (Поступ. – 2003. – 30 липня) – стаття рекламно-популяристичного характеру про організацію змагань учасників військово-історичних клубів; "Робота для справжніх чоловіків" (Львівська газета. – 2008. – 29 лютого) – про роботу ІТ-спеціалістів, "Слово "влада" – чоловічого роду" (Україна молода. – 2004. – 18 серпня), "День шахтаря – чоловіче свято?" (Дзеркало тижня. – 2009. – 29 серпня – 4 вересня). А наприклад, цей абзац газетної статті повністю відтворює образ "справжнього чоловіка", сформованого відповідно до гендерного стереотипу: "Регбі має всі позитивні якості, які повинні бути у справжнього чоловіка: сила, розум, думка, вміння спілкуватися з людьми. А такий чоловік зможе у будь-яку хвилину захистити країну, сім'ю, честь команди..." (Нова ера. – 2007. – 11 січня).

Сьогодні дослідники гендерної проблематики в журналістських текстах [6, с. 26] все частіше наголошують на зловживанні словосполученням "для справжніх чоловіків" при створенні рекламних текстів, оскільки воно обмежує споживацьку аудиторію. Першою була розкритикована теле- та друкована реклама пива "Арсенал", в тексті якої словосполучення "для справжніх чоловіків", з одного боку, витісняло за межі споживацької аудиторії жінок – любителів пива "Арсенал", а з іншого – могло образити сильну статтю тим, що до когорти справжніх чоловіків належать лише любителі пива "Арсенал" [6, с. 26].

Крім того, аналіз журналістських матеріалів україномовних газет засвідчив, що в сучасному українському суспільстві дещо переосмислено незамінну роль чоловіка у переважній більшості суспільних сфер. Чоловіки тепер не настільки сильні та стійкі як фізично, так і морально, у

них також є слабкі сторони. Навіть усталене словосполучення “сильна стать”, “сильніша половина людства” набуває іншого звучання в новому контексті – інколи дещо співчутливо або навіть іронічного: “Сильна стать” в Україні болючіше реагує на безробіття, більше хворіє, менше живе і... не має права нарікати на життя” (Україна молода. – 2009. – 29 серпня) – цей заголовок свідчить навіть про певну дискримінацію чоловічої статі в суспільстві, зважаючи на усталене сприйняття осіб чоловічої статі як таких, що не мають права на слабкість і на поразку.

Руйнує усталені гендерні стереотипи і поширення у пресі феміністського бачення образу чоловіка та його ролі в українському суспільстві. Таким чином, у деяких журналістських матеріалах традиційне словосполучення “справжній чоловік” інколи набуває навіть іронічного звучання “Мужні чоловіки знову в моді” (Рівне вечірнє. – 2005. – 12 квітня), “Як виховати справжнього чоловіка?” (Високий замок. – 2008. – 1 листопада). Такі матеріали можуть також містити слова приниження “сильної статі” і навіть сексизми: “Світлана Поваляєва: “Справжні чоловіки – самці-завойовники” (Сім’я і дім. – 2007. – 23 серпня).

Чоловічий образ знову набуває переваг у матеріалах, що висвітлюють політичну тематику. Тут журналісти зазвичай подають досить серйозний імідж чоловіка-політика – відповідно до його досягнень у політиці, в суспільному житті країни. Інколи журналістами підкреслюються у статтях індивідуальні особливості політика: “Арсеній Яценюк: кандидат і контрреволюціонер” (Львівська газета. – 2009. – 2 вересня).

Проте в добу передвиборчих перегонів до змагання кандидатів нерідко залучаються не зовсім моральні засоби, що призводить до появи на сторінках газет вияву сексизмів, гендерної нерівності, приниження представниками однієї статі іншою тощо. Так, чоловіки говорять, що “політика – не жіноча справа”, а у виступах жінок експлуатується гендерний стереотип чоловічої агресивності; “чоловіча” політика позиціонується як груба й аморальна, не здатна до компромісів.

Щоправда сьогодні все частіше трапляються заголовки у ЗМІ та фрази, що намагаються відтворити прагнення їхнього автора до гендерної рівності, наприклад, “...в політичному чи громадському житті важливим має бути не те, хто ти – чоловік чи жінка, – а які знання маєш, що вмієш і як поводишся” (Львівська газета. – 2006. – 22 листоп.), але, на жаль, ці тези не завжди знаходять практичне втілення у житті.

Спростовують гендерні стереотипи і підтверджують реалізацію програми гендерної рівності в українському суспільстві і такі статті: “Гра для справжніх чоловіків та... жінок” (Україна молода. – 2009. – 31 січня) – стаття про регбі руйнує стереотип, що окремі види спортивних ігор існують лише для чоловіків. Стаття “Камуфляж і макіяж. Чоловіча краса – страшна сила” (Контракти. – 2004. – 20 вересня), що рекламує косметику

для чоловіків і розповідає про відмінність чоловічих салонів краси від жіночих, руйнує стереотипи про те, що на сторінках періодики можуть бути матеріали лише про красу жінок і косметику та поради для них.

Так, опублікована в газеті "Хрещатик" 19 червня 2008 року стаття "Модні чоловіки повинні мати вигляд "ботаніків" розповідає про сезонні тенденції чоловічої моди: "Успішний чоловік, за сьогоднішніми канонами, – це не тільки багатій зі стабільними бізнесом і родиною. Нині мода диктує й певний зовнішній вигляд: зачіска, вдало підібраний парфум, солярій, манікюр, тренажерний зал і, звичайно, модне вбрання. Тому все більше дизайнерів запускають у виробництво чоловічі лінії одягу. Тож час і сильній половині людства поповнити гардероб актуальними літніми речами".

Подібних статей ще досить мало в українських друкованих ЗМІ, але вони свідчать про певний поступ на шляху до гендерної рівності в українському суспільстві.

Тут слід відзначити і статті, що руйнують гендерні стереотипи про місію жінки та чоловіка: жінки повинні народжувати і виховувати дітей, завдання чоловіка – годувати сім'ю. А якщо жінці вдається краще заробляти гроші, і сім'я вирішує, що в декреті краще побути батькові? На жаль, часто оточення, м'яко кажучи, ставиться з нерозумінням до таких батьків. Причому негативне ставлення часто висловлюють і самі жінки – сусідки, родичі.

Цю проблему піднято у статті "Чоловіки... в декреті" (Рівне вечірнє. – 2005. – 8 лютого), назва якої звучить як сенсація, як щось досить незвичне в нашому суспільстві, та у статті "Справа справжніх чоловіків", де обговорюється проблема присутності батька дитини на пологах.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в українських друкованих ЗМІ чималу частку мають статті, що змальовують образ чоловіка, створеного відповідно до гендерних стереотипів. Звідси – "справжній чоловік", "сильна стаття", "сильна половина" тощо. Але сьогодні все частіше з'являються статті, що ламають стереотипи і подають нове бачення образу сучасного чоловіка та його ролі в суспільстві, передають прагнення авторів до гендерної рівності. Це статті про рівноправ'я статей у політиці, спорті, науці, а також рівність у таких сферах, як мода, догляд за тілом, народження та виховання дітей.

Через постійне змагання статей, особливо у політичній та бізнесовій сферах, все ще спостерігаємо в журналістських матеріалах вияв гендерної нерівності, приниження однієї статі іншою, наявність сексизмів. Ніби прагнучи помститися чоловікам за недооцінювання своїх можливостей у сфері політики, на керівних посадах тощо, жінки намагаються принизити значення "сильної статі", висміяти її у чомусь. Звідси слова "самець", "ходячий гаманець" на означення чоловіка та його ролі в суспільстві.

ЗМІ здобули владу над людьми без перепон і сумнівів, створивши міцну систему стереотипів і образів у мисленні людей, що вже просто не дає можливості міркувати по-іншому.

Література:

1. Волобуєва А. М. Гендерна політика у дзеркалі преси (моніторинг газет “День”, “Дзеркало тижня”, “Столиця”, “Хрещатик”) / А. М. Волобуєва // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 6. – С. 66–69.
2. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості (Ю. М. Галустян, В. П. Новицька) // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 7-13.
3. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа / О. Помазан // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – С. 91-109.
4. Сидоренко Н. М., Остапенко Н. Ф. Українські аспекти гендерної рівності // Вісн. Київ. нац. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 2003. – Вип. 12. – С. 26–28.
5. Скорик М. М. Українські мас-медіа: гендерний аспект / М. М. Скорик // Проблеми освіти. – К: Науково-методичний центр вищої освіти. – 2003. – Вип. 36. – С. 134-153.
6. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ / В. В. Слінчук // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2004. – Т. 17. – С. 67–74.
7. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації / Л. Таран // Гендер і культура: 36. ст. / Упоряд Агєєва В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С. 157.

Мельник О. М.,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ АНГЛОМОВНОГО СІМЕЙНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена вивченню комунікативної поведінки учасників англomовного сімейного дискурсу. В ній аналізуються та описуються фактори, які впливають на організацію сімейного спілкування.

Ключові слова: Дискурс, інтенції співрозмовників, сімейний дискурс, організація дискурсу.

The article is dedicated to the study of the communicative behaviour of the participants of the English family discourse. The factors, which influence the organization of communication within a family, are analyzed and described in it.

Key words: Discourse, partners' intentions, family discourse, organization of discourse.

Одним з пріоритетних наукових напрямків антропоцентричної лінгвістики є дослідження комунікативної поведінки учасників спілкування. У цьому відношенні увагу вчених привертає не тільки мова як система комунікативних засобів, а й використання мови людиною. Це стосується області комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, гендерної лінгвістики, соціо- і психолінгвістики. Завданням таких досліджень є практичний опис комунікативної поведінки особистості, різних вікових, соціальних, професійних та гендерних груп, територіальних спільнот, тобто, вивчення мовних процесів і відносин, що характеризують взаємодію людей у малих групах. Під комунікативною поведінкою ми розуміємо "сукупність норм і традицій спілкування певної групи людей" [8].

Актуальність нашого дослідження пояснюється зростаючим інтересом до вивчення мовної поведінки особистості в різних комунікативних ситуаціях та в межах певних соціумів [1], одним з яких (можливо, найважливіших) є сім'я, де інтерперсональні взаємовідносини є найактивнішими.

Метою даної статті є систематизувати та проаналізувати існуючі здобутки вітчизняних та зарубіжних учених у вивченні сімейного дискурсу з метою окреслення шляхів наступних наукових досліджень у цій галузі та встановлення факторів, які впливають на перебіг комунікації у межах сімейного дискурсу.

Сім'я як загальнолюдська цінність є носієм культурної спадщини, етнічних норм і традицій, значення яких в сучасних умовах зростає не тільки для кожної окремої особистості, а й для суспільства в цілому [1]. Інтерес до родини цілого ряду наук – психології, соціальної психоло-

гії, соціальної педагогіки, педагогіки, соціології, гендерної педагогіки і філології – широкий і різноманітний. Вивчення та аналіз наукових робіт, присвячених дослідженню проблем сімейного дискурсу показав що, комунікація батьків і дітей є найбільш вивченою складовою сімейного дискурсу. Значну кількість наукових праць присвячено також дитячому дискурсу (Н. Хомські, К. Сноу, Ч. Фергюсон, В. Аукруст, О. Ю. Моїсеєнко), аналізу деяких типових сімейних комунікативних ситуацій (Р. Лакофф, Д. Таннен) та секретів успішності інтеракції між дружинами та чоловіками (Дж. Грей). Лінгвісти також неодноразово торкалися у своїх дослідженнях поодиноких аспектів англomовного сімейного спілкування, зокрема, в межах теорії аргументації (А. Д. Белова) та авторитарного дискурсу (П. Г. Крючкова) [3].

Останнім часом учені звертаються до проблеми організації сімейних діалогів. Так, у своєму дослідженні Зачесова І. бере до уваги фактор розуміння (або нерозуміння) співрозмовниками інтенцій один одного, пояснюючи це тим, що, на її погляд, розуміння співрозмовниками один одного тісно пов'язане з розумінням інтенцій, що виражаються в мові. Їх вираз і розпізнавання лежить в основі мовної взаємодії, в основі здійснення спільних дій, досягнення взаєморозуміння і кінцевої мети. Саме адекватне розуміння інтенцій співрозмовниками і реагування на них є, на думку Зачесової І., одним з організуючих моментів діалогу. В інтенціональній організації діалогу взаєморозуміння виявляється в узгодженості (парності) реплік, що виражають взаємодоповнюючі інтенції. Узгодженість реплік свідчить про те, що інтенціональний підтекст легко розпізнається співрозмовниками. Очевидно, що “прості” інтенції проблемного характеру, пов'язані із спрямованістю на поточну комунікацію (питання-відповідь та ін), легко кваліфікуються і розпізнаються співрозмовниками. Однак, інтенціональна організація побутових розмов насправді виявляється набагато складнішою. У інтенціональному підтексті наміри того, хто говорить, спрямовані на співрозмовника, часто завуальовані і виявляються у розмові не в послідовних репліках, а відстрочено, протягом великих діалогічних відрізків. Відповідно адекватне розуміння (або нерозуміння) прихованого, глибинного інтенціонального підтексту мови, який відображає справжній задум партнерів, визначає подальшу їх взаємодію, хід розмови й ефективність комунікації.

Важливими в сімейному діалозі є взаємовідносини співрозмовників.

Формуючись і розвиваючись у спілкуванні, взаємовідносини людей, є одним з факторів, що визначають характер і хід комунікації: від того, як вони складаються, залежить структура діалогу, використані засоби, дистанція по відношенню до співрозмовника, та й саме бажання вести розмову з тим, або іншим партнером. Очевидно, відносини, що складаються в розмові, тісно пов'язані з інтенціональною базою взаємодії і

знаходять характерний інтенціональний прояв в дискурсі. Важливо зрозуміти, як реалізуються в діалозі відносини між партнерами, як проявляються в ньому, як вони впливають на хід розмови, як позначаються на його інтенціональній організації. Для виявлення відносин домінування / підпорядкування, реалізованих в автентичних діалогах, І. Зачесова використовує методику Міллера-Роджерс та інтент-аналіз, що дає можливість кваліфікувати пов'язані з домінуванням-підпорядкуванням інтенції співрозмовників [4]. На основі співставлення інтенціональних характеристик парних реплік та аналізу узгодження інтенцій, які в них виражаються, визначився характер взаємовідносин по типу домінування / підпорядкування в кожному конкретному діалозі. Домінуюча позиція зазвичай пов'язана із спонуканням виконати (обговорити) що-небудь, відстоюванням власних позицій, прагненням привернути увагу співрозмовника, докорами або порадами партнеру. Підпорядкована позиція співвідноситься з прийняттям запропонованої теми обговорення, згодою з думкою партнера, його вказівками, обіцянкою виконати що-небудь, вираженням подяки і співчуття, вибаченням або виправданням у відповідь на вираження невдоволення. За нейтральну реакцію приймаються варіанти відходу від лінії домінування / підпорядкування (зміна теми розмови, нерелевантні репліки-відповіді, уточнюючі запитання, жарти і т. п.).

Комунікативна лінгвістика на сучасному етапі її розвитку розширює об'єкти своїх досліджень шляхом вивчення особливостей мовленнєвої поведінки комунікантів у різних ситуаціях спілкування: як у сприятливих, так і в аномальних, у тому числі, і конфліктних.

На наш погляд, сімейний дискурс неможливо дослідити без опори на контекст. Діалог є відкритою системою, яка адаптується до умов середовища, в якому вона функціонує. Питання про те, що можна вважати середовищем чи контекстом стосовно одиниць мовленнєвої комунікації, є дискусійним у лінгвістичній літературі. Зокрема, Пудровська Т. К. розрізняє три теми контекстів: мікроконтекст (міжособовий, вузькопрагматичний комунікативний контекст), макроконтекст (соціокультурний контекст) і метаконтекст (когнітивний контекст) [7]. Сім'я – це соціокультурне середовище макроконтексту, до якого завдяки саморегуляції пристосовуються структура, ознаки та види діалогу.

Відмінною характеристикою сімейного діалогу, на думку Г. Бігарі, є наявність великої кількості реплік, які часто не пов'язані відношенням "стимул-реакція". Тому, надзвичайно складно або ж взагалі неможливо досліджувати структуру діалогу на основі мовленнєвих актів. Діалог слід розглядати як складну комунікативну дію, яка містить "мінімальні діалогічні одиниці". Запроваджений А. Барановим та Г. Крейдліним термін "мінімальна діалогічна одиниця" позначає послідовність реплік двох учасників діалогу, яка характеризується тим, що всі репліки в ній

пов'язані однією темою і вона починається з абсолютно незалежного і закінчується абсолютно залежним мовленнєвим актом [2].

На наш погляд, подальші дослідження проблем комунікативної поведінки учасників сімейного дискурсу повинні проводитись з урахуванням того, що в останні роки сімейне спілкування перетворилося на зовсім інше дискурсивне утворення, яке характеризується змінами ролевих стосунків, переосмисленням сімейних цінностей, появою нових комунікативних стратегій і тактик, а також ускладненими конфліктними комунікативними ситуаціями.

Література:

1. Анохина В. С. Стратегии и тактики коммуникативного поведения в малой оциальной группе (семье) // Вестник Ставропольского государственного университета – 2008. – Вып. 56. – С. 64-71.
2. Баранов А. Н., Крейдлин Г. Е. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога // Вопросы языкознания 1992. Вып. 2. – С. 84-99.
3. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10. 02. 04 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
4. Зачесова И. А. Интенциональные особенности речи в непринужденном общении // Психологические исследования дискурса / Отв. ред. –Н. Д. Павлова. – М., 2002.
5. Зачесова И. А., Гребенщикова Т. А. Взаимоотношения собеседников в диалоге // Ситуационная и личностная детерминация дискурса / Отв. ред. – Н. Д. Павлова, И. А. Зачесова. – М., 2007.
6. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту. // Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Studia Linguistica. Вип. 1. – С. 48-53.
7. Пудровская Т. Н. Разговорный дискурс и концепции речевой системности // Вестник Международного славянского университета, Харьков, № 1 (4), 2001.
8. Стернин И. А. О понятии коммуникативного поведения // Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung. Halle, 1989. – S. 279-282.

Найдюк О. В.,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У САМОВИРАЖЕННІ СУБ'ЄКТА МОВЛЕННЯ

У статті розглядається проблема ролі прецедентних феноменів у самовираженні мовця, як суб'єкта мовлення. Розглянуто різні типи мовців, які вживають прецедентні феномени. У статті виявлено причини уживання чи невживання прецедентних феноменів у мовленні та вплив різних факторів на їх використання.

Ключові слова: прецедентні феномени, мовлення, особистість, ситуація, чинник.

This article is about the role of precedent phenomena in speaker's self-expressing. Different types of speakers who use precedent phenomena are examined. Reasons of use and disuse of precedent phenomena in speaking and influence of various factors on their using are shown.

Key words: precedent phenomena, speaking, peculiarity, situation, factor.

Сучасна лінгвістична наука виявляє неабияку зацікавленість до проблеми самореалізації людини, тобто мовця в процесі комунікації. Безперечно, людину ми пізнаємо через її вчинки. Але при першому знайомстві з нею ми звертаємо увагу на її мовлення. Метою даної статті є виявлення ролі прецедентних феноменів у самовираженні суб'єкта мовлення. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити та проаналізувати прецедентні феномени, які використані мовцем; 2) встановити специфіку цих прецедентних феноменів; 3) визначити характеризуючу функцію даних прецедентних феноменів.

Прецедентні феномени – це ментальні утворення, позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальні й використані у когнітивному і комунікативному плані. Уживаючи той чи інший прецедентний феномен (ПФ) мовець переслідує певні цілі: охарактеризувати персонаж чи подію, вказати на розвиток подій в тому чи іншому напрямку, внести інформацію неординарним чином. Усі ці питання ми розглядали у наших дослідженнях [1; 2]. У даній статті звернемо увагу на самого мовця: від чого залежить вживання чи невживання ним ПФ у мовленні. Для розв'язання даного питання ми проаналізували твір Т. Фонтане "Frau Jenny Treibel", де зображується життя берлінського суспільства XIX ст.

Професор Шмідт, вчитель школи – людина, в мовленні якої виявлено найбільше ПФ різного роду:

1) цитати з творів світової літератури: "Werde, der du bist" [3, с. 176], "Die sieben Waisen Griechenlands" [3, с. 55], "Und wenn ihr euch nur selbst vertraut, vertrauen euch auch die anderen Seelen" [3, с. 61], "Das Alte fällt,

es ändert sich die Zeit” [3, с. 61], “... und damit sprech’s ein großes Wort gelassen aus...” [3, с. 76];

2) імена відомих людей: *Schopenhauer und Eduard von Hartmann* [3, с. 56], *Band Maupassant* [3, с. 58], *Homer* [3, с. 59], *Heinrich Schliemanns Ausgrabungen zu Mykenä* [3, с. 60 – 61], *Kaiser Wilhelm* [3, с. 70], *Alfred de Musset* [3, с. 67], *Georgia Augusta* [3, с. 62];

3) назви визначних місць: “*als ob er dem Bilde zu Sais irgendwie und – wo unter den Schleier geguckt hätte...*” [3, с. 58], “*über die Beschaffenheit des Gartens zu Gethsemane*” [3, с. 60], *Hohen oder Leuthen* [3, с. 67], *Gretha Green* [3, с. 78], *Heilige Grab* [3, с. 176];

4) біблійні персонажі: *Joseph von Arimathia* [3, с. 60];

5) персонажі з творів літератури та публіцистики: *Mister Punch* [3, с. 61], *Max Piccolomini* [3, с. 62], *Agamemnosche* [3, с. 62], *Orest und Iphigenies* [3, с. 63], *Banquo* [3, с. 68], *Julia Capulet* [3, с. 185];

6) вислови відомих осіб: *die berühmte Torgauer Ansprache* “*Rackers, wollt ihr denn ewig leben*” [3, с. 67], “*Mehr Licht*” [3, с. 184];

7) фразеологізми: *hinter die Ohren schreiben* S. 58, *sie spielen ihm auf die Nase* [3, с. 62], *Ich wusste, dass er uns nicht im Stiche lassen würde ...* [3, с. 63], *darüber darfst du dir keine Grauen Haare wachsen lassen* [3, с. 76], *da kann mitunter viel Wasser die Spree runterfliessen* [3, с. 172].

Наведені ПФ засвідчують, що професор Шмідт високоосвічена та інтелегентна людина. Він добре обізнаний в римській та грецькій міфологіях, знає відомих історичних осіб та знаних людей свого часу.

Досить освіченою, інтелегентною, проте з меншим життєвим досвідом є Коріна, донька професора. В своєму мовленні вона вживає такі ПФ: назви громадських закладів – *Hövell oder Kranzler* [3, с. 8], *Bonwitt und Littauer* [3, с. 53]; цитати з Біблії: *die Geschichte von dem Kamel und dem Nadelöhr* [3, 11], *der Versucher in der Wüste*: “*Die alles schenke ich dir*” [3, 131]; імена відомих людей: *Walter Scott* [3, 32], *Nelson* [3, 14], *Corinne au Capitoile* [3, 52]; 4) вислови знаних історичних осіб: *die Blut- und Eisentheorie* [3, 32]; фразеологізми: *altes Evarecht, die großen Wasser spielen zu lassen* [3, 51].

Мовлення Коріни містить як загальновідомі імена, цитати з відомих творів, так і вислови людей того періоду, в якому відбуваються події твору, які з плином часу також стали загальновідомими (*die Blut- und Eisentheorie*). Присутність фразеологізмів свідчить про знання усної народної творчості.

Багате на ПФ мовлення колег Вілібальда Шмідта, членів учительського гуртка. ПФ, які вживаються ними під час засідання гуртка торкаються питань школи, освіти, культури, мистецтва:

Дістелькамп, друг і колега професора Шмідта: “*Was will er in der Griechischen? Die sieben Waisen gehen vor*” [3, с. 57]; “... dass ich den

kategorischen Imperativ immer mehr hinschwinden sehe" [3, с. 59]; *Phrynichos* [3, с. 57]; *"Mir ist es nur immer merkwürdig, dass du, neben Homer und sogar neben Schliemann, mit solcher Vorliebe Kochbuchliches behandelst, reine Menufragen, als ob du zu den Bankiers und Geldfürsten gehörtest, von denen ich bis auf weiteres annehme, dass sie gut essen..."* [3, с. 70].

Фрідеберг, вчитель і однодумець Шмідта: *"Gewiss, von der George Sand. Und fast ließe sich sagen, "les défauts de ses vertus" und "comprendre c'est pardonner" – das sind so recht eigentlich die Sätze, wegen deren sie gelebt hat"* [3, с. 67].

Марсель, молодий вчитель і член учительського гуртка: *"Ein sehr guter Mensch, das muss ich zugeben, hat ein gutes, weiches Herz, nichts von dem Kiesel, den die Geldleute sonst hier links haben, hat auch leidlich weltmännische Manieren und kann vielleicht einen Dürerschen Stich von einem Ruppiner Bilderbogen unterscheiden, aber du würdest dich doch tolangweilen an seiner Seite"*. [3, с. 51]; *Heyse* [3, с. 52]; *die großen Wasser an der rechten Stelle springen lassen* [3, с. 51].

Псевдоінтелігентність демонструє інший персонаж твору – Джені Трайбель, приятелька і ровесниця професора Шмідта. ПФ, які вона вживає, здебільшого афоризми, прислів'я стосуються проблематики грошей, матеріального достатку, щастя, влади, соціального статусу в суспільстві. Джені Трайбель – меркантильна особа, яку цікавлять гроші, влада, а те що вийшла вона з простонароддя, хоча старанно намагається приховати цей факт, засвідчує вживання прислів'я: *"... Und nun kennst du meinen Willen, und ich darf wohl sagen, auch deines Vaters Willen, denn soviel Torheiten er begeht, in den Fragen, wo die Ehre seines Hauses auf dem Spiele steht, ist Verlass auf ihn. Und nun geh, Leopold, und schlafe, wenn du schlafen kannst. Ein gut Gewissen ist ein gutes Ruhekissen ..."* [3, с. 141].

Джені Трайбель не можна назвати неосвіченою, деяку увагу про літературу вона має, про що свідчать такі ПФ: персонажі з творів літератури та публіцистики: *Hamlet* [3, с. 9]; цитати з літературних творів: *"Flüche gegen Rom"* [3, с. 26], *"Gold ist nur Chimäre"* [3, с. 27], проте ширше цього її зацікавленість не сягає.

Справжньою у цьому відношенні є Шмольке – покоївка Шмідтів. Це пересічна особистість, людина, яка займається повсякденною, однамнітною роботою, політикою цікавиться виключно з питань її впливу на ціни (наприклад, епізод з раками, які колись коштували один пфеннінг за 60 штук (*"ein Schock "Krebse" kostete einen Pfennig"*)), а зараз коштують дорожче), не претендує на знання літератури та мистецтва, проте користується високою повагою, як у професора Шмідта, так і у його доньки Коріни. Близькими для неї приказки: *je später der Abend, je schöner die Leute* [3, с. 135] та фразеологізми: *als ob dir der Tod schon um die Nase säße* [3, с. 130], *man muss den Teufel nicht an die wand malen* [3, с. 128], ті ПФ, породжені народом і є близькими цьому про шарку населення.

Проаналізувавши окремі ПФ деяких персонажів твору Т. Фонтане “Пані Джени Трайбель”, ми визначили, що за вживанням у своєму мовленні ПФ, можна скласти характеристику мовця. Чим більше ПФ є у запасі в мовця, тим частіше він використовуватиме їх для самореалізації в мовленні. Людина, яка багато читає, причому різного роду літературу, цікавиться мистецтвом, політикою та спортом, має в своєму арсеналі ПФ з різних галузей. У своєму мовленні вона їх використовує, таким чином демонструючи свою обізнаність та ерудованість. Той чи інший ПФ пов’язаний у мовця з певною конкретною ситуацією і саме він, а не будь-який інший найкраще підходить до нової схожої ситуації чи події, яку мовець демонструє, описує чи характеризує з допомогою даного ПФ. Чим простішою є самореалізація людини, тим менше ПФ вона потребує. Шмольке достатньо кілька фразеологізмів, професору Шмідту, щоб продемонструвати своє відношення та бачення усього того, що відбувається у школі, вдома, в суспільстві та державі в цілому, потрібно багато різних ПФ. Хочемо зазначити, що у мовленні кожного із проаналізованих нами персонажів є ПФ з Біблії, мабуть це підтверджує той факт, що не даремне її (Біблію) називають “Книгою усіх книг” (*Das Buch der Bücher*). Цитати з цієї книги є ПФ, які актуальні для будь-якого часу і суспільства.

Аналізуючи ПФ постає питання, чому для позначення одного і того ж явища різні люди використовують різні мовні засоби: одні детально описують це явище, інші просто називають його, треті використовують для цього ПФ? Усе залежить від мовця, а саме від таких чинників: 1) вік; 2) рід занять; 3) оточення. Молода особа, не може вживати стільки ж ПФ, скільки набагато старша, але з однаковою сферою діяльності, інтересами і т. д. (Коріна та Вілібальд Шмідт). Людина, яка займається діяльністю, що не пов’язана з виникненням та використанням ПФ, наприклад завод, фабрика, майстерня, не вживатиме ПФ у своєму мовленні з такою ж частотністю, як поет, вчитель, мистецтвознавець (Шмольке). Чим різноманітніша сфера спілкування людини, тим ширший її світогляд, багатші фонові знання, тим більша насиченість мовлення ПФ (професор Вілібальд).

Отже, на конкретних прикладах ми продемонстрували та проаналізували роль прецедентних феноменів у самореалізації мовця. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розширенні матеріалу аналізу, а саме залучення творів німецьких авторів ХХ – ХХІ століття.

Література:

1. Найдюк О. В. Інформативна функція концептів прецедентних феноменів // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – № 5 – С. 191 – 194.
2. Найдюк О. В. Функція характеристики прецедентних феноменів // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 5 – С. 271 – 274.
3. Fontane T. Frau Jenny Treibel – München, Wien: Carl Hanser Verlag, 1984. – S. 4-186.

Намакитанський Я. В.,

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

Атанова Г. Ю.,

Донецький національний університет, м. Донецьк

Латиніна Н. М.,

Воронезький державний архітектурно-будівельний університет, м. Воронеж

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ШВЕДСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається підхід шведських педагогів до навчання і виховання особистості з урахуванням фізіологічних процесів людського організму та віковими вподобаннями дитини. Особлива увага звертається на різні способи заохочення учнів, зокрема на похвалу, інші ефективні методи виховання.

Ключові слова: виховання, викладання, навчання, педагогічний досвід, методика, психологія.

In the article the approach of Swedish teachers is considered to teaching and education of personality taking into account the physiological processes of still human constitution and age-old fascinations of a child. The special attention addresses for various ways of encouragement of pupils, namely for a praise, other effective methods of education.

Keywords: education, teaching, training, pedagogical experience, methodics, psychology.

Статтю присвячено особливостям форм роботи шведських педагогів у справі виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості.

Спочатку звернемось до видатних мудреців минулого, наприклад, до Іоанна Златоуста (347-407 рр.), який писав, що виховання дітей – найвищезначніша майстерність [3; 4]. А англійський письменник і християнський мислитель Гілберт Кіт Честертон (1874-1936 рр.) відзначав: "Виховання дітей цілком і повністю залежить від ставлення до них дорослих, а не від відношення дорослих до проблем виховання" [4, с. 772]. Про важливе значення виховання писав і давньокитайський філософ Сюнь-цзи (близько 313-235 рр. до н. е.): "Новонароджені скрізь плачуть однаково. Коли ж вони виростають, у них виявляються неоднакові звички. Це – результат виховання" [5, с. 90]. З урахуванням важливості і багатоаспектності даної проблеми українська педагогіка чітко розмежує виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, а також виховання юнацтва, "комплексний двосторонній процес всебічного формування і розвитку особистості з урахуванням її вікових особливостей" [3, с. 89]. Все це дуже важливо пам'ятати, тому що якщо поганий будівельник невдало побудує дім, постраждають дім і ті, хто в ньому буде жити. А якщо допускаються помилки у вихованні молоді, то страждає ціле суспільство,

не говорячи вже про будинки, машини тощо [2]. “Якщо Ви хочете зазирнути у саме серце культури, то Вам треба подивитися на виховання дітей, – пише Гіллі Герлітц. – У ньому, свідомо чи підсвідомо, розкривається, які цінності та моральні якості суспільство хоче прищепити своїм дітям, щоб забезпечити їм гарне життя” [1, с. 33]. Тому, ми впевнені, постійне удосконалення форм виховання і обмін педагогічним досвідом – важлива справа в підвищенні майстерності педагогів-вихователів.

Приступаючи до роздумів про шведську школу, потрібно спочатку зауважити, що в Швеції є різні школи – і французькі, і німецькі, і американські, і власне шведські. У цих школах здійснюється впровадження методик викладання і виховання відповідних країн.

Завдання шведської школи першого ступеня (муніципальна дев’ятирічна школа) формулюються у навчальних планах таким чином: “Шведська школа має працювати не тільки на передачу знань, але й розвивати у дітей критичне та конструктивне мислення” [2, с. 152]. Цікаво відзначити й такий факт, що оцінки до восьмого класу взагалі не ставляться, “по-перше, щоб не травмувати дітей психологічно, а по-друге, щоб не поділяти клас на поганих і кращих. Замість цього викладач регулярно зустрічається з батьками і обговорює з ними успішність їхніх дітей. Батьки можуть також у будь-який час прийти на урок, щоб оцінити рівень навчання у школі загалом” [2, с. 155].

Велику популярність мають у Швеції і так звані валдорські школи, які працюють за методикою австрійського вченого Рудольфа Штайнера. Якщо дуже коротко характеризувати цю методику, то можна сказати, що процес викладання і виховання в ній розроблений з урахуванням фізіологічного розвитку дитини. Наприклад, анатомія вивчається тоді, коли у дитини розвивається кісткова система. Школи будуються обов’язково за межами міст, здебільшого – на природі. Велике місце в процесі пізнання займає аналіз і синтез, завдяки чому, поступово оволодіваючи знаннями, учні самі роблять узагальнення та висновки на підставі знайомства з прикладами природних або суспільних явищ. Водночас учням прищеплюється глибоке знання багатобарвності природних явищ і естетичні смаки. Наприклад, вивчаючи зоологію, діти малюють тварин, причому не в статичному стані, а в динаміці – на природному фоні, який відповідає сфері перебування тварин. Велику роль відіграють у навчальному процесі і кольори. Навіть приміщення розмальовуються у ті кольори, які відповідають, за висновками психологів, віку і періоду навчання дітей. Молодь, яка закінчує такі школи, відрізняється від своїх однолітків більшою рівноваженістю характеру, упевненим підходом до вирішення будь-якого питання, здатністю приймати власне рішення, самоповагою, умінням аналізувати свої і чужі точки зору та самостійно оволодівати будь-яким знанням.

У шведських школах, які зараз здебільшого працюють за американськими методиками, є свої особливості, на які також варто звернути увагу. Перше, що вражає в шведській виховній системі, це велика увага, яка приділяється вихованню у учнів самоповаги. Вчитель не має права підвищити голос на учня або на клас у цілому. Кожна дитина знаходиться у постійному полі зору вчителя, тобто з нею проводиться велика індивідуальна робота. Не менше уваги в шведських загальноосвітніх школах приділяється похвалі, яка висловлюється і усно – на уроках, і письмово – в листі до батьків кожного учня у кінці навчального року. Такого листа з позитивною характеристикою роботи учня в яскраво прикрашеному вчителем конверті одержують усі батьки.

У молодших класах, коли учням видається шкільне приладдя, використовуються нові підручники, які з часом учні забирають додому. Всі підручники мають красиві різнокольорові малюнки, в них багато ігрових і творчих завдань. Велике місце у навчальному процесі відводиться вихованню у учнів естетичних смаків. Для цього є багато таких завдань, як: "Намалювати тварину, квітку, дерево, вулицю, місто тощо", "Накреслити схему або карту", "Зобразити літній, зимовий, осінній ліс" тощо. Багато часу проводять діти у музеях або концертних залах міста, в яких один день тижня відводиться саме для шкільних занять. Завдяки цьому, у молоді є велика зацікавленість і в класичній музиці. Мабуть, саме тому багато шведів грають на якомусь музичному інструменті і всі знають Моцарта, Баха, Шопена, а із російських композиторів – знають і високо цінують творчість Чайковського, Рахманінова, Шнітке, Прокоф'єва. На запитання про музичні уподобання типовою у молоді є відповідь: "Коли я відпочиваю – слухаю класичну музику, а коли готую їжу на кухні – естраду".

Не останнє місце у виховному процесі займають екскурсії, зустрічі з правоохоронцями та медичними працівниками. Дуже часто до Швеції запрошують іноземних фахівців і митців, послухати яких можна і безкоштовно. У цьому часто допомагає церква. Так, наприклад, на запрошення церкви до Стокгольму приїздив знаний український піаніст Павло Чуклін, який виступив у церкві Святої Софії і полонив слухачів своїм майстерним виконанням.

У молодших класах немає домашніх завдань і велика увага приділяється засвоєнню нового матеріалу саме в школі із застосуванням творчих завдань, спрямованих на його закріплення. У старших класах навантаження значно збільшується і учні неодноразово одержують теми для самостійного вивчення. Їм пропонуються також завдання на створення власних письмових розповідей і рефератів, які обов'язково супроводжуються малюнками, схемами, картинками, фотографіями тощо. І в підручниках навчальний матеріал викладається відповідно віку учнів. При

цьому цілеспрямовано виховується той чи інший погляд на явище або історичну подію. Цікавим прикладом у цьому сенсі є ілюстрації у підручнику з історії, які зображують похід на Росію і поразку у Полтавській битві 1709 року Карла XII. Поруч з текстовим матеріалом про цю війну зображено войовничого Карла, який гордовито йде на Росію, а повертається з неї з підрізаними ногами, на милицях – символічним представленням поразки невдахи-завойовника.

З сьомого класу починається знайомство учнів з різними спеціальностями. Для цього виділяється тиждень, протягом якого учні мають попрацювати там, де вони хочуть і де погоджуються їх прийняти: на заводі, в магазині, хлібопекарні, лікарні тощо. З підприємства до школи необхідно принести характеристику про поведінку учня на робочому місці.

Всі учні забезпечені підручниками, зошитами і різним шкільним приладдям, яке додому брати не треба, оскільки немає домашнього завдання. Перерви між уроками бувають від 20 хвилин до однієї години, протягом якої можна безкоштовно пообідати у шкільній їдальні. До речі, тижневе меню обідів у школі систематично друкується в місцевих газетах.

Не можна сказати, що шведські діти не бешкетують. У молодших класах за учнями-бешкетниками закріплюються старшокласники. Крім того, у школі є психолог-вихователь. Він працює над тим, щоб утримати дітей від порушення норм поведінки. Так, наприклад, всіх дітей обов'язково знайомлять з тим, скільки коштує шкільне обладнання і приладдя, скільки грошей потрібно, щоб відремонтувати пошкоджені стіни і розбите у вікні скло. Великою профілактичною роботою займається в школі і поліція, яка має у навчальних закладах свої так звані малі школи поліцейських, наприклад ДАІ. Якщо ж школяра затримали на вулиці або в якомусь держзакладі за провину, у поліції йому ставлять в особистій справі так звану крапку. Таких крапок може бути 10. Більша кількість їх призводить до того, що школяра беруть в поліції на облік. Для тих, хто важко піддається вихованню, є спеціалізовані школи, в яких висококваліфіковані вихователі здійснюють велику роботу з кожною дитиною, щоб повернути її обличчям до встановлених норм і законів суспільства. Враховуючи психологію дітей, вчителі кожного року в кінці навчання улаштовують свято сміху, коли можна навіть кидатися їжею (але тільки в цей день і більше ніколи).

Після навчального року учні від'їжджають до інших міст або країн. Для таких мандрівок гроші збираються протягом року. І форми здобуття грошей різні: праця учнів на підприємствах, в магазинах або в держзакладах; проведення ярмарок різних речей, які діти приносять з дому і для придбання яких запрошуються мешканці прилеглих до школи вулиць, а також батьки учнів; збирання грошей, яких бракує до вартості подорожі, з батьків тощо.

Таким чином, комплексний підхід до навчання і виховання особистості з урахуванням фізіологічних процесів людського організму та вікових вподобань дитини дозволяє шведським педагогам зростити всебічно розвиненого і законослухняного громадянина, що, у свою чергу, допомагає запобігти багатьох проблем на рівні усього суспільства.

Література:

1. Гиллис Герлитц. Шведы. Какие мы, и почему мы такие, какие мы есть. – Стокгольм, Konsultförlaget AB, 1991. – 91 с.
2. Иванов К., Смирнов А. Всё, что вы хотели знать о Швеции. – Стокгольм: Svenska institutet, 2005. – 291 с.
3. Энциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Сагарда Н. Учение св. Иоанна Златоуста о Церкви. // “Церковный вестник”, издаваемый при С. -Петербургской Духовной Академии. – Еженедельный журнал, съ ежемѣсячными книжками прибавлений. – СПб., 1907.
5. Энциклопедия мудрости. – М.: Издательство “РООССА”, 2007. – 814 с.

Наумова Н. Г.,*Запорізький національний університет, м. Запоріжжя*

ГАРМОНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена розгляду когнітивно-дискурсивних засобів гармонізації фахового дискурсу із урахуванням міжкультурних особливостей комунікації. Проводиться аналіз процесів інтеграції англomовних концептів, експортованих до сучасних європейських мов, у фаховому дискурсі.

Ключові слова: фахова комунікація, синергетична гармонізація, гіпертекст, концепт, вербальна репрезентація.

The article is devoted to the integrative cognitive-communicative study of the ESP discourse harmonization considering the cross-cultural distinctions of the professional communication. Much attention is given to the exported concept integration into the receiving modern European languages.

Key words: professional communication, synergetic harmonization, hypertext, concept, verbal representation.

Дослідницький інтерес до антропоцентричного виміру комунікації стимулює вивчення множинності її форм із залученням міждисциплінарного доробку (Л. Р. Безугла, А. М. Приходько, О. М. Князева, С. П. Курдюмов, Л. В. Куликова). На перетині наук триває активна дискусія щодо взаємодії різних культур [4; 3], з'ясовується природа їхнього взаємозбагачення [5; 6], між тим як когнітивні аспекти міжкультурного фахового спілкування ще не стали предметом окремого дослідження. На тлі міждисциплінарного наукового пошуку виникає необхідність з'ясувати особливості досягнення когнітивного унісону носіїв і користувачів англійської мови фахової комунікації як інструменту соціальної взаємодії.

Залучення чинника міжкультурної взаємодії відкриває можливість по-новому розглянути когнітивні аспекти текстотворення та інтерпретації гіпертексту у фаховій галузі. **Мета** статті полягає у виявленні когнітивно-дискурсивних засобів комунікативної гармонізації фахового дискурсу. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність з'ясування механізму активації значення в концептуальній структурі відповідно до міжкультурних особливостей комунікації із подальшим встановленням ступеня інтеграції експортованих англomовних концептів.

Предметом нашого інтересу стали засоби англomовної репрезентації окремих різновидів продукції та послуг, виробництва товарів, організації виробництва і професійної діяльності, які супроводжуються текстами на рідній мові комунікантів. Переважна кількість таких текстових масивів поєднані між собою смисловими і формальними зв'язками у складні само-

регулюючі системи. Поділяючи точку зору Л. Р. Безуглої на текст як результат мовленнєвої діяльності людини [1, с. 17], підкреслимо когнітивно-комунікативну природу такої діяльності. Прагманастановна діалогічності як почергової зміни статусу автора і адресата передбачає синергетичну реалізацію контактовстановлення та діалогічних функцій разом із інформуванням, оскільки лише певна кількість текстів набувають форми діалогів.

Функціонування експліцитно маркованих посилань на конкретні тексти або текстотвірні моделі актуалізує системні, дискурсивно зумовлені характеристики одного тексту на тлі іншого складника фахового гіпертексту. Спільними прагманастановами обміну текстами є, по-перше, інформування із подальшим контактовстановленням, і, по-друге, співробітництво разом із заохоченням та підтримкою взаємно корисного спілкування. Результатом прагнення до взаємодії є формування спільного інтертекстуального каркасу. До його складу входять концепти мікро- й макрорівнів разом із розмаїттям номінацій предмету повідомлення – від морепродуктів до шин та інструментів.

Прагманастанові заохочення до співробітництва підкорено й використання мовних засобів офіційного сайту *The Coca-Cola Company* [9]. Синергетичне поєднання фатичної та інформативної функцій прискорює трансфер знання у фаховій комунікації разом із інформуванням фахівців і пересічних читачів – потенційних споживачів. У такому випадку основним засобом культурної інтерпретації і адаптації виступає мова [3, с. 10]. Оскільки за С. Г. Тер-Мінасовою [6, с. 22] діалог культур як обмін порціями інформації змінює положення культур відносно одна одної, то культура україно– та російськомовних користувачів англійської фахової мови, залучених до комунікації із її носіями, переходить від системи сприймаючої інформацію до системи, яка її передає.

Відповідно до основного завдання таких гіпертекстів – інформування носіїв інших мов – засоби номінації предмету повідомлення (продукції зазначеного виробника) змінюються із врахуванням культурологічного чиннику. Так, англomовна назва дієтичного, низькокалорійного напою *Coca-Cola Diet* трансформується у *Coca-Cola Light* для використання у комунікації за участю носіїв слов'янських мов (російської, української, болгарської) [www.coca-cola.by]. Це зумовлено негативним відношенням споживачів до префіксу *diet-*, який походить від досвіду відвідування дієт-столових ще за часів Радянського Союзу. Між тим як болгарською мовою напій, що не містить цукру, отримав таку ж назву – “легка”, у висвітленні його сутності *останалите по свита нискокалорийната напитка е познато като Coca-Cola Light* посилення на досвід минулих часів і реалії побуту відсутні [www.coca-cola.bg].

Через систему власних значень та асоціацій слов'янські мови у наведеному прикладі окрашують певний складник концептуальної моделі

світу у національно-культурні барви. Елементи різномовних картин світу у такому випадку накладаються, формуючи спільні фрагменти англomовної картини фахового світу. Успішна комунікація передбачає використання носіями та користувачами англійської мови єдиного когнітивно-прагматичного коду. Таким засобом (де)кодування і трансферу знання про світ є спільна концептуальна система, двома сторонами якої є когнітивна і мовна картини світу.

Об'єднання зусиль для відображення і номінації навколишнього середовища уможливлується завдяки *соціокультурній матриці* у термінах О. М. Князевої та С. П. Курдюмова [2, с. 28], до складу якої входять два різнорідні елементи – власно– й іншомовний. Подолання розбіжностей їхнього відображення передбачає звернення до спільних одностайних номінацій з метою приборкання інформаційного потоку для взаємодії. Саме тому формування понять англійською мовою відбувається на ґрунті *спільного концептуального каркасу*, на наявність якого в окремих мовах вказує [5]. Підкреслимо, що спільний концептуальний каркас містить сукупність власно– й іншомовних складників, які формуються на соціокультурному тлі мовленнєвої діяльності комунікантів.

Спроби використати новотвори із штучним іншомовним і іншoкультурним забарвленням на кшталт *Fig Cola, Candy Cola, Cold Cola, Cay-Ola, Koca Nola* в англomовних країнах США, Канаді, Австралії та Великій Британії спричинили 153 судові позови [www.thecoca-colacompany.com], тому що крім спроби фальшування виявились для англomовної спільноти невдалим імітуванням. Позбавлені культурного ґрунту будь-якої мови разом із відсутністю необхідності функціонування після швидкого вилучення з ринку, штучні номінації втратили потенційні сфери інтеграції до приймаючої мови. У подальшому вони активно не використовувались, поступово відчужувались на ґрунті іншомовної культури і, відриваючись, зникли.

Подібну до виявленої послідовність інтеграції/відчужування можна вважати процесом, що супроводжує концептуалізацію внаслідок категоризації інформації. Своєрідним “ситом” стає сукупність ознак, завдяки яким відбувається мапування інформації. Діахронічний погляд на такі процеси, результати яких зафіксовано етимологічними словниками, надає можливість простежити вербалізацію диференційних ознак мовою соціальної взаємодії та з'ясувати особливості процесів інтеграції або, навпаки, відчуження іншомовних концептів на тлі приймаючої мови. Наприклад, етимологічно англomовний концепт “work” – “праця” походить від позначення ритуалу жертвоприношення до початку будь-якої справи, тому, цілком виправданою була наявність таких елементів як “бити, вигибати, примушувати” [7]. Зміни знакової оболонки позначають початок еволюції концепту.

Зміна соціокультурної матриці тягне за собою відповідні корегування ритуалів спілкування у фаховому середовищі. Семантичні елементи, які були пов'язані із поняттям жертвоприношення, витискуються більш нагальним акцентом на вагомості початку роботи та не отримують у діахронічній перспективі подальшого втілення. Між тим як таке значення "затухає", сходить на "ні", у подальшій діяльності людини виникає необхідність спеціальних засобів втілення.

Результати дослідження фактичного матеріалу із урахуванням взаємодії сучасних європейських мов підтверджують активність виявлено-го процесу взаємного збагачення мов за рахунок формування спільного концептуального каркасу для передачі квантів фахового знання. Мова спільної взаємодії – англійська – висловлює зміст свідомості її носіїв. Засвоєння імпортованих концептів свідомістю користувача, сформованою рідною мовою, передбачає залучення когнітивних рівнів свідомості. Саме тому у взаємодію включено не лише ті ресурси, що наявні в приймаючій мові, а й вербальні засоби іншого походження. Це уможливорюється, з одного боку, за участю суб'єкта, а з іншого – мовою як втіленням свідомості певної лінгвокультурної спільноти.

Впровадження електронного справочинства із зверненням до стандартів англомовної кореспонденції і документації витискає на периферію концепт POST на позначення обміну текстами. Це позначилось у сучасних європейських мовах появою нових засобів втілення, достатньо однотипових для мовлення представників дискурсивної спільноти. Так, англомовне *electronic document management* остаточно оформлено у французькій мові за використанням експортованих номінацій разом із власномовними елементами як *gestion électronique de documents*. Між тим експортована номінація *data mining* [8, с. 39] набуває нових ознак у німецькій мові.

Довготермінові та поліфункційні складники виявляються найбільш конкурентоспроможними під час експорту англомовних концептів, тому зберігаються та входять до складу концептуальних угруповань (від концептосфери до концептосистеми). Таким чином, у спільних фрагментах англомовної картини світу носіїв і користувачів спостерігається певне ускладнення структур концептів, збагачення концептів новими ознаками за умови збереження тих же знакових оболонок. На початковому етапі експорту англомовного концепту у міжкультурному середовищі можуть виявити вагомість навіть малі флуктуації. Так, незначна різниця у думках, інтенціях, намірах відображається у німецькомовних реченнях *Sie sind hier: Home; Weitere Videos im Delcam-TV* на синтаксичному рівні, де адекватність звернення до електронного джерела інформації забезпечено єдністю елементів мови-донора і мови-реципієнта.

Комунікативний унісон автора фахового гіпертексту і адресата досягається завдяки однаковості розуміння наведених даних. Ретельний

аналіз експортованих до російськомовних електронних джерел посилань із подальшою деталізацією *Полезные ссылки: Delcam PLC; Сайт PowerMILL 10; Делкам и Образование* доводить, що гармонізація як введення системи фахового гіпертексту у рівновагу, зумовлена спільністю кодів і систем текстів, поєднаних смисловими і формальними зв'язками.

Конкуренція засобів втілення іншомовних квантів фахового знання на кшталт *Механообработка; Обратный инжиниринг; Быстрое прототипирование* замінюється наявністю лише одного із найбільш повних, готових до вжитку зразків, який інтегрується у приймаючу мову. Пор.: *нім. WorldWeitere News; рос. представлены новые версии OrthoModel и OrthoMill*. Внаслідок синергетичного ефекту “підкорення”, на можливість якого вказують [2, с. 47] одноставний у розумінні паттерн, втілений за використанням імпортованих і власномовних засобів у *рос. Вышла в свет новая версия САI-системы PowerINSPECT 2010*, закріплюється як частка спільної картини фахового світу.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно відзначити наявність достатнього власномовного потенціалу гармонійної вербалізації експортованих концептів з метою створення когнітивного унісону адресата і автора фахового гіпертексту. Арсенал лексико-граматичних засобів репрезентації експортованих концептів формується з метою чіткого й ергономічного викладу особливостей і здобутків професійної діяльності. Експорт англomовних концептів уможлиблюється на ґрунті соціокультурної матриці завдяки новому, синергетичному поєднанню двох різнорідних елементів – власно- й іншомовного, результуючі нове потужне утворення трансферу знання у міжкультурному дискурсі фахової комунікації.

Пропонований погляд на когнітивно-дискурсивні засади концептуальної інтеграції у фаховому дискурсі визначає й деякі перспективні напрями досліджень. Оскільки в межах цього підходу залишається невирішеними чимало проблем, пов'язаних, зокрема, із когнітивно-семантичною організацією концептосистем різних текстотипів фахової сфери спілкування і з типологією їхніх концептів, то дослідження останніх у межах когнітивно-дискурсивної парадигми знання є не тільки можливим, але й доцільним з точки зору розуміння спеціальних текстів і трансферу знання у фаховому дискурсі на матеріалі не тільки германських, але й інших природних мов.

Література:

1. Безугла Л. Р. Два рівня діалогічності у дискурсі / Л. Р. Безугла // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: м-ли IX Міжнар. конфер., 5 лютого 2010 р. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 16 – 18.
2. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Человек, кон-

струирующий себя и своё будущее / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – Изд. 2-е. – М.: КомКнига, 2007. – 232 с.

3. Куликова Л. В. Коммуникативный стиль в межкультурном общении / Л. В. Куликова. – М.: Флинта, 2009. – 286 с.

4. Левицький А. Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / А. Е. Левицький // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: КНУ імені Т. Шевченка, 2007. – Вип. 23., Ч. 2. – С. 119 – 127.

5. Приходько А. Н. Языковое картирование мира в паттерне “концептосфера – концептополе – концептосистема” / А. Н. Приходько // Нова філологія. – 2005. – № 1 (21). – С. 94-104.

6. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo. – 2008. – 344 с.

7. Collins Lexibase, 2010 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.reverse.net/etimolog_dict.

8. Kraus G. Managementbegriffe / G. Kraus. – Freiburg: Rudolf Haufe Verlag, 2007. – 144 S.

9. Thecoca-colacompany [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.thecoca-colacompany.com>; <http://www.coca-cola.bg>; <http://www.coca-cola.by>.

10. Delcam 2010 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.delcam.ru>.

Ніколаєнко О. В., Ушата Т. О.,

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів

РОЛЬ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Стаття присвячена проблемі використання аудіовізуальних мистецтв, яка розглядається як суттєва складова професійної мовної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму.

Ключові слова: аудіовізуальні мистецтва, професійна мовна підготовка студентів туристичних спеціальностей, аудіовізуальний документ, аудіовізуальне мислення.

The article deals with the problem of audio and video arts usage, which is considered as a substantial constituent of future specialists' professional linguistic preparation in the field of tourism.

Keywords: audio and video arts, professional linguistic preparation of students of the tourism industry, audio-, video document, audio-, video thought.

Виходячи із загальних вимог формування фахівця з вищою освітою як широко освіченої людини, і, враховуючи фактор взаємозв'язку і взаємозалежності мови, мислення і культури в умовах інтеграції України у світовий простір, набуває **актуальності** проблема кадрового забезпечення туристичної галузі. Особливе значення надається питанням професійної мовної підготовки майбутніх фахівців і пошукам підвищення її ефективності та результативності. Визначна роль в покращенні стану фахової підготовки студентів туристичної індустрії, головною метою якої є забезпечити вільне володіння іноземною мовою в ситуаціях професійного спілкування та створити умови для реалізації принципу комунікативної і соціокультурної компетенції, відводиться систематичному залученню аудіовізуальних мистецтв до процесу навчання.

Мета цієї статті – розглянути можливості та доцільність застосування аудіовізуальних технологій в процесі оволодіння соціокультурними правилами іншомовної комунікації і визначити роль аудіовізуальних мистецтв в інноваційних технологіях професійної мовної підготовки.

Ефективність професійної освіти залежить від уміння та здатності викладачів і студентів застосовувати стратегії, пов'язані з інноваційними педагогічними технологіями, серед яких особливе місце належить аудіовізуальним засобам. Методика їх використання у навчанні широко досліджувалася (В. Ю. Биков, В. П. Волинський, І. І. Дрига, Л. В. Чашко, М. В. Ляховицький, О. А. Палій, С. О. Перепелиця, Г. І. Рах, П. І. Сердюков). Водночас традиційним залишається застосування аудіовізуальних

засобів лише як різноманітних технічних засобів надання інформації. Інноваційні технології в освіті – це насамперед інформаційні й комунікаційні технології. Проблемами інноваційних технологій займаються такі дослідники, як Н. Басова, С. Ветров, М. Кларін, І. Підласий, Ж. Поплавська, Д. Стетченко, В. Тинний, В. Шукшунов. Застосування у педагогіці інформаційних технологій розглядали у своїх дослідженнях В. Безпалько, А. Нісімчук, І. Підласий, О. Шиян та інші. Аудіовізуальні технології є сильним засобом освіти, в якому змодельовані всі аспекти процесу навчання – від методичного до презентаційного. Перехід до інформаційного суспільства створює сприятливі умови для надання особливого статусу аудіовізуальним засобам як провідникам аудіовізуальної культури [3, с. 31]. Це передбачає й можливості впливу аудіовізуальних мистецтв (кіно, телебачення, відео) на розвиток естетичних почуттів, творчих здібностей і практичного мислення особистості.

Проте, як показало вивчення проблеми, на практиці робота в умовах навчального процесу зводиться тільки до використання їх суто дидактичних можливостей. В той же час проблема виховання загальної культури сприймання екранного повідомлення у ході систематичного і комплексного використання потенціалу аудіовізуальних мистецтв вітчизняними вченими практично не досліджувалася.

Використання аудіовізуальних мистецтв у професійній мовній підготовці студентів набуває ефективності, якщо оволодіння іноземною мовою як невід'ємною складовою професійної кваліфікації відбувається на основі врахування взаємозалежності і взаємовпливу мови, мислення і культури; використання різножанрових дидактичних і автентичних аудіовізуальних документів; навчання студентів аналізу зображення; поетапного впровадження аудіовізуальних технологій стосовно загального рівня мовної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму.

У сучасних міжнародних умовах знання іноземних мов як галузі професійної мовної підготовки стає загальною потребою суспільства. Фахівець з вищою освітою – це широко освічена людина, що має фундаментальну мовну підготовку.

Традиційне вивчення іноземної мови полягає в тому, що мовний матеріал базується на текстах, в яких реалізується лише функція повідомлення, дуже рідко – функція спілкування і майже ніколи – функція впливу. При цьому ігнорується факт взаємозв'язку мови, мислення і культури, що практично утворюють єдине ціле, яке складається із цих трьох компонентів, жоден з яких не може функціонувати, а відповідно й існувати, без двох інших [1, с. 2]. Використання аудіовізуальних мистецтв у системі спеціальної мовної підготовки фахівців туристичної галузі надає можливість реалізувати функцію впливу, поза якою високопрофесійне опанування іноземною мовою неможливе.

Ми дотримуємося позиції, що аудіовізуальні мистецтва об'єднують потенціал кінематографа, телебачення та відео і надають можливість будь-який навчальний матеріал представляти біфункціонально: як джерело наукової, культурної, політичної, економічної інформації і як предмет окремого вивчення. Однак недостатньо уваги приділяється застосуванню аудіовізуальних технологій у вивченні іноземної мови з метою розвитку навичок комунікативної компетенції.

Відомо, що комунікативна компетенція, будучи складним феноменом, включає декілька складових. Розглянемо ті з них, в яких виявляється соціокультурний компонент комунікативної компетенції. Це, перш за все, соціокультурна компетенція, яка складається зі знання соціокультурної специфіки країни мови, що вивчається, і умінь будувати свою поведінку відповідно до цієї специфіки, а також соціолінгвістична компетенція, яка визначається як умінь використовувати мовні засоби відповідно до соціальних умов спілкування, і, нарешті, дискурсивна компетенція, яка є знанням різних типів дискурсів і правил їх використання, а також умінь їх створювати і розуміти з урахуванням ситуації спілкування [2, с. 97].

Так, щоб оволодіти вказаними компетенціями, студент повинен оволодіти знаннями про країну мови, що вивчається: її історію, географію, культуру, політичний устрій, економіку, науку і т. ін.; і про народ, який живе в цій країні: його спосіб життя, традиції, звичаї, погляди і переконання, про його менталітет.

Ці знання дадуть можливість представнику нашої країни брати участь в діалозі культур, забезпечать вторинну особистість і формування вторинної мовної особистості [6, с. 73].

Набуття даних властивостей студентами розглядається в світлі сучасних потреб суспільства як глобальний результат навчання.

У зв'язку з цим виникає закономірне питання, яким чином студент немовного вузу може отримати знання про країну мови, що вивчається, і про її народ – носій цієї мови. Якщо знання про країну здебільшого можна почерпнути з літературних джерел – спеціальна література, художня література, публіцистика, то познайомитися зі способом життя і вдачами носіїв мови тільки з літературних джерел неможливо. Мабуть оптимальним для цього було б достатньо тривале перебування в країні мови, що вивчається. Проте, надати таку можливість усім студентам навряд чи реально. Тому, необхідно знайти такі засоби навчання, які дозволили б студентам в ході навчального процесу, не виїжджаючи за кордон, познайомитися і з країною мови, що вивчається, і з її населенням. Такими засобами навчання можуть бути аудіовізуальні засоби.

Аудіовізуальні засоби надають одночасно інформацію про мовну (аудитивна інформація) і немовну (візуальна інформація) поведінку носіїв мови в конкретних ситуаціях реального спілкування. При цьому слід

враховувати, що зорова інформація має першорядне значення, оскільки саме відомості про ситуацію спілкування, про учасників розмови, про їх соціальний статус і мету спілкування визначають мовну поведінку, тобто вибір жанру тексту, його зміст і мовну форму. Слід пам'ятати, що головним в акті спілкування є досягнення учасниками діалогу їхньої комунікативної мети, і вся мовна і немовна поведінка комунікантів орієнтована саме на це [1, с. 4].

Таким чином, компенсується відсутність мовного середовища, має місце ефект присутності, тобто у студентів складається враження, що вони присутні при тому, що відбувається і як би переносяться в країну мови, що вивчається. Спостерігаючи за спілкуванням в природних умовах, студент як би включається в реальне спілкування. Тому аудіовізуальні джерела інформації дають можливість імітувати перебування в країні і природне спілкування. Окрім цього, вони містять інформацію про країну мови, що вивчається, і забезпечують оволодіння лінгвокраїнознавчими знаннями. Вищевикладене свідчить про те, що аудіовізуальні засоби володіють всіма необхідними можливостями для формування соціокультурної, соціолінгвістичної і дискурсивної компетенції. Проте, це реально досягти тільки за умови використання тих аудіовізуальних засобів, які представляють країну мови і людей, які проживають на її території. Іншими словами, дія фільмів, відеофільмів або телефільмів, розмова повинна відбуватися саме в Англії, Німеччині, Франції, США та ін., а дійовими особами повинні бути англійці, німці, французи, американці та ін. При цьому можливості, якими володіють ці засоби, повинні використовуватися цілеспрямовано і раціонально, для чого необхідна відповідна методична система. Переходимо до її розгляду.

Перш за все, сформулюємо мету використання аудіовізуальних засобів, а саме: демонстрація зразків автентичних актів спілкування в країні мови, що вивчається, відтворення демонстрованих актів спілкування студентами і формування на цій основі здібності до міжкультурної комунікації. Для реалізації цієї мети пропонується наступна система роботи, яка підрозділяється на індивідуальну (самостійну) і колективну під керівництвом викладача.

І. Індивідуальна робота.

Самостійний перегляд кіно-, теле або відеофільмів, прослуховування аудіодокументів створених в країні мови, що вивчається, і виконання індивідуальних завдань наступного характеру:

- 1) при перегляді фільму виділіть сцени професійного спілкування;
- 2) вкажіть місце, час дії, дійових осіб і їх професійний статус;
- 3) проаналізуйте їх мовну і немовну поведінку і на цій основі сформулюйте комунікативну мету і наміри тих, що спілкуються;

4) визначте, досягнута або не досягнута комунікативна мета, і аргументуйте Вашу точку зору;

5) встановіть національно-культурні особливості акту спілкування, мовної і немовної поведінки носіїв мови;

6) спробуйте відтворити мовну і немовну поведінку комунікантів максимально точно.

Останній етап роботи бажано виконувати в аудиторії. Результати індивідуальної роботи повинні контролюватися викладачем.

II. Колективна робота.

1. Підготовчий етап.

Вибір аудіовізуального документу викладачем відповідно до етапу навчання усному спілкуванню і теми, що вивчається.

Підготовка необхідного країнознавчого коментаря, виділення нового мовного матеріалу, перш за все закріпленого за конкретною ситуацією спілкування, і залучення інших узуальних форм, доречних в даній ситуації, розробка прийомів роботи з фільмом, аудіозаписом і вправ для закріплення нового мовного матеріалу.

2. Етап перед переглядом мовного фільму, або прослуховуванням аудіозапису.

Вступний країнознавчий коментар.

Повний на початку навчання, але поступово все більш короткий: де і коли відбувається дія, хто дійові особи і з якою метою вони зустрічаються. Введення нового мовного матеріалу, що міститься у фільмі (аудіозаписі), а також інших мовних форм, які можуть бути використані в даній ситуації.

Завдання до перегляду фільму або прослуховування аудіозапису.

3. Етап перегляду фільму або прослуховування аудіозапису.

Перегляд фільму або прослуховування аудіозапису і виконання завдань за змістом побаченого або почутого. Наприклад: подивіться відеофільм і скажіть, хто і про що розмовляє, в якій обстановці, як поведуться комуніканти (спокійно, схвильовано, доброзичливо, сухо, люб'язно, різко та ін.); чи досягають вони своєї комунікативної мети, як Ви вважаєте? Чому Ви так думаєте? та ін.

Повторний перегляд фільму або прослуховування аудіозапису з метою вивчення ситуації спілкування, мовної і немовної поведінки учасників акту спілкування.

4. Етап після перегляду фільму або прослуховування аудіо запису.

- Бесіда про ситуацію спілкування: хто, з ким, де, коли, про що, навіть, про комунікативну мету і наміри учасників спілкування, про шляхи їх здійснення і міру їх досягнення.

- Контроль розуміння мовної інформації фільму, аудіозапису (відповіді на питання, тести, короткий переказ).

• Аналіз мовної і немовної поведінки комунікантів в контексті демонстрованої ситуації і комунікативної мети з урахуванням соціального статусу учасників спілкування.

• Порівняння норм мовної і немовної поведінки комунікантів в ситуаціях офіційного спілкування в країні мови, що вивчається, з аналогічними ситуаціями вітчизняної культури.

• Встановлення загальних рис і відмінностей.

• Обговорення цих відмінностей з метою формування доброзичливого або толерантного відношення до іншої культури і розуміння менталітету.

• Зображення інших актів спілкування в подібних ситуаціях.

• Рольові і ділові ігри на основі інформації фільму або аудіозапису.

Безперечно, оптимальним є поєднання індивідуальної роботи і колективної, що забезпечує швидке отримання результатів. Проте, і одна тільки колективна робота в аудиторії під керівництвом викладача також може забезпечити досягнення поставленої мети, хоча і зажадає великих витрат часу. Що стосується використання тільки індивідуальної роботи, то судити про її ефективність без експериментальних даних важко. Проте, можна припустити, що без кваліфікованої допомоги викладача студенти не зможуть отримати всю необхідну для досягнення поставленої мети інформацію. Така система роботи з аудіовізуальними засобами, яка дозволяє студентам познайомитися з країною мови, що вивчається і її населенням, формує необхідний рівень соціокультурної, соціолінгвістичної і дискурсивної компетенції і допомагає оволодіти умінням міжкультурного спілкування.

З метою дослідження стану використання аудіовізуальних мистецтв і узагальнення існуючих суперечностей автором дослідження, кпн. Л. В. Волошиною, було проведено констатуючий експеримент, що включав паралельне анкетування викладачів і студентів Миколаївського державного університету, Луганського інституту післядипломної педагогічної освіти, Волинського державного університету імені Лесі Українки та серію експериментальних занять із студентами I-IV курсів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка [2, с. 12].

У завдання експерименту входило визначення реальної ситуації щодо використання аудіовізуальних мистецтв у системі спеціальної мовної підготовки у вищих навчальних закладах України; частоти використання, регулярності і різноманітності аудіовізуальних документів; принципів їх відбору і педагогічних стратегій використання; аудіовізуальних мистецтв.

Анкетування викладачів, проведене на першому етапі, свідчить про те, що 30% респондентів використовують дидактичні аудіовізуальні матеріали з метою економії часу підготовки до занять (вони методично

структуровані і мають високі якості звука та зображення, легко інтегруються у навчальний процес), 36,7% викладачів використовують автентичні аудіовізуальні матеріали: вони відображають сьогодення країни, мова якої вивчається, найсучаснішу лексику, дають навички сприймання “живої” мови, 33,3% педагогів використовують як дидактичні, так і автентичні аудіовізуальні матеріали.

Ми виходимо з того, що тільки *одночасне використання дидактичних матеріалів й автентичних аудіовізуальних документів* може надати високої ефективності процесу професійної мовної підготовки фахівців.

Серед причин, які гальмують використання аудіовізуальних мистецтв, є об'єктивні – відсутність технічних можливостей, складність змісту аудіо, відеодокументів, високий темп мовлення, у той час, як великі витрати часу на підготовку, незнання принципів їх відбору виступають суб'єктивним фактором, оскільки при оволодінні стратегією використання аудіовізуальних мистецтв такі витрати значно скорочуються.

Другий етап експерименту мав на меті проаналізувати ставлення студентів до ефективності застосування аудіовізуальних мистецтв і до переваг щодо використання тих чи інших аудіовізуальних документів. Так само, як і викладачі, 100% респондентів з числа студентів погодилися, що аудіовізуальні мистецтва є ефективним засобом інтенсифікації навчального процесу, 90% бажали, аби відео використовувалося щотижня, а аудіовізуальні документи були різноманітними. На користь автентичних документів (46%) свідчать такі аргументи: безпосередній контакт з живою мовою; ефект присутності у мовному середовищі. 30% відповіли, що віддають перевагу дидактичним аудіовізуальним документам тим, які доповнюють програмний матеріал, дозволяють поліпшити знання з граматики (зорове сприйняття допомагає краще запам'ятати). Певна кількість студентів (24%) розуміють корисність одночасного використання обох видів аудіовізуальних документів, це надає можливість повноцінного вивчення мови.

Отже, існує розрив між перевагами і пріоритетами студентів щодо використання аудіовізуальних мистецтв та практичним станом їх застосування у вищих навчальних закладах. Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів використання потенціалу аудіовізуальних мистецтв. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на обґрунтування концепції створення аудіовізуальних навчальних центрів спеціальної мовної підготовки, розвиток культури сприймання аудіовізуального повідомлення, вивчення дидактичних функцій аудіовізуальних мистецтв.

Будь-який аудіовізуальний документ має різні способи педагогічного використання: вербальний, екстралінгвістичний, паралінгвістичний та технічний. Це сприяє формуванню фахової компетенції студентів, що визначається загальною іншомовною і перекладацькою компетенціями

відповідно до спеціалізації у галузі туристичних відносин. Використання професійно спрямованих дидактичних і автентичних кіно-, теле-, аудіо- і відеодокументів сприяє оволодінню як знаннями з практичного курсу іноземної мови, так і фаховою лексикою.

Таким чином, неможливо ефективно навчити розмовляти іноземною мовою та адекватно її сприймати, не спостерігаючи процес мовлення у його автентичному звучанні. Прямий доступ до цього дають саме аудіовізуальні мистецтва загальнопрофесійної спрямованості: історичного, культурного, міжнародно-економічного, міжнародно-інформаційного характеру, котрі, завдяки катарсичній функції, допомагають сприймати іноземну мову як живий творчий організм.

Література:

1. Волошинова Л. В. Педагогічне застосування автентичних відеодокументів як шлях інтенсифікації навчального процесу / Л. В. Волошинова // Педагогічна майстерність. – Київ, 2000. – № 2. – С. 1–6
2. Волошинова Л. В. Сучасні аудіовізуальні технології у вивченні іноземної мови: наук. -метод. посібник / Л. В. Волошинова / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – К.: Знання України, 2007. – 152с.
3. Елухіна Н. В. Обучение аудированию в русле коммуникативно-ориентированной методики / Н. В. Елухіна // Иностранные языки в школе. – 1989. – № 2. – С. 28-36.
4. Колшанский Г. Н. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения / Г. Н. Колшанский // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 1. – С. 21-25
5. Лисовець І. П. Інтегроване навчання аудіювання і усного мовлення / І. П. Лисовець // Англійська мова і література. – 2004. – № 3. – С. 4-10
6. Халеева И. И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста. Язык – система. Язык – текст. Язык – способность / И. И. Халеева. – Мариуполь: Рената, 2005. – 128 с.

Новоселецька С. В.,

Національний університет "Острозька академія"

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МОВНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ТА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ

Статтю присвячено дослідженню позитивних та негативних впливів глобалізації на культуру та мову суспільства.

Ключові слова: глобалізація, суспільство, комунікація, телекомунікаційна індустрія, інтенсифікація спілкування, інформаційні супермагістралі, технологічний розрив.

The article is devoted to the positive and negative influences of globalization on the culture and language of the society.

Key words: global, society, communication, TVcommunicative industry, intensive speaking, information superways, digital divide.

З посиленням глобалізаційних процесів та міграції у XXI ст. особливо важливим стало питання міжкультурної взаємодії суспільства. Адже ефективність цього процесу стала запорукою успішної діяльності сучасної людини. Ця проблема стала об'єктом дослідження багатьох відомих лінгвістів, соціологів, політиків, культурологів та психологів. Багато вчених, зокрема такі як Тер-Мінасова, В. Бондалетов, Е. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, В. Д. Попов, А. М. Садовин, О. Потебня, А. В. Павловська, Л. Самовар, О. Чередніченко, Ф. Бацевич, Р. Джон, Марлен, Уіл Кімлік, Дж. Діфенбейкер, Дж. Гібон, Дж. Янг, Р. Портер, Д. Лем, Р. Робертсон зробили значний внесок у дослідження процесу глобалізації та міжкультурної взаємодії.

Мета даної статті полягає в необхідності вивчення принципів глобалізаційних процесів та їх вплив на мовну соціалізацію та міжкультурну комунікацію, що дасть змогу розкрити нові елементи, проблеми мовної та культурної інтеграції суспільства, посилити міжнародні відносини між різними державами, що виведе явище мовної та культурної інтеграції суспільства на якісно новий рівень.

Сьогодні людство перебуває у стані інтенсивного формування загальнополітичних, економічних, соціальних та культурних систем. Новою характерною рисою сучасного суспільства є глобалізація, що означає суттєве збільшення безпосереднього простору, поля виникнення, реалізації та впливу наслідків окремих акцій в різноманітних сферах людської життєдіяльності. Глобалізація, як важлива практична політика сучасності, активно впроваджується у свідомість всього людства, об'єктивно підтверджуючи тезу про те, що невелика ідея, яка охопила масу, згодом стає матеріальною силою.

Глобалізація – одне із найбільш дискусійних питань останніх десятиліть щодо розвитку сучасного світу. Сам термін почав використовуватися як науковий лише у тисяча дев'яťсот дев'яностих роках, майже витіснивши поняття "постмодернізм", яке широко використовувалося для опису складності та різноманіття сучасного світу. Так, ще в кінці вісімдесятих років минулого століття слово "глобалізація" майже не зустрічалося в науковій термінології.

Американський соціолог Р. Робертсон одним з перших звернувся до проблеми глобалізації, використавши слово "глобальність" у своїх дослідженнях. До цього часу глобалізація пов'язувалася лише із екологічними та технологічними науками. Сьогодні для опису процесів, пов'язаних із глобалізацією, часто використовуються й інші поняття – постіндустріальна епоха, вік інформаційної революції, техноглобалізм і т. ін. Всі вони відображають важливі зміни та перетворення, які несе глобалізація.

Існують різноманітні точки зору щодо змісту глобалізації. В одних дослідженнях акцентуються економічні аспекти, в інших – наголос робиться на формування єдиного інформаційного простору або ж на розвиток загальних стандартів, що стосуються, перш за все, організації виробництва, побуту, соціального життя і т. д. В зв'язку з цим використовується як метафора вираз "макдональдизація світу" (від назви сітки ресторанів швидкого харчування McDonald's), що означає стандартизацію та "конвеєрність" процесів під час організації економічного та соціального життя. Із універсальних блоків, як із кубиків "lego", складаються різноманітні види продукції, що в кінцевому своєму варіанті все-таки характеризуються значною варіативністю. Яскравим прикладом такої "макдональдизації" є меблі відомої шведської компанії "ІКЕА": із стандартних блоків можна зібрати фактично величезну кількість варіантів обмеблювання квартири, залежно від площі, смаку, потреб та можливостей господаря.

Проте, також існують і скептичні оцінки процесів глобалізації. Так, американський політолог М. Весес вважає, що глобалізація не зовсім нове явище. Насправді процеси, які отримали цю назву, пов'язані лише із закономірним ускладненням світу, яке існувало завжди. Але, на його думку, глобалізація стала такою актуальною темою лише через те, що з її допомогою намагаються довести існування нових загроз, чи, навпаки – переконують у майбутньому процвітанні людства. Схожих позицій дотримується і російський дослідник А. Уткін, який пише, що глобалізація є політично вигідною концепцією.

Розуміння глобалізації залежить від теоретичних позицій авторів. Реалісти, визнаючи наявність суттєвих змін в сучасному світі, розглядають глобалізацію як процес еволюційного розвитку світу, а не як якісний стрибок у майбутнє. Неомарксистки називають сучасні процеси кінцевою стадією розвитку капіталізму, що безумовно призведе до нестабільності

сучасного світу. Але для більшості дослідників глобалізація – це якісно новий етап розвитку політичної, економічної, соціальної та культурної структури сучасного світу, а також всієї людської цивілізації.

Так, глобалізація стала яскравою характеристикою сучасного світу. І хоча вчені ще однозначно не висловилися щодо цього явища, вона уже відіграє важливу роль у розвитку людського суспільства, а вплив її відчутний на всіх етапах існування світової громади.

В суспільних науках першими про глобалізацію почали писати економісти, які звернули увагу на факт формування фактично єдиного світового ринку. Згідно Міжнародного валютного фонду (МВФ), глобалізація як раз і є зростаючою інтеграцією ринку товарів та послуг, а також капіталу. “Глобальна економіка”, – вважає професор американського університету в Берклі М. Кастельс, – “це економіка, в якій національні економіки залежать від діяльності глобалізаційного ядра, що включає в себе фінансові ринки, міжнародну торгівлю, транснаціональне виробництво, в певній мірі науку, технологію та відповідні види праці. В цілому, можна визначити глобальну економіку як економіку, чії основні компоненти володіють інституціональною, організаційною, технологічною здатністю діяти як цілісність в реальному часі чи в певному вибраному часі в планетарному масштабі”.

Так, транснаціональні корпорації та банки є рушіями глобалізації. “Ще в тисяча вісімсот сімдесят восьмому році”, зазначає російський дослідник В. Кулагін, “американська фірма по виробництву швейних машинок “Зінгер” відкрила завод-філіал в Шотландії. Сьогодні ж корпорація “Кока-Кола” має виробничі можливості в десятках країнах всіх регіонів світу. Це називається “інтернаціоналізацією” виробництва. Але все більше місце в економіці займають корпорації глобального транснаціонального “громадянства”, капітал яких задіяний від вкладників з багатьох країн; заводи та фабрики розкидані по багатьох країнах світу та нерідко змінюють своє місцеположення відповідно до світової кон’юнктури, а менеджмент власне космополітичний. Так звані “глобальні фабрики” виробляють все більшу кількість “глобальних товарів” – від комп’ютерів до зубної пасти, національну приналежність яких не можна визначити”.

Глобалізація фінансової сфери означає різке зростання ролі та централізацію фінансових ринків шляхом інтеграції грошових потоків. Вони легко переміщуються по світу за допомогою комп’ютерних сіток. Щоденний обсяг трансакцій складає близько трильйона доларів. В зв’язку з цим, що для фінансиста глобалізація фактично означає кінець географії. Головну роль починають грати такі фінансові центри, як Лондон, Нью-Йорк, Токіо. Вони сприяють посиленню централізації в галузі фінансів. Поступово фінансові ринки нав’язують свої правила поведінки для держав, так і окремим політичним діячам.

Крім того, глобалізація очевидно і нагально сприяє розвитку позитивних демократичних процесів у світі. Відкриваючи та й взагалі усуваючи кордони, вона надає людям широкі можливості щодо вираження своєї думки та спілкування з іншими людьми, що певним чином впливає на політику. Так, інформаційний обмін в глобальній сітці Інтернет є надзвичайно цінним. В результаті, наприклад, почали формуватися різноманітні “глобальні клуби за інтересами”, які доволі часто стають достатньо впливовими, зокрема в політичній сфері. Одночасно бурхливий розвиток ринку в епоху глобалізації сприяє поширенню демократичних цінностей та інститутів.

Розвиток засобів масової інформації – також фактор розвитку глобалізації. Події, на які роблять акцент, формують суспільну думку фактично в усьому світі. Це, в свою чергу, призводить до того, що національні уряди та міжнародні організації змушені реагувати на події, що висвітлюються в ЗМІ. Це явище отримало назву “ефекту CNN”, за ім'ям телекомпанії, яка здійснює трансляцію новин двадцять чотири години на добу в багатьох країнах світу. На ці новини часто роблять посилення національні телевізійні компанії. Так, бомбардування Іраку у тисяча дев'яност дев'яносто першому році світ спостерігав саме “з картинки” CNN. Все більшого поширення набуває MTV –телеканал, орієнтований на молодь. Отож, стає очевидним той факт, що всесвітня телекомунікаційна індустрія є провідником ідей, інформації та впливає на свідомість в планетарному масштабі.

Крім того, глобалізаційний розвиток світу так чи інакше був пов'язаний із науково-технічним прогресом, який забезпечив не лише економічне та соціальне зростання, а й фактично сформував світову структуру.

Науково-технічний розвиток кінця двадцятого століття різко змінив модель світу. На зміну індустріальної ери, з її заводами, паровозами та орієнтацією на природні ресурси (газ, нафта, зерно, ліс і т. п.), прийшла друга епоха, в якій домінуючими стають, з одного боку, високі технології та пов'язані з ними інформаційні та комунікаційні галузі; з другого – біотехнології. За таких умов центральним ресурсом стають знання. Л. Туроу все це назвав “штучними інтелектуальними галузями” (анг.: *man-made brain-power industries*), а Дж. Розенау не без пафосу зазначив, що саме високі технології “спустили з повідка” процеси глобалізації.

Як результат таких змін, в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) більше п'ятдесяти відсотків ВВП створюється саме в наукоємних сферах. В зв'язку з цим у Сполучених Штатах Америки з'явився, а згодом і поширився по всьому світі, термін “нова економіка”, що означає галузі, орієнтовані на наукоємні та високотехнологічні характеристики сучасного виробництва.

У нових технологіях виділяють дві складові. Перш за все, це інформаційно-комунікаційні технології, а також біотехнології.

Інформаційно-комунікаційні технології відкривають широкі можливості для взаємодії між окремими людьми, професіональними групами, союзами, об'єднаннями шляхом інтенсифікації спілкування. За даними журналу "Economist", щорічно до мережі мобільних телефонів під'єднується близько ста мільйонів нових абонентів. Російський дослідник В. Хорос у своїх працях пише, що двадцять п'ять років тому система супутникового зв'язку одночасно приймала двісті сорок розмов через Атлантику, а сьогодні ~ сто двадцять тисяч, вартість яких зменшилася майже у десять раз.

Інтенсифікація спілкування завдяки все більшій прозорості міждержавних кордонів призводить до обмеження можливості створення та функціонування авторитарних режимів, а також диференціації світу, оскільки мережа не передбачає існування якогось одного керівного центру. Але одночасно посилюється і взаємозалежність світу. В результаті втрачають колишній зміст такі поняття як "територія" та "відстань". З одного боку, територія розширюється далеко за межі національних кордонів, відкриваючи широкі можливості швидкого зв'язку і взаємодії для людей із різних країн, з другого – звужується, охоплюючи через Інтернет окремі корпоративні чи інші групи. Виникають нові спільноти та нові форми ідентичності, які не завжди співпадають із національними чи географічними кордонами.

Інформаційні та комунікаційні технології з великою швидкістю завойовують світ. Так, згідно офіційних джерел США, з тисяча дев'яност дев'яного восьмого року кількість користувачів Інтернету подвоюється кожних сто днів. Для порівняння: радіо потрібно було тридцять вісім років, щоб охопити п'ятдесят мільйонів людей, телебаченню – тринадцять, а для глобальної мережі – всього п'ять.

Завдяки інформаційним та комунікаційним технологіям перебудовуються різноманітні сфери людської діяльності, які все більше і більше стають залежними від комп'ютерів, Інтернету, телекомунікацій: торгівля, фінансова діяльність, освіта, медицина і навіть побут.

Інформаційно-комунікаційні технології спричинили становлення сучасної глобальної господарської системи, розподіливши працю дійсно у планетарному масштабі. Завдяки цим новим технологіям вдало координується діяльність по виробництву, комплектації та реалізації різноманітних товарів, а також і послуг по всій земній кулі. За останні роки ці технології стали надзвичайно інтенсивно розвиватися та інтенсивно впроваджуватися у повсякденне життя майже кожної людини. Більше того, телекомунікаційні та інформаційні технології активно інтегруються, утворюючи та звані "інформаційні супермагістралі" (анг.: information superways).

Глобалізація доволі неоднозначний процес, що має безліч різнома-

нітних наслідків. У феномені сучасної глобалізації поряд із позитивними моментами спостерігаються і негативні. Генеральний секретар ООН Кофі Анан звернув увагу на те, що переваги глобалізації очевидні: швидке економічне зростання, високий рівень життя, нові можливості спілкування та активної взаємодії різноманітних структур, але уже зараз почалася негативна реакція, оскільки ці переваги розподіляються у світі нерівномірно.

Два параметри – нерівномірність глобалізації та її некерованість – викликають велике хвилювання та занепокоєння. Перший в значній мірі пов'язаний з об'єктивними процесами, що відбуваються у світі, та з новим етапом світового економічного, політичного та соціокультурного розвитку. Другий параметр визначається суб'єктивними факторами. Від того, наскільки людство може контролювати глобалізаційні процеси сьогодні, залежить майбутнє його розвитку завтра.

Глобалізація виявляє себе в усіх країнах та регіонах по-різному. В одних країнах глобалізація охоплює економічну сферу, в інших швидкими темпами відбувається – впровадження нових технологій. Так, у Південній Африці спочатку значного поширення набули система банкоматів та сотові телефонні мережі. Але в той же час рівень життя африканського населення залишався дуже низьким. Більшість корінних жителів не користувалися не лише сучасними засобами зв'язку, а й звичайними телефонами.

В зв'язку з географічною нерівномірністю процесів глобалізації шведський дослідник О. Андерсон запропонував ідею "воріт глобалізації". Зміст її полягає в тому, що різні регіони та міста готові й намагаються стати активними акторами на арені глобалізаційних процесів. Так, канадійський Ванкувер є багатофункціональним центром Північноамериканського регіону, що з'єднує три континенти, а Гонконг – регіональний стратегічний вузол транснаціональних промислових компаній.

Багато країн, через ті чи інші причини, опиняються на периферії глобалізаційних процесів. Більше того, в результаті надшвидких темпів сучасної глобалізації, обумовлених, перш за все, технологічними можливостями, розрив між країнами та окремими регіонами, що опинилися в авангарді сучасної глобалізації, та рештою з кожним роком стає все більшим та більшим. Відбувається розшарування населення земної кулі на тих, хто користується перевагами глобалізації, і тих, кому вони просто недоступні. Як результат, спостерігається формування нового типу поляризації в сучасному світі. З одного боку, утворюються інтелектуальні сили, розвиваються нові "інтелектуальні галузі", до яких притягується увесь фінансовий капітал. З другого – утворюються криміналізовані регіони з порівняно низьким рівнем освіти та життя, які опиняються поза процесами сучасної комунікації та глобалізації, а отже і прогресу.

З територіальної точки зору, ці різні "світи" доволі тісно переплітаються. В загальносвітовому масштабі формується розвинута "Північ" та "Пів-

день”, що розвивається. Проте всередині відносно розвинутої “Півночі” формуються свої “елітні” плями у вигляді окремих мегаполісів, полісів і навіть міських кварталів. Але одночасно виникають і острови аутсайдерів, що формуються переважно із іммігрантів, які шукають роботу. В свою чергу, розвинуті країни намагаються захистити себе, створюючи бар’єри на шляху руху населення з країн “третього світу”. В зв’язку з цим французький дослідник О. Дольфюс зазначає, що глобалізація – це не лише відкриття кордонів, але і закриття заради того, щоб вся “біднота світу” не переселилася у країни, які вважають себе більш багатими чи привілейованими.

Також непривабливою є картина розриву в рівні життя між розвинутими країнами та бідними державами. Слід зазначити, що особливо в останні роки, в зв’язку з розвитком та впровадженням нових технологій, що призвело до так званого технологічного розриву (англ.: digital divide).

Не випадково на Всесвітньому економічному форумі, що відбувся в Давосі у січні дві тисячного року, Б. Клінтон, який був в той час президентом США, звернув увагу на те, що країни, які користуються перевагами Інтернету, успішно увійдуть у двадцять перше століття. Але ті держави, які проігнорують це досягнення, на жаль, не зможуть успішно розвиватися. В останні роки проблема технологічного розриву привертає все більшу увагу як окремих країн, так і організацій. На глобальному рівні цією проблемою займається ООН.

Американський економіст М. Кастельс зазначає, що нерівномірність глобалізації за різними параметрами призвело до “глобальної асиметрії” сучасного світу.

Свої труднощі виникають і у тих, хто є актором глобалізаційних процесів. Високі темпи діяльності, величезні обсяги інформації, підвищення “ціни помилки” (помилка, наприклад, оператора, авіадиспетчера може коштувати сотні людських життів) призводить до психологічних перевантажень, депресій, збільшення кількості психічних захворювань.

Друга група проблем пов’язана із керованістю процесами глобалізації. Внаслідок прозорості кордонів в сучасних умовах, державним структурам все важче і важче контролювати політичні, економічні, соціальні, культурні та комунікаційні процеси.

Сучасні засоби інформації та зв’язку дозволяють не лише злочинним групам, а й владним структурам доволі легко втручатися в приватне життя громадян шляхом відстеження їхнього пересування, платежів через мобільні телефони, пластикові картки, електронну пошту та інші засоби зв’язку.

Таким чином, глобальні проблеми (боротьба з тероризмом та голодом, з хворобами, екологічні та багато ін.) закликають до необхідності спільних зусиль щодо їхнього позитивного вирішення. Так, глобалізація виявляється і в координації діяльності, і у пошуку різноманітних рішень важливих проблем людства, а також в їх реалізації. Все це дало підставу

Генеральному секретарю ООН Кофі Анану у своєму виступі на самміті в квітні дві тисячного року в Нью-Йорку стверджувати, що у тисяча дев'ятсот сорок п'ятому році засновники Організації Об'єднаних Націй створили відкриту систему міжнародного світу. Вона "спрацювала та зробила можливим появу глобалізації. В результаті цього ми зараз живемо у глобальному світі. Головне завдання, що стоїть сьогодні перед світовими лідерами – правильно відреагувати на ці процеси".

Для українців глобалізація є дещо новим поняттям, і люди реагують на нього по-різному. Серед студентів Національного університету "Острозька академія" було проведене невелике соціологічне опитування, щодо їхнього власного відношення до глобалізації.

Так, серед опитаних 65,5% респондентів впевнено стверджують, що головним завданням України є не залишитися осторонь світових процесів, а глобалізація, в свою чергу, створює необхідні умови для позитивного розвитку суспільства. 32% опитаної молоді зазначають, що сучасні процеси розвитку суспільства є незворотними і немає ніякої можливості ухилитися від них. 2% студентів вважають, що процеси глобалізації є в певній мірі негативними, оскільки призводять до універсалізації та стандартизації суспільства, і 0,5% опитаних ще не визначилися зі своєю відповіддю.

Слід зазначити, що респонденти – представники молоді, а отже, перспективної частини суспільства. Це свідчить про те, що вони чітко усвідомлюють ситуацію, яка відбувається. Дійсно, глобалізація – це реальність сучасного світового розвитку, до якої потрібно звикати. Незворотність процесів глобалізації можна порівняти із роллю автомобіля у сьогоднішньому суспільстві. Так, звісно, відмовитися від нього можна, адже у автомобіля є дуже багато недоліків: різке зростання смертності, зокрема серед молоді, а, отже, й збільшення горя, але в той же час людство зробило крок вперед у фарватері незворотного розвитку.

А чи отримує перевагу від явища глобалізації окремо взята людина, чи задовольняє її той факт, що їй необхідно існувати поміж інших культур та вміти розуміти нову мову? На жаль, явище глобалізації у цьому сенсі має негативний відтінок. Впродовж останнього століття з мовної картини світу зникло чимало мов, а країни, в яких ці мови використовувались, започаткували новий західний стандарт. Наприклад, у багатьох африканських країнах зникає якась певна мова, а наслідком цього процесу є впровадження англійської мови на континенті, яку слід розглядати не як мову насадження чи терору, а мову, використання якої диктує сучасне життя з усіма його проявами глобалізації. Водночас культури багатьох народів, що здавалося б повинні зберігатися самою людиною, теж витісняються іншими західними культурами. Зокрема, в Азії, Латинській Америці, Африці вплив цих культур надзвичайно помітний. Телебачення, радіо, торгівля і економіка – це все, що спонукає людину звернути

увагу на новий вид культур або нові субкультури. Якщо людині необхідно жити в суспільстві, де ця культура є домінуючою, єдиним варіантом співіснування в новому середовищі є інтеграція.

Отже, можна неодноразово переконатися, що світ активно глобалізується та інтегрується: це простежується в абсолютно в усьому, а сама ж глобалізація – об'єктивне явище, яке не залежить від нашої волі чи нашого бажання. Процес розвитку світових відносин не стоїть на місці, потяг прогресу уже рушив з місця, і зупинити його просто неможливо. Єдине, що необхідно зробити – це обговорити шляхи напрямку цього процесу, знайти оптимальний ритм та режим адаптації, що допоможе уникнути універсалізації та стандартизації і призведе до позитивних умов розвитку суспільства у сучасному світі, що і обумовлює подальше вивчення даної тематики.

Література:

1. Антипов Г. А., Донских О. А., Марковина И. Ю. Текст как явление культуры. – М., 1998.
2. Белянин В. П. Введение в психолингвистику. – М.: ЧеРо, 2001.
3. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика. – М, 2000.
4. Вессерман А. Л. Глобализация – это разнообразие. // Наука и промышленность России. – 2002, №10.
5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. Н. Основы межкультурной коммуникации, – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
6. Демин Л. М. Взаимодействие культур и проблема взаимных культурных влияний. – М.: Изд-во РУДН, 1999.
7. Калкин В. Б. Введение в теорию коммуникации, – М., 2001.
8. Кессиди Ф. Е. Глобализация и культурная идентичность. // Вопросы философии, 2003, № 1 (256).
9. Кузьменко В. На порозі надцивілізації: системний аналіз актуальних проблем сучасності. – Л., 1998.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие, – М.: Академия, 2001.
11. Павловская А. В. Национальный характер в условиях глобализации: перспективы изучения. // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004, №1.
12. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація – К., 1992.
13. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура. – М: ЛОГОС, 2002.
14. Logan R. (1991) Immigration during Canadian Social Trends. – 1980. – 217 p.
15. www.russ.ru
16. www.left.ru
17. www.global.ru
18. www.unesco.net
19. www.lingual.org.ca
20. www.informationssociety.com
21. www.meta-ukraine.com

Озимінська С. О.,

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АРГУМЕНТАЦІЇ У МЕДІА-ДИСКУРСІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ТЕЛЕКОМПАНІЙ АЛЬ-ДЖАЗІРА ТА СІ-ЕН-ЕН

Стаття присвячена дослідженню аргументативних стратегій та тактик, якими послуговуються телекомпанії Аль-Джазіра та Сі-Ен-Ен у висвітленні подій на Близькому Сході.

Ключові слова: аргументація, аргументативна стратегія, аргументативна тактика, медіа-дискурс.

The article deals with the study of argumentative strategies and tactics employed by two news networks – Aljazeera and CNN for covering the news in the Middle East.

Key words: argumentation, argumentative strategy, argumentative tactics, media discourse.

Поняття аргументації не є до кінця висвітленим у лінгвістичній теорії, що зумовлено насамперед її міждисциплінарним характером. Оскільки аргументація є об'єктом вивчення логіки, філософії, риторики, а також створеної на її основі неориторики, вирізняють різні підходи до її трактування.

Своїми витокami проблема дослідження аргументації сягає античної риторики, яка виникла як мистецтво переконання співрозмовника у правильності своєї думки. Однак риторика, як сучасна теорія тексту і комунікації, стосується не лише переконливого виступу, а й будь-якого висловлювання в його "інструментальній" функції [3, с. 11].

У ХХ столітті відбулось відродження інтересу до риторики, що стало результатом появи неориторики, яка переосмислює античну філософську традицію з погляду важливості її діалектичного, тобто контекстуально-прагматичного і "гуманітарного" складника [3, с. 11].

Сучасні дослідники, що здійснюють вивчення аргументації у межах неориторичної теорії (Х. Перельман, Л. Ольбрехт-Титека та ін.), у більшості випадків намагаються адаптувати традиційні давно відомі прийоми красномовства до сучасних реалій суспільно-політичного життя з метою аналізу сучасних текстів, зокрема дискурсу масової комунікації.

У даній розвідці ми виходимо із визначення дискурсу, як складного соціолінгвістичного феномена сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурним, політичним, прагматично-ситуативним, психологічним та

іншими (констатуючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має “видиму” – лінгвістичну (зв’язний текст чи його тематично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та “невидиму” – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, що необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу “будується” його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем, тощо) [5].

Медіа-дискурс виступає одним із видів власне дискурсу, основними комунікативно-прагматичними властивостями якого є інтерактивність і цілеспрямованість. Методом досягнення прагматичних цілей медіа дискурсу є аргументація, у процесі якої відбувається максимально можливе зближення авторської моделі об’єктивного світу із моделлю реципієнта.

Актуальність даної розвідки зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд медіа-дискурсу в аргументативному, лінгвокогнітивному та комунікативно-прагматичному аспектах та недостатній кількості праць, присвячених порівняльному аналізу різних аспектів аргументації в англomовному медіа-дискурсі, зокрема представленому телекомпаніями Аль-Джазіра та Сі-Ен-Ен.

Матеріалом аналізу слугують інформаційні повідомлення телекомпаній Аль-Джазіра та Сі-Ен-Ен, обмежені хронологічними рамками листопада 2009р. – січня 2010р.

Дискурс масової комунікації виробив особливі знаки актуальності – форми подання інформації, які сигналізують читачеві про її надійність. До них відносять презентацію факту через свідчення очевидців, соціологічні факти, висновки експертів, цитування, тощо [2, с. 36]. Тобто, аргументація постає як добір потрібних фактів із аргументативних полів мовців і маніпуляції цими фактами за допомогою аргументативних кроків-ходів [3, с. 14].

Комунікативно-риторичні якості мовлення були в центрі уваги ще античних риторів. Зокрема Арістотель пояснював спосіб аргументування через поняття етосу, логосу і патосу – різних модусів риторичного впливу. Етос – зумовлене поведінкою мовця ставлення до нього з боку аудиторії. Розрізняють первинний етос – скупність рис промовця, які впливають на авторитетність його заяв, та демонстраційний етос – аргументативні стратегії риторика, спрямовані на завоювання довіри до своєї особи і поглядів. Логос – модус переконування через апеляцію до розуму, основними компонентами якого є базовані на фактичних свідченнях та раціональних оцінках подій міркування автора. Під патосом Арістотель розумів використання емоційних чи мотиваційних елементів у аргументації. Повідомлення у патетичному модусі покликане пробудити ту емоційну реакцію, яка допомагає закріпити бажаний для мовця аргу-

мент; без такої апеляції до уяви та емоцій може залишитись прагматично нереалізований навіть найбільш логічно досконалий текст [3, с. 35].

Взявши за основу ці три модули аргументації, ми дослідили тактики, якими послуговуються телекомпанії Аль-Джазіра та Сі-Ен-Ен, зосередивши свою увагу на інформаційних повідомленнях, що стосуються подій на Близькому Сході. Отже, *об'єктом* даної розвідки є аргументативні стратегії та тактики, експліковані у медіа-дискурсі, тоді як способи реалізації цих тактик становлять *предмет дослідження*.

Когнітивно-прагматична парадигма дослідження лінгвістичних явищ, яка займає чільне місце у сучасному мовознавстві, передбачає розгляд мови не лише як засобу передачі інформації, але і як механізму впливу на реципієнта та формування у нього певного ставлення до повідомлення. Для аналізу аргументативних стратегій та тактик, ми використали елементи критичного дискурс-аналізу, який зорієнтований на соціальні проблеми і передбачає зв'язок між текстом та соціальними умовами, ідеологіями, а також застосували елементи компонентного, концептуального та контекстуального аналізу.

У результаті проведеного нами дослідження було виявлено, що засоби мас-медіа активно використовують *стратегію апеляції до авторитету особи (етос)*, щоб надати переконливості і валідності інформаційному повідомленню. Однією з тактик у межах стратегії апеляції до авторитету особи є *тактика маніпуляції інформацією*. Вона полягає в тому, що повідомлення, яке прозвучало з авторитетного джерела, трактується по різному, виходячи із ідеологічної парадигми того чи іншого телеканалу. Різна ідеологічна забарвленість повідомлень, яка простежується при аналізі матеріалів двох інформаційно-аналітичних телекомпаній, викликає, насамперед, бажання сприяти виробленню у реципієнта такої моделі світу, яка б засадничо співвідносилась з політикою телекомпаній.

Так, говорячи про намір Палестинської автономії звернутись до Ради Безпеки ООН з проханням визнати її як незалежну державу, телеканал Сі-Ен-Ен подає цю подію, як одностороннє рішення палестинської влади, "цитуючи" при цьому слова радника голови Палестинської національної адміністрації: *"Palestinians are turning to the United Nations as frustration mounts over the lack of progress towards a Middle East peace. Chief Palestinian negotiator says they will ask the UN Security Council to endorse a unilateral declaration of independence". (CNN, 16. 11. 09)* Лексема "unilateral", завдяки актуалізації архісеми "decision or action taken by only one of the groups, organizations, or countries that are involved in a particular situation" та периферійної семи "without the agreement of others", сприяє формуванню негативного ставлення до дій влади з боку реципієнтів.

Аль-Джазіра, в свою чергу, робить акцент на тому, що таке рішення палестинської влади не є одностороннім, а, натомість, таким, що зна-

йшло підтримку більшості арабських країн, і для підтвердження цього дає розгорнуту цитату радника: *“The Palestinian government in the West Bank is planning to ask the United Nations Security Council to endorse an independent state, with peace talks staled yet again over the issue of settlement building by Israel...”* “This is not a Palestinian unilateral declaration. This is a Palestinian decision backed now with Arab foreign ministers meeting last Thursday that we should seek to go to the Security Council to have the Security Council recognize the Palestinian state on the 67 border with East Jerusalem as its capital”. Лексема “backed”, завдяки актуалізації архісеми “supported, advocated”, сприяє підсиленню позитивної оцінки дій палестинської влади, що є прямою протилежним повідомленню, яке прозвучало на телеканалі Сі-Ен-Ен.

В рамках даної стратегії використовується також *тактика виправдання/засудження дій*, яка здійснюється не прямо, а опосередковано, тобто через авторитетне джерело, на яке, власне, і посиляється та чи інша телекомпанія. Говорячи про чергову сутичку, в результаті якої загинуло троє палестинців, Сі-Ен-Ен виправдовує дії військових, позиціонуючи вбивство як відплату за смерть ізраїльтянина: *“The first incident happened in the West Bank city of Nablus, where the Israeli military killed three Palestinians it said were responsible for the death of an Israeli civilian in the West Bank this week”*. (CNN, 26. 12. 2009) Покладаючи провину за вбивство на військових, Сі-Ен-Ен водночас зміщує акцент з головної події, обґрунтовуючи правомірність таких дій.

Аль-Джазіра, натомість, засуджує дії ізраїльських військових, заявляючи про те, що вбиті палестинці були цивільними, які всього лише збирали металобрухт на кордоні: *“An Israeli military spokeswoman confirmed that soldiers shot and killed three Palestinians suspected of trying to infiltrate from Gaza, which is governed by Hamas. However, a Hamas security source said the three were apparently civilians collecting scrap metal in an industrial zone near the Israeli border”*. (Aljazeera, 26. 12. 2009) Негативна оцінка експлікується через використання синонімічних лексем “shot” та “killed”, які, завдяки актуалізації архісеми “to fire a bullet hit, injure and kill a person” та периферійної семи “to make innocent people die”, підсилюють ілюкативну силу висловлювання.

Вищенаведений приклад може слугувати водночас і демонстрацією *тактики використання активного / пасивного стану*, як способу покладання провини на одну із сторін конфлікту. Коли у повідомленні мова йде про подію, яка мала негативний наслідок, використання активного стану підсилює провину тої чи іншої сторони, а пасивного – пом’якшує висловлювання.

Для ілюстрації цього твердження наведемо наступний приклад: *“Several people were killed and more than 300 were arrested in anti-government protests”*

in Tehran Sunday, Iran's Deputy Police Chief Ahmad Reza Radan said on state television station IRINN. The toll was the result of clashes that broke out between demonstrators and security forces as large crowds gathered for Ashura, a major religious observance". (CNN, 26. 12. 2009).

З даного повідомлення цілком зрозуміло, що саме поліція арештувала протестантів і несе відповідальність за вбивство іранців, однак пасивний стан і мова про те, що сутичка розгорілася між демонстрантами і офіцерами спецслужби *"between demonstrators and security forces"*, а не навпаки, сприяє створенню позитивного образу офіцерів, які виступили "захисниками правопорядку" і негативного образу "демонстрантів-порушників".

Аль-Джазіра, на противагу Сі-Ен-Ен, говорить про те, що саме поліція була ініціатором сутички: *"Iranian police have clashed with thousands of opposition supporters in Tehran during a Shia religious ceremony, witnesses in the Iranian capital said. Sources told Al Jazeera that nearly 3,000 people had gathered on Saturday in northern Tehran, where Mohammad Khatami, the former president, was expected to deliver a speech. The event was later cancelled as police fired tear gas and used batons to disperse the crowd"*. (Aljazeera, 26. 12. 2009) Позиціонування іранської поліції як активної сторони відбувається шляхом використання лексем *clash* – "to come into conflict", *fire tear gas* – "irritate the eyes and cause blinding tears" та *use baton* – "apply a thick heavy stick as a weapon" в активному стані.

Стратегія апеляції до розуму (логос) може реалізуватися з допомогою ряду тактик, однією з яких є *тактика концептуального відображення дійсності*. Вона полягає в тому, що аргументація відбувається шляхом використання лексем, які входять в номінативне поле того чи іншого концепта. Під концептом ми розуміємо дискретне ментальне утворення, базову одиницю мисленнєвого коду людини, що має відносно впорядковану внутрішню структуру і є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості і суспільства [4, с. 34].

З'ясовуючи причини вбивства майором Маліком Хасаном 13 осіб на тейхаській військовій базі Форт-Худ, Сі-Ен-Ен пояснює аномальну поведінку з допомогою концепта "хвороба", на що вказують лексеми *"treatment"*, *"trauma"*, *"stressful"*, *"to pick up symptoms"*: *"It is an open secret that most of the military brass and many of the soldiers are openly complaining that they are not getting adequate treatment. People are repeatedly being deployed, they are going on many more tours than anticipated, and the more you are exposed to trauma, the more stressful the situation, the more prone you are to pick up symptoms"*. (CNN, 07. 11. 09)

Натомість Аль-Джазіра аргументує вчинок Маліка Хасана тим, що він був здійснений під впливом страху брати участь у військовій кампанії в Афганістані та Іраку: *"At Port Hood the deeper impact of the horror of war are thought to be particularly acute. It's the largest US army base in*

the country and units here have seen some of the fiercest fighting in Iraq and Afghanistan. Some believe suspected gunman Nidal Hasan became petrified of deploying after counselling soldiers here and his previous job at Walter Reed medical centre". (Aljazeera, 07. 11. 09). Це виявляється насамперед у вживанні лексем "the horror of war", "acute", the fiercest fighting", які входять в номінативне поле концепта "війна".

Ще однією тактикою, спрямованою на апеляцію до розуму, є *тактика використання аналогій*, яка спрямована на посилення/послаблення ілюкутивної сили висловлювання. Продовжуючи розслідування у справі майора Маліка Хасана, було виявлено його переписку з Імамом аль Анваром, який мав відношення до Аль-Каїди: *"US military officials say that intelligence agencies intercepted communications of Nidal Hasan to a Yemeni cleric Anwar al-Awlaki and shared them with other US government agencies. Al-Awlaki is mentioned in the 9/11 commission report as having developed a close relationship with two 9/11 hijackers... This is the guy well known in terrorist circles and very supportive of terrorism in the past. A blog believed to be written by Al-Awlaki praises Nidal Hasan as a hero "a man of conscience who could not bear living the contradiction being a Muslim and serving in an army that is fighting against his own people". (CNN, 10. 11. 09)* Лексема "intercept", завдяки актуалізації архісеми "to stop, deflect, or seize on the way from one place to another" та периферійної семи "prevent something illegal from arriving or proceeding", створює враження незаконності цієї переписки, а проведення аналогії між майором Маліком Хасаном та імамом Аль-Анваром – людиною, яка мала відношення до Аль-Каїди, підсилює негативну забарвленість повідомлення.

Аль-Джазіра натомість наголошує на тому, що листування Маліка Хасана з Імамом аль Анваром було лише частиною професійного обов'язку, яку той виконував працюючи психіатром на військовій базі Форт-Худ: *"Intelligence agencies were investigating major Nidal Hasan in December of last year. They reviewed what's believed to be email communication between Hasan and a Muslim cleric in Yemen who is known for his anti-American teachings. Anwar al-Awlaki served as an imam outside the Washington DC where Hasan worshiped. In a blog posting on his website on Monday Awlaki wrote "Nidal Hasan is a Hero. He is a man of conscience who could not bear living the contradiction being a Muslim and serving in an army that is fighting against his own people". Federal officials said they ended the investigation after concluding that Hasan's communications were related to research he needed to do as a psychiatrist at the Walter Reed Medical Centre" (Aljazeera, 10. 11. 09).* Називаючи переписку між Маліком Хасаном та імамом Аль-Анваром *"what's believed to be email communication"*, Аль-Джазіра стверджує, що було б хибним називати це листуванням, тим самим пом'якшуючи ілюкутивну силу висловлювання.

Стратегія апеляції до емоцій (*патос*) реалізується з допомогою тактики формування ставлення до повідомлення шляхом апеляції до позитивних або негативних емоцій.

Сі-Ен-Ен, говорячи про сутичку офіцерів спецслужби з палестинцями, формує негативне ставлення реципієнта до останніх, вказуючи на їхню жорстокість, про що свідчать лексеми *clashed, wounded, dead, violence*: "Palestinians clashed with Egyptian security forces along the Gaza border Wednesday over the delay of an expected aid convoy, leaving dozens of Palestinians wounded and one Egyptian soldier dead". У даному інформаційному повідомленні Сі-Ен-Ен наголошує на тому, що саме палестинці відповідальні за сутичку, про що свідчить наступна цитата: "*The Hamas-organized rally began peacefully but degenerated into violence with hundreds of Palestinians throwing rocks across the border wall*". (CNN, 06. 01. 2010)

Аль-Джазіра висвітлює цю подію по-іншому: "*At least one Egyptian border guard has been killed and 35 Palestinians wounded along the Gaza border during fierce clashes with Egyptian security forces. A border protest on Wednesday turned violent over frustration that the aid convoy, Viva Palestina, had been delayed*". (Aljazeera, 06. 01. 2010). Апелюючи до жорстокості, ця телекомпанія, на відміну від Сі-Ен-Ен, не покладає відповідальності за сутичку на палестинців, а лише констатує її факт.

Однією із дієвих тактик емоційного впливу на реципієнта є також тактика *перебільшення*, яка, як правило, спрямована на формування негативної оцінки. Як приклад, можемо навести заголовок двох статей: "*Israeli troops kill 6 Palestinians*" (CNN, 26. 12. 2009) та "*Israeli troops kill Palestinians*" (Aljazeera, 26. 12. 2009). Аль-Джазіра свідомо не уточнює кількість загиблих, апелюючи до співчуття і створюючи образ Ізраїлю-агресора і Палестини-жертви.

Намагаючись викликати почуття емпатії, і бути більш переконливою, Аль-Джазіра вдається до застосування тактики *наближення до адресата*, яка реалізується шляхом використання одиниць розмовного стилю, емотивної лексики. Говорячи про виселення палестинців з їхнього житла, окупацію території ізраїльтянами, Аль-Джазіра апелює до співчуття, разом з тим зображаючи ізраїльтян агресорами: "*It's becoming a familiar scene in East Jerusalem: Jewish settler taking over a Palestinian home and dumping the furniture in the garden. A Palestinian family built this home several years ago but they were never allowed to move in*". Використовуючи протиставлення, Аль-Джазіра акцентує увагу на відмінності становища ізраїльтян та палестинців на окупованій території: "*The Israeli authorities said it had been built illegally; illegal for Palestinians maybe, but clearly a different law applies to Jews since settlers are now inside*". (Aljazeera, 03. 11. 09)

Сі-Ен-Ен висвітлює цю подію по-іншому, вказуючи на цілковиту правомірність зайняття ізраїльтянами помешкань, які донедавна були

власністю палестинців: *"Settlers and Palestinians face off over property claims. Jewish settlers move in to a building in an Arab neighbourhood of east Jerusalem. They say this is their land and Israeli judge gave them the key to this part of the property"*. (CNN, 03. 11. 09) Як бачимо, Сі-Ен-Ен уникає використання емотивно-забарвленої лексики і лише констатує той факт, що ізраїльтяни діяли відповідно до закону.

У результаті проведеного нами дослідження, ми виявили, що дискурс мас-медіа аргументативний за своєю природою і спрямований на досягнення прагматичних цілей, однією з яких є зближення моделі світу, яку вибудовує та чи інша телекомпанія, із моделлю реципієнта. Відмінність ідеологічних парадигм телеканалів зумовлює різне висвітлення інформаційного повідомлення, що лінгвістично виявляється у застосуванні протилежних за своєю суттю аргументативних тактик. Аналіз вибірки, поданий у даній розвідці, не є вичерпним і дає можливість подальшого дослідження у цьому напрямку.

Література:

1. Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты: монографія. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
2. Павлюк Л. Знак. Символ. Міф у масовій комунікації. – Львів, ПАІС, 2006. – 120 с.
3. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. – Львів, ПАІС, 2007. – 168 с.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
5. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу): Автореф. дис... д-ра філол. наук. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К, 2003. – 32 с.
6. Richardson J. Analysing Newspapers: An Approach From Critical Discourse Analysis. – Gordonsville: Palgrave Macmillan, 2006. – 280 p.

Осовська І. М.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СТРАТЕГІЇ І ПРЕФЕРЕНТНІ ТАКТИКИ ПАРЕНТАЛЬНОГО НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена дослідженню стратегій парентального німецькомовного дискурсу та преферентних тактик комунікантів, кожна з яких у процесі розвитку дискурсу виконує певні дискурсивні функції і має відповідні мовні маркери лексико-семантичного та граматико-семантичного рівнів.

Ключові слова: парентальний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

The article is dedicated to the investigation of the strategies of German parental discourse and communicants' preferential tactics, each of which has definite functions in the process of discourse development and possesses corresponding language markers of lexico-semantic and grammar-semantic levels.

Key words: parental discourse, communicative strategy, communicative tactics.

Представляючи собою складне багатовимірне утворення, мовленнєва діяльність допускає множину аспектів дослідження. Однак, розгляд спілкування із врахуванням всіх характеристик культурно-історичного, соціально-ситуативного та комунікативного планів стає можливим при дискурсивному підході, оформленому в самостійну лінгвістичну дисципліну. В руслі сучасних антропоцентричних досліджень інтерес до мовної особистості як стрижневого об'єкта лінгвістичних досліджень неминуче переносить акценти з мовної системи на продукти комунікативної діяльності – дискурси [3]. Типи дискурсу визначаються комунікативно-прагматичними зразками мовленнєвої діяльності, що протікає в певній соціальній сфері та характеризуються набором взаємообумовлених змінних складових – норм, конвенцій, ситуативних контекстів та рівня їх формальності, соціальних стосунків та ступеню знайомства учасників [4].

Сімейний дискурс як невід'ємний елемент соціального життя, найбільш специфічно презентує ментальність та визначається як комунікація споріднених сімейними зв'язками осіб, якій притаманні: іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію комунікації, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація, ускладненість конфліктними комунікативними ситуаціями, широкий вибір комунікативних тактик для втілення конкретних стратегій спілкування [1; 2]. Одним із типів сімейного дискурсу є парентальний дискурс (ПД), що

презентує всю множину різновидів спілкування між батьками та дітьми (нащадками), обумовленого соціальними функціями партнерів та лише частково регламентованого по змісту і по формі. Результати аналізу парентального дискурсу сучасної німецькомовної сім'ї свідчать про те, що з огляду на визначеність мети, наявність цінностей, стратегій, конфігурації відносин, які перебувають у постійному русі і перетинаються через розмноження, прив'язаність, спільні інтереси та владу, він є цілковито новим дискурсивним утворенням.

Метою даного дослідження є вивчення характеристик мовленнєвих стратегій і преферентних тактик в парентальному німецькомовному дискурсі.

Діяльність спілкування, будучи породженою потребою як джерелом активності, повністю не керується нею. Визначальним моментом тут є ціль – мета, відповідно до якої мовцем розробляється стратегічний план, що включає вибір необхідних для її досягнення засобів. В парентальному дискурсі ми маємо справу з кількома координуючими цілями – вихованням нащадка, соціалізацією нового члена суспільства, (усвідомленим/несвідомим) передаванням йому соціальних цінностей та норм поведінки, знань, вмінь та навичок, як у вербальній так і у невербальній формах, тобто формування світогляду дитини. Досягнення мети спілкування реалізується за допомогою певних стратегій – творчої поетапної реалізації комунікативного плану побудови власної мовленнєвої поведінки для досягнення глобальної мовної або немовної мети в мовленнєвій події. Стратегії ПД складаються із комунікативних інтенцій адресантів-батьків, що конкретизують основні цілі соціалізації, та адресантів-дітей, що позначають основні цілі самореалізації молодшої особистості. Аналізований матеріал дав можливість виокремити наступні комунікативні стратегії батьків: 1) пояснення, орієнтоване на інформування, передачу знань про світ; 2) організацію, що полягає в спільних діях учасників комунікації та створенні сприятливих умов та доброзичливої атмосфери для спілкування; 3) оцінку, що забезпечується правом старшого покоління оцінювати досягнення нащадків; 4) сприяння, що полягає в підтримці та корегуванні нащадка та відрізняється від оцінки (яка спрямована на встановлення об'єктивного стану справ) спрямованістю на створення оптимальних умов формування особистості; 5) контроль, що являє собою складну інтенцію, спрямовану на отримання об'єктивної інформації про засвоєння знань, сформованість вмінь та навичок, прийнятті системи цінностей нащадком.

Для втілення конкретних стратегій використовують комплекс тактичних прийомів, які спрямовані на позитивну реалізацію визначеної в кожній мовленнєвій ситуації стратегії спілкування. Аналіз фактичного матеріалу (діалогів з німецькомовних художніх DVD-фільмів) дає підстави стверджувати про наявність преферентних тактик для обох типів

адресатів – батьків та нащадків. Слід зазначити, що зумовлений вищим комунікативним та соціальним статусом тактичний "арсенал" батьків значно багатший. Преферентними тактиками німецькомовних адресатів-батьків є повчання (*Ihr solltet eine Interpretation schreiben, und du lieferst mir Wortsalat / Und hör endlich auf, immer andern die Schuld zu geben*), схвалення (*Gut gemacht! Das ist mein Sohn!*) та засудження (*Du hast alles versaut. Wie kann man nur so blöd sein!*), контроль (*Hast du getrunken? Du bist gerade erst aus der Psychiatrie ...und willst betrunken zur Schule?!*), повтори (*Ich war immer für euch da. Ich hab euch alleine satt gekriegt, ich hab alleine auf euch aufgepasst, hab nachts euer Geschreier getragen*) та перебивання (*Wieso das denn?! / Warte mal!*), що пояснюється ширшим спектром конвенційно закріплених комунікативних прав, які дозволяють впливати на мовленнєву поведінку нащадків експліцитно – у вигляді регулювання і імпліцитно – у вигляді маніпуляцій. Частотними, хоча й ситуативно-залежними, є тактики спілкування на рівних (*Was ist mit dieser Charlotte? Seid ihr zusammen? Ich meine, richtig. Schläfst du mit ihr? Ich will wissen, was mit dir los ist / Können wir uns bitte ganz normal wie erwachsene Menschen unterhalten*), поступок (*Das mache ich nur für dich, damit du...*) та зміни топіку (переважно в конфронтативних мовленнєвих ситуаціях – *Ich hab keine Lust mehr, mit dir rumzustreiten. Sprechen wir jetzt von den Ferien!*); переконування (*Du hättest heute in der Schule sein müssen. Die wollen dir noch 'ne Chance geben*), попередження (*Ich warne dich! Verschwinde! Ich geb' dir 24 Stunden. Dann will ich dich hier nicht mehr sehen!*), акцентуації важливості власної ролі в житті співрозмовника (*Ich hab dich zur Welt gebracht! Ich hab dir alles beigebracht! Ich hab dich zu dem gemacht, was du bist!; Wenn dir dein Leben so egal ist, bitte. Aber denk' auch an uns!*), пояснення (*Thema verfehlt / Ich bin nämlich dein Vater und ich möchte nicht, dass meine Tochter mit einem Psychopathen um die Hauser zieht*), апелювання до загальноновизнаності певних правил (*Alle wissen, dass...*), виправдовування особи, що виступає аргументом нащадків (*Es ist sein gutes Recht, dich nicht in sein Haus zu lassen! Ich hatte dich auch nicht rein gelassen*), заборони бажаної дії (*Ich verbiete dir diese Reise!*), ігнорування (*Jetzt ist nicht die richtige Zeit dafür / Lass mich in Ruhe mit ...*), змалювання умовних перспектив (*Wenn du mit diesen Spinnereien nicht aufhörst, sehe ich schwarz für deine Versetzung*), риторичний виклик співчуття (*Ich frag mich, warum du dich mit so was beschäftigst?!*), змалювання небажаних перспектив (*Die Ärzte sagen, die Viren werden gegen die Medikamente resistent, wenn du noch einmal die Therapie unterbrichst*).

Преферентними тактиками німецькомовних адресатів-нащадків є демонстрація здібностей (*Guck, ich hab ein gutes Zeugnis gekriegt / Gratuliere mir, ich ... / Sie werden noch von mir hören*), перепитування (*Weißt du, was ich wirklich Scheiße finde?!*), апелювання до аргументів батьків (*Du*

hast selber gesagt, dass...), пристосовування (Ich mach alles, wie du willst), замовчування, натякання (Ihr habt keine Chance. Ihr könnt nicht in mich reingucken. Ihr könnt euch niemals sicher sein), спростування (Das ist nicht wahr! Ich wollte bloß ...), звинувачення у відсутності уваги (Du hast genug Zeit, hier in der Sonne rumzuliegen! Und für deine Fingernägel, für deine Frisur und für deine Partys. Nur für deine Tochter hast du keine Zeit! Weil du immer nur an dich denkst!), психологічний тиск та провокації (Du und Papa... Ihr verteidigt mich nicht), зустрічне звинувачення (Ach ja?! Und was ist mit dir? Wenn du Opa nicht immer wie 'n Schwerverbrecher behandelt hättest, nur weil er im Krieg war, dann würde ich jetzt nicht in der Scheiße sitzen), ображання співрозмовника (Ja und?! Wo ist Ihr Problem damit?/ Ihr, blöde, ...), удавана театралізація (Wieso das denn?! Darf mich jetzt jeder ungestraft beleidigen und beschimpfen?! Muss ich mir alles gefallen lassen?! Nur weil ich in der Klapse war?).

Залежно від механізму взаємодії інтенцій комунікантів виділяємо два типи ПД:

– кооперативний, що характеризується узгодженістю (або нейтральністю) інтенцій комунікантів та спрямованістю на реалізацію спільної мети; слід зазначити, що сюди ми відносимо і комунікацію, що відбувається в інтересах хоча б одного з комунікантів та не викликає спротиву з боку іншого. На основі цього кооперативний тип представлений двома підтипами: консенсусний (наявні сигнали співпраці з боку обох комунікантів), координуючий, що розвивається в інтересах одного з комунікантів (як правило того, що наділений ширшими комунікативними повноваженнями – адресанта-батька). В свою чергу координуючий підтип представлений двома видами: маніпулятивним, мета якого – домогтися змінити поведінку чи дії адресата, та інформативним, мета якого – отримати інформацію.

– конфронтативний, що характеризується розбіжністю вихідних інтенцій комунікантів та спрямований на вербалізацію конфлікту інтересів або цінностей.

Кооперативний консенсусний підтип ПД представляє собою реалізацію “ідеальної мовленнєвої ситуації”, де учасники, прагматисти, яких щодо предмету обговорення можуть протиставлятися або узгоджуватися, рівноправні у демонстрації та підтвердженні своїх думок. Структурно даний підтип ПД представлений послідовністю мовленнєвих дій: постановка проблеми – обговорення проблеми – вирішення проблеми. Комуніканти демонструють дружні, родинні стосунки. Характерними для кооперативного ПД є акти констатації, що реалізується констативами (*Du willst viel erreichen / Das ist nur 'n Missverständnis / Das kommt häufig vor... in dem Alter / Alles in Ordnung, mein Schatz*); питальними структурами з дискурсивною функцією фіксації проблеми (*Wie war die*

Party? Waren nette Leute da? Wer war das? Was würdest du noch alles tun, um berühmt zu werden? Hast du denn irgendeine Idee, wie du das Problem mit ihr lösen kannst?); експліцитні або імпліцитні асертиви з іллокуцією переконування (*Wenn du heute nicht extrem bist, hast du keinen Erfolg / Du weißt selbst, es ist blöd, den Vorschlag abzulehnen*); епістеми (*Ich bin sicher / ich meine / ich denke / ich bezweifle nicht / ich finde es logisch / ich finde es okay*); модальні дієслова з епістемічним значенням припущення (*können, müssen, sollen*); комісиви у формі висловлювань з футуральною перспективою (*Ich werde dir helfen / Alles wird wieder gut / Du sollst dir keine Sorgen machen*); директивів – інструкцій та порад (*Geh zum Arzt, er hilft dir / Komm, ich bring dich wieder ins Bett*).

Кооперативний координуючий підтип ПД характеризується зацікавленістю в результаті однією із сторін, яка й виступає ініціатором розмови та контролює процес її перебігу. З точки зору комунікативних цілей даний тип ПД реалізується двома підтипами: маніпулятивним та інформативним. У **маніпулятивному** підтипі головним комунікативним наміром є спонукання, яке реалізується через прямі та непрямі директиви (*Na los, red mit mir, Junge! Na komm, mein Junge*); лексичні предикати бажання *will, würde gerne, hätte gerne* (*Ich will dich verstehen*) та/або модальні слова та вирази у кон'юнктиві, які номінують деонтичну модальність *müssen, haben+zu+Inf.* (*Ich muss dir sagen / Ich hab dir was mitzuteilen*); питальні структури з іллокутивною силою спонукання (*Soll ich noch lange auf deine Antwort warten? Kannst du mir endlich mal die Antwort geben?*) В **інформативному** підтипі домінують акти інформування, маркерами яких є питальні структури (*Du willst also berühmt werden? Ist es das? Was soll das? Warum? Du hast Schwierigkeiten mit deiner Deutschlehrerin? Ihr habt doch sicher einen Vertrauenslehrer?!*) Адресант використовує широкий арсенал питальних дій у формі загальних, спеціальних питань, непрямих структур які позначають інформаційний дефіцит (*Sag mir / Ich wollte bloß wissen / Du hast mir (immer) noch nicht gesagt*).

Конфронтативний тип ПД характеризується конфліктом інтересів або цінностей комунікативних партнерів, які вступають в діалог з різними настановами та інтенціями. Особливість парентального дискурсу полягає в необов'язковості дотримання принципу кооперації. Комунікативна мета конфронтативного типу ПД – висловлення незадоволення наявним станом справ – визначає структуру ПД та вибір і організацію мовних засобів: констативів-повідомлень про тему конфлікту (*Oli, dir droht wegen Verstoß gegen das Waffengesetz eine Arreststrafe. Aber das ist noch nicht das Schlimmste. Schlimm ist die Sache vor allem wegen diesem Text, den du geschrieben hast / Ich hab aber keine Lust, wie ein enthirnter Klon zu funktionieren*). Протиставлення в суміжних репліках реалізує прагматичну настанову на контраргументацію і актуалізується, насамперед, в

граматичній категорії заперечення (*Ich geh da nicht rein / Ich mach das nicht*). Протиставлення проявляється і через смислові відносини на основі аксіологічних опозицій (*Na, klar, alle sind Scheiße. Klar, Schuld sind immer die Schüler. Die sind faul, gewalttätig und geisteskrank / Und wenn ich nicht genau das schreibe, was schon zehn tausend Idioten vor mir geschrieben haben, dann krieg ich null Punkte!*). Питальні структури, на відміну від кооперативного типу, де вони спрямовані на дефініцію теми, в конфронтативному типі мають на меті висловити нерозуміння позиції (аргументів) адресата (*Ja und?! Wo ist Ihr Problem damit? / Fragst du mich das im Ernst?!*), зневагу до аргументів співрозмовника (*Wie kann man nur so blöd sein?, Wie meinst du das?*), емоційний протест проти дій опонента (*Ihr könnt hier doch nicht einfach alles durchwühlen?*). Конфронтативний тип ПД може містити емотиви (*Das ist Erpressung! Unternehmt doch was, verdammt noch mal!*), декларативи з іллокутивною силою осуду, звинувачення (*Wenn ich sitzen bleibe, dann wegen ihnen*), директиви з іллокуціями заборони (*Schrei mich nicht an! / Ich verbiete dir...*), застереження (*Ich warne dich, mach das nicht*).

Таким чином, дослідивши стратегії парентального німецькомовного дискурсу, можна стверджувати, що існують преферентні тактики, кожна з яких у процесі розвитку дискурсу виконує певні дискурсивні функції і має відповідні мовні маркери лексико-семантичного та граматико-семантичного рівнів. Перспективним для подальшого дослідження вважаємо проведення подібного аналізу для матримоніального дискурсу та дискурсу сублінгів.

Література:

1. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика. – М.: КомКнига, 2005. – 320 с.
2. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї. – Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
3. Ємельянова О. В. До питання про типологічні особливості діалогічного дискурсу закоханих // Вісн. СумДУ: сер. "Філологія". – 2005. – № 5(77). – С. 114-119.
4. Сухих С. А., Зеленская В. В. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса. – Краснодар: Изд-во Кубан ун-та, 1998. – 96 с.

Павлюх Н. М.,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич

ЧИТАННЯ І ПЕРЕКЛАД ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Статтю присвячено проблемі інтерпретації текстів, а головню читанню та перекладу. Проаналізовано погляди відомого німецького філософа Г. -Г. Гадамера, який глибоко і всебічно досліджував ці поняття; схарактеризовано висловлювання Г. -Г. Гадамера, присвячені розумінню суті згаданих процесів. Акцентовано також на особливостях гадамерівського тлумачення російської класичної прози як перекладознавчого об'єкта.

Ключові слова: читання, переклад, інтерпретація, герменевтичний процес, Г. -Г. Гадамер.

The article deals with the interpretation problem of texts, namely the processes of reading and translation. The views of the famous German philosopher, who covered these concepts are analyzed. The author of the work has described Gadamer's remarks that focus on understanding of these processes. Gadamer's usage of the Russian classical literature in his works is highlighted in the article.

Keywords: reading, translation, interpretation, hermeneutic process, H. -G. Gadamer.

У сучасній філологічній науці проблема читача і читання є не лише однією з основних у літературних теоріях другої половини ХХ століття, а й свідченням динамічного й різноаспектного розвитку теоретичного мислення [докл. про це див. 3, с. 7]. Її висвітлювали у своїх працях такі вчені як М. Гайдаггер, Г. -Г. Гадамер, П. Рікер, Р. Барт, Р. Інгарден, представники Констанської школи Г. Р. Яусс, В. Ізер, російські та українські науковці, зокрема М. Бахтін, О. Потебня, О. Білецький, М. Зубрицька. Серед такого переліку виділяється особливо Г. -Г. Гадамер, котрий не тільки "розкриває" та інтерпретує процес читання, а й поєднує його з перекладом, у той час, як Ф. Гундольф, С. Георге, А. Шлегель, Ф. Шлегель, Л. Тік "зробили свій внесок у вигляді поетично вдосконаленого перекладу" [1, с. 149]. До проблеми перекладу зверталися також Ф. Шляєрмахер ("Про різні методи перекладу", 1813), В. Бен'ямін ("Завдання перекладача", 1923) та особливо вона актуалізувалася в наукових працях представників герменевтично орієнтованої перекладознавчої школи Дж. Стайнера, З. Вавжиняка. Наша розвідка присвячена деяким теоретичним аспектам згаданої проблеми, порушеним у статті Г. -Г. Гадамера "Читання як перекладання" ("Lesen ist wie Übersetzen"), у якій мислитель головню торкається тих проблем, що постають при читанні та перекладі, розглядає їх з погляду герменевтики. Ця стаття ще не була окремих предметом дослідницької уваги, і в цьому полягає новизна нашої теоретичної студії. Зауважимо, що в численних до-

слідженнях Г. -Г. Гадамера висвітлено різні герменевтичні проблеми, до яких належить інтерпретація текстів, принцип розуміння, теорія герменевтичного досвіду, герменевтичне коло.

Метою дослідження є висвітлення герменевтичної концепції Г. -Г. Гадамера щодо інтерпретації тексту, а також спроба аналізу його статті “Читання як перекладання”. Для реалізації мети у розвідці ставляться такі завдання, як: 1) аналіз герменевтичної концепції Г. -Г. Гадамера щодо процесів читання та перекладу та 2) висвітлення основних ідей статті Г. -Г. Гадамера “Читання та переклад”.

Предметом дослідження є герменевтичні процеси читання та перекладу у концепції Г. -Г. Гадамера, а об’єктом та одночасно матеріалом дослідження послужила стаття Г. -Г. Гадамера “Читання та перекладання”. Теоретичне значення роботи визначається тим, що основні положення дослідження сприятимуть подальшій розробці проблем інтерпретації тексту, впровадженню в літературознавство концептуальних положень відомого німецького філософа.

Нагадаємо, що “герменевтика – це теорія інтерпретації тексту і наука про розуміння змісту” [5, с. 100]. Походження слова “інтерпретувати” досліджував відомий перекладач А. Савенець, який звернув увагу на те, що воно містить в собі два значення: “пояснювати висловлювання, вибудовувати його сенс для себе чи для іншого, рухатися в напрямку його зрозуміння” та “перекладати висловлювання іншою мовою, робити його зрозумілим для носія іншої мови, ніж та, якою воно було початково виражене” [4, с. 253]. Тобто переклад сам по собі вже є герменевтичним актом. “Jedenfalls ist es ein hermeneutisches Gebot, nicht so sehr über Grade der Übersetzbarkeit, wie über Grade der Unübersetzbarkeit nachzudenken. Es gilt, noch über das Rechenschaft zu geben, was verlorengeht, wo übersetzt wird, und vielleicht auch, was dabei gewonnen wird. Selbst bei dem hoffnungslos scheinenden Verlustgeschäft des Übersetzens gibt es nicht nur ein Mehr oder Weniger an Verlust, es gibt auch mitunter so etwas wie Gewinn, mindestens einen Interpretationsgewinn, einen Zuwachs an Deutlichkeit und mitunter auch an Eindeutigkeit, wo dies ein Gewinn ist” [7, с. 278]. “У будь-якому випадку, герменевтичний підхід до тексту полягає в тому, щоб замислитися не так на ступені перекладності тексту, як на ступені неперекладності. У перекладі потрібно з’ясувати, якими були втрати, а також які маємо здобутки. У серії неминучих, здавалось би, втрат вирізняємо не лише самі втрати – більші чи менші вагомі, а й здобутки, принаймні інтерпретаційного характеру, завдяки чому посилюється чіткість висловлення, рівно ж його однозначність, що також може розглядатись як здобуток” – переклад мій, Н. П].

Отже, Г. -Г. Гадамер акцентує на тому, що окремі місця в тексті бувають неперекладні і завдання перекладача, передовсім, полягає в тому,

щоб зрозуміти зміст сказаного і засобами своєї мови передати його, іншими словами – проінтерпретувати. Тобто перекладач повинен прочитати текст, зрозуміти, перекласти і зробити зрозумілим для інших. Переклади мають бути легкими для сприймання і розуміння, до того ж чіткими і передавати суть змісту. На думку Г.-Г. Гадамера, однією з помилок перекладу є те, що перекладач намагається відтворити текст буквально: "Da ist einmal der schreibende Autor, der, statt des treffenden Wortes sich zu bedienen, in leere Konvention abgeglitten war, und dann droht das gleiche noch einmal beim Übersetzer, der das Konventionelle und Leere für wirklich Gesagtes hält. So wird die Nachricht des Textes, die immer schon in der Vorlage ungenau ist, in der Übersetzung vollends ungenau, und zwar gerade, weil man genau sein will und jedes Wort wiedergeben möchte, auch die leeren Worte" [7, с. 279]; "Спочатку автор тексту замість того, щоб використати потрібне слово, вдається до загальних порожніх фраз, а потім ще раз виникає така небезпека, коли перекладач сприймає загальне і порожнє як таке, що начебто вагоме. Отже, повідомлення, що міститься в тексті та в основі своїй хибне, у перекладі стає ще більш спотвореним, і саме тому, що перекладач прагне бути точним і відтворити кожне слово, переклад стає порожнім повідомленням" – (переклад мій, Н. П). Розмірковуючи далі, мислитель доходить висновку, що автор має уникати порожніх фраз, інакше він не зможе переконати читача. "Усю силу переконання автор повинен шукати в застиглих письмових знаках" [1, с. 146]. Оскільки автор не знає, яких саме думок читач не розуміє, він не може дати йому (читачеві) пояснень. Говорячи словами Поля Пікера, французького філософа, доля твору виходить "за межі завершеного об'єкту його автора" [8, с. 105]. Зазначимо, що концепції інтерпретації літературного тексту П. Пікера суголосні з концепціями Г.-Г. Гадамера, позаяк вони побудовані на гайдеггерівській онтології Dasein.

Характеризуючи особу перекладача й водночас читача-інтерпретатора, Г.-Г. Гадамер покликається на цитати Фрідріха Шлегеля, німецького філософа та письменника кінця XVIII початку XIX століття: "Um jemanden zu verstehen, muß man erstlich klüger sein als er, dann ebenso klug und dann ebenso dumm. Es ist nicht genug, daß man den eigentlichen Sinn eines konfusen Werkes besser versteht, als der Autor es verstanden hat. Man muß auch die Konfusion selbst bis auf die Prinzipien kennen, charakterisieren und konstruieren können" [7, с. 280]; Для того, щоб когось зрозуміти, треба, по-перше, бути розумнішим за нього, по-друге, настільки ж розумним як і недотепним. Замало зрозуміти безпосередній зміст заплутаного твору краще, ніж його розумів сам автор. Треба також знати основну причину цієї заплутаності, вміти характеризувати й реконструювати її" – (переклад мій, Н. П).

Г.-Г. Гадамер формулює основний принцип герменевтики: "Lesen und Übersetzen haben einen Abstand zu überwinden. Jeder Abstand, und nicht

nur der Zeitenabstand, bedeutet für das Verstehen, wie ich gezeigt habe, viel, Verlust und Gewinn“ [7, с. 280]; “Читання і переклад повинні подолати відстань, що існує між ними. Будь-яка відстань, і не тільки у часі, як я вже зазначав, багато важить для розуміння – і втрати, і здобутки” – (переклад мій, Н. П). На читача, як і на перекладача, впливає, виходячи з міркувань мислителя, ще й людський фактор, тобто спілкування з людьми, з їхнім розумінням тексту. Науковці виокремлюють ще й внутрішній фактор. Про це свого часу писав відомий дрогобицький теоретик літератури, славіст і компаративіст Марк Гольберг: “... у самому тексті закладені можливості для різноманітних інтерпретацій. Інакше кажучи, кожний текст має свій *інтерпретаційний потенціал*, який визначає здатність його включатися в нові історико-культурні контексти, долати час та простір, ставати близьким і зрозумілим багатьом поколінням сприймаючих” [2, с. 11].

Аналізуючи всі ці аспекти та враховуючи авторський стиль, перекладач повинен створити “переклад”, який легко читається. “Eine lesbare Übersetzung ist, wenn sie auch noch einigermaßen ‘zuverlässig’ ist, schon viel, ja beinahe alles, was man sich als Autor oder als Übersetzer wünschen kann (oder als Leser)” [7, с. 282]; “Переклад, що легко читається, до того ж ще й, певною мірою, ‘достовірний’ – це вже багато, якщо майже не все, чого можна побажати собі як авторові чи як перекладачеві або читачеві” – (переклад мій, Н. П). Світова практика “високого мистецтва” знає такі переклади (Г.-Г. Гадамер наводить приклади класичних літератур – грецької та латинської), коли новий перекладач не може дорівнятися до вже існуючого перекладу. Важливим моментом є ще й те, що кожен літературний жанр має свої особливості. Наприклад, сюжети романів російських класиків при перекладі, на думку мислителя, не потребують якогось специфічного добору слів для оповіді. “Die Kunst des großen Erzählens ist ein eigenes Wunder, das selbst in Übersetzungen fast ungeschmäler ist” [7, с. 283]; “Мистецтво великої оповіді – це диво, яке в перекладах залишається майже неспотвореним” – (переклад мій, Н. П). Відомо, що Г.-Г. Гадамер дуже багато читав. У студентські роки, навчаючись у Марбурзькому університеті, він відвідував різні вечори, на яких читали твори грецької та світової літератури. Саме читання допомогло Г.-Г. Гадамеру сформуваати світогляд. Це згодом дало можливість науковцеві зробити блискуче узагальнення, що літературу зробило “літературою якраз поширення культури читання” [1, с. 150]. “So muß man heute fast sagen, ‘Literatur’ verlangt nach Übersetzung – eben weil sie Sache der Lesekultur ist. Tatsächlich ist das Geheimnis des Lesens wie eine große Brücke zwischen den Sprachen. Auf ganz verschiedenen Niveaus scheint es die gleiche hermeneutische Leistung, zu lesen und zu Übersetzen” [7, с. 282]; “Отже, сьогодні можна сказати, ‘література’ вимагає перекладу якраз тому, що переклад – це аспект культури читання. Справді, таємниця читання полягає в тому, що вибудовується великий міст між мовами. На

зовсім різних рівнях переклад і читання видаються аналогічним герменевтичним процесом", – (переклад мій, Н. П). Продовжуючи свої роздуми, вчений доходить висновку, що обидва ці процеси є вже інтерпретацією (Auslegung), так як вони змінюють, трансформують зміст прочитаного тексту і створюють нову текстову цілість із звуків та слів.

Гольберг М. Я. зазначає: "Процес інтерпретації має двоєдину основу: осягнення смислу твору і можливостей інтерпретатора. Відомий афоризм: "Твір пропонує, читач вибирає". Якоюсь мірою це відбиває особливості інтерпретаційного процесу. Та все ж справа виглядає значно складніше. Читач не просто вибирає, а й намагається співвіднести твір із своїм власним світобаченням, привласнити твір собі, зробити частиною свого світу" [2, с. 10]. Це ж стосується й особи перекладача, але перекладач, на відміну від читача, залишає переклад як свідчення своєї роботи, як "міст між двома мовами" [1, с. 152].

Отже, переклад безпосередньо є герменевтичною проблемою і процесом інтерпретації, як і читання. Перекладач, у процесі перетворення чужомовного тексту, мусить урахувати всі чинники впливу на процес написання. Основне ж завдання полягає в тому, щоб зрозуміти (осягнути) твір і донести зрозуміле до інших.

Література:

1. Гадамер Г. Г. Читання і переклад // Герменевтика і поетика. – Київ: Юніверс, 2001. – С. 145-152.
2. Гольберг М. Я. Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема // *Studia hermeneutica*. Герменевтика тексту: між істиною і методом. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 9-18.
3. Зубрицька М. *Homo legens*: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 351 с.
4. Савенець А. Герменевтика в перекладознавстві: від онтології значення до значення онтології // *Studia hermeneutica*. Герменевтика тексту: між істиною і методом. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 253-264.
5. Цурганова Е. А. Герменевтика // *Западное литературоведение XX века: Энциклопедия*. – Москва: Intrada, 2004. – С. 100-102.
6. Цурганова Е. А. Інтерпретація // *Западное литературоведение XX века: Энциклопедия*. – Москва: Intrada, 2004. – С. 163-164.
7. Benjamin W. *The Task of Translator* // Benjamin W. *Illuminations*. Ed. and with an introduction by H. Arendt. – New York, 1973. – P 40-93.
8. Gadamer H-G. *Lesen ist wie Übersetzen* // Gadamer H.-G. *Ästhetik und Poetik. Gesammelte Werke*. – Band VIII. – Tübingen, 1993. – S. 279-285.
9. Rikoeur. *Egzystencja i hermeneutika. Rozprawy o metodzie*. – Warszawa, 1985. – S. 105-106.
10. Steiner G. *After Babel. Aspects of languages and translation*. – Oxford – New York, 1992. – 368 p.

Палінська О. М.,

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ "Львівська політехніка"

ЗМІШУВАННЯ МОВНИХ КОДІВ В ІДІОЛЕКТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті проаналізовано причини і механізми змішування мовних кодів в ідіолекті Ольги Кобилянської: українського, німецького та польського.

Ключові слова: змішування кодів, перемикання кодів, ідіолект.

The author of the article analyses code-mixing reasons and mechanisms of Ukrainian, Polish and German languages in Olha Kobylyanska's idiolect.

Key words: code-mixing, code-switching, idiolect.

Дослідження змішування мовних кодів – цікава і перспективна галузь досліджень із теорії мовних контактів. Серед фундаментальних праць із цього приводу варто назвати дослідження Пітера Майскена [2], де він подає детальну типологію ситуацій змішування мовних кодів. У лінгвістичних дослідженнях існує поширена практика використовувати терміни “змішування кодів” і “перемикання кодів” як взаємозамінні, а також є низка досліджень, де термін “змішування кодів” використовується для опису і перемикання кодів, і масових запозичень.

Тоді як термін “перемикання кодів” підкреслює перехід білінгва від однієї граматичної системи до іншої, термін “змішування кодів” передбачає наявність гібридних форм, що пов'язані з обома граматиками. Іншими словами, змішування кодів підкреслює формальні аспекти мовних структур або лінгвістичної компетенції, тоді як перемикання кодів підкреслює мовну активність (*linguistic performance*).

На відміну від перемикання мовних кодів, змішування відбуваються невмотивовано, “випадково”, вони не мають мети, а навпаки, нерідко утруднюють спілкування, заплутують смисл сказаного. У кожному разі змішування – це відхилення від норми певної мови. Вважаємо, що цілком виправданим є використання стосовно такого роду мовних помилок терміна девіація у його розумінні, запропонованому Ф. С. Бацевичем, оскільки у виникненні цього явища задіяні як порушення у сфері мовних форм, так і порушення, пов'язані з прагматичними (комунікативними) невдачами [4, с. 17]. Причини і, відповідно, типи мовленнєвих девіацій визначаються, як правило, з урахуванням їх рівневої приналежності (фонетичні, граматичні, лексичні тощо), але слід мати на увазі, що процеси ці відбуваються не лінійно, а з урахуванням специфіки процесів породження мовлення. У 70-х рр. минулого століття переважали рівневі моделі породження мовлення, зокрема, С. Д. Кацнельсон зазначав: “від

активізованих елементів свідомості до окремих подій і станів, від подій і станів до пропозицій і мисленнєвих структур складнішого порядку, від глибинних семантико-синтаксичних структур до поверхневих речень, оснащених лексемами і граматичними формами, і від останніх до... фонологічних структур – таким є в загальних рисах шлях, який здійснюють елементи свідомості в процесі породження мовлення” [5, с. 127]. В останні роки переважають інтегративні моделі породження мовлення, що враховують еквіфінальність виформування мовлення (див., зокр., [4, с. 34 і далі]), згідно з якими процес вербалізації здійснюється не як чітка зміна етапів, а з порушенням порядку слідування стадій у різних типах мовлення. Це можна чітко простежити на матеріалі девіацій, причиною виникнення яких є змішування мовних кодів.

На вибір конкретного слова чи певної граматичної конструкції із внутрішнього ідіолекту мовця впливає значна кількість чинників – власне семантичні, фонетичні, словотвірні, цитатні, стилістичні, стильові та ін. Якщо ж у розпорядженні мовця є відповідний матеріал декількох мов, то завдання вибору відповідних одиниць ще більше ускладнюється. У процесі породження мовлення мовець може використовувати синтаксичні конструкції однієї мови, заповнюючи їх лексичним матеріалом іншої. На етапі вербалізації переважають власне лінгвальні чинники, однак у кожному конкретному випадку спостерігається переважання або структурно-синтаксичних, або власне лексико-семантичних чинників [4, с. 78], тому можна говорити про особливості побудови поверхневої синтаксичної та поверхневої лексико-семантичної структур висловлювання, маючи на увазі тісний зв'язок цих структур і певну умовність їх членування.

У процесі побудови висловлювання полілінгвом добір мовних засобів різного рівня є, по суті, вибором у межах синонімних засобів (охоплюючи міжмовну синонімію). Це комунікативно зумовлений вибір, тобто процедура, результатом котрої є нормативне заповнення лексичними елементами, що мають ролеві структури, які не збігаються [3, с. 221]. Відповідно до того, наскільки вдалим є вибір мовного засобу, створюються нормативні або ж девіантні (у межах певного мовного коду) висловлювання. Ми здійснюємо аналіз змішування українсько-німецького й українсько-польського мовних кодів з урахуванням девіацій як на рівні вербалізації, так і на структурно-синтаксичному рівні.

Українська / німецька

Дослідники, що вивчали проблему побутування німецької мови на Україні, загалом досить детально опрацювали фонетичну, морфологічну та синтаксичну інтерференцію, якої зазнала німецька мова під впливом української та інших сусідніх мов, що побутували в краю. Натомість лексико-семантична інтерференція, що ґрунтується на ототожненні різномовних референтів, залишається найменш вивченою. Зокрема, мож-

на відзначити, що у німецькій мові, якою послуговувалася Ольга Кобилянська (т. зв. *Buchenlandisch*), є ряд лексем, засвоєних з української та румунської мов. Це, зокрема, назви місцевих реалій (*Pisanki*), страв (*Mamaliga*, *Pirogi*), предметів побуту (*Korize*, *Kolibe*). У деяких словах відзначається зміна семантичної системи, зумовлена впливом автохтонних мов: “*sich stopfen*” вживається у значенні “тіснитися” (замість власне німецького “*sich engen*”) – для порівняння, нім. *stopfen* має значення “набивати (люльку), начиняти”, тоді як у власне німецькому відповіднику активується значення *eng* – “вузький, тісний”. Також у листуванні засвідчено калькування фразеологізмів (*sich zu eine Arbeit nehmen* – “братися до роботи”). У німецьких текстах засвідчена наявність буковинських вигуків: *No!* (вагання, сумнів); *Au wa!* (байдужість).

Загалом слід відзначити, що інтерферентний вплив автохтонних мов на німецьку мав здебільшого спорадичний характер. Німецьку мову письменниця засвоювала більшою мірою через читання художньої літератури, ніж через усне спілкування, тому і формування співвідношень між мовами відбувалось за типом академічного білінгвізму.

Натомість українська мова зазнавала значного впливу більш престижної німецької мови. За спостереженням О. Огуя, німецька мова лежала в основі майже 15% буковинських діалектизмів початку ХХ ст. [9, с. 31]. Щоправда, Ольга Кобилянська в основному вдається до перемикання кодів, а не до змішування, і у її мовленні, особливо в художніх текстах, питома вага лексичної інтерференції відчутно менша, ніж загалом у західноукраїнській, зокрема буковинській мові того часу (на це звертали увагу ще її сучасники, зокрема Леся Українка). Зустрічаються лише окремі лексеми: урльоп “відпустка” (нім. *Urlaub*), гратулювати “вітати” (нім. *gratulieren*), пуцувати “чистити” (нім. *putzen*) та ін. Ці та ряд інших лексем засвоювалися як через польську мову, так і безпосередньо з німецької.

Значно більше у текстах Ольги Кобилянської представлена синтаксична інтерференція німецької мови. Передусім це виявляється у виборі порядку слів у реченні.

Вивчення порядку слів у реченні є важливим, зокрема, у дослідженнях синтаксису зв’язного мовлення, синтаксису тексту, тому що порядок слів у реченні, яке є елементом зв’язного тексту, відображає не лише логіко-граматичний зв’язок між членами речення, але підпорядковується також вимогам мовлення. Взаємне розташування підмета і присудка, з одного боку, і другорядних членів речення – з другого, визначається граматиною, ритмом і мелодикою, комунікативним членуванням речення, зв’язками всередині надфразових єдностей. Для літературної мови важливими також є індивідуальні особливості авторського стилю.

Якщо декількома мовами різних структур (із закріпленим і вільним порядком слів у реченні) користується білінгв, то у його мовленні спо-

стерігатиметься як розмивання чіткого порядку слів у мові, де цей порядок є, так і нав'язування його мові, де він відсутній.

Розглянемо детальніше, як впливає наявність фіксованого порядку слів у німецькій мові на українське мовлення Ольги Кобилянської.

На відміну від української, у німецькій мові місце присудка у головному реченні чітко обмежене. Змінювана частина присудка може стояти залежно від типу речення або на першому, або на другому місці, а незмінювана (відокремлюваний префікс, другий дієприкметник, інфінітив, предикатив) – на останньому. При прямому порядку слів підмет стоїть перед присудком, при зворотному – після, причому другорядні члени речення знаходяться на першому місці.

Ольга Кобилянська часто використовує у своїх текстах конструкції, що відповідають німецьким реченням зі зворотним порядком слів:

Вам, дорога пані, хочу я із зближенням Нового року, хоть се, може, і по-старосвітськи, пожелати всього добра і кріпкого здоров'я та потіхи і слави з Ваших діточок [7, с. 382].

Бачимо, що додаток, розташований на першому місці в реченні, вимагає, за німецьким зразком, зворотного порядку слів – присудок, а потім підмет. Письменниця часто використовує такий порядок слів, насамперед у ранніх творах, писаних по-німецьки і згодом перекладених нею на українську мову – "Людина", "Царівна" та ін.:

З наймолодших літ мала вона завсіди свій розум! [6, с. 67].

В останній хвилині пізнаєш ти ще, що батько – голова родини[...] [6, с. 69].

Щось у дві неділі після сеї розмови вернув радник сильно підпитий додому [6, с. 66].

Цією ж моделлю речень рясніють листи письменниці, стиль яких тяжіє до розмовного. Часто у листах зустрічаються і власне німецькі вставки, до прикладу:

Manchmal rührt mich das ungemein und manchmal bin ich so müde an der Seele, daß es nur eine Lust ist, auf seine schönen Briefe zu antworten [Іноді це дуже мене зворушує, а іноді я така втомлена душею, що аби тільки дати відповідь на його гарні листи (нім.)] [8; с. 238].

У листах паралельно використовуються обидві конструкції – і українська, і німецька, для порівняння:

Ваш лист одержала я [8, с. 225].

Вашу розвідку я прочитала [8, с. 234].

Слід відзначити, що у текстах Ольги Кобилянської пізнішого часу зворотний порядок слів за німецьким зразком майже не використовується.

Однією з особливостей німецької мови є те, що присудок завжди виражений дієслівною формою; навіть в іменному присудку повинна бути іменна зв'язка, натомість як в українській мові зв'язка в теперішньому часі звичайно відсутня. О. Кобилянська використовує подекуди

дієслово-зв'язку і в українських реченнях, особливо часто – в листах.

Я тепер є цілком простий робітник [...] [8, с. 228].

Нині є перший вечір, відколи я з гір вернула[...] [8, с. 227].

Головною ініціаторкою його єсть пані Матковська; вона ніби числиться до старої партії, єсть, однак, дуже і дуже толерантна жінка [7, с. 266]

Для порівняння – німецькі речення з того ж листа:

Das ist meine Morgenseele [Це моя поранкова душа (нім.)] [8, с. 228].

Die Morgenseele ist ein Neutrum [Поранкова душа – середнього роду (нім.)] [8, с. 228]

Окрім побудови окремих речень за певними німецькими синтаксичними моделями, слід відзначити також тенденцію до нагромадження синтаксичних конструкцій, схильність до побудови складних речень з кількома (нерідко – чотирма-п'ятьма) підрядними, що характерно для німецької мови, але зазвичай не властиво українській:

Я мала різні плани на літо, але через слабкість мамину я не могла сього місяця з своїми працями упоратися, що мала їх до Німеччини відсилати, – та й з тим і не можу собі нічо на літо заробити, аби де в гори виїхати [8, с. 241].

Загалом можемо стверджувати, що для ідіолекту Ольги Кобилянської більш властиве перемикання українсько-німецького мовного коду, аніж їх змішування. Хоча саме змішування цих мовних кодів було поширеним явищем, про що свідчать, зокрема, записи у щоденнику брата письменниці Володимира. Чергуючи у своєму щоденнику українські й німецькі записи, він нерідко змішує ці мови, причому, на відміну від перемикання кодів, відбувається це невмотивовано. Зокрема, нерідко зустрічаються такі записи:

Ogonowski führt [Огоновський їде (нім.)] до Джурова [11, 30 (18) березня].

Früh lernte ich [зранку я вчився (нім.)] знов, чистив один ряд деревовъ... [11, 16 (4) квітня].

Змішувань такого типу у текстах Ольги Кобилянської не виявлено, хоча не виключена їх наявність в усному мовленні.

Українська / польська

Дослідженню інтерференції української та польської мов на Буковині присвячено ряд праць, зокрема словник та окремі публікації Л. Ткач. За спостереженням Д. Огуя, понад 55% буковинських діалектизмів, що побутували у період на межі століть, становили саме запозичення з польської (або засвоєні за посередництвом польської) [9, с. 31]. Також українська мова цього періоду засвоїла ряд польських фразеологізмів, прямо запозичуючи або калькуючи їх [1]. Ми обмежимося у роботі лише виявленням загальних тенденцій використання полонізмів різного рівня Ольгою Кобилянською.

У листах авторці довгий час не вдається уникати змішування даних кодів. Особливо яскраво це можна спостерігати у тих комунікативних ситуаціях, де перемикання на польський мовний код було особливо небажаним. Це, зокрема, ділове листування відносно друку її перших літературних праць українською мовою. У листі до Василя Лукича від 10 жовтня 1892 р., де Ольга виправдовується за недосконалість української мови наявністю німецького і румунського мовного оточення і де старанно намагається уникати германізмів, знаходимо велику кількість полонізмів. Слід відзначити той факт, що у даному листі немає жодного лексичного полонізму – очевидно, авторка свідомо уникала їх, але натомість синтаксис листа перервантаний польськими конструкціями, до прикладу:

Посилаю для "Зорі" повість з життя жіночого – "Людину", присвячену товарищі моїй Наталії Кобринській, і прошу о ласкаве прийняття до "Зорі" [7, с. 259].

З часом письменниця великою мірою позбувається невмотивованих перемикань міжмовних кодів, а якщо вони й існують у пізнішій епістолярії, то, як правило, зумовлюються певними факторами, найчастіше це ситуація спілкування та адресат.

Найтиповішою ситуацією, що спричиняє змішування польського й українського мовних кодів, є ситуація домашнього спілкування, особливо спілкування з матір'ю. Ми погоджуємося з думкою Н. Шовгун про те, що "зв'язок мови зі сферою діяльності є лише поштовхом до перемикання коду" [10, с. 435], причому у такій ситуації йдеться, як правило, не про перемикання, а про змішування мовних кодів. Межа між польською й українською у О. Кобилянської тим більше тонка, що це не лише споріднені мови, але й ті мови, що обидві претендували на статус рідної. Тому польська і здійснює такий сильний інтерферуючий вплив на українську, проявляючись на різних рівнях мовної системи.

Полонізми у мовленні письменниці представлені рядом тематичних груп. Це, зокрема:

- дім і предмети домашнього вжитку: образ "картина" (польськ. obraz), бюрко "письмовий стіл" (польськ. biurko), покій "кімната" (польськ. pokój);

- реалії, пов'язані з суспільним життям: комерс "вечірка" (польськ. kommers), розривка "розвага" (польськ. rozrywka), часопись "журнал" (польськ. czasopismo, але не сер. рід, як у польській мові, а жін., як у німецькій (die Zeitschrift)), виділ "відділення" (польськ. wydział), город "парк" (польськ. ogród), переложений "перекладений" (польськ. przelożony), здання "думка" (польськ. zdanie), речинець "термін, строк" (польськ. gieczyniec), темат "тема" (польськ. temat);

- побутові реалії: цера "шкіра обличчя" (польськ. cera), фатигувати "турбувати" (польськ. fatygować), застановлятися "задумуватися"

(польськ. *zastanowić się*), надаватися “бути придатним” (*nadawać się*), поздоровити “передати привіт” (польськ. *pozdrawiać*), нендзний “мізерний, нікчемний” (польськ. *nędzny*), іритація “роздратування” (польськ. *irytacja*), трафити “вцілити, попасти” (польськ. *trafić*);

– терміни юридичного та економічного спрямування: аклямація “одностайне обрання” (польськ. *aklamacja*), адепт “практикант” (польськ. *adept*), амбасадор “посол” (польськ. *ambasador*);

– канцеляризми: дотично “щодо” (польськ. *co dotyczy*), взглядом “щодо” (польськ. *względem*), на конто “щодо” (польськ. *na konto*), для того “тому” (польськ. *dlatego*), пощо “для чого” (польськ. *po co*), вищевмінені “вищеназвані” (польськ. *wyżejwymieniony*), конечно “обов’язково” (польськ. *koniecznie*), властиво “власне” (польськ. *właściwie*) та ін.

У текстах помітний також вплив польського синтаксису, зокрема по-стпозиція означення щодо означуваного слова: повість з життя жіночого (пор. польськ. *opowieść z życia żeńskiego*) [7, с. 259], життя родинне руське (польськ. *życie rodzinne ruskie*) [6, с. 260], українці тутейші (польськ. *ukraińcy tutejsi*) [7, с. 268] і т. д.

У мовленні Ольги Кобилянської послідовно використовується конструкція на зразок польської з прийменником *o* (у значенні “про”, “на”): прошу о прислання (польськ. *proszę o przysłanie*) [7, с. 247], прошу о відповідь (польськ. *proszę o odpowiedź*) [7, с. 247], прошу ласкаво о пояснення (польськ. *proszę łaskawie o wyjaśnienie*) [7, с. 264], говорити о питанню жіночим (польськ. *mówić o pytaniu kobiet*) [7, с. 267], заговорила о тім (польськ. *zaczęła mówić o tym*) [7, с. 305], ходило о щось (польськ. *chodziło o coś*) [7, с. 313], сперлася о бюрко (польськ. *oparła się o biurko*) [8, с. 74]. Також трапляються й інші усталені звороти, побудовані за польським зразком: перед двома роками (польськ. *przed dwoma latami*) [7, с. 248], на тім залежати (польськ. *zależuć na tym*) [8, с. 74], по раз другий “вдруге” (польськ. *po raz drugi*) [7, с. 409], пізнати особисто “познайомитися” (польськ. *poznać osobiście*).

У ранніх текстах авторка послідовно використовує польську форму минулого часу дієслова (дійсний і умовний спосіб): виділа-м (польськ. *widziałam*), бавила-м ся (польськ. *bawiłam się*), хотіла би-м ся (польськ. *chciała bym się*), просила би-м (польськ. *prosiła bym*).

В українському мовленні Ольги Кобилянської трапляються польські фразеологізми, транслітеровані або кальковані по-українськи: справляю хлопоти (польськ. *sprawiąć kłopotów*) [7, с. 273], не маю гумору (польськ. *nie mam humoru*) [7, с. 384], залежати на тім (польськ. *zależuć na tym*).

У листі до О. Маковея від 15 грудня 1902 р. зустрічаємо типовий зразок змішування цих мовних кодів:

Тут пишу, а тут думаю, чи двері на веранді зачинені, чи гуси в шопці їду мають, чи в лампах нафта є, і чи кітка на стриху не замкнена –

пункт ненастанної іритації моєї мами, що дуже дбає о добро тої, вічно вигріваючоїся під грубою, "особи" [7, с. 524].

У цьому реченні, написаному українською мовою, можемо спостерігати наявність лексичних (іритація), граматичних (вигріваючоїся) і синтаксичних (дбає о добро) польських елементів.

Таким чином, змішування кодів представлено у мовленні Ольги Кобилянської так само широко, як і їх перемикання. Інтерференція охоплює усі рівні мовної системи, але у випадку українсько-німецького коду це насамперед виявляється на рівні синтаксису, тоді як польський код проникає в український передусім на лексичному рівні, хоча полонізми зафіксовані також на рівні морфології і синтаксису.

Література:

1. Budniak D. Polonizmy w ukraińskich frazeologizmach // Słowo. Tekst. Czas. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej / Pod redakcją Michaiła Aleksiejenki. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 1996. – 348 s. – S. 119-123.
2. Muysken, P. Bilingual Speech: A Typology of Code-mixing. – Cambridge University Press, 2000.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (Синонимические средства языка). – М.: Наука, 1974. – 286 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
5. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 228 с.
6. Кобилянська О. Ю. Твори: В 3 т. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 3. – 638 с.
7. Кобилянська О. Ю. Твори: У 5 т. / Упорядник Ф. Погребенник. – К.: Держ. в-во художньої літератури, 1963. – Т. 5. – 768 с.
8. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упорядн., передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
9. Огуй О. Д. Лексична інтерференція української та німецької мов на Буковині початку ХХ ст.: ступінь інтерферованості // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. статей. Випуск 6 / Відп. ред. М. П. Кочерган. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 28–33 с.
10. Шовгун Н. Причини та механізми міжмовних кодових перемикань в умовах масового білінгвізму // Державність української мови і мовний досвід світу: Матеріали Міжнародної конференції. Київ, 2000. – 444 с. – С. 434-441.
11. Щоденник В. Кобилянського (1892 р.) // Архів О. Кобилянської, фонди ЛМК № 3145-3119.

Плавуцька І. Р.,

Тернопільський національний технічний університет ім. Пулюя, м. Тернопіль

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються питання, пов'язані з вивченням англійської спеціалізованої лексики студентами економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. Основна увага приділяється чинникам оптимізації навчання розумінню одиниць англійської галузево-економічної лексики. Вивчаються можливості використання потенціалу когнітивної семантики для покращення запам'ятовування термінів і професіоналізмів.

Ключові слова: економічна лексика, когнітивна семантика, фахова лексика, професійна комунікація, екстралінгвістичні фактори, краєзнавчий аспект, економічний дискурс.

The issues connected with learning of the English specialized vocabulary by students of the economic specialties in high educational establishments are regarded in the article. Main attention is drawn to the factors to optimize the process of teaching to understand the English economic lexemes. The possibilities of using the potential of cognitive semantics for improving the memorization of terms and professionalisms are studied.

Key words: economic vocabulary, professional vocabulary, cognitive semantics, professional communication, extralinguistic factors, country study aspect, economic discourse vocabulary.

Входження України у загальноєвропейський і світовий економічний простір вимагає від випускників економічних спеціальностей вищих навчальних закладів високого рівня володіння іноземною мовою, у тому числі й іншомовною економічною лексикою, що є запорукою успішної професійної комунікації. Тому сьогодні навчання іншомовної економічної лексики як основи професійної субмови становить важливу складову навчального процесу з іноземної мови на економічних факультетах вузів.

Наявні результати спостережень науковців (В. І. Карасіка, О. І. Кучеренко, І. Я. Лупач, Р. П. Мільруд, Т. Г. Попової та ін.) і наш практичний досвід засвідчують, що зазвичай вивчення англійської економічної лексики у немовних вузах зводиться до механічного заучування певного переліку слів та виразів, що пропонуються відповідними підручниками чи навчальними посібниками. При цьому дефініції у навчальній літературі чи словниках економічних термінів (котрі, як засвідчує практика, нерідко укладаються самими викладачами), подаються або з найбільш загальним значенням, або ж з кількома значеннями, які для студентів є практично рівноправними. Частими є випадки, коли у процесі роботи зі спеціалі-

зованими автентичними текстами ігнорується контекстуальне значення одиниць економічної субмови, хоча іноді саме таке значення є найбільш відповідним. Внаслідок цього істотно знижується рівень розуміння студентами іншомовної економічної лексики; вони виявляються неспроможними визначити найбільш точне значення окремого терміна чи терміносполуки, необхідного для повноцінної професійної комунікації.

Узяті на загал, означені недоліки зумовлюють необхідність пошуку не просто нових ефективних методів і прийомів викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах, але й більш широкого вивчення чинників, врахування яких сприяло б покращенню засвоєння галузевої (економічної) іноземної лексики як невід'ємного елементу підготовки повноцінного, конкурентоспроможного на світовому ринку праці фахівця (менеджера, фінансиста, маркетолога).

Виходячи з цього, метою даної розвідки ми обрали висвітлення ключових аспектів проблеми навчання розумінню іншомовної (англійської) економічної лексики. Під таким кутом зору проблема пошуку шляхів оптимізації навчання англомовної лексики розглядається практично уперше, що й зумовлює актуальність обраної нами теми розвідки і її новизну.

У якості вихідного положення роботи зазначимо, що економічна лексика розуміється нами як сукупність окремих термінолексем, термінних словосполучень, стійких, регулярно вживаних зворотів тощо, які використовуються у межах економічного – як інституціонального, статусно-рольового, професійно-орієнтованого (за класифікацією В. І. Карасіка) [4, с. 5-20] – дискурсу.

Для кращого засвоєння професійної лексики, як наголошується у сучасній методичній літературі, необхідна її класифікація. Так, Ю. Ю. Курило, узагальнюючи досягнення фахівців у цій галузі, класифікує англійську економічну лексику за ступенями методичної складності й поділяє на чотири групи. До першої групи дослідник відносить терміни-інтернаціоналізми, що в українській мові характеризуються незбігом наголосу і неспівзвучністю наголошених голосних при частковій співзвучності приголосних або їхній повній неспівзвучності. Зазначимо, що в українську мову такі лексеми транслюються шляхом застосування транслітерації і транскрипції. До другої групи увійшли терміни, які збігаються за обсягом поняття, але не збігаються за формою з термінами рідної мови. До цієї групи віднесено також ті термінолексеми, які збігаються за формою і значенням зі своїми еквівалентами в рідній мові, але відсутні в понятійному апараті студентів унаслідок їх недостатньої професійної компетенції. Третю групу утворюють терміни, які не збігаються ні за формою, ні за обсягом значень із термінами в рідній мові. До четвертої групи Ю. Ю. Курило відносить аббревіатури [5, с. 523].

Оскільки ефективність професійного спілкування значною мірою залежить від його лексичного оформлення, першорядним для викладача іноземної мови є завдання такої організації навчальної діяльності студентів, яка сприяла б максимально ефективному засвоєнню іншомовної фахової лексики.

У сучасній методичній літературі неодноразово наголошувалося, що “ефективність засвоєння лексичного матеріалу залежить від системи вправ” [3]. При цьому пріоритетну увагу як предмету навчання слід приділяти “словам і виразам, які складають мову певної спеціальності” [3], для розвитку тих видів мовленнєвої діяльності, які стануть у пригоді майбутнім фахівцям у галузі економіки.

Серед різних видів вправ, спрямованих на формування навичок усного й писемного мовлення майбутнього фахівця-економіста, – засвоєння основ словотвору, системи синонімів і антонімів, розвитку мовної здогадки на основі інтернаціональної лексики та елементів словотвору – важливе місце повинні посідати вправи, що розвивають навички виявлення асоціативних зв’язків на базі рідної мови. Такі види вправ є особливо актуальними, оскільки вони найбільше відповідають тим теоретико-методологічним підходам, які виформовують антропологічну наукову парадигму сучасної лінгвістики і передбачають врахування аспектів когнітивної семантики, що передаються за допомогою загальних структур знання – концептів, фреймів, прототипних ситуацій тощо. У контексті такого підходу до навчання перекладу і розумінню фахової лексики вимагає розширення існуюча у сучасній лінгвістиці і перекладознавстві схема щодо перекладу спеціальної (у т. ч. й економічної, рекламної, маркетингової абощо) лексики. Традиційно у цій схемі виділяються дві основні стадії. Перша з них передбачає з’ясування значення одиниці (економічної) лексики у контексті висловлювання; друга – пошук найбільш точних відповідників для трансляції значення галузевого поняття засобами рідної мови. За нашим глибоким переконанням, у цій схемі повинна бути відображена ще одна проміжна стадія, котра передбачає встановлення асоціативно-когезійних зв’язків між одиницями економічно-галузевої лексики мови-донора і мови-реципієнта. Так, для кращого розуміння й запам’ятовування англomовного терміну *hot button*, що використовується на позначення тактики маркетингу, котра спрацьовує як “безвідмовний засіб” у рекламі, тобто обов’язково гарантує успіх проходження товару і перекладається українською як “червона кнопка” [11, с. 239], доцільним видається з’ясування прототипних ідей, що лежать в основі кожного з понять в англійській і українській мовах. Відтак, на першому етапі за допомогою двомовних або одномовних (англійських) глумачних словників студенти з’ясовують, що полісемант “*hot*”, первинне значення якого “гарячий, жаркий”, на вторинному, метафоричному, рівні номінації вклю-

чає семи "важкий / небезпечний" ("difficult / dangerous" [12, с. 629]). На основі цього на наступній стадії з'ясування значення галузевого термінопоняття "hot button" необхідно визначити прототипну ідею, яка лежить в основі цього словосполучення, – "кнопка для того, щоб подати сигнал у випадку небезпеки і отримати негайну і гарантовану допомогу (тобто очікуваний, потрібний результат)" – і виділити той сегмент семантики, який виявляється найбільш актуальним у даному контексті (успішний кінцевий результат, гарантоване успішне подолання труднощів). І лише після цього доцільно починати пошуки лексичних засобів вербалізації цієї ідеї у рідній мові (заключна стадія). У межах українського мовного соціуму означена прототипна ідея ретранслюється, як бачимо, за рахунок актуалізації символіки червоного кольору. Аналогічну трьохступеневу схему видається доречним використовувати для запам'ятовування таких терміносполучень як "heavy buyer" ("постійний активний покупець"), "heavy user" ("особа, що споживає товар часто й у великій кількості") і антонімічних "light buyer" ("непостійний покупець"), "light user" ("особа, що споживає товар нечасто й у невеликій кількості (про споживача), "key customer" ("основний клієнт"), "above the line" ("ключова фігура (автор сценарію, режисер, продюсер), що бере участь у створенні кінофільму чи телевізійного рекламного ролика"), "below the line" ("легко замінювана фігура (освітлювач, гример тощо), що бере участь у створенні кінофільму чи телевізійного рекламного ролика; технічний персонал"), "me-too" (жарг. "злиття невеликої фірми з великою") та ін.

Засвоєння навичок вибудовування асоціативних рядів і моделювання прототипних ситуацій, як показують наші спостереження, сприяє кращому запам'ятовуванню студентами нової галузевої лексики. Водночас врахування когнітивної семантики в умовах безперервного оновлення запозичуваної економічної, рекламної, маркетингової лексики спроможне забезпечити більші можливості для пошуку точних смислових відповідників у рідній мові. Натомість нехтування таким прийомом навчання розумінню іншомовної фахової лексики може призвести до погіршення її розуміння і засвоєння та спричинити необхідність повторного звертання до словникових дефініцій, а відтак – втрати часу та інші незручності, що перешкоджають досягненню ефективної професійної комунікації.

Наведені вище приклади засвідчують також, що важливим чинником, який сприяє вибудовуванню асоціативних рядів, є врахування екстралінгвістичних факторів, передусім фонових знань, оскільки саме "фонові" знання, як слушно наголошують Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров, визначають національні особливості запозичуваної, у т. ч. й економічної, лексики, місце слова у лексичній системі мови і його використання у мовленні. Слабкі фонові знання, що обмежені загальними уявленнями про економічні проблеми сучасності, без глибокого проникнення у дета-

лі й дослідження оточуючого контексту, знижують ефективність навчання розумінню іншомовної лексики, не дають можливості розкрити увесь її комунікативний потенціал.

Важливе значення для покращення розуміння економічної лексики, як і будь-якої іншої галузевої субмови, має врахування інформації країнознавчого характеру, що дає можливість пояснити понятійні відмінності між англомовними термінами одиницями і їх українськими корелятами. У якості прикладу можна навести англійське терміне словосполучення “estate tax” та український корелят “податок на майно”. Обидва словосполучення незаперечно відносяться до економічної лексики. З точки зору змісту поняття, що виражаються цими термінами словосполученнями, їх можна вважати еквівалентами, оскільки кожне з них у якості основної змістової складової містить сему “податок на якесь майно, що належить певній особі”. Водночас, якщо український вислів “податок на майно” означає “гроші, що стягуються з майна з особи”, то англійське “estate tax” – гроші, що стягуються з особи не лише як податок на її майно, але й на майно, котре їй ще не належить, тобто зазначена теоміносполука набирає додаткових смислових конотацій, які в українській економічно-правовій терміносистемі відповідають значенню “податок на спадок”.

Такі самі відмінності спостерігаються й при вживанні англійської словосполучки “big banks” і її українського відповідника “великі банки”. Кожна з цих словосполук пов’язана з певною сукупністю знань з галузі економіки й управління; кожна відповідає значенню “великий за розмірами банк”. Однак у межах українського економічного простору словосполучка “великий банк” вживається передусім по відношенню до банку, який розташовується у великій за своїми фізичними параметрами будівлі, а також іноді має декілька філіалів у різних містах України і значний уставний капітал. У англійській мові, згідно міжнародної практики, термін “big banks” вживається не лише на позначення тих банків, сфера впливу яких вимірюється світовим масштабом.

Цікавими з точки зору лінгвокраїнознавства і особливо важкими для перекладу і запам’ятовування є ті лексичні одиниці (у тому числі й приналежні до економічної лексики), які ідентифікуються нами як безеквівалентні і виникнення яких зумовлено впливом екстралінгвістичних факторів національно-специфічного порядку. Наприклад, вираз “across the aisle”, що зустрічається у реченні “Management thinks we should focus on becoming profitable, but our investors across the aisle think we are profitable enough” (“Керівництво вважає, що ми повинні зосередити свої зусилля на тому, щоб стати вигідними партнерами, однак наші інвестори дотримуються іншої точки зору – що ми уже є такими”), походить від проходу у залі Конгресу США, з одного боку якого місця займали демократи, з

іншого – консерватори. Сьогодні ця словосполука використовується на позначення протилежної точки зору на будь-яку проблему, як це відбувається у наведеному текстовому фрагменті.

Чи не найбільш помітною національна специфіка стає у тій групі одиниць економічної лексики, у якій використовуються ономастичні реалії – власні імена, котрі є загальновідомими в середовищі носіїв мови, що виступає донором галузевої лексики: "Marshall's plan" – "план Маршалла", що передбачав швидке відновлення й розвиток повоєнної Європи за рахунок надання їй американської економічної допомоги (отримав свою назву по імені його автора Дж. К. Маршалла); "Dow Jones index" – "індекс Доу Джонса" (індекс нью-йоркської біржі, який вираховується щоденно на основі курсу основних котировок акцій на момент закриття біржі, називається так, тому що публікується фірмою Доу-Джонса, починаючи з 1886 року); "Black Rock" ("Чорна скеля") – метонімізоване прізвисько американської компанії СВС, яке вона отримала через те, що будинок її штаб-квартири в Нью-Йорку збудовано з чорного граніту і т. п.

З іншого боку, галузевого значення можуть набувати одиниці загальноновживаної лексики, як, наприклад, це відбувається з лексемою *threats* (*economic threats*) у реченні "Terror and economic threats have, indeed, been the twin themes of the election campaign" [15] ("Насправді теми терору та економічних ризиків були однаково важливими у цих передвиборчих перегонах"). Зазначимо, що словосполука "economic threats" не фіксується фаховими словниками, зокрема, таким авторитетним серед них, як "Longman Business English Dictionary". У тлумачних словниках загально-го призначення "Longman Dictionary of Contemporary English" (2001) та "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English" (2004) подано три тлумачення полісеманта "threat": "заява, у якій попереджається про можливість покарання когось, якщо він не виконає те, що від нього вимагають"; "можливість виникнення клопоту, небезпеки, нещастя"; "особа чи річ, яка потенційно є джерелом клопоту, небезпеки тощо" [14, с. 1505; 12, с. 1353]. Однак, як бачимо, жодне з наведених значень не містить семи, котра стосується економічної субмови. Відтак, можна з упевненістю констатувати, що галузевого значення лексема "threat" набуває лише завдяки найближчому контексту – вживанню терміну "economic" в атрибутивній функції.

Таким чином, викладені вище міркування дозволяють зробити висновок про наявність цілої низки факторів (дискурсний підхід, фонові економічні знання, елементи когнітивної семантики, країнознавчий / лінгвокраїнознавчий фактор), врахування яких у процесі вивчення англійської економічної лексики сприятиме підвищенню рівня її засвоюваності студентами. Водночас кожен з цих факторів в умовах формування нових теоретико-методологічних підходів і невідпинного оновлення економіч-

ного лексикону вимагає більш докладного, у тому числі й експериментального дослідження, що, у свою чергу, визначає напрямки подальших студій.

Література:

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: [сб. статей] / И. В. Арнольд. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. – 444 с.
2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая проблематика страноведения в преподавании русского языка иностранцам / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: МГУ, 1971.
3. Григорів Н. М. Засвоєння неологізмів у процесі навчання іншомовної фахової лексики / Н. М. Григорів // nataliagrigoriv@mail. ru.
4. Карасик В. И. Общие проблемы изучения дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
5. Курило Ю. Ю. Навчання іншомовної фахової лексики студентів вищих технічних закладів освіти / Ю. Ю. Курило // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк: Вид-во Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. – № 5. – 2008. – С. 521-524.
6. Миголинець О. І. До поняття функціоналізму, функціонального стилю та функціонально-орієнтованого тексту // Проблеми романо-германської філології: 36. наук. пр. – Ужгород: УДУ, 1999. – С. 78-88.
7. Мороз Л. В. Професійна спеціалізація в системі навчання іноземним мовам на немовних факультетах у вищій школі / [Мороз Л. В., Дуброва А. С., Трофімчук В. М.] // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Вид-во Національного ун-ту “Острозька академія”. – Вип. 9. – 2008. – С. 543-549.
8. Новый большой англо-русский словарь: в 3-х томах; [под ред. Ю. Д. Апресяна, Э. М. Медниковой, А. В. Петровой и др]. – [5-е изд., стереотип]. – М.: Русский язык, 2000. – Т. 1. – 832 с.
9. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти; [навч. посіб]. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2005. – 248 с.
10. Черноситова Т. Л. Толковый англо-русский экономический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002.
11. Шевченко О. Л. Ділова англійська мова для економістів: [навч. посіб]: у 4-х ч. / О. Л. Шевченко, Б. М. Тернова. – Ч. 1. Питання маркетингу. – К.: КНЕУ, 2002. – 270 с.
12. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby; [ed. by S. Wehmeier; phonetic ed. M. Ashby]. – [6th edition]. – Oxford University press, 2000. – 1540 p.
13. Longman Business English Dictionary; [director D. Summers]. – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 533 p.
14. Longman Dictionary of Contemporary English; [director D. Summers]. – [3rd edition] – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 1753 p.

Семегин Т. С.,

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут, м. Кременець

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕРМІНА "КОНЦЕПТ" У НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

Стаття присвячена дослідженню концепту як терміна нової наукової парадигми.

Ключові слова: концепт, концептологія, внутрішня форма, еволюція.

The article is devoted to the investigation of the concept as a term of new scientific paradigm.

Key words: concept, conceptology, inner form, evolution.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасне мовознавство характеризується поліпарадигмальною спрямованістю [15, с. 18], що детермінує новий підхід до трактування мовних явищ, зокрема концептів. Концепт став ключовим терміном не тільки лінгвістики, а й філософії, лінгвокультурології, психології, літературознавства. Таке активне запозичення у різні сфери наукового знання сприяло переосмисленню первісних уявлень про концепт, його структуру та основні характеристики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептологія і на сучасному етапі свого розвитку продовжує привертати увагу лінгвокогнітологів (А. П. Бабушкін, В. З. Дем'янков, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова) [3; 7; 14; 19], лінгвоконцептологів (Н. Д. Артюнова, С. Г. Воркачев, В. І. Карасик, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов) [1; 5; 10; 15; 20], лінгвокультурологів (А. О. Філатова) [21], психолінгвістів (О. О. Залевська) [8], лінгвофілософів (В. В. Колесов) [12].

Мета даної статті полягає у тому щоб простежити еволюцію лінгвістичних поглядів щодо терміна "концепт" на основі тієї традиції, що склалася у мовознавчій науці.

Завдання статті: проаналізувати розвиток терміна "концепт" із позицій:

1) внутрішньої форми власне терміна; 2) етапів в еволюції цієї ментальної одиниці.

Наукові результати. Внутрішня форма терміна "концепт" довгий час була предметом суперечок серед науковців. Спершу концепт трактувався лінгвістами [11] як калька з латинського слова *conceptus* "поняття", але згодом вчені [12, с. 19-23] уточнюють його походження з латинського *conceptum* "зародок", "зернятко".

За спостереженнями В. З. Дем'янкова, час вкорінення терміна "концепт" у гуманітарних науках, художній літературі та повсякденному

мовленні значно варіюється. Суттєві відмінності спостерігаються навіть у рамках романо мовного ареалу, що є джерелом даного терміна. Так, у науковій латині *conceptus* використовується зрідка, переважно в значенні “зачатий”, а не як “поняття”. В італійській та іспанській мовах слово “концепт” здавна функціонує у текстах художньої літератури, а у французькій мові – ні. В англійській мові *concept* як філософський термін має значення “поняття а ргіогі” з другої половини ХІХ ст. Його широке використання у російській мові розпочинається з 1920-х років, причому аж до 1970-х років переважно як повний синонім терміна “поняття”. Але вже з середини 1980-х років “концепт” і “поняття” частіше за все диференціюються [7, с. 44-45].

В українській художній літературі “лексема концепт у її наївно-побутовому осмисленні вживається надзвичайно рідко, в основному в творах І. Франка, Л. Мартиновича, Г. Хоткевича, Б. Лепкого, де набуває найрізноманітніших смислових відтінків і значень, інколи запозичених із сусідніх мовних ареалів: 1) ‘думка’ / ‘спосіб мислення’; 2) ‘задум’ / ‘намір’ / ‘вигадка’; 3) ‘начерк’ / ‘чернетка’ / ‘конспект’ / ‘рукопис’ / ‘перший примірник’” [9, с. 185-186].

У процесі становлення концепту як терміна нової наукової парадигми можна простежити два основні етапи: філософський і міждисциплінарний. По-перше, відомо, що термін “концепт” прийшов із філософії, де, власне, і відбулося його становлення, формування і запозичення в інші галузі гуманітарного знання. Прообразом концепту у філософії можна вважати “ідеї” Платона та “категорії” Аристотеля. На думку А. О. Філатової, перша в історії європейської філософії спроба дати повноцінний опис концепту і визначити його місце в системі ключових філософських категорій була здійснена в епоху Середньовіччя П. Абеляром, який виділив такі основні ознаки концепту, як процесуальність, суб’єктивність, конкретність, вираження у мовленні та діалогічність [21, с. 14]. Вагомий внесок у розкриття суті концепту був здійснений французькими філософами Ф. Гваттарі та Ж. Дельоза, які трактували концепт як дуже специфічний вид поняття, що властивий винятково філософії, а саму філософію – як дисципліну, функція якої полягає у творчості концептів. Її предметом є творення нових концептів, оскільки концепти не виникають готовими [6, с. 13-14]. Концепт визначався як неподільність кінцевого числа різноманітних складових, що перебувають у русі з безкінечною швидкістю [там само, с. 32]. У доробку згаданих філософів суттєвими характеристиками концепту виступають множинність, фрагментарна цілісність та історія. Не існує простих концептів, як і не існує концептів, у яких були б всі складники, бо це призвело б до хаосу. У кожного концепту неправильний контур, що детермінується шифром і складовими. Будь-який концепт як мінімум подвійний чи потрійний. У концепті, як

правило, наявні складові, які походять від інших концептів, адже кожний концепт, здійснюючи членування, набуває нових образів [там само, с. 25-28]. Отже, концепт – це центр збігу, згущення і накопичення його складових. Нарешті, концепт – це мисленнєвий акт, де думка діє із безкінечною швидкістю [там само, с. 31-33].

Р. Барт розумів під концептом щось конкретне, одночасно історичне та інтенціональне, інтерпретуючи його як спонукальну причину, яка закликає міф до життя. Концепт, на думку філософа, допомагає відновити ланцюжок причин і наслідків, рушійних сил та інтенцій, оскільки це не є щось абстрактне. Це – конденсат несформованих, нестійких, туманних асоціацій, пов'язаний із тією чи іншою ситуацією, що має відкритий характер. Концепт виступає як певна цілісність, розпливчастий згусток уявлень [4, с. 72-130].

Філософський етап став засадничим для формування концепту в лінгвістиці. Такі ознаки концепту, як фрагментарна цілісність, історія, наявність складових, нечітко визначена структура, здатність до взаємодії з іншими концептами та "згусток" уяви були запозичені лінгвістами саме від філософів.

Другий етап, як видається, доцільно назвати міждисциплінарним через його синтезуючий, неоднорідний характер, що зумовлено активним входженням терміна "концепт" у різні наукові сфери: психологію, літературу, лінгвістику, культурологію та ін.

Вивчення концепту власне мовознавцями пов'язане передусім з ім'ям С. А. Аскольдова, який розумів під ним "мисленнєве утворення, яке заміщає в процесі думки невизначену множинність предметів одного й того ж роду" [1, с. 29]. Спочатку термін "концепт" використовувався у тих дослідженнях, які перебували на перетині лінгвістики й філософії та згодом він став наповнюватися власне лінгвістичним змістом [3, с. 25]. Таким чином, можна стверджувати, що вчення про концепт еволюціонувало від "ідей" Платона та "категорій" Аристотеля через середньовічні універсали І. Солсберійського та П. Абеляра до квантів структурованого знання та згустку культури в свідомості людини.

Напочатку виникнення лінгвоконцептології існувало два підходи (лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний) до розгляду концепту, але сьогодні, за спостереженнями дослідників, їх є значно більше: культурологічний, лінгвокультурологічний, логіко-єйдичний, семантико-когнітивний, когнітивно-поетичний, когнітивно-дискурсивний, філософсько-семіологічний [22, с. 192-195]; культурологічний, лінгвокультурологічний, логічний, семантико-когнітивний та філософсько-семіотичний [17, с. 16]; антропологічний, філософський, культурологічний, логічний, лінгвістичний [21, с. 6]; когнітивно-психологічний, культурологічний, структурно-системний, епістемологічно-інформаційний [13, с. 235-237].

Концептологічні дослідження і надалі користуються популярністю серед науковців. Це все свідчить про те, що уявлення про концепт, його складові, способи вербалізації будуть продовжувати розвиватися.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, процес еволюції концепту як терміна наукової парадигми був довгим, складним і неоднозначним. Семантична привабливість даного терміна вплинула на його активне запозичення багатьма галузями гуманітарного знання. Це, у свою чергу, зумовило формування численних підходів до витлумачення цієї ментальної одиниці навіть серед мовознавців.

Література:

1. Артюнова Н. Д. Введение // Логический анализ языка. Ментальные действия / Н. Д. Артюнова. – М.: Наука, 1993. – С. 3–6.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. В. Н. Нерознака / С. А. Аскольдов. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: дис... . доктора филол. наук: 10. 02. 19 / Бабушкин Анатолий Павлович. – Воронеж, 1997. – 330 с.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – М., 1994. – С. 72–130.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы / С. Г. Воркачев / Изв. РАН. Сер. Л-ры языка. – 2007. – Т. 66. – № 2. – С. 13–22.
6. Делез Ж. Что такое философия? / Делез Ж., Гваттари Ф.; [пер. с франц. С. Н. Зенкина]. – М.: И-тут экспериментальной соц.: АЛТЕИЯ, СПб, 1998. – 146 с.
7. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Авторская модификация статьи, опубликована в журнале “Вопросы филологии”. – М., 2001. – №1. – С. 35 – 47. Режим доступа: <http://www.infolex.ru>.
8. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – 2001. – № 32. – С. 36–44.
9. Іващенко В. Л. Термін концепт у контексті лінгвістичних методів дослідження / В. Л. Іващенко // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 182–191.
10. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методология современной психолингвистики. – М.; Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2003. – С. 50–58.
11. Коваль О. А. Понятие и культурный концепт в лингвистике / О. А. Коваль // Серия “Лингвистика”. – № 1. – 2007. – М.: Изд-во МГОУ. – С. 39–44.
12. Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб: “Петербургское Востоковедение”, 2004. – 240 с.

13. Косенко А. В. До проблеми дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок / А. В. Косенко // Наукові записки. Серія "Філологічна". – Острог: "Острозька академія". – Вип. 11. – 2009. – С. 234–239.
14. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.]. – М., 1997. – 244 с.
15. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
16. Новокрещенова И. Л. Понятие "концепт" и его востребованность в современном литературоведении / И. Л. Новокрещенова // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2007. – № 1. – С. 77–82.
17. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток–Запад, 2007. – 314, [6] с. (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
18. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А. М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
20. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
21. Филатова А. А. Концепт как конституирующий элемент культуры (когнитивный поход): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 24. 00. 01 "Теория и история культуры", 09. 00. 01 "Онтология и теория познания" / А. А. Филатова. – Ростов-на-Дону, – 2007. – 27 с.
22. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И. С. Шевченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія "Романо-германська філологія". – 2006. – № 725. – С. 192–195.

Seryakova I. I.,

Kyiv National Linguistic University

FUNCTIONS OF TOUCH COMMUNICATION

Стаття висвітлює питання функціональної значущості тактильної поведінки у процесі соціальної взаємодії. Пропонується класифікація рукоштовнянь за різними параметрами дотику на п'ять комунікативних типів. Ілюструється різниця використання дотиків у комунікації жінками та чоловіками, чим окреслюється гендерний аспект гаптики.

Ключові слова: невербальна комунікація, гаптика, дотик, рукоштовняння.

The article highlights the functional value of tactile behavior in the process of social interaction. It presents a framework for classifying handshakes into five communicative types in terms of touch parameters. Finally, some differences in touch communication of men and women are illustrated, thus outlining the gender aspect of haptics.

Key words: nonverbal communication, haptics, touch, handshake.

Introduction. Along with verbal means (words, sentences), we use voice, gestures, facial expression, and many other nonverbal means of communication to convey our meaning to persons around us. Communication researchers claim that we communicate far more nonverbally than we do verbally [2; 4]. An awareness of body language – the subtle messages conveyed by kinesic, paralinguistic, proxemic, tactile signs – are among the ways to improved communication.

During the last two decades, nonverbal communication has become a topic of interest to communication scholars. The theory of nonverbal behavior is a rapidly expanding linguistic field, providing insights into the problems of discourse analysis, cross-cultural communication and linguistic competence.

This article **aims** to consider touching as a category of nonverbal communication, to highlight its main functions, to offer a classification of handshakes, and to outline the gender aspect of touch communication.

The object of research is the nominative units of the English language used to designate touch behaviours in fictional discourse.

General information. There are probably as many categories of nonverbal communication as in verbal communication, with additional variations according to the culture people belong to. Experts in nonverbal communication tend to outline the system of nonverbal behaviors and single out its main subdivisions.

Nonverbal code systems are often classed according to the type of activity used in the code. For example, K. Burgoon suggests seven types of nonverbal behaviors: kinesics or bodily activity, proxemics or use of space, physical appearance, haptics or use of touch, vocalics or use of voice, chronemics or use of time, and artifacts or use of objects. M. Knapp and J. Hall also organize nonverbal behaviors into seven major groups: body motion, physical

characteristics, touching behavior, paralanguage, proxemics, artifacts, and environment. M. Argile claims that the main nonverbal aspects involved in communication can be grouped in the following eight categories: body contact or touch, physical proximity, orientation, body posture, gestures of hands, arms and head, head nodding, facial expressions, eye movement or gaze [5, p. 50-51]. We see that all these scholars single out the category of touch communication as a subdivision of nonverbal activity, no matter how they coin it – haptics, use of touch, body contact or touching behavior.

Touch communication, also referred to as haptics, is perhaps the most primitive form of nonverbal communication. Developmentally, touch is probably the first sense to be used; even in the womb the child is stimulated by touch. Soon after birth the child is caressed, patted, and stroked. In turn, the child explores its world through touch. In a very short time, the child learns to communicate a wide variety of meanings through touch.

There exist many forms of touching behavior such as patting, slapping, pinching, punching, smacking, nudging, tickling, kissing, hugging, cuddling, handshaking, handholding etc.

Some management theorists have warned about appropriate uses of touching in social interaction. They differentiate between positive and negative touch and point out, that managers should only touch others when they are communicating something positive, such as encouragement, reassurance or support. They view negative touching, associated with criticizing, admonishment or disciplining as quite inappropriate in business communication.

Research results. Six of the major functional meanings of touch, identified in an extensive study by Stanley Jones and Elaine Yarbrough, are considered in *Academic Encounter* by B. Seal [4, p. 158-160]. These functions are connected with the communication of emotions, attitudes and intentions.

Touch may communicate positive or negative emotional attitudes. Such kinds of touching occur mainly between people who have a relatively close relationship. D. Morris notes that touch is such a powerful signaling system, and it's so closely related to emotional feelings we have for one another that in casual encounters it is kept to a minimum [3, p. 47]. When the relationship develops, the touching follows along with it. Among the most important positive attitudes are support, which indicates nurturing, reassurance, or protection; appreciation, which expresses gratitude; inclusion, which suggests psychological closeness; and affection, which expresses a generalized positive regard for the other person. E. g. "*What an honor*". *She smiled and gave him a hug.* [Johansen, p. 108]. The aggressive emotional attitudes, indicated by such touching behaviors as attacking or fighting, express a generalized negative regard for the other person. E. g. "*Get up!*" *Lina landed a stinging slap on Steve's bare rump as he lay peacefully snoring on her bed* [Burford, p. 155].

Touch may also serve to direct the behaviors or feelings of the other person. Such tactile actions may communicate a number of messages. In attention-

getting, we touch the person to gain his or her attention, as if to say “*look at me*” or “*look over here*”. In compliance, for example, we touch the other person to communicate “*move over*,” “*hurry*,” “*do it*”, and “*stay here*”. E. g. “*Fascinating. Let’s go*”. *Lina started to signal the waitress for the check, and Joy grabbed her arm. “We can’t leave yet. You haven’t met Eric”* [Burford, p. 7].

Touching may also communicate dominance. To understand the social value of this function, we have to consider who would touch whom – for instance, by putting an arm on the other person’s shoulder or by putting a hand on the other person’s back – in the following social dyads: teacher and student, doctor and patient, manager and worker, police officer and accused, business person and secretary. Most people brought up in the English-speaking culture would say the first-named person in each dyad would be more likely to touch the second-named person than the other way around. In other words, it is the higher status person who is permitted to touch the lower status person.

Ritualistic touching centres on greetings and departures. Shaking hands to say “hello” or “good-bye” is perhaps the clearest example of ritualistic touching, but we might also hug, kiss, or put our arm around another’s shoulder in meeting someone or in anticipating the person’s departure. E. g. “*Welcome to the Cookhouse, Lina*”. *Eric’s big, callused hand closed around hers* [Burford, p. 9].

Task-related touching is associated with the performance of some function – this ranges from removing a speck of dust from another person’s face or helping someone out of a bus to checking someone’s forehead for a fever, massaging the arm or rubbing the eyes. E. g. *He took a few steps away from Lina and rubbed his eyes, irritated from kitchen smoke and exhaustion* [Burford, p. 25].

Touch often communicates our intention to play either affectionately or aggressively. It is a specific function of touch, when affection or aggression is communicated in a playful manner. The playfulness de-emphasizes the emotion and tells the other person that it is not to be taken seriously. Playful touches serve to lighten an interaction.

Although touching can serve many different functions, including sexual expressions, from a pragmatic perspective two are especially important in discourse management: expressing supportiveness and communicating power or dominance. Touching in a supportive way can take many forms – putting our arms around other people, patting them on the arm or hand, holding their hands in our own. Generally, we do not touch people we dislike (unless we are fighting with them), so the act of touching someone communicates a general message of liking and support. By means of touching we can communicate consolation, empathy, liking, and varying degrees of commitment. In organizational settings (e. g. a business meeting) a common form of touching is the handshake.

Originally exclusively masculine and Western European, the handshake is now used by both sexes and is highly internationalized. The handshake is a symbolic kind of touch of the current relationship between people. It is a sign

of a slightly wary, arm's-length truce and a willingness to abandon hostility in the hope that further exploration may lead to love rather than to hate [1, p. 12]. The handshake is normally symmetrical and egalitarian and, if not abused, a sign of willingness to communicate peacefully.

Because public body contact is so very limited among English speakers and yet handshaking is so common, English sensitivity to this sign of touching is extremely high. And since it is a large part of first impressions, English tend to derive a good deal of information from the handshake. E. g. *He extended his hand*. "You are if you are looking for the cooking class. I'm Eric Reid. "Hi. Amy Dalton". *Her soft hand lightly squeezed his* [Burford, p. 57].

Used for meeting others, greeting others and saying goodbye, the handshake, while expected as a professional gesture for both men and women, is a fairly minor social affair. In general, in casual encounters, we keep touching at a minimum. As relationships develop, the nature and frequency of touching may change dramatically.

Some analysts have identified as many as twelve distinct types of handshakes but it seems the average person commonly distinguishes only five [6, p. 20]: the Firm Handshake, the Bone-Crusher, the Finger Shake, the Dead Fish, and the Politician's Handshake.

The Firm Handshake, man-to-man willingly offers a fully open hand, closed fully, thumb pit to thumb pit, with the other's hand, squeezes firmly enough to hold a tennis racket horizontally, shakes vertically once to three times, and breaks clean. This Firm Handshake is considered an important sign of self-respect and respect for the other. All the other handshakes are felt as either too much or too little from this good-handshake norm.

The Bone-Crusher, as its name suggests, is the too-much handshake of the macho, arm wrestler, or the other would-be hostile, domineering type.

The Finger Shake refuses to offer the fully open hand and does not close fully. It communicates an unwillingness to shake hands fully, and this unwillingness is interpreted as either shyness or lack of self-respect or lack of respect for the other. It is very common among women shaking hands with men, however, and is then usually interpreted as modesty or politeness and is not offensive.

The Dead Fish is almost certainly the worst possibly handshake. The person giving a Dead Fish raises a limp hand to the handshake and merely allows his inert hand to be squeezed by the other, who instantly feels he has given better than he got and has effectively been stolen from.

The Politician's Handshake is the excessively intimate and over-sincere two-handed handshake, which is transparently insincere, and the left hand is the culprit. The left hand is manipulative and pushes or pulls, guides or directs in some way, while at the same time claiming excessive intimacy by grasping the hand, wrist, forearm, shoulder, or even neck of the other while the right hand holds his right hand. Politicians' Handshakes are frequently prolonged for photographers, another aspect of the ritual insincerity of that handshake,

but hand holding among English is largely limited to children and parents/grandparents, husbands and wives, and lovers.

A more specific approach to the study of gender aspects of nonverbal communication focuses on men's and women's use of various signs of nonverbal communication such as touch, facial expressions, the use of space, and position. In a 1989 study, which was about the attitudes toward the touch, the researchers noted that women are much more comfortable with touch than are men and this is related with the level of socialization. However, touching can sometimes be interpreted as sexual harassment.

Researchers found significant gender differences in how one touches the others and how the others receive these touches. When men are embarrassed, they touch their noses. However, when women feel embarrassed, they usually touch their cheeks. Men tend to initiate touching with the opposite gender, but they are less likely to initiate touching with the same gender encounters. While men hesitate touching the other men, women can easily initiate touching with the other women. These touches are mostly a sign of warmth and intimacy. However, touches among men can indicate power, status, and superiority. Also, women react more positively than men do, when the touchee and toucher are of the same status [5, p. 114].

Conclusion. Thus, touch is an important vehicle for conveying warmth, comfort, and reassurance. Even the most casual contact can create positive feelings. Perhaps because it implies intimacy, touching behavior is governed by relatively strict customs that establish who can touch whom, and how, in various circumstances. The accepted norms vary, depending on the gender, age, relative status, and cultural background of the individuals involved. In business situations, touching suggests dominance, and so a higher-status person is more likely to touch a lower-status person than the other way around.

References:

1. Brosnahan L. Russian and English Nonverbal Communication / L. Brosnahan. – Moscow: Bilingua, 1998. – 120 p.
2. Knapp M. L., Hall J. A. Nonverbal Communication in Human Interaction / M. L. Knapp, J. A. Hall. – New York: Harcourt Brace College Publishers, 1997. – 407 p.
3. Morris D. Manwatching: a Field Guide to Human Behaviour / D. Morris. – New York: Harry N. Adams, 1977. – 140 p.
4. Seal B. Academic Encounters: Reading, Study Skills and Writing / B. Seal. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 88 p.
5. Seryakova I. Magic of Nonverbal Communication / I. Seryakova. – Київ: Освіта України, 2009. – 161 p.
6. Viney P., Viney K. Handshake: A Course in Communication / P. Viney, K. Viney. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 176 p.

Sources of Illustrations:

1. Burford P. Too Darn Hot / P. Burford. – New York: Kensington Publishing Corp., 2000. – 172 p.

Слободян М. В.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острог

КОНЦЕПТ ЯК ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена визначенню терміна "концепт" як основної одиниці сучасних когнітивних досліджень в рамках когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та лінгвокультурології; відокремленню його від інших суміжних термінів, таких як поняття та значення.

Ключові слова: концепт, поняття, значення, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика.

The article is dedicated to the definition of concept as a main unit of modern cognitive studies in the domain of cognitive linguistics, cultural linguistics and psycholinguistics, as well as to its separation from the other adjoining terms such as notion and meaning.

Key words: concept, notion, meaning, cognitive linguistics, cultural linguistics, psycholinguistics.

У сучасних лінгвістичних роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, що стосуються когнітивного напрямку досліджень широко вживається термін "концепт". Варто зазначити, що наразі серед науковців не існує єдності поглядів щодо розуміння і тлумачення концепту, хоча цим терміном послуговуються представники кількох напрямків сучасних наукових досліджень, і тому у наукових колах часто виникають суперечки на основі різного тлумачення самого терміну й правомірності віднесення до концептів тих чи інших явищ дійсності. Крім того, концепт не є суто лінгвістичним терміном, "парасольковим" (за визначенням С. Г. Воркачова), тобто таким, що "покриває предметні області декількох наукових напрямків: передусім когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і переробки інформації, а також лінгвокультурології, визначаючись і уточнюючись в межах теорії, що утворюється їх постулатами і базовими категоріями" [3, с. 6].

Дослідженню концептів в руслі сучасної когнітивістики присвячено чимало праць та наукових досліджень. Їх проблематика охоплює теорії концептів (М. М. Полюжин); історію та методику когнітивного аналізу (З. Д. Попова, І. А. Стернін); методику виявлення концептів (А. П. Бабушкін); дослідження структури концептів, дослідження концептів у національній свідомості та зіставне дослідження концептів (А. М. Приходько, О. В. Городецька, В. Ф. Старко, Ю. С. Белозьорова, І. В. Змійова); а також узгодження категорій "поняття—значення—концепт" (М. М. Болдирев, С. Г. Шафіков, Р. В. Угринюк,) та ін. Прийнято виділяти три основні напрямки когнітивних досліджень у галузі сучасної лінгвістики,

центральною поняттям яких виступає концепт, це – когнітивна лінгвістика (роботи А. П. Бабушкіна, Є. С. Кубрякової, З. Д. Попової, І. А. Стерніна, М. М. Болдирєва та ін.), психолінгвістика (А. А. Залевська та Р. М. Фрумкіна) та лінгвокультурологія (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Д. С. Лихачов, А. Вежицька, Ю. С. Степанов та ін.).

Дослідження концепту обумовлена передусім когнітивною спрямованістю сучасної лінгвістичної теорії. І хоча значну кількість праць присвячено вивченню цього явища, відкритими залишаються ряд питань, що стосуються визначення терміну “концепт”, розмежування термінів “концепт – поняття – значення”, виявлення меж концепту та багатогранності його структури і типів, та, нарешті, виділення специфіки і значущості концепту для мовної та культурної свідомості людини.

Метою нашої статті є опис основних властивостей і характеристик концепту, що дають змогу визначити цей термін як основну одиницю когнітивної лінгвістики, та розглянути трактування концепту представниками трьох основних напрямків когнітивістики.

Термін “концепт” походить із латинського *conceptus* і означає “думка”, “поняття”. У лінгвістику цей термін, як і багато інших, прийшов з філософії і був покликаний до життя антропоцентричною та когнітивною спрямованістю сучасних наукових досліджень. Ще у 20-х роках минулого століття російський вчений А. Аскольдов-Алексєєв вживає цей термін на позначення “мисленнєвого утворення, яке в процесі думки замінює невизначену кількість предметів одного і того ж роду” (цитата за А. Л. Ігнаткіною) [7, с. 21]. У сучасному короткому словнику когнітивних термінів за редакцією Є. С. Кубрякової наводиться таке визначення: “Концепт – це термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна складова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці” [10, с. 90]. Існує також припущення, що подібно до множини в математиці “концепт в когнітології – базова аксіоматична категорія, яка не визначається і приймається інтуїтивно, гіперонім поняття, уявлення, схеми, фрейму, сценарію, гештальту та ін.”. [3, с. 7]. Іншими словами концепт виступає результатом всієї пізнавальної діяльності людини (когніції), створених з метою обробки її суб’єктивного досвіду, знань та уявлень про довколишній світ.

Як уже було згадано, у сучасній теорії лінгвістики аналіз концептів проводиться на самому різноманітному матеріалі в межах найрізноманітніших напрямків. Так, представники сучасної когнітивної лінгвістики, розглядають концепт як одиницю ментального лексикону, концептуальної системи всієї картини світу, відображеної в людській психіці. У когнітивній лінгвістиці прийнято вважати концепт “одиницею колектив-

ної свідомості", яка в процесі розумової діяльності актуалізує свої різні ознаки і прошарки [5, с. 18]. Вищенаведене визначення Є. С. Кубрякової, яка займається дослідженнями у галузі саме когнітивної лінгвістики, виокремлює концепт, насамперед, як оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону.

А. П. Бабушкін розуміє концепт як "дискретну одиницю колективної свідомості", котра зберігається у пам'яті носіїв мови у вербальному вигляді [1, с. 53]. Цей вчений пропонує методику виявлення концептів на основі аналізу словникової дефініції, адже, як він стверджує, ідеальна суть концепту вловлюється словом і дублюється у його визначенні, оскільки в самому слові і його вербальній дефініції фіксуються результати когнітивних зусиль людського розуму [1, с. 54]. А. П. Бабушкін вважає, що концепти, як і реалії, що стоять за ними, не є однорідними за своєю суттю, він пропонує виділяти такі типи концептів як: мисленнєві картинки, схеми, фрейми, сценарії, калейдоскопічні та логічно-структуровані концепти. Причому усі зазначені типи концептів мають загальнолюдський, універсальний характер, а національно-культурна специфіка виявляється у відмінностях змісту тотожних за типом концептів. Такий поділ дещо нагадує і точку зору відомого американського лінгвіста, Р. Джекендоффа, який вважає основними конституюнтами концептуальної системи концепти близькі до "семантичних частин мови: концепти ОБ'ЄКТА і його ЧАСТИН, РУХУ, ДІЇ, МІСЦЯ, ПРОСТОРУ, ЧАСУ, ОЗНАКИ і т. п.". (цитата за Є. С. Кубряковою) [10, с. 91-92].

Дещо іншої точки зору дотримується М. М. Болдирев, який вважає, що концепти, як елементи свідомості, цілком автономні, а мовні значення не можуть прирівнюватись до концептів, тому що мовні засоби своїм значенням передають лиш частину концепту, що підтверджується існуванням чисельних синонімів, різних дефініцій, описів і текстових визначень одного і того ж концепту [2, с. 26,], а та частина інформації, яка не отримала мовного вираження представлена в психіці ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, картинками, схемами та ін. Проте, за Є. С. Кубряковою, концептом стає лише значення слова, "схоплене знаком", а відмінною рисою когнітивного підходу вчена, посилаючись на Р. Джекендоффа, вважає прирівнювання значення мовних виразів до концептів чи концептуальних структур [10, с. 92].

У психолінгвістичних роботах передусім розглядається індивідуальне начало у концепті. Вчені-психолінгвісти наголошують на необхідності враховувати при дослідженні цього феномену досвід людини, емоції, особисті цінності та асоціації, пов'язані з певним концептом. Наприклад, О. А. Залевська виділяє концепт індивіда, маючи на увазі ментальні утворення, які, на відміну від понять і значень, не завжди піддаються вербальному вираженню. У працях цієї дослідниці концепт трактується

передусім як надбання особистості, продукт психічних процесів пізнання і спілкування, базовий когнітивно-перцептивно-афективне утворення динамічного характеру, яке підпорядковується закономірностям психічного життя людини [6, с. 38–39]. Дослідження концепту, на думку вченої, повинне здійснюватись з позицій комплексного підходу, здатного інтегрувати результати багатьох областей знань. Специфічними особливостями концепту О. А. Залевська називає невербальність концепту (здатність виражатися мовними засобами лише на другому етапі актуалізації) та його стимульну структуру (будь-яке поняття пов'язане зі своїми чуттєвими коренями). Аналіз концепту на основі мовних даних заперечується вченою. Вона об'єктивує свою думку тим, що мовну картину світу не можна ототожнювати з відображенням світу, яке існує у психіці носія мови. У лінгвокогнітології, на думку вченої, може реконструювати лише так званий конструктор (продукт наукового опису), який, проте, лише частково відображає концепт індивіда.

О. А. Залевська, вивчаючи концепт з точки зору психолінгвістики, також проводить чітку межу між концептами та значеннями і поняттями за критерієм наявності емоційного, образного компоненту, який притаманний, на думку дослідниці, лише концептам як набутками індивіда, а не значенням та редукованими на логіко-раціональній основі поняттям-конструкторам [6, с. 38–39].

Розгляд концепту представниками лінгвокультурології відрізняється актуалізацією етнокультурної обумовленості. Об'єктом дослідження у лінгвокультурології є специфічні особливості національних менталітетів, тому лінгвоконцепт, за визначенням представника цього напрямку, С. Г. Воркачова, – це передусім, “вербалізований культурний зміст” [4, с. 76]. Вчений ставить певні вимоги, які на його думку визначають приналежність до лінгвоконцептів і це, перш за все, багатомірність змісту, так звана “заглибленість в культуру”; здатність емоційно переживатися, а не тільки мислитися; номінативна щільність, що відображає важливість концепту для певного культурного соціуму та включає синтагматичні та парадигматичні зв'язки. Тому на думку Ю. С. Степанова, концепт – це згусток культури в свідомості людини й те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і “впливає на неї” [11, с. 51].

Інші мовознавці, зокрема В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін, досліджуючи лінгвокультурний концепт дають йому таке визначення: “умовна ментальна одиниця, що використовується при комплексному вивченні мови, свідомості та культури” [9, с. 76]. Лінгвокультурний концепт, на думку цих вчених, відрізняється від когнітивного концепту та інших ментальних утворень акцентуацією ціннісного компоненту, який є ядром концепту і лежить в основі культури. Така думка співзвучна з теорією С. Г. Воркачова про приналежність концепту до культури і неможливість його

існування поза індивідуальною чи колективною свідомістю. Крім того, лінгвокультурний концепт є багатомірний і має більш розмиту структуру ніж одиниці когнітивістики.

Деякі дослідники лінгвокультурології розрізняють концепти за носіями, поділяючи їх на індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні та загальнолюдські [9, с. 78–79].

Проте, окреслені відмінності у підходах до розуміння та дослідження концепту різними напрямками когнітивістики досить умовні й пов'язані більше з технікою виділення об'єкта досліджень і методикою його опису, тоді як завдання у цих дисциплін спільне – типологія і моделювання представлення знань у мові.

Тому ми підходимо до розуміння досліджуваного терміну, як до поняття міждисциплінарного, тобто операційної одиниці думки, за визначенням С. Г. Воркачова "способу і результату квантифікації і категоризації знань" [3, с. 11]. Узагальнивши викладений матеріал, пропонуємо вживати термін "концепт" на позначення оперативної одиниці свідомості, що виражена вербально різноманітними мовними (лексичними, фразеологічними, паремійними та ін.) засобами і включає окрім ментального ще й образний та емоційно-оціночний компоненти. При аналізі концепту, вважаємо необхідним спиратися на семантичний аналіз засобів його об'єктивації, не відкидаючи при цьому при можливості врахування також емоційно-оціночної та асоціативної складових.

Для всіх напрямків сучасних когнітивних досліджень більшою чи меншою мірою актуальне розмежування концепту і значення. Наведемо критерії розмежування концепту і лексичного значення слова за З. Д. Поповою та І. А. Стерніним (представники когнітивної лінгвістики). Ці вчені розрізняють концепт і значення слова на основі невідповідності їх структури: 1) концепт має прошарки, а лексеми мають семеми; 2) концепт має зміст, а лексеми – семантику; 3) концепт має компоненти – концептуальні ознаки, а семеми – відповідно, компоненти значення (семи); 4) концепт глобальний і не жорстко структурований, а семеми структуровані [12, с. 61]. Проте, не ототожнюючи розглянутих явищ, варто погодитись із твердженням А. П. Бабушкіна про те, що саме через аналіз семем отримуємо доступ до сфери ідеального у мові й виявляємо, об'єктивуємо концепти [1, с. 53], а отже, ідеальна суть концептів "влвовлюється" саме словом.

Чимало когнітивістів-дослідників концепту (М. М. Болдирєв, Є. М. Учайкіна, Н. Ф. Алефіренко, В. М. Карасик, С. Г. Воркачов) сходяться на думці, що концепт як багатомірне утворення є також значно ширшим у порівнянні зі значенням. Так, на думку М. М. Болдирєва, значення слова передає лише частину концепту: "Мовні значення передають лише частину наших знань про світ. Основа ж цих знань зберігається в нашій

свідомості у вигляді різних мисленнєвих структур – концептів різного ступеню складності і абстрактності” [2, с. 27]. Таку думку поділяє також В. М. Карасик, стверджуючи, що значення слова або фразеологізму представляє лише один або декілька із аспектів концепту, багатомірного етнопсихічного утворення [13, с. 226]. За С. Г. Воркачовим слово (передусім мається на увазі його значення) виконує функцію імені концепту і адекватного транслятора його змісту. Але при цьому концепт співвідноситься не з одним словом (чи значенням), а з планом вираження всієї сукупності різнорідних синонімічних (власне лексичних, фразеологічних, афористичних) засобів, що описують його в мові [4, с. 69]. Тобто, концепт характеризується здатністю до реалізації в різній знаковій формі (в словах, жестах) і, як вважає О. А. Залевська, постійною наявністю емоційно-оцінного відношення до предметів і явищ, що сприймаються [14, с. 16]. Сфера вживання концепту є також ширшою за сферу вживання слова: тоді як значення можна віднести лише до мовної і комунікативної сфер, то концепт об’єктивується як в мовних, так і немовних сферах (сфери свідомості і мислення).

Разом з тим слово є виразником концепту, виступає його іменем, а структура семантичних ознак значення слова відбиває основу структури концепту. Дослідження семантичних складових слова виявляє ієрархічну будову концепту. Однак при зіставленні семантичної розробки слова і концепту виявляється їх неповна відповідність. За твердженням К. Ю. Голобородько “концепт у лексичній структурі слова є складною структурою, яка представляє собою синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією національного вживання цього концепту, а також і загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу” [5, с. 20].

Для нашого дослідження важливим є також розмежування концепту з уже відомими науці терміном “поняття”, яке часто розуміється і вживається як його синонім. Як уже було зазначено, термін “концепт” з латинської означає “думка, поняття”, на основі чого здійснюється ототожнення концепту і поняття, як термінів. Підставами для ототожнення цих термінів є також їх сприйняття та розуміння у зв’язку зі значенням слова, а також подібність внутрішньої форми. Так, Р. В. Угринюк зазначає, що і концепт і поняття у сучасній науці розуміються як одиниці свідомості, які стоять за словом і його значенням, адже обидва терміни вживаються на позначення двобічної ментальної сутності, “що має мовленнєве, мовне походження і тісно пов’язана з мисленням” [13, с. 226–227]. На думку Ю. С. Степанова, і концепт і поняття однакові за своєю внутрішньою формою: “У науковій мові ці два слова також інколи виступають як синоніми, одне замість іншого” [11, с. 40].

Проте сьогодні концепт і поняття досить чітко розмежовані як терміни різних наук – поняття відноситься до сфери логіки і філософії, тоді

як концепт вживається здебільшого у математичній логіці, культурології. Крім того, ці терміни розмежовують не лише за приналежністю до певної галузі наукових знань, але й за обсягом та природою цих сутностей [14, с. 16]. Так, В. З. Дем'янков наголошує на розрізненні поняття, як чогось такого, про що люди домовляються, погоджуючись з умовністю його меж, і концепту, оскільки останній існує поза нашою домовленістю (посилання за В. Л. Івашенко) [8, с. 65]. На думку деяких науковців (С. Г. Воркачов, Ю. С. Степанов, В. Г. Зусман, Чернейко), концепт відрізняється від поняття своєю суб'єктивністю (концепти не лише мисляться, але й переживаються) та лінгвокультурною відміченістю [4, с. 76–77].

На думку С. Г. Шафікова та Є. М. Учайкіної, різниця між поняттям, з одного боку, та концептом, з другого боку, полягає також у сфері їх віднесеності. Так, концепт, як одиницю сублогічну, стосується повсякденної реальності, а поняття як сукупності суттєвих ознак означуваного, що характеризується логічною природою [16, с. 11; 14, с. 17].

Щодо відмінностей обсягу досліджуваних термінів, більшість науковців дотримується думки, що концепт є категорією "місткішою" від поняття. За твердженням Л. О. Чернейко концепт включає поняття, не вичерпується ним, а охоплює весь зміст слова – і денотативний, і конотативний, який відображає знання носіїв певної культури про характер явища (предмета), що стоїть за словом, взятим в множинності його асоціативних зв'язків [15, с. 3]. Таку думку підтримує С. Г. Шафіков, згідно якого у концепт крім поняття також можуть бути включені певні культурно-емоційні компоненти – це уявлення, асоціація та образ [16, с. 11] та Ю. С. Степанов стверджує, що в структуру концепту входить все, чим характеризується поняття і, разом з тим, все те, що робить концепт фактором культури: вихідна форма, історія, асоціація, оцінка [11, с. 17].

С. Г. Воркачов визначає "правонаступність" концепту категоріям поняття та значення: "концепт – синтезуюче лінгвоментальне утворення, яке методологічно прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю та значенню, та включило їх у в себе редукованому вигляді" [4, с. 77]. Від поняття, на думку вченого, концепт отримав дискурсивність представлення змісту, від образу – метафоричність і емотивність, а від значення – входження його імені в лексичну систему мови.

Тому варто відокремлювати термін "концепт" від суміжних "поняття" та "значення" як одиниць різних сфер віднесеності та наповнення. Варто вважати концепт категорією ширшою за поняття та значення, що поєднує у собі елементи обох, при цьому, маючи додаткові характеристики суб'єктивності (асоціативного та емоційного наповнення) та лінгвокультурної спрямованості.

Висновки і перспективи

1. Пропонуємо вживати термін "концепт" на позначення оперативної

одиниці свідомості, що виражена вербально різноманітними мовними (лексичними, фразеологічними, паремійними та ін.) засобами і включає окрім ментального ще й образний та емоційно-оціночний компоненти.

2. Варто відокремлювати термін “концепт” від суміжних “поняття” та “значення” як одиниць різних сфер віднесеності та наповнення. Концепт є категоріє ширшою за поняття та значення, поєднуючи у собі елементи обох, при цьому маючи додаткові характеристики суб’єктивності (асоціативного та емоційного наповнення) та лінгвокультурної відміченості.

3. При аналізі концептів вважаємо за доцільне спиратися на вже розроблену схему семантичного аналізу, не ототожнюючи його, проте, із аналізом концептуальним, а також використовувати можливі методи виявлення емотивно-оціночного та асоціативного компонентів концепту.

4. Перспективою дослідження є використання отриманих визначень та висновків для дослідження та репрезентації структури концептів як складових мовних картин світу носіїв різних лінгвокультур, а також подальшого порівняння тотожних концептів представників різних мовнокультурних соціумів у рамках зіставного мовознавства.

Література:

1. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А. П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, – 2001. – С. 52–57.

2. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Н. Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, – 2001. – С. 25–35.

3. Воркачев С. Г. Концепт как “зонтиковый термин” / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М., – 2003 – Вип. 24. – С. 5–12.

4. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Вестник московского университета. – 2005. – № 4 – С. 76–83.

5. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Лінгвістика: Зб. наук. праць – Луганськ, – 2003. – Вип. 1. – С. 16–21

6. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, – 2001. – С. 36–44.

7. Игнаткина А. Л. Специфика репрезентации концепта PUBLIC RELATIONS фразеологическими средствами американского и британского вариантов английского языка // Дис. канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04. “Германские языки” / Игнаткина Анастасия Львовна – Саратов, – 2005. – 229 с.

8. Іващенко В. Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації / Вікторія Іващенко // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 62–76.

9. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 75–79.

10. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.]; под ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1997 – 245 с.

11. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.

12. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58–65.

13. Угринюк Р. В. Проблеми узгодження категорій "поняття-значення–концепт" / Р. В. Угринюк // Мова і культура. – 2007. – Вип. 9. – С. 224–228.

14. Учайкина Е. Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонской картине мира: концептуализация и категоризация // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 04. "Германские языки" / Учайкина Евгения Николаевна – Владивосток, 2005. – 197 с.

15. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М., 1997. – 320 с.

16. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике / С. Г. Шафиков // Вопросы языкознания. – 2007. – № 2 – С. 3–17.

Sobol Yuliya,*Zaporizhzhya National Technical University*

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING

У статті досліджуються можливості вивчення іноземної мови студентами технічних спеціальностей за умов використання іноземної мови в професійних цілях, а також як мови викладання фахових дисциплін.

Ключові слова: зміст і мова комплексного навчання (CLIL), ESL моделі.

Language acquisition potentialities due to implementation of a foreign language for professional purposes and as a teaching language in technical classrooms is being investigated in the article.

Keywords: content and language integrated learning (CLIL), ESL models.

The value of multilingual skills in a modern world which is gradually turning into an indivisible global village is hard to overestimate. As mobility, both virtual and physical, has increased, communication channels from face-to-face to e-mail have become increasingly important. Much communication requires the ability to use language in both oral and written form effectively. Specialists can survive and become competitive on the global labor market if they are not restricted by language barriers in their worldwide search of employment. The demand for the technical Universities graduates with a profound technical education and good command of English is outstripping supply. It encouraged language and non-language professors of our University to implement across the curriculum model of content and language integrated learning (CLIL) in the technical university classrooms, that is teaching all the mainstream subjects in English [2; 3]. The integration of language and subject-matter instruction is no longer a new trend in ESP methodology. A collaboration of the subject specialist with the language tutor while teaching self-contained courses is supposed to be “ideal” for students’ progress [5]. This model of language acquisition became a break through traditional language lessons which seldom bring to high level of language proficiency. One of the undisputable advantages of such educational model is that substantial contact time with a target language is provided. Another, much more important advantage of subject-language integration is the need to use language for meaningfully educational and professional activities, and in such conditions language knowledge is effectively being turned into language skills. CLIL education was being practiced at our University for more than ten years and proved to be promising and attractive teaching technology.

During all these years the number of students willing to plunge into education conducted in English exceeded opportunities provided by the

University faculties in integrated education. English as a teaching language was chosen on the grounds that, on the one hand, it is believed to be a dominant "lingua franca" language, and on the other hand, the required number of non-language teachers who would enable students to acquire Bachelor's Degree appeared to be available only in English and only for such majors as "Electrical Engineering", "Material Sciences" and "Metallurgy". A number of restraining factors such as teacher availability and assessment, interconnection between language and subject-matter classes, learning materials provision, curriculum adjustment, exit assessment criteria, certification, etc. prevent rapid spread of CLIL educational model in University classrooms.

The requirement which all non-language professors had to meet was a good command of common and scientific (subject-specific) English. The experience of teaching subjects in English abroad and for non-residents of Ukraine was also taken into account while selecting non-language native professors. For two years they had been attending daily classes and upon the graduation of these language courses all attendees had to pass a final examination. Those attendees who demonstrated outstanding progress and good results at the final exam were granted a certificate of language acquisition. The other requirement obligatory for all non-language CLIL teachers was getting an approval by University language and non-language teachers of their lecture and seminar conducted in public. Upon completion of these requirements non-language teachers were officially permitted to teach in CLIL classes.

University authorities became very supportive in implementing CLIL, though the proposed form of education was a complete break away from the highly centralized, tightly controlled monolingual education universally accepted in the country. The curriculum hours allocated for CLIL classes are doubled when non-language teachers loading is calculated. University administration gives priority to publication of CLIL manuals, textbooks, teaching aids materials, subject-specific vocabularies with comments on the "false friends" terms, etc. over the rest of teaching materials in the University printing and publishing center. Thus during a decade a significant amount of teaching materials has been accumulated. The authors are given an incentive to develop new disciplines in English and create new teaching materials by raising their monthly salaries. To ensure high language level of the CLIL textbooks non-language authors collaborate closely with University language teachers and native non-language invited professors.

The language lessons for technical students involved in CLIL project are increased to 8 hours per week (compare to 3 hours per week in a conventional group of technical students). These lessons are vital for accuracy of language knowledge and language understanding, more so, for even though at CLIL classes no other language but English is found, English is used 'as a tool' and not 'as a subject-matter'. The aim of English teacher is to help students

in mastering pronunciation, reinforcing vocabulary, gaining grammar proficiency. Such language-centered approach at English lessons combined with practicing language skills at non-language lessons is a part and parcel of CLIL educational model.

In this connection it is useful to differentiate learners' competence, i. e. what they are able to do, and learners' performance, i. e. what they actually do. The interaction of competence and performance results in language proficiency. Language competence isn't built exclusively of vocabulary and grammar, but of knowledge of discourse, or how language is organized to present necessary information in a certain communicative situation. Students should learn to identify communicative situation and coordinate given in it information within the limits of the full speech environment, context of the situation. Thus, communicative competence incorporates grammatical competence and ability to cover discourse. We can hardly expect students to pass all the way from language knowledge to language skills, from language competence to language proficiency without assistance of English teacher [6].

The way people use language is different from the way people learn it. CLIL draws students into a truly communicative setting, where their language competence adapts itself to informational needs of a certain situation, linguistically and extra-linguistically. Each learner participates and interacts to the fullest in the target language and gains communicative proficiency. The statement "Tell me, and I forget. Show me, and I understand. Involve me, and I remember" holds true. And, of course, there is no better way to accurately understand and master subject-specific language and core terminology than by means of CLIL model. The researchers insist that when it concerns language proficiency it is useful to differentiate basic interpersonal conversational skills (BICS) necessary for face-to-face conversation in social settings and cognitive academic language proficiency (CALP) [4]. And they prove that it takes much longer for students to read and comprehend content area textbooks and perform cognitively demanding tasks, such as writing research papers, participating in debates, and presenting research papers than to communicate in cognitively undemanding contexts [1].

As long as the students of CLIL groups are selected as best among other willing students they compose an elite part of student body. They all are given a full guarantee contract of employment upon graduation on the industrial enterprises of our city when they are on their first year of studies. The case in itself is quite unprecedented for today.

The experience of ten years application of CLIL models in Zaporizhzhya National Technical University gives grounds to assert that these education models are exciting, highly efficient programs of language training which may be implemented here in Ukraine. Students are provided with opportunity to acquire high standard education not leaving the country and spending huge

sums of money. There are sound reasons to view CLIL as an alternative to expensive immersion models of language training abroad.

References:

1. BROWN, C. L. Content Based ESL Curriculum and Academic Language Proficiency – http://web. utk. edu/~tpte/scf_esl_f_cb. html – The Internet TESL Journal, Vol. X, No. 2, February 2004 – <http://iteslj. org/>
2. CRAEN P. V. de. Content and Language Integrated Learning, Culture and Education and Learning Theories. – 2001 – 10p.
3. CRANDALL, Jo Ann. Content-Centered Language Learning. ERIC Digest. Clearing house on Languages and Linguistics Washington DC. –1994. –Identifier: ED367142
4. CUMMINS, J. Psychological assessment of immigrant children: Logic or institution? Journal of Multilingual and Multicultural Development, 1(2), –1980–97-111.
5. DAVIS J. R. Interdisciplinary Courses and Team Teaching: New Arguments for Learning. – Arizona: Oryx Press. –1997– 288 p. – http://www. mlf. com/html/lib/ictt_xrpt. htm
6. MOHAMED ISMAIL AHAMAD SHAH. Language Learning Content – Based English as a Second Language (ESL) Malaysian Classrooms. In: Journal of Language and Learning, vol. 1, # 2, –2003. – ISSN 1740 – 4983.

Сорокіна Л. Є.,

Київський національний лінгвістичний університет

МОВЛЕННЄВА МАНІПУЛЯЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ

Стаття присвячується аналізу маніпулятивної комунікації як особливого виду когнітивно-прагматичної діяльності. В основі дослідження – теорія релевантності Д. Спербера та Д. Уїлсон, спираючись на яку можна надати пояснення механізмів маніпулятивного впливу.

Ключові слова: маніпуляція, релевантність, остенсивно-інференційна комунікація, остенсивний стимул, когнітивне середовище.

The article deals with the analysis of manipulative communication as a special type of cognitive and pragmatic activity. The Relevance theory that is in the basis of the research makes it possible to explain the manipulation mechanism.

Key words: manipulation, relevance, ostensive-inferential communication, ostensive stimulus, cognitive environment

Увага до феномену мовленнєвої маніпуляції, яка характерна для лінгвістики останніх десятиліть, поки що не призвела до створення цілісної концепції маніпулятивного впливу, немає однозначного розуміння даного явища. Цьому є багато причин, найважливіша з яких – складність і неоднозначність самого об'єкту дослідження, а також визначення справжніх цілей висловлення та ефективності комунікативних ходів в конкретній ситуації спілкування. Різноманіття комунікативних форм маніпулювання та чисельні мовленнєві маніфестації маніпулятивних стратегій роблять маніпуляцію однією із найскладніших й **актуальніших** проблем не тільки у психології, соціології, політології, але й в мовознавстві. Так, маніпулятивний вплив широко обговорюється в рамках політичного дискурсу (Р. М. Блакар, Є. І. Шейгал, С. Б. Верещагін, О. С. Іссерс, Т. ван Дейк, Дж. Лакофф, Л. де Соссюр), медійного дискурсу (О. М. Бикова, О. О. Котов, О. В. Дмитрук, Л. М. Киричук), рекламного дискурсу (О. С. Попова, А. А. Шаззо, О. Л. Міхальова, В. В. Зірка, Ю. К. Пірогова). Маніпулятивні дії у цих видах дискурсу ми об'єднаємо у першу групу, в якій людина є об'єктом впливу колективних соціальних суб'єктів (**група впливу**→**людина**).

Друга група представляє собою ситуації, у яких людина стає об'єктом впливу та використання засобів прихованого примусу на міжособистісному рівні у діалогічному дискурсі (**людина**→**людина**), тобто мова йдеться про маніпуляцію індивідуальною свідомістю. Саме такий тип маніпулятивного впливу знаходиться у фокусі нашого дослідження. Ми

припускаємо, що маніпулятор в першу чергу змінює або корегує деякі аспекти людської когніції, особливо логічний хід мислення, емоції, уявлення, погляди тощо, з метою непомітно спрямувати реципієнта у потрібному напрямку. Для того, щоб довести це, нам необхідно розглянути теорію релевантності Д. Спербера та Д. Уілсон.

В даній концепції очікування учасника спілкування визначає прагнення пошуку релевантності. На думку авторів, когнітивні процеси людини організовані таким чином, що створюють якомога більшу кількість операцій за рахунок якнайменшого ментального зусилля. Відомо, що людина, як правило, звертає увагу на найзначущу з усієї наданої інформації.

За Д. Спербером та Д. Уілсон релевантність визначається як властивість стимулів когнітивних процесів: внутрішніх стимулів, які можуть бути сприйняті та оброблені, або внутрішніх уявлень, які можуть зберігатися, відновлюватися та використовуватися як умова для здійснення умовиводів. Релевантність передбачає вибір одного найбільш релевантного стимулу з ряду декількох у розпорядженні реципієнта. Інформація релевантна лише тоді, коли вона пов'язана з контекстом і спроможна викликати позитивний когнітивний ефект (*positive cognitive effect*), іншими словами, правильний висновок.

Однак, здатність викликати позитивний когнітивний ефект не єдина умова релевантності. Чим більше вимагається зусиль для сприйняття та здійснення умовиводів, тобто чим більше прикладати зусиль для опрацювання стимулу, тим менш він релевантний. Таким чином, релевантність можна визначити за допомогою понять когнітивного ефекту й витрачених зусиль:

1. Чим сильніший позитивний ефект, тим більша релевантність інформації для індивіда в даний момент.

2. Чим більше витрачено зусиль для опрацювання стимулу, тим менша його релевантність для індивіда в даний момент.

Згідно цієї концепції, людське мислення володіє прагненням до максимізації релевантності стимулів. Мислення людини почало так працювати у результаті постійної необхідності у збільшенні ефективності. Тому наші механізми сприйняття мають тенденцію автоматично обирати потенційно релевантні стимули, механізми пам'яті схильні автоматично активізувати потенційно релевантні припущення, а механізми здійснення умовиводів мають тенденцію спонтанно опрацювати їх найефективнішим способом [6, с. 1-2].

Універсальна когнітивна тенденція максимально збільшити релевантність робить можливим (до певної міри) передбачити та зманіпулювати ментальні стани інших [3, с. 304]. Так, наприклад, знаючи про тенденцію обирати найбільш релевантну вхідну інформацію та обробляти її таким чином, щоб максимально збільшити релевантність маніпулятор викорис-

тає стимул, який приверне увагу, активує відповідний набір контекстуальних припущень та підштовхне реципієнта до запланованого висновку.

Комунікацію автори називають остенсивно-інференційною (*ostensive-inferential*). Причому терміни остенсивний та інференційний вживаються як синоніми, з єдиною різницею, що якщо розглядати комунікацію з точки зору адресанта, то вона носитиме остенсивний характер, а якщо розглянути з точки зору адресата, який вибудовує гіпотези шляхом умовиводів, то її можна визначити як інферентну. Характеризуючи остенсивно-інференційну комунікацію в декількох словах, можна відзначити, що суть її полягає у тому, щоб зробити інформативний намір адресанта очевидним для адресата.

Комунікативний принцип релевантності безпосередньо відноситься до остенсивно-інференційної комунікації (*ostensive-inferential communication*), яка, згідно теорії Д. Спербера та Д. Уїлсон, є стандартною формою спілкування і включає в себе два типи намірів: інформативного та комунікативного. Визначаючи відмінність між ними в декількох словах, можна сказати, що сутність інформативного наміру у тому, щоб поінформувати адресата про щось, у той час як під комунікативним наміром розуміють поінформовування адресата про цей комунікативний намір. Успіх комунікації в такому випадку залежить від того, чи вдалось реципієнту розпізнати інформативний намір адресанта [6, с. 39].

Головне питання, яке хвилює мовця в процесі передачі своєї інтенції вербальним способом, – це, як зробити її “розпізнавальною” для слухача, тобто він повинен підібрати такі засоби вираження своєї комунікативної інтенції, які допоможуть адресату її розпізнати. Реципієнт, в свою чергу, розпізнає інформаційний намір мовця завдяки тому, що висловлення кодують логічні форми (концептуальні уявлення, якими б фрагментарними або незрозумілими вони б не були), які були обрані навмисно, з метою забезпечити стимул для запуску інференційного процесу розуміння слухача. Отже, адресат не просто “декодує”, а інтерпретує висловлення шляхом активного зіставлення його рис з уявленнями, які зберігаються у довготривалій пам’яті, “контекст не заданий заздалегідь, а обирається в момент інтерпретації з опорою на різноманітні джерела – лінгвістичне оточення, візуальні образи, культурні знання, норми, фрейми, сценарії, стереотипні ситуативні типи, погляди комунікантів” [5, с. 137].

Створення неясності надзвичайно важливо для ефективного маніпулювання, оскільки незрозуміле поняття або ідея ставлять слухача в умисно безвихідну ситуацію. Проблема створення такої ситуації та її псевдовирішення, у термінології Л. Соссюра (*trouble and resolution*), є центральним механізмом маніпулятивного впливу. Маніпулятор викликає проблему у свідомості реципієнта, а потім видає йому єдине можливе рішення, звичайно, на свою користь. Крім того, маніпулятивний на-

мір може залишитись непоміченим, якщо адресат твердо впевнений у доброзичливості або суперкомпетентності мовця [4, с. 139]. Наприклад, *"Christ, it's too dangerous. I don't need to get involved in anything like this", he argued. "I can get all the money I need"*.

"How?" Eve asked contemptuously. "By laying a lot of fat women with blue hair? Is that how you want to spend the rest of your life? What happens when you put on a little weight and start to get a few wrinkles around your eyes? No, George, you'll never have another opportunity like this. If you listen to me, you and I can own one of the largest conglomerates in the world. You hear me? Own it".

"How do you know this plan will work?"

"Because I'm the greatest living expert on my grandmother and my sister. Believe me, it will work". (. .)

She said to him now, "Make up your mind. Are you in or out?"

He studied her for a long time. "I'm in". (Sheldon. 514-515)

Ева пропонує Джорджу позалицятися, а згодом одружитися на своїй сестрі, спадкоємиці величезного майна та однієї з найбільших американських фірм. Вона створює у його свідомості проблему: змальовує його подальше життя, яке залежить лише від статку заможних жінок, старість, яка не за горами. І поки він шукає релевантне рішення, пропонує йому своє, заздалегідь заплановане вирішення проблеми. Крім того, вона дійсно суперкомпетентна у всьому, що стосується сестри, і Джордж, розуміючи це, погоджується.

Фоном для інференціальної комунікації виступає когнітивне середовище (cognitive environment). Поняття є ключовим для теорії релевантності й визначається як "набір припущень" (set of assumptions), який індивід може подумки зробити й прийняти як правдиві [6, с. 46]. Поняття когнітивного середовища можна зіставити з трактуванням концептуальної картини світу – феномену, який "віддзеркалюється у свідомості людини у вигляді вторинного існування об'єктивного світу і який є результатом абстрагуючої діяльності" [2, с. 23]. Це певного роду "асумптивний універсум" [1, с. 18], який включає не тільки безпосередні знання індивіда та його припущення про навколишній світ, але й усі потенційно допустимі умовиводи, які можуть бути здійснені на основі цих знань й/або припущень.

В акті комунікації мета відправника мовлення – вплинути на когнітивне середовище партнера. Мета реципієнта мовлення – вдосконалити своє розуміння світу, доповнивши його значимою інформацією. "У адресата не залишається вибору, як тільки прийняти невизначеність, викликану двома функціями спілкування: довіритися мовцю означає наражатись на ризик бути дезінформованим або стати об'єктом маніпуляції; не довіряти мовцю – наражатись на ризик, випустити релевантну інформацію" [7, с. 248].

Якщо адресант обирає повідомлення, яке найкраще відповідає його наміру, то адресат “читає” цей намір, для того, щоб відновити правдиву (і релевантну) інформацію для досягнення власної мети – дізнатися більше про навколишній світ, не наражаючись на ризик сприймати неправдиві переконання або стати об’єктом маніпуляції, тобто діяти всупереч власним інтересам. В результаті комунікант використовує розуміння маніпулятивних стратегій задля власної вигоди й вдосконалює навички виконання як ролі відправника повідомлення, так і реципієнта, що іноді перетворюється процес спілкування в “тонку озброєнь за переконанням та протидію переконанням” (persuasion-counterpersuasion arms race) [5, с. 135].

Маніпуляція неможлива без врахування когнітивного середовища (cognitive environment) об’єкта. Кожна людина розділяє певне когнітивне середовище, яке представляє собою сукупність фактів. Ці факти для людини є очевидними: вона може їх відчувати або припустити їх існування [6, с. 39-41]. Спільне середовище двох людей – це пересік їхніх двох когнітивних середовищ, тобто сукупність усіх фактів, які очевидні обом, що певним чином спрощує вплив маніпулятивного характеру. Так, у наступному прикладі Кассандра вирішила протистояти однокласниці, яка завжди, намагається принизити її. Так як вони одного віку і досить довго навчаються разом, дівчинка знає інтереси та звички своїх однокласників. Отже, її першою стратегією стає “збереження обличчя” (face-saving strategy), а другою – викликати зацікавленість у всіх. Саме пересік їхніх когнітивних середовищ допомагає їй зробити це. *“We don’t want to sit at the back with all you boring people”, she said. “We’ve got our own game”.*

As the class took this in, she walked off, followed by Asha (Nathan, 325).

Одним з основних понять остенсивно-інференційної комунікації є остенсивний стимул (ostensive stimulus), який привертає увагу адресата й фокусує його на тому, що має на увазі відправник повідомлення. Створюючи цей стимул, мовець ніби підштовхує реципієнта до припущення про те, що стимул достатньо релевантний, тобто заслуговує опрацювання. Таким чином, якщо метою комунікації є маніпулятивний вплив, то маніпулятор спробує створити такий стимул, який у певному контексті викличе у реципієнта необхідні асоціації, емоції, думки. Наприклад, *“Over coffee, George said, I don’t know if you like jazz, but there’s a club on St Mark’s Place called the Five Spot...”*

“Where Cecil Taylor plays!”

He looked at Alexandra in astonishment. “You’ve been there?”

“Often!” Alexandra laughed. I love him! It’s incredible how we share the same tastes”.

George replied quietly, “It’s like some kind of miracle” (Sheldon, 524).

Для Олександри таким стимулом є назва її улюбленого джазового кафе, яке на диво полюбає і сам Джордж. Хоча насправді Джордж по-

лює на почуття та статок дівчини, тому чудово знає про усі її смаки та вподобання. Усвідомлюючи, що Олександра романтична натура і, звичайно, вірить у доленосний збіг обставин, він створює для неї ситуацію та використовує такий стимул, який викликає з її підсвідомості (когнітивного середовища) вимріяні нею почуття.

Таким чином, теорія релевантності робить значний внесок у пояснення механізмів маніпулятивного впливу. Її концептуальні основи, а саме когнітивний та комунікативний принципи релевантності, остенсивний стимул й когнітивне середовище є ключовими для розуміння мовленнєвої маніпуляції.

Література:

1. Бочкарев А. Е. Семантический словарь / А. Е. Бочкарев. – Нижний Новгород: Деком, 2003. – 197с.
2. Приходько А. М. Концепти і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
3. Horn L. R., Ward E. The Handbook of Pragmatics / L. R. Horn, E. Ward. – Oxford: Blackwell Publishers, 2007. – 826 p.
4. Saussure L. de, Schulz P. Manipulation in the totalitarian Ideologies of the XXth century: Discourse, language, mind / L. de Saussure, P. Schulz (eds). – Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 2005. – 312 p.
5. Sperber D. Metarepresentations in an evolutionary perspective/ Metarepresentations: A multidisciplinary perspective. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 117-137.
6. Sperber, D., Wilson, D. Relevance: Communication and Cognition. Oxford: Blackwell, 1995. – 326p.
7. Taillard. M Persuasive communication: the case of marketing / M. Taillard. – UCL Working papers in linguistics. – №12. – 2000. – С. 145-174.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Nathan M. The Nanny / M. Nathan. – London: Arrow, 2003. – 536 p.
2. Sheldon S. Master of the Game/ S. Sheldon. – London: HarperCollins Publishers, 2005. – 673 p.

Терещенко Л. Я.,

Львівський національний університет ім. Івана Франка

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ БРЕХУНА: НА ПЕРЕХРЕСТІ КОГНІЦІЙ ТА КОМУНІКАЦІЙ

Стаття присвячена проблемам вивчення суб'єкта неправдивого мовлення на основі когнітивно-дискурсивного підходу. Визначено типові характеристики мовної особистості брехуна, що відтворює системну взаємодію когнітивних, комунікативних і мовних чинників у процесі породження неправдивого висловлювання.

Ключові слова: мовна особистість брехуна, суб'єкт рефлексії, концепт LIAR.

The article deals with the problems of cognitive-discursive approach to the study of the subject of false utterances. Typical characteristics of the language personality of the liar are defined. The interaction of cognitive, communicative, and language factors in the process of false utterance production is discussed.

Key words: language personality of the liar, subject of reflection, concept LIAR.

Дослідження широкого спектру проблем мовного спілкування дозволяє прослідкувати провідні тенденції у розвитку теорії і практики комунікації та виділити окремі лінгвістичні явища, вивчення яких потребує особливої уваги. До таких складних комунікативних явищ, зокрема, відносять неправдиве мовлення. Відсутність конвенційного зв'язку між неправдивим смислом і мовною формою довгий час вважалася підставою для твердження про те, що неправда ухиляється від компетенції лінгвістики [3, с. 47]. Утім сучасний стан розробки проблеми свідчить про визнання неправди повноправним об'єктом лінгвістичних досліджень [3; 27, с. 29], коли вивчаються її номінативні характеристики [12-14; 24] та відстежуються дискурсивні прояви [2; 17; 20].

Спроби виявити синкретизм номінативних і прагматичних характеристик неправди ґрунтуються на когнітивно-дискурсивному підході [14, с. 11], коли дослідження будь-якого мовного явища розглядаються “на перехресті когніції й комунікації”, тобто у єдності двох функцій – когнітивної (участь у процесі пізнання) і комунікативної (участь в актах мовленнєвого спілкування) [8, с. 11]. Не зважаючи на очевидну доцільність й плідність зазначеного підходу, **актуальним** залишається питання пошуку тієї “точки перетину”, яка б системно представила взаємодію зазначених функцій.

У межах когнітивно-дискурсивного підходу, неправда розглядається як когнітивно-комунікативне утворення, що формується у соціальній

взаємодії суб'єктів, здійснюваній за посередництвом природної мови [11, с. 111]. Відтак, значення суб'єкта мовлення зростає: він стає ключовою особою, що і визначає усі лінгвістичні прояви неправди.

Метою цього дослідження є визначення системного зв'язку між дискурсивними й концептуальними характеристиками мовної особистості як суб'єкта неправдивого мовлення.

Властивість мовної особистості виступати проміжною ланкою між мовною свідомістю та мовленнєвою поведінкою окреслює загальні напрями дослідження мовної особистості як: 1) об'єкта дискурсології; 2) об'єкта концептології [6, с. 7]. На нашу думку, мовна особистість як суб'єкт неправдивого мовлення стає об'єктом лінгвістичних досліджень у двох формах: наукового конструкту, що узагальнює характеристики мовців, які цілеспрямовано продукують неправдиві висловлювання, та концепту, який відтворює уявлення про брехуна, що містяться у мовній картині світу.

Теоретичний конструкт, відтворюючий найбільш значимі та типові ментально-комунікативні характеристики суб'єктів неправдивого мовлення, визначається нами як мовна особистість брехуна (МОБ). Це узагальнений тип мовця, комунікативна діяльність якого спрямована на умисне формування в адресата хибного уявлення про ситуацію спілкування і сам предмет розмови.

Серед лінгвістичних досліджень людини, що говорить неправду, які загалом не є чисельними, привертають увагу праці В. І. Шаховського й М. -М. О. Рибалко. В. І. Шаховський визначає неправду в якості різновиду комунікативної поведінки мовної особистості, основними складовими якої є референційне "переформатування" мовленнєвих актів, інтенціональність, обумовлена особливою стратегією, та наявність прихованих смислів [20, с. 137]. М. -М. О. Рибалко зосереджує увагу на комунікативній діяльності обманника як формі дискурсивної гри, суть якої полягає у введенні адресата в оману шляхом організації особливого часопростору за допомогою відповідних вербальних і невербальних засобів [17, с. 8]. Спільним для цих досліджень є фокус на праксеологічній складовій діяльності мовця за умов неправдивої комунікації.

Дотичним до вивчення МОБ є дослідження комунікативних типажів "удавальника" та "підлесника", що проводиться Н. М. Панченко згідно типових параметрів мовленнєвої діяльності окремих груп мовців (цілей, стратегії, способу реалізації мовленнєвих дій тощо), незалежних від етнічних і соціальних характеристик мовців [12, с. 13]. Розглядаючи комунікативний типаж у якості особливого концепту, дослідниця проводить аналіз типажів "удавальника" та "підлабузника" як на основі їхніх номінацій і дескрипцій, так і вербальних оцінок, семіотичного опису їхньої комунікативної поведінки. Такий підхід представляє перші спроби когнітивно-комунікативного дослідження окремих різновидів нещирих мовців.

Утім, питання про підстави дослідження мовленнєвої діяльності окремих типів мовців за їхніми концептуальними характеристиками залишається без чіткої відповіді. Н. М. Панченко відносить комунікативні типи «удавальника» та «підлабузника» до єдиного семантичного поля фразування [13, с. 94], що співзвучне думці Н. Г. Мед про чотири лексико-фразеосемантичні підрозділи, що характеризують неправдивих мовців, які мають різні цілі: 1) брехун, обманник; 2) хвалько; 3) лицемір (удавальник); 4) підлесник [9, с. 559]. Не вдаючись зараз до дискусії щодо порушення гіпонімічних відносин у цій класифікації, зазначимо, що аналіз окремих груп мовців здійснюється на основі тієї інформації, яка представлена у мовній картині світу. З огляду на те, що типи виділені саме за особливостями комунікативної діяльності, такі методи дослідження видаються нам недостатніми.

Більш послідовно, на наш погляд, когнітивно-дискурсивний підхід представлений у роботі Г. А. Огаркової [16]. Досліджуючи концепт КОХАННЯ, Г. А. Огаркова виявила, що його реалізація у дискурсі пов'язана з мовленнєвою діяльністю учасника спілкування – закоханим. Дослідниця визначила п'ять типів мовної особистості закоханого, що дозволило описати характерні ситуації спілкування, в яких вони проявляються, виділити основні жанри комунікативної взаємодії, проаналізувати стильові реєстри та емоційну тональність спілкування у дискурсі кохання [Ibid, с. 11]. Елементом, об'єднуючим концептуальні та дискурсивні характеристики кохання, виявилась психологічна класифікація типів кохання, яка, з одного боку, вдало відобразила категоризацію кохання в англійській мовній картині світу, а з іншого, поклала психологічне підґрунтя для класифікації мовних особистостей закоханих.

Системний аналіз неправди на засадах когнітивно-дискурсивного підходу проводиться у роботі О. І. Морозової [11]. Вона розглядає неправду як когнітивно-комунікативне утворення, що має два плани лінгвального існування (мовний і дискурсивний), які співвіднесені з концептом НЕПРАВДА [Ibid, с. 111]. Коло лінгвальної екзистенції неправди розглядається як взаємозв'язок між існуючими у носіїв мови уявленнями про те, що таке неправда, ситуаціями, в яких ці уявлення породжуються (шляхом рефлексивної діяльності суб'єкта), та ситуаціями, в яких вже відбувається ідентифікація неправди [Ibid, с. 375]. Принципово важливим моментом є те, що реалізація неправди, її концептуальне осмислення, класифікація, оцінка й ідентифікація невід'ємні від мислячого індивіда, його «погляду» на об'єкт.

Дослідження Г. А. Огаркової та О. І. Морозової об'єднані усвідомленням того, що саме людина стає тим містком, який поєднує концептуальні та дискурсивні характеристики лінгвістичних об'єктів. Спільним є і спрямування проведених досліджень (від концептуального до дискурсивного

аналізу). Згідно мети нашого дослідження, вважаємо за доцільне розпочати вивчення мовної особистості брехуна з визначення її дискурсивних характеристик, які безпосередньо пов'язані з її концептуальною складовою. Така послідовність обумовлена тим, що дискурс як "ментально-комунікативна взаємодія учасників спілкування у реальному часі" є онологічно первинним середовищем існування неправди [11, с. 112; 14]. Загалом, такий підхід дозволяє зберегти природну хронологію виникнення, засвоєння та подальшого відтворення лінгвістичного явища, що вивчається (у нашому випадку це прояви неправдивого мовлення).

Керуючись певними мотивами, у конкретній ситуації спілкування мовець робить свідомий вибір на користь неправдивого мовлення. При цьому, його дискурсивна діяльність набуває особливих характеристик, до яких традиційно відносять: намір ввести адресата в оману, знання дійсного стану речей, реалізацію неправдивого висловлювання, прихованість знань і намірів (детально [19]). Аналіз названих характеристик вказує на порушення брехуном умов кооперативної комунікації, яке однак є прихованим і позбавленим конвенційних засобів експлікації.

Важкість диференціювання дискурсивної реалізації правди і неправди розв'язується з введенням перспективи спостерігача, здатного робити оцінки і висловлювати судження. Як зазначає А. М. Приходько, "мову не можна збагнути без урахування фігури її творця та її користувача. Ця фігура в одній особі є одночасно і фігурою спостерігача, який стає головним об'єктом когнітивно-комунікативного вивчення мовленнєвої діяльності" [15, с. 45]. При дослідженні неправди фігура спостерігача є принципово важливою, адже неправда становить реальність тільки за умови, що вона є видимою хоча б для одного з учасників комунікативної події [11, с. 44].

З огляду на когнітивну природу функцій "спостерігача" (пізнання, категоризація, оцінка), влучним видається його визначення як суб'єкта рефлексії. У нашому дослідженні суб'єктом рефлексії виступає мислячий індивід, здатний ідентифікувати неправду, тобто вказати на її відмінність від правди при співпадині їхньої мовної форми [11, с. 45]. Неправда, за такого підходу, розуміється не як статична сутність, а як подія, акт оцінювання суб'єктом рефлексії не тільки істинності інформації, але й ширості мовця.

Роль суб'єкта рефлексії виконується одним або декількома з учасників комунікативної події неправди, які традиційно поділяються на адресанта (суб'єкта неправдивого мовлення), його адресата й третю сторону (глядача) [22; 11, с. 91]. У типології комунікації за принципом істинності О. О. Селіванова часто наділяє функцією суб'єкта рефлексії саме адресата неправдивого висловлювання [18, с. 557]. Пояснення цьому лежить не в сутнісних характеристиках учасників комунікації, а в особливостях їхньої-

го мовлення. Адресантам властиво характеризувати себе і своє мовлення у термінах істинності й правди, що сприяє розвитку комунікативної події, а репліки-відгуки “Брехун!”, “Брешеш!”, навпаки, висловлюються адресатом неправдивого висловлювання, виконуючи метакомунікативну функцію оцінки істинності висловлювання і щирості його автора [1, с. 611]. Якщо до уваги взяти лише вербальну форму діяльності суб’єкта рефлексії, на його роль майже без виключення можуть претендувати тільки адресат неправдивого висловлювання або третя особа (глядач).

Розглянемо приклад: “Save your strength for the real horrors ahead on Wednesday”, she said as she left. “What real horrors?” Cathy asked Tom when Brenda had gone to the hospital. “Oh, you know, just the usual Wednesday people”, poor Tom stammered. “Tom. You are the worst liar in the world”. (Quentins, с. 317). Спроба чоловіка збрехати вагітній дружині про величезне замовлення для ресторану (а відтак, надзвичайно напружений день для них як кухарів), миттєво нею викривається. У цій ситуації дружина (адресат) виконує роль суб’єкта рефлексії, який ідентифікує висловлювання Тома як неправду, а його самого як нещирого мовця (брехуна), і вербалізує цю оцінку в висловлюванні “You are the worst liar in the world”. Безперечно, чоловік також усвідомлює невідповідність змісту висловлювання наявній у ньому інформації, що знаходить свій прояв у самій формі мовлення: хеджинг, заїкання, засвідчуючи, ймовірно, його підсвідомо негативну оцінку й внутрішню незгоду з власною поведінкою. У такому випадку, чи не являється й він суб’єктом рефлексії? Очевидно, що так, не зважаючи на відсутність відповідної вербальної оцінки.

Реалізації брехуном функції суб’єкта рефлексії рідко супроводжується озвученням власної позиції, оскільки таке мовлення по суті представляє парадокс як з точки зору логіки (висловлювання “я кажу неправду” представляє судження, яке водночас і стверджує, і заперечує свій зміст [11, с. 82]), так і з позиції прагматики (самовикриття позбавляє брехуна можливості досягнути бажаної мети). Таким чином, ідентифікація суб’єктом неправдивого мовлення себе як брехуна представлена здебільшого у його внутрішньому мовленні. Для прикладу: “Mr. Chapman’s on his way”, she said. “He might let us out soon. Wouldn’t it be nice?” she heard her own voice, false and forced, and wondered how she had become such a sham (Expecting Emily, с. 115). Вагітна жінка не хоче виписуватись з лікарні, оскільки підозрює чоловіка у зраді й вирішила перевірити цей факт. Висловлюючи надію на швидку виписку, вона подумки визначає себе як обманщицю.

На відміну від досліджень, в яких розглядається можливе виконання брехуном функції суб’єкта рефлексії, ми наголошуємо на її облігаторності. Брехун завжди є суб’єктом рефлексії, здатним ідентифікувати власне висловлювання як неправду. Без усвідомлення того, що він умисно ви-

кривлює дійсний стан речей, мовець просто не може бути суб'єктом неправдивого мовлення, оскільки зміна телеологічних і когнітивних параметрів перетворює його висловлювання на помилку або самообман [25, с. 5]. Наприклад: "As it is, the men seize any excuse to be idle, knowing they will be kept at our expense. It was very different in my father's day". "Our father happened to have brains and integrity", said Blanche, surprisingly. "His sons unfortunately have neither". <...> "Are you suggesting that I am dishonest?" "No", said Blanche, "misled". (The Scapegoat, с. 81). Обговорюючи нещасний випадок на виробництві, один із власників фірми заявляє, що це лише спосіб, у який робітники намагаються нечесно прожити за рахунок фірми. У його висловлюванні дійсний стан речей представлено у хибному світлі, однак таке викривлення здійснюється мовцем несвідомо та ненавмисно, тобто мова вже йде не про неправдивість, а про помилковість, що і зауважує співбесідниця. У цьому випадку мовець не є суб'єктом рефлексії, що одночасно позбавляє його ролі брехуна.

Отже, мовна особистість брехуна представляє лише тип мовців, здатних ідентифікувати неправдивість власного висловлювання та нещирість своїх намірів. У своїй дискурсивній діяльності брехун виявляється одночасно і суб'єктом мовлення, і суб'єктом пізнання [5, с. 15], виступаючи при цьому ще й об'єктом саморефлексії. Відбувається це внаслідок системної взаємодії когнітивних, комунікативних і мовленнєвих характеристики МОБ. Розглянемо цей процес докладніше.

Ідентифікація мовцем самого себе як брехуна пов'язана насамперед з його когнітивними характеристиками, а саме, особливою Я-концепцією – самосприйняттям і самооцінкою особи, її рольовим потенціалом [21, с. 54-55]. Мовна особистість має певні знання про світ, основу яких складає така одиниця ментальної інформації, як концепт [Ibid, с. 54], яку трактують як ментальну репрезентацію сутності в ідеалізованій картині світу [10, с. 117]. Для нещирого мовця, приналежного до англomовної спільноти, концептом, що визначає його Я-концепцію, є концепт LIAR.

Понятійна складова концепту LIAR представляє уявлення про прототипічного суб'єкта неправдивого мовлення, основні характеристики якого були зазначені вище. Засвоєння цієї інформації індивідом відбувається у процесі соціалізації, коли у ході комунікативної події сказана людиною неправда викривається співрозмовником. Наприклад: "You said you were listening to a play on the radio. I checked the programmes. There was no play last night so that makes you a liar!" (Cade, с. 101) – невідповідність змісту висловлювання предметній ситуації визначається співрозмовником як характеристика брехуна. Отже, уявлення про типові характеристики мовної особистості брехуна як окремого типу мовців формуються і засвоюються у дискурсі, а фіксуються у свідомості носіїв мови шляхом підведення під певний мовний знак (наприклад, слово liar).

Наявне у мовця знання сутнісних характеристик брехуна фактично є одночасно прикладним знанням того, як можна створити неправдиве висловлювання. Розвиваючи ідеї Л. Вітгенштейна [3], ряд дослідників дійшли висновку, що неправда є різновидом мовної гри, яка має власні обов'язкові правила, певні часопросторові межі, визначений склад учасників [17, с. 8]. Правила, про які йде мова, є нічим іншим як диференційними характеристиками дискурсивної діяльності брехуна, які іманентно входять до складу концепту LIAR. Тобто для того, щоб опанувати неправдою як певним різновидом мовної гри, необхідно спершу сформулювати концептуальне уявлення про неправду та її суб'єкта. Крім того, як зауважує С. Діц, неправда представляє собою мовну гру другого порядку, опанування якою ускладнюється тим, що передбачає попереднє опанування мовною грою першого порядку, наприклад, не можливо дати неправдиву обіцянку, не знаючи як обіцяти взагалі [23]. Відтак, когнітивні, комунікативні та мовні чинники формування мовної особистості брехуна виявляються взаємозалежними і взаємодоповнюючими.

Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що мовна особистість брехуна являє собою когнітивно-дискурсивну сутність, природа якої може бути досліджена лише системно. У конкретній комунікативній події суб'єкт неправдивого мовлення виступає одночасно й суб'єктом само-рефлексії, здатним оцінити свою поведінку, ідентифікувати власне висловлювання як неправду, а наміри як нещирі. Основу механізму само-рефлексії складає співвіднесення суб'єктом неправдивого мовлення своїх характеристик із наявним у його свідомості концептом БРЕХУН (LIAR). Лише при співпадині цих характеристик мовець може ідентифікувати себе як брехуна. Усвідомлення себе як брехуна є обов'язковою характеристикою суб'єкта неправдивого мовлення, без якої він переходить до іншого класу мовців: того, хто щиро помиляється, жартівника тощо. Перспективи подальшого дослідження мовної особистості брехуна полягають у детальному аналізі взаємодії когнітивних, комунікативних і мовних характеристик МОБ.

Література:

1. Арутюнова И. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 895 с.
2. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая // Язык и моделирование социального взаимодействия: Сб. статей/ Вс. ст. В. М. Сергеева; общ. ред. В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 23-43.
3. Вайнрих Х. Лингвистика лжи // Язык и моделирование социального взаимодействия / Сост. В. М. Сергеева, П. Б. Паршина; общ. ред. В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 44-87.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования // Новое в зарубежной

лингвистике. Вып. XVI: Лингвистическая прагматика – М.: Прогресс, 1985. – С. 79-128.

5. Земскова Н. А. Концепты "ИСТИНА", "ПРАВДА", "ЛОЖЬ" как факторы вербализации действительности: когнитивно-прагматический аспект (на материале русского и английского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 23 с.

6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс: (Монография). – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 390 с.

7. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – №5. – С. 24-29.

8. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Известия АН. Сер. лит. и яз. – 2004. – Т. 63. – № 3. – С. 3-12.

9. Мед Н. Г. Моделирование этической оценки "лживый человек" в испанском языке (в сравнении с другими романскими языками) // Логический анализ языка. Между ложью и фантазией / Ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Изд-во "ИНДРИК", 2008. – С. 559-566.

10. Морозова Е. И. Концепт и концептуальная категория. // Вісник ХНУ. – 2004. – №636 — С. 115-119.

11. Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис... . док. філол. наук: 10. 02. 04. – Київ, 2008. – 491 с.

12. Панченко Н. Н. Коммуникативный типаж "лстец" // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. Сер. Филология. – СПб: ЛГУ, 2008. – № 5 (19). – С. 36-44.

13. Панченко Н. Н. Коммуникативный типаж "притворщик" // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 30. – 2009. – № 10 (148). – С. 94-98.

14. Пироженко О. Г. Когнітивні та комунікативні аспекти вербалізації концепту неправди у діалогічному дискурсі (на матеріалі сучасної англ. мови): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харків, 2001. – 20 с.

15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

16. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Автореф. ... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – Київ, 2005. – 17 с.

17. Рибалко М. -М. О. Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англійської художньої прози): Автореф. ... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – Київ, 2008. – 20 с.

18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

19. Терещенко Л. Я. Мовна особистість у ситуації неправдивого спілкування // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 137. – Том 1. – С. 48-51.

20. Шаховский В. И. Эмоции во лживой коммуникации // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей/ Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 133-145.

21. Шевченко І. С. Прагмалінгвістика: QUO VADIS? // Наук. вісник каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – 2003. – Вип. 7. – С. 51-57.
22. Burgoon J. K., Buller D. B., Floyd K., Grandpre J. Deceptive Realities: Sender, Receiver, and Observer Perspectives in Deceptive Conversations // Communication Research. – 1996. – Vol. 23. – No. 6. – Pp. 724-748.
23. Diez S. Der Wert der Lüge. Über das Verhältnis von Sprache und Moral. – Paderborn: Mentis, 2002. – 244 S.
24. Dönninghaus, S. Sprache und Täuschung: Ein Beitrag zur lexikalischen Semantik des Russischen unter Berücksichtigung kognitionstheoretischer Überlegungen. – Wiesbaden: Harassowitz Verlag, 1999.
25. Granhag P. A., Strömwall L. A. Research on deception detection: past and present // The Detection of Deception in Forensic Contexts. – Cambridge: CUP, 2004. – Pp. 3-11. – [online]. – Режим доступу: http://assets.cambridge.org/97805218/33752/excerpt/9780521833752_excerpt.pdf – (запит здійснено 4. 01. 10).

Джерела фактологічного матеріалу:

26. Binchy M. Quentins. – N. Y.: Signet Book, 2002. – 436 p.
27. Chase J. H. Cade. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 320 с.
28. Dowling C. Expecting Emily. – London: HEADLINE BOOK PUBLISHING, 2002. – 501 p.
29. Muarier D. du. The Scapegoat. – London & Sidney: Pan Books, 1975. – 320 p.

Цьмух О. П.,

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВИ

Об'єктом дослідження даної статті є особливості когнітивного підходу до вивчення мови. Досліджуються процеси концептуалізації та категоризації як одні з важливих процесів пізнавальної діяльності людини.

Ключові слова: *концепт, концептосфера, категоризація, концептуалізація.*

The article deals with the peculiarities of cognitive approach to the language learning. The processes of conceptualization and categorization, being important processes in the cognitive activities of a human being, are investigated.

Key words: *concept, concept-sphere, conceptualization, categorization.*

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Кінець ХХ століття характеризується появою когнітивної науки, до завдань якої належать дослідження людського розуму, вивчення процесів, пов'язаних із отриманням, переробкою, збереженням, використанням, організацією та накопиченням структур знань, а також з формуванням цих структур у свідомості людини.

Виникнення такої особливої міждисциплінарної науки зумовлене тим, що людська свідомість і розум відносяться до складних та загадкових феноменів, адекватний аналіз яких не може бути здійснений в межах окремої дисципліни. Когнітивна наука дозволяє вивчати ці феномени всебічно, інтегруючи фактологічні дані та використовуючи існуючі методи дослідження різних наук.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наш час проблема когнітивного підходу до вивчення мови є об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема таких, як О. О. Селіванова, О. С. Кубрякова, В. З. Дем'янков, В. А. Маслова, С. Г. Воркачов, М. М. Болдирєв.

Мета статті – простежити особливості підходу до мови з когнітивної точки зору.

Завдання статті – проаналізувати систему поглядів науковців щодо процесів пізнавальної діяльності людини.

Наукові результати. Становлення сучасної когнітивної лінгвістики дослідники традиційно пов'язують із працями американських учених-лінгвістів Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, Р. Джеккендоффа, Ч. Філмора та ряду інших [цит. за 8, с. 365], хоча особливості засвоєння та опрацювання інформації на мовній основі привертали увагу дослідників ще у ХІХ столітті [6, с. 8].

У межах когнітивного напрямку мова розглядається як невід’ємна частина пізнання і як найбільш характерна когнітивна здатність людини, орієнтована на пояснення процесів засвоєння, переробки та трансферу знань.

У когнітивній лінгвістиці вперше поставлені питання про те, якою людиною бачить навколишню дійсність, судячи з мовних даних, у якому вигляді вона відображається в її свідомості, який досвід взаємодії з природою і собі подібними людиною фіксує в мові в першу чергу і чому [5, с. 4-5]. У зв’язку з цим до завдань когнітивної лінгвістики входить з’ясування фактів репрезентації різних фрагментів світу у свідомості людини та процеси їх адекватної реалізації. Окрім цього, дослідники аналізують механізми засвоєння мови людиною та принципи структурування цих механізмів, загальні принципи сприйняття та категоризації світу, типи ментальних процесів [3, с. 17-33].

Таким чином, у межах когнітивного підходу в центрі уваги дослідників виявляється проблема сприйняття людиною навколишньої дійсності, способи репрезентації знань та досвіду людини стосовно світу в людському пізнанні.

Важливими процесами пізнавальної діяльності людини вважаються процеси концептуалізації та категоризації. Дослідники трактують концептуалізацію як когнітивний процес структурування знань, спрямований на виокремлення певних мінімальних одиниць людського досвіду. Це процес, що, на думку О. С. Кубрякової, полягає “в осмисленні інформації, яка надходить до нього та призводить до виникнення концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини” [4, с. 93]. Подібне визначення знаходимо у М. М. Болдирева: “Концептуалізація – це мисленнєве конструювання предметів та явищ, що призводить до виникнення певних уявлень про світ у вигляді концептів...” [1, с. 22]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін також вважають, що результатом концептуалізації є концепт, мисленнєве відображення виділених ознак даної сфери, що виступає денотатом концепта, тобто тією реальною сферою, яка знайшла в концепті мисленнєве відображення [6, с. 121].

Реальний світ не хаотичний, а структурований, у ньому наявні подібності, відмінності та інші відношення, що визначають його онтологію і незалежні від нашої свідомості. Пізнання людиною оточуючого світу відбувається на основі порівняння, співставлення із уже відомими фактами та явищами, тобто людиною пізнає нове через знання, що в неї вже наявні. Процес членування світу на дискретні сутності та групи таких сутностей, підведення явища, об’єкта чи процесу під певну рубрику досвіду є процесом категоризації [4, с. 42-45]. Функція категоризації – поділ світу на категорії та віднесення конкретних предметів та подій до цих категорій – є однією з найважливіших функцій людської свідомості [1, с. 23].

Один з постулатів когнітивної лінгвістики полягає в тому, що знання людини про світ організовуються та зберігаються у вигляді певних концептуальних структур – концептів (М. М. Болдирєв, 2000; С. Г. Воркачєв, 2002; З. Д. Попова, Й. А. Стернін, 2007; А. М. Приходько, 2008).

Як зазначає С. Г. Воркачєв, з початку 90-х років у російській лінгвістичній літературі почали активно вживатись слово "концепт" та його протермінологічні аналоги "лінгвокультурема", "міфологема", "логоепістема". Перегляд традиційного логічного змісту концепта і його психологізація пов'язані в першу чергу із зміною в кінці минулого століття наукової парадигми гуманітарного знання, коли на місце пануючої ецієнтичної, системно-структурної парадигми прийшла парадигма антропоцентрична, функціональна, що повернула людині статус "міри всіх речей" та повернула її в центр всесвіту [2, с. 5-7].

В наш час науковці визнають, що саме концепт є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики [6, с. 29]. Та незважаючи на те, що поняття концепт можна вважати для сучасної когнітивістики усталеним, зміст цього поняття варіює в концепціях різних наукових шкіл та окремих учених.

Так, О. С. Кубрякова пропонує таке визначення концепта: "... оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці" [4, с. 91].

На думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, концепт – це "дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості та суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет чи явище, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю та ставлення суспільної свідомості до даного предмета чи явища [6, с. 34].

А. М. Приходько вважає концепт таким складноструктурованим феноменом, "у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним" [7, с. 55].

Отже, вчені погоджуються, що концепт є одиницею ментального рівня і являє собою сукупність ознак, структурованих певним чином. Концепт містить у собі все знання людини про той чи інший об'єкт дійсності.

Висновки та перспективи подальших розвідок. З вищесказаного можемо зробити висновок, що в межах когнітивного підходу у центрі уваги дослідників виявляється проблема сприйняття людиною оточуючої дійсності та способи репрезентації світу в людському пізнанні. Важливими процесами пізнавальної діяльності людини є процеси категоризації та концептуалізації.

Знання людини про оточуючий світ організовуються та зберігаються у вигляді певних концептуальних структур – концептів. Оскільки кон-

цепт знаходить відображення в мові, то саме мова забезпечує доступ до концептів і дає можливість реконструювати їх.

Література:

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов: Изд-во Тамб. Ун-та, 2000. – 123 с.
2. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. Краснодар, 2002. – С. 5-7.
3. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. 1994. № 4. – С. 17-33.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
5. Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) // Изв. РАН. Сер. Лит. и Яз. – 1999. – т. 58. – № 5-6. – С. 3-12.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Чекаль Г. С., Жилко Н. Н.,

Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, м. Ніжин

ШЛЯХИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЧАСОВИХ ФОРМ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА У ВИЩИХ МОВНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті аналізуються типові помилки студентів факультету іноземних мов у вживанні часових форм англійського дієслова та причини виникнення цих помилок, а також пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: *типові помилки, орієнтація у часі відбування подій, співвідношення подій у часі, орієнтація на контекст, комп'ютерні вправи для самостійної підготовки.*

The authors analyse common errors of students in using tense forms of the English verb, determine the causes of their occurrence and give recommendations to form stable grammatical habits.

Key words: *common errors, orientation as to the time of the actions occurrence, time correlation of the actions, orientation on the context, computer exercises for individual work.*

Значні труднощі оволодіння часовими формами англійського дієслова пов'язані із низкою об'єктивних та суб'єктивних причин: 1) можливою інтерференцією з українською мовою, де 16 формам англійського дієслова відповідає лише три часові форми в українській мові; 2) недосконалістю чинних підручників з практики та з граматики англійської мови, за якими працюють студенти на факультетах іноземних мов; 3) неефективною методикою планування та проведення практичних занять з граматики англійської мови.

Висновки відносно вищезгаданих пунктів 2 і 3 були зроблені на основі тестування студентів 5-го курсу Ніжинського державного університету імені М. Гоголя, ознайомлення з посібниками з практичної граматики, які використовувалися студентами 1-го курсу, а також послідовності вивчення часових форм дієслова згідно з робочими планами викладачів.

Наведемо далі типові помилки студентів 5-го курсу у вживанні часових форм англійського дієслова.

1. Відсутність орієнтації у часі здійснення подій у текстах, що не містять прислівників часу.

Наприклад, виконуючи завдання поставити дієслово, що дається в дужках, у відповідну часову форму, більшість студентів не розпізнали співвідношення подій в такому тексті:

Professor Baker and Mrs. Baker knew each other when they (1 be) children but they (2 see/not) each other for six years when they (3 meet) on a ship going

to England. They (**4 go**) to the same elementary school and the same high school. Майже всі студенти поставили дієслово **go** у формі *Past Simple*, в той час як ця дія передувала зустрічі персонажів тексту на кораблі.

Заміна інфінітива у дужках на форми *the Past Simple* у пункті 4 (**went**) призводить до кумедної ситуації, коли дорослі люди зустрілися після багатьох років розлуки і пішли разом до школи.

2. Хибне уявлення про вживання часових форм з певними обставинами часу.

Наприклад, перекладаючи текст про робочий день, студенти, замість *Past Simple*, оскільки в тексті йшлося про ряд послідовних дій, вживали *the Past Continuous* з обставинами часу “from ... to”, а з обставинами часу “for ... hours/minutes” вони вживали *the Past Continuous*, *the Past Perfect Continuous* і навіть *the Present Perfect Continuous*.

Наведемо текст для перекладу:

Я встав о сьомій ранку, з 7 до 7. 15 робив ранкову зарядку, потім протягом 10 хвилин прибирав у кімнаті, після чого поснідав і пішов до університету.

В даному реченні йдеться про ряд послідовних дій у минулому, що вимагає вживання форми *the Past Simple*.

Слід окремо підкреслити, що студенти вживали форму *Continuous* із виразом “for ... hours/minutes”, в той час як цей вираз вживається тільки з часовими формами *the Perfect Continuous* та з формами часів групи *Simple*.

3. Труднощі засвоєння часових форм пов’язані, значною мірою, з істотними розбіжностями у вираженні часових відносин в англійській та українській мовах. Так, одна й та сама форма дієслова “працювала” може відповідати різним часовим формам англійського дієслова. Наведемо такі приклади:

1. *Ольга працювала в шпиталі до війни.*

Olga worked at the hospital before the war.

2. *Ольга працювала в шпиталі перед тим як почалась війна.*

Olga had worked at the hospital before the war started.

3. *Ольга працювала в шпиталі три роки перш ніж почалась війна.*

Olga had been working at the hospital for three years before the war started.

4. *Ольга працювала над доповіддю, і я не хотів відволікати її.*

Olga was working at her report, and I did not want to interfere.

5. *Ольга працювала в шпиталі і добре знається на цих проблемах.*

Olga has worked at the hospital and is well aware of the problem.

6. *Ольга працювала в шпиталі три роки.*

Olga has been working at the hospital for three years.

7. *Вибачте мене за одержу. Я працювала в саду.*

Excuse my clothes. I have been working in the garden.

Таким чином форми дієслова минулого часу в українській мові має відповідати шість часових форм англійського дієслова: *the Past Simple, the Past Perfect, the Past Perfect Continuous, The Past Continuous, the Present Perfect, the Present Perfect Continuous*.

Розглянемо далі об'єктивні фактори, що спричиняють труднощі у засвоєнні часових форм англійського дієслова. Останнім часом на факультетах іноземних мов спостерігається тенденція поєднувати на першому курсі всі аспекти мови в курсі практики мовлення. Таким чином послідовність вивчення граматичних тем диктується не логікою предмета, а змістом текстів у підручнику, що використовується у навчанні. Так підручник під редакцією В. Д. Аракіна [1] передбачає таку послідовність вивчення часових форм англійського дієслова:

I семестр

The Present Indefinite Tense

The Past Indefinite Tense

The Present Continuous Tense

II семестр

The Present Perfect Tense

The Past Continuous Tense

The Future Indefinite Tense

The Future Continuous Tense

The Past Perfect Tense

The Future-in-the-Past Tense

The Sequence of Tenses

The Passive Voice

The Present Perfect Continuous Tense

The Future Perfect Tense

Наведена послідовність вивчення (а радше п о в т о р е н н я часових форм, адже в середній школі вони вже вивчалися) не сприяє розумінню значення складної системи часових форм англійського дієслова та формуванню сталих навичок та вмінь їх використання у мовленні.

Поруч із основним підручником з практики мови на 1-му курсі [1] Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя використовуються посібники з практичної граматики, які містять низку корисних вправ, але які важко узгодити із вправами основного підручника і зберегти при цьому раціональну послідовність у формуванні сталих навичок уживання часових форм.

Наведемо далі наше бачення методики викладання часових форм англійського дієслова на 1-му курсі факультету іноземних мов.

1. Практична граMATика повинна бути окремою дисципліною, починаючи з 1-го курсу навчання.

2. Послідовність опрацювання часових форм повинна враховувати труднощі їх засвоєння у порівнянні з інтерферуючими часовими формами.

3. Для подолання міжмовної інтерференції слід пропонувати студентам вправи на переклад з рідної мови, коли одна й та сама форма українського дієслова в залежності від контексту може мати різні відповідники в англійській мові.

4. Значну кількість тренування слід проводити не на окремих реченнях, а на текстовому матеріалі.

Яскравим прикладом залежності вживання часових форм від контексту можуть слугувати початки двох текстів:

1 текст: *The well-known singer Enrico Caruso (1. drive) once not far from New York. It so happened that his car went out of order and he had to spend some time in the house of a farmer while his car (2. be) fixed. ...*

2 текст: *At about two o'clock on a cold winter night, a doctor (1. drive) seven miles in answer to a telephone call. On his coming the man who had called him in said:*

В першому тексті слід використати *the Past Continuous* для визначення часового фону решти подій тексту.

У другому тексті, незважаючи на обставину часу “*at about two o'clock*”, слід вжити *the Past Simple*, тому що початок другого речення (*On his coming*) свідчить про те, що у даному випадку мається на увазі ряд послідовних дій у минулому.

5. У вправах необхідно передбачити ілюстрацію вживання різних часових форм з однаковими обставинами часу.

Корисним буде в цьому завданні для студентів продовжити ситуації, в яких вживаються різні часові форми з однаковими обставинами часу.

Наприклад, студентам дається завдання закінчити такі речення:

He had breakfast at 7 o'clock ...

He was having breakfast at 7 o'clock ...

Можливе таке завершення першого речення: *... and then went to the university.*

В другому випадку продовження може бути таким: *...when suddenly somebody knocked loudly at the door.*

6. У тренувальних вправах слід передбачити певну кількість текстів, де відсутні обставини часу і де вживання часових форм залежить від розуміння порядку того, як події тексту розташовані в просторі реального часу.

З метою вдосконалення навичок вживання часових форм англійської мови на факультеті створено посібник комп'ютерних вправ для самостійної роботи студентів. Посібник був розроблений магістрантами Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя під керівництвом Г. С. Чекаль.

Посібник “*Review of the Tense Forms of the English Verb*” структурно складається з 6 блоків, що відповідають парам часових форм, при засто-

суванні котрих у мовленні студентів спостерігаються типові помилки:

- the Present Simple VS the Present Progressive
- the Present Perfect VS the Past Simple
- the Present Perfect Simple VS the Present Perfect Continuous
- the Past Simple VS the Present Perfect Continuous
- the Past Simple VS the Past Perfect
- різні часові форми для передачі майбутньої дії.

Кожний блок має таку структуру:

- вправи для попереднього тестування (*Check Yourself*);
- граматичний матеріал-довідка щодо особливостей значення та вживання тієї чи іншої часової форми;
- вправи на тренування навичок вживання обраних часових форм;
- кінцевий тест для перевірки результативності роботи з посібником та рівня сформованості навичок вживання часових форм.

Оскільки посібник передбачено саме для самостійної роботи студентів, то доступ до всіх його частин та матеріалів відкритий: з кожної вправи можна повернутися до попередньої або ж (вийшовши до загального меню вправ) обрати іншу вправу для виконання. Виконання кінцевого завдання (фінальний тест) дозволяє забезпечити більш ефективне опрацювання студентом навчального матеріалу у процесі самостійної роботи. Виконання вправ не обмежено ні часовими рамками, ні кількістю спроб, адже посібник розраховано не на тестування рівня навченості студентів та володіння ними тими чи іншими часовими формами, а якраз на їх вправляння у вживанні цих форм.

Хоча посібник розраховано на самостійне опрацювання, його за розсудом викладача так само можна використовувати і в аудиторних заняттях для вправляння у вживанні часових форм.

Посібник підготовлений у двох варіантах: у вигляді власне електронного комплексу вправ та як друкований текстовий варіант. Реалізація посібника у двох варіантах – електронному та друкованому – має на меті забезпечити роботу з ним не лише з використанням комп'ютера, але й як зі звичайним навчальним матеріалом. Друкований варіант посібника ідентичний електронному щодо вправ та граматичного матеріалу, проте містить додатково два блоки: блок карт часових форм англійських дієслів та блок ключів з правильними відповідями до вправ для самоперевірки.

Електронний варіант посібника виконано у вигляді самодостатнього html-сайту, що працює автономно і не вимагає доступу до мережі Інтернет.

Література:

1. Arakin V. D. Practical Course of English (First Year), [ed. by prof. V. D. Arakin] / V. D. Arakin. – М.: Vysšaja Škola, 1978. – 447 p.

Черхава О.,

Національний університет "Львівська політехніка"

РЕКУРЕНТНІ ПРАГМАТИЧНІ МАРКЕРИ ТРАНЗИТИВНОСТІ УЧАСНИКІВ ЯК СКЛАДНИКІВ ПРОФЕТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття продовжує дослідження англомовного біблійного пророцтва як мовленнєвого жанру профетичного дискурсу (базується на Книзі про рока Єремії, Ісаї та Езекіїла). Представляємо транзитивність як експліцитний зв'язок учасників профетичної комунікації через механізм рекурренції (повторюваності). Контактвстановлюючими регуляторами цього різновиду зв'язку є прагматичні маркери, які в залежності від позиції у комунікативному процесі, впливають на попереднє структурування комунікативних ходів та сприйняття основного повідомлення.

Ключові слова: мовленнєвий жанр християнське пророцтво, транзитивність, прагматичний маркер.

The article is the sequential of the investigation of English Bible Prophecy as a speech genre of prophetic discourse (based on King James Bible, the Book of the Prophet Jeremiah, Isaiah, Ezekiel). Transition as the explicit sequence of the participants of prophetic communication through the mechanism of recurrence is investigated. It is established that pragmatic markers are the regulators of transitional sequence between the participants of utterances and help to prophesy communicative steps.

Keywords: English Bible Prophecy as a speech genre, transition, pragmatic marker.

Однією з найважливіших проблем комунікації є координація дій її учасників, яка потребує рекуррентної регуляції самої системи спілкування. Рекурсивність правил спілкування дозволяє прогнозувати діалог та керувати ним. Обов'язковою ознакою діалогічності мовлення є наявність комунікативних ходів, які пов'язані зазвичай із зміною комунікативних ролей, та комунікативних кроків як висловлювання(нь) у межах одного комунікативного ходу. Мовленнєві кроки не ізольовані один від одного, а об'єднані певною сіткою комунікативного зв'язку [3, с. 108], у цьому дослідженні – транзитивністю.

Транзитивність (перехідність) розглядаємо як експліцитний зв'язок учасників профетичної комунікації через механізм рекурренції (повторюваності). Контактвстановлюючими регуляторами цього різновиду зв'язку є прагматичні маркери, які в залежності від позиції у комунікативному процесі, впливають на попереднє структурування комунікативних ходів та сприйняття основного повідомлення. Розглядаючи комунікативний хід як засіб привернення уваги адресата, спробуємо визначити особливості зміни ролей учасників профетичної комунікації та функцію прагматичних маркерів у координації дій її учасників. Індикаторами

транзитивності учасників профетичної комунікації вважаємо *маркер доручальника* (Mmess.) *маркер доручення* (Mcomm.) та *маркер виконання доручення* (Mdel.).

Прагматичний маркер доручальника (Mmess.)

Автором та доручальником пророцтва є Божествена сила, оскільки цілий ряд рекурентних прагматичних маркерів у вступі, основній частині та кінцівці вказують на це. Найчастотнішими вступними МД є

Thus says God < thy Maker.... > від 3-їос. Та *I, the Lord <thy God.... >* *say* від 1-ї ос., проміжний маркер – *Says God, the Lord* та кінцевий *God has said*. Домінантним вступним МД у Книзі пророка Єремії та Езекиїла являється *The word of God came to me saing / Thus the Lord God showed me* тоді як у Ісаї *The Lord said to me*.

Комбінативний *The word of God came unto me, saying + Thus saith God*

Поєднання цих маркерів як синонімів у один комбінативний (combinational) виконує фокусууючу (фокусувальну) функцію привертання уваги адресата до основного профетичного повідомлення, навколо якого розвивається комунікативна ситуація:

Then the word of God came unto me, saying, Thus saith God, After this manner will I mar the pride of Judah, and the great pride of Jerusalem [Jeremiah 13:8-9].

У Книзі пророка Езекиїла частіше зустрічаємо *The word of the Lord came expressly unto Ezekiel. And he said unto me.*

Маркер доручення (Mcomm.) та маркер виконання доручення (Mdel.).

Особливість динаміки профетичної комунікації полягає у варіюванні засобів адресації у рамках діалогічної єдності (Божествена сила – людина). Виступаючи в ролі регулятора мовленнєвої взаємодії, *маркер доручення* маркує тип відносин, на основі яких базується мовленнєва взаємодія, так званий "комунікативний коридор". МД – це непряме звернення, апеляція до адресата, прихована під дорученням посереднику (пророку), який виконує імпліцитну функцію у профетичній комунікації. До цього типу маркерів належать:

1) *Do smth. (Go, take smth.) and write to X, thus say God*

2) *Do smth. (Go, take smth.) and say/tell X, thus say God*

3) *Thou shalt speak my words unto X* (у Езекиїла)

або скорочене: *Say/tell/ write to X*

Маркерами виконання доручення виступають:

1) *(And/So) I (Jeremiah/Isaiah/Ezekiel) went/took(the roll) and said/wrote*

2) *A-T heard Jeremiah/Isaiah/Ezekiel speaking these words*

Для проведення дослідження взято 24 епізодів (14– Jeremiah, 4– Isaiah, 6– Ezekiel), у яких виявлено прагматичний маркер доручення. Процес висловлювання думки, задуму обов'язково зорієнтований на організацію майбутнього повідомлення, тобто його підготовку і втілення в мовленнєві форми. Як зазначає О. Кубрякова, "глобальний образ того, що по-

трібно виразити в мові, повинен бути розчленований і структурований відповідно до способів і стереотипів мовного вираження, наближений до можливостей лінійного розгортання”. Тобто смисли (сприйняття і пропускання світу крізь себе), що народжуються в мовленні, повинні бути співвіднесені з мовними структурами та мовними одиницями [2, 202]. У ході проведення дослідження встановлено, що саме прагматичні *маркери доручальника* (Mmess.), *доручення* (Mcomm.) та *виконання доручення* (Mdel.) визначають характер транзитивності профетичної комунікації, який можна схематично відобразити у двох основних моделях.

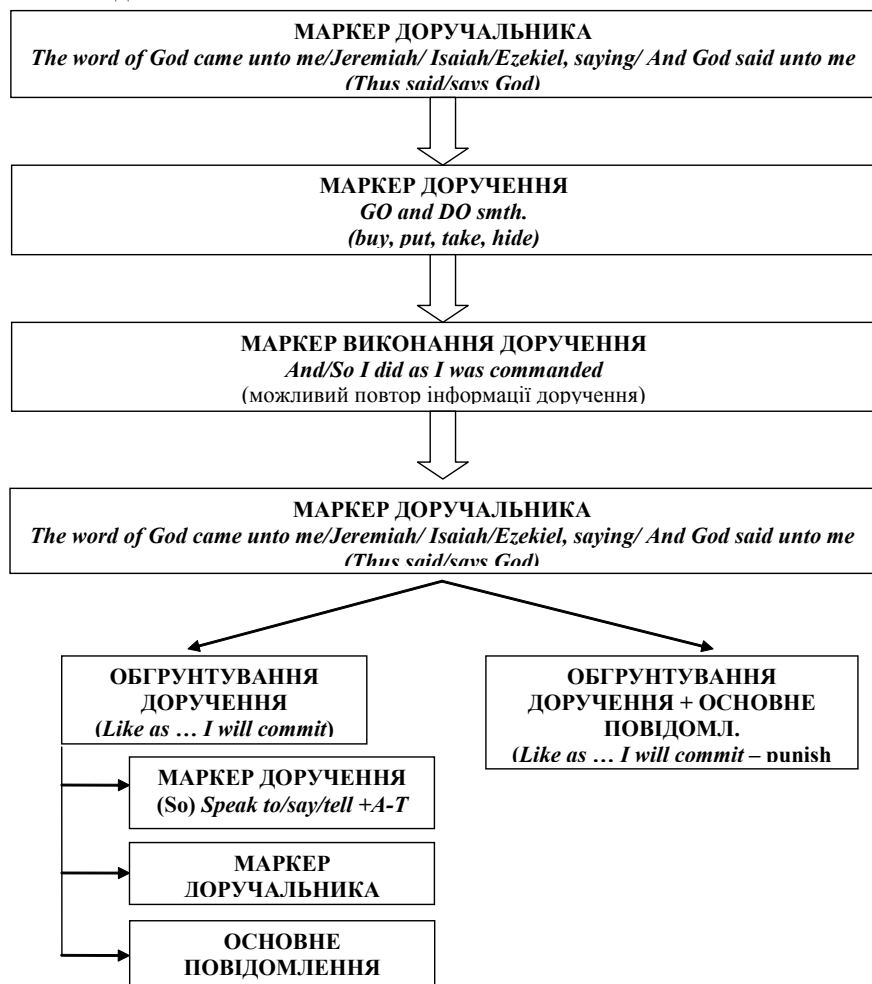
1. Модель

1. Jeremiah 26: 1-24

*In the beginning of the reign of Jehoiakim the son of Josiah, king of Judah, came this word from God, saying, (1) **Thus saith God: Stand in the court of God's house, and speak unto all the cities of Judah, which come to worship in God's house, all the words that I command thee to speak unto them; diminish not a word** (2). It may be they will hearken, and turn every man from his evil way; that I may repent me of the evil which I purpose to do unto them because of the evil of their doings (3). **And thou shalt say unto them, Thus saith God: If ye will not hearken to me, to walk in my law, which I have set before you** (4), *to hearken to the words of my servants the prophets, whom I send unto you, even rising up early and sending them, but ye have not hearkened;* (5) then will I make this house like Shiloh, and will make this city a curse to all the nations of the earth (6). **And the priests and the prophets and all the people heard Jeremiah speaking these words in the house of God**(7)*

2. Модель

2. Isaiah 20:1-6

In the year that Tartan came unto Ashdod, (when Sargon the king of Assyria sent him,) and fought against Ashdod, and took it (1); At the same time **spake the Lord by Isaiah the son of Amoz**, saying, **Go and loose the sackcloth** from off thy loins, and put off thy shoe from thy foot. **And I did so**, walking naked and barefoot (2). **And the Lord said**, Like as my servant Isaiah hath walked naked and barefoot three years for a sign and wonder upon Egypt and upon Ethiopia (3); So shall the king of Assyria lead away the Egyptians prisoners, and the

Ethiopians captives, young and old, naked and barefoot, even with their buttocks uncovered, to the shame of Egypt (4). And they shall be afraid and ashamed of Ethiopia their expectation, and of Egypt their glory (5). And the inhabitant of this isle shall say in that day, Behold, such is our expectation, whither we flee for help to be delivered from the king of Assyria: and how shall we escape? (6)

Зважаючи на те, що мовленнєві кроки супроводжуються прагматичними маркерами, завданням яких є підтримка мовленнєвого контакту між учасниками та зміна або збереження комунікативного ходу [3, с. 109], можемо припустити, що саме Mmess. сигналізує збереження основного комунікативного ходу – звернення адресанта до посередника передати повідомлення адресату, тоді як Mdel. вказує на перехід комунікації до посередника, який звітує про виконання вказівки (*And/So I did as I was commanded*) та/або вводить повтор основного повідомлення.

Особливість II-ї моделі полягає у тому, що, фокусуючи увагу на дорученні ЩОСЬ ЗРОБИТИ без миттєвого роз'яснення, адресант намагається призупинити комунікативний хід (відразу вводить Mdel. з повтором доручення) з метою наголошення інформації, яка буде актуальною (як порівняння, обґрунтування) для оголошення основного повідомлення. Відповідно, комунікація проходить так, що для сприйняття основного повідомлення адресат повинен повернутись назад до попереднього повідомлення. У цій моделі Mdel. функціонує як підготовка адресата до сприйняття основного повідомлення.

Специфіка діалогу *Божественна сила-людина* полягає у його вільній формі обміну репліками та роздумами (а не питанні-відповіді). Адресант, звертаючись через посередника до адресата та не очікуючи відповіді, сам відповідає, коментує, уточнює, внаслідок чого комунікація проходить подібно до монологу, проте, внутрішня присутність адресата не дозволяє відкинути діалогічність мовлення [1, с. 151]. Характерним для профетичної комунікації є також відсутність маркера прямого звернення посередника, оскільки, у всіх епізодах *and prophet/ Jeremiah/ Isaiah/Ezekiel said* завжди супроводжується Mmess. *Thus said/says God*, що знову ж таки вказує на імпліцитну функцію пророка у комунікації. Винятком є два епізоди (Jeremiah 18: 1-23 та Jeremiah 32: 6-33) з кінцевим проханням посередника до адресанта помилувати або покарати адресата, проте, завжди без відповіді, в наслідок чого звернення функціонує швидше як сигнал закінчення комунікації, яка передбачає подальші роздуми:

Give heed to me, O God, and hearken to the voice of them ... deliver up their children to the famine, and give them over to the power of the sword; and let their wives become childless, and widows; and let their men be slain of death, and their young men smitten of the sword in battle. Let a cry be heard from their houses, when thou shalt bring a troop suddenly upon them; for they have digged a pit to take me, and hid snares for my feet (Jeremiah 18: 1-23).

Now after I had delivered the deed of the purchase unto Baruch the son of

Neriah, I prayed unto God, saying, Ah Lord God! behold, thou hast made the heavens and the earth by thy great power and by thine outstretched arm; there is nothing too hard for thee (Jeremiah 32: 6-33).

Можливим контактовстановлюючим сигналом зворотнього зв'язку профетичної комунікації (3-и епізоди) є маркер звернення (прохання) адресата до пророка (див. Ш модель), проте коротка репліка адресата у порівнянні з довгим комунікативним ходом адресанта, поєднання *prophet said* з *Thus said/says God* та повне зникнення *Mdel.* вказують на абсолютну рольову нерівність учасників профетичної комунікації:

And Isaiah the prophet the son of Amoz came unto him, and said unto Hezekiah, Thus saith the Lord, Set thine house in order: for thou shalt die, and not live (1). Then Hezekiah turned his face toward the wall, and prayed unto the Lord (2), And said, Remember now, O Lord, I beseech thee, how I have walked before thee in truth and with a perfect heart, and have done that which is good in thy sight. And Hezekiah wept sore (3). Then came the word of the Lord to Isaiah, saying (4), Go, and say to Hezekiah, Thus saith the Lord, the God of David thy father, I have heard thy prayer, I have seen thy tears: behold, I will add unto thy days fifteen years (Isaiah 38: 1– 22).

Окрім наявності зворотнього зв'язку профетичної комунікації, цей епізод є вказівкою на те, що, на відміну від посередника, адресат може вплинути на зміну основного повідомлення.

3. Модель

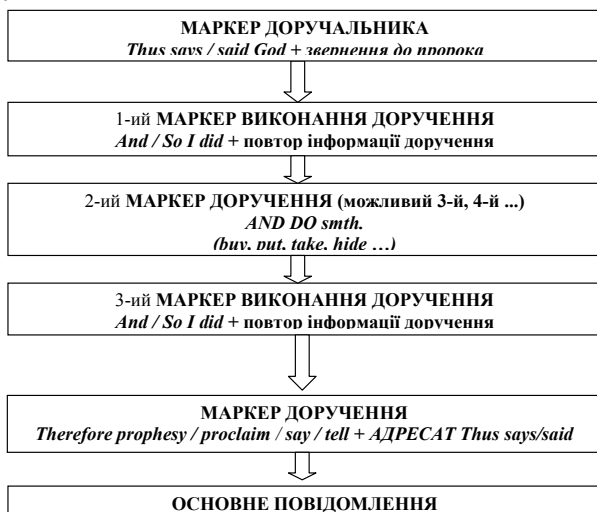

3. Jeremiah 37: 3-10

*And Zedekiah the king sent Jehucal the son of Shelemiah, and Zephaniah the son of Maaseiah, the priest, to the prophet Jeremiah, saying, Pray now unto God our God for us (3). Now Jeremiah came in and went out among the people; for they had not put him into prison. (4) **Then came the word of God unto the prophet Jeremiah, saying (6), Thus saith God, the God of Israel, Thus shall ye say to the king of Judah, that sent you unto me to inquire of me: Behold, Pharaoh's army, which is come forth to help you, shall return to Egypt into their own land (7). And the Chaldeans shall come again, and fight against this city: and they shall take it, and burn it with fire (8). Thus saith God, Deceive not yourselves, saying, The Chaldeans shall surely depart from us; for they shall not depart (9). For though ye had smitten the whole army of the Chaldeans that fight against you, and there remained but wounded men among them, yea would they rise up every man in his tent, and burn this city with fire (10).***

IV-а модель максимально наближена до II-ї, проте, доповнена лінійним багатоактним переходом від адресанта до посередника за допомогою послідовної зміни Mmess., Mcomm. та Mdel., що чітко вказує на транзитивність профетичної комунікації. Повідомлення немовби нанизуються одне на одне, в наслідок чого кількість дій в ході розвитку комунікації збільшується. Кожне висловлювання, зокрема, не виконує самостійної комунікативної функції з точки зору розкриття суті того, що відбудеться, проте, в сукупності вони складають основу для розкриття, обґрунтування фінального основного повідомлення. Відношення Mcomm. та Mdel. вказує на просторово-часову співвіднесеність ходів комунікації.

4. Модель

4. Jeremiah 13: 1-11

Thus saith God unto me, Go, and buy thee a linen girdle, and put it upon thy loins, and put it not in water (1). So I bought a girdle according to the word of God, and put it upon my loins (2). And the word of God came unto me the second time, saying (3), Take the girdle that thou hast bought, which is upon thy loins, and arise, go to the Euphrates, and hide it there in a cleft of the rock (4). So I went, and hid it by the Euphrates, as God commanded me (5). And it came to pass after many days, that God said unto me, Arise, go to the Euphrates, and take the girdle from thence, which I commanded thee to hide there (6). Then I went to the Euphrates, and digged, and took the girdle from the place where I had hid it; and, behold, the girdle was marred, it was profitable for nothing (7). Then the word of God came unto me, saying (8), Thus saith God, After this manner will I mar the pride of Judah, and the great pride of Jerusalem (9).

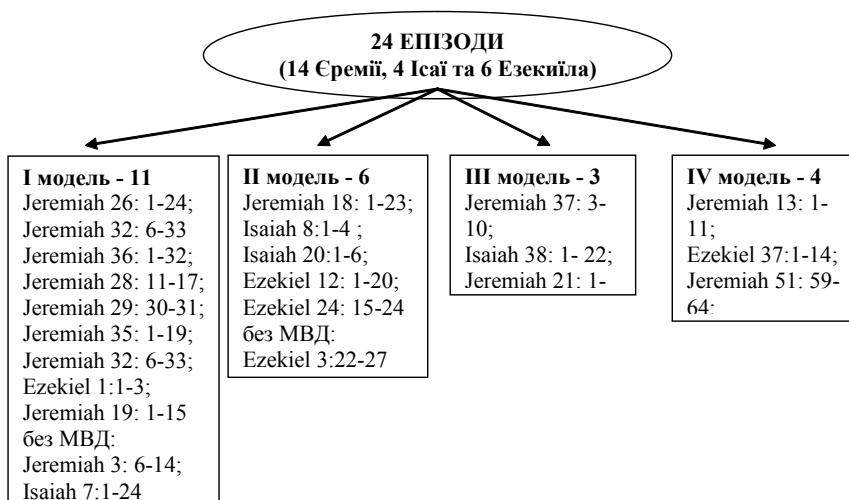
Основною функцією Mdel. є вказівка на зміну комунікативного ходу і введення повтору основного повідомлення, прте у 6-ти прикладах спостерігаємо відсутність цього маркера. У Jeremiah 3: 6-14 та Ezekiel 3:22-27 основне повідомлення не потребує повтору, оскільки це чітко сформульований акт прощення та обвинувачення, які не потребують особливих зусиль у адресата для його сприйняття. Особливої уваги заслуговує епізод Isaiah 7:1-24:

Then said the Lord unto Isaiah, Go forth now to meet Ahaz, thou, and Shear-jashub thy son, at the end of the conduit of the upper pool in the highway of the fuller's field (3); And say unto him, Take heed, and be quiet; fear not, neither be fainthearted for the two tails of these smoking firebrands, for the fierce anger of Rezin with Syria, and of the son of Remaliah (4). Because Syria, Ephraim, and the son of Remaliah, have taken evil counsel against thee, saying (5), Let us go up against Judah, and vex it, and let us make a breach therein for us, and set a king in the midst of it, even the son of Tabeal (6) Thus saith the Lord God, It shall not stand, neither shall it come to pass (7). For the head of Syria is Damascus, and the head of Damascus is Rezin; and within threescore and five years shall Ephraim be broken, that it be not a people (8). And the head of Ephraim is Samaria, and the head of Samaria is Remaliah's son. If ye will not believe, surely ye shall not be established (9). Moreover the Lord spake again unto Ahaz, saying (10), Ask thee a sign of the Lord thy God; ask it either in the depth, or in the height above (11). But Ahaz said, I will not ask, neither will I tempt the Lord (12).

Як бачимо замість Mdel. з'являється маркер *Moreover the Lord spake again unto Ahaz*, який вказує на те, що попереднє звернення було саме до адресата, попри формальне *said the Lord unto Isaiah*. Відповідно, можемо припустити, що посередник поступово виходить із комунікації, яка максимально наближає адресанта та адресата. Подібно до цього прикладу у

всіх епізодах III-ї моделі відбувається перехід комунікації у пряме спілкування адресата з адресантом.

Отже, провівши детальний аналіз 24-х епізодів з Книг Великих Пророків (Єремії, Ісаї та Езекиїла), можемо встановити, що саме *маркер доручальника*, *маркер доручення* (Commission) та *маркер виконання доручення* (Delivery) є контактовстановлюючими регуляторами транзитивного зв'язку учасників профетичної комунікації, оскільки впливають на попереднє структурування комунікативних ходів та координують зміну учасників комунікації. Підрахунок та розподіл епізодів відповідно до моделей відображаємо у схемі.

Література:

1. Будагов Р. А. Человек и его язык. – 2-е изд., расшир. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976 – С. 150-152.
2. Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1991. – С. 201-203.
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК “Тнозис”, 2003. – С. 107-109.
4. Van Dijk, Teun A. Studies in the Pragmatics of Discourse. – The Hauge: Maiton, 1981.
5. Electronic Text Center: The Bible, King James Version.

Шалова Н. С.,

Національний технічний університет "КПІ", м. Київ

DISTANCE EDUCATION AS A NEW METHOD OF TEACHING AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Стаття присвячена проблемі використання різноманітних методів дистанційного навчання, а також вдосконалення навчальних програм, в яких враховується відмінність в культурах різних народів. Автор демонструє доступність такої форми навчання для міжнародної спільноти та вплив на між культурну комунікацію.

Ключові слова: дистанційне навчання, міжкультурна комунікація.

This article deals with the problem of application of several distance education methods and curriculum improvement where cultural diversity of different nations is taken into account. Author shows availability of such form of education for international community and influence on intercultural communication.

Key words: distance learning, intercultural communication.

Due to the rapid development of technology, courses using a variety of media are being delivered to students in various locations in an effort to serve the educational needs of growing populations. Developments in technology allow distance education programs to provide specialized courses to students in remote geographic areas with increasing interactivity between student and teacher. Although the ways in which distance education is implemented differ from country to country, most distance learning programs rely on technologies which are either already in place or are being considered for their cost-effectiveness.

In order to understand how research and research issues have developed in distance education, it is necessary to understand the context of the field. Distance education relies heavily on technologies of delivery. Print materials, broadcast radio, broadcast television, computer conferencing, electronic mail, interactive video, satellite telecommunications and multimedia computer technology are all used to promote student-teacher interaction and provide necessary feedback to the learner at a distance. Research in distance education has focused on media comparison studies, descriptive studies, and evaluation reports.

However, recent developments in interactive multimedia technologies which promise to facilitate "individualized" and "collaborative" learning, are blurring the distinctions between distance and traditional education. These technologies also have the capability of creating new environments for learning such as "virtual communities". Students in traditional settings are being given entire courses on CD-rom multimedia disks through which they progress at their own pace, interacting with the instructor and other students on electronic

mail or face to face according to their needs [21]. Through international collaboration, students around the world participate in cooperative learning activities sharing information using computer networks[19, с. 230]. In such cases, global classrooms may have participants from various countries interacting with each other at a distance. Many mediated educational activities allow students to participate in collaborative, authentic, situated learning activities [4, p. 395]. In fact, the explosion of information technologies has brought learners together by erasing the boundaries of time and place for both site based and distance learners[3, p. 40].

Today there are distance education courses offered by dozens of public and private organizations and institutions to school districts, universities and large corporations. We agree with Desmond Keegan, who identified six key elements of distance education: 1) separation of teacher and learner; 2) influence of an educational organization; 3) use of media to link teacher and learner; 4) two way exchange of communication; 5) learners as individuals rather than grouped; 6) educators as an industrialized form [11, p. 35].

It should be mentioned that the economies of size and distribution, both industrialized, and developing countries have embarked upon distance education programs. In the early 1980's, record numbers of students in developing countries have gained access to higher education through distance education programs [20]. In many cases, local experts are not available to develop original programs in the language and culture of the people. For this reason, the majority of educational programs are either used intact from the host country or are superficially translated with very few adaptations to the local culture. When this is done, the results are often unsuccessful. The cultural values of the program designer become dominant, desirable, and used as the standard. There are many examples of programs from North America, Australia, Great Britain, and Europe that were purchased but never used in Africa and Asia because the material was not relevant in those countries. Because the appropriate design of instructional material is a critical element in its effectiveness, the issue of "who designs what and for whom" is central to any discussion of the economic, political, and cultural dangers that face distance educators using information technologies [14, p. 222-223].

Until the advent of telecommunications technologies, distance educators were hard pressed to provide for two-way real time interaction, or time-delayed interaction between students and the instructor or among peers. Interaction between the student and the instructor usually took the form of correspondence of self-assessment exercises that the student completed and sent to the instructor for feedback. With the development of synchronous (two-way, real time interactive technologies) such as audio teleconferencing, audio graphics conferencing and videoconferencing it is now possible to link learners and instructors who are geographically separated for real time interaction.

Teleconferencing can be classified into four separate categories depending on the technologies that they use: audio teleconferencing, audiographics teleconferencing, video teleconferencing and computer conferencing. There are two types of computer conferencing: synchronous computer conferencing when two or more computers are linked at the same time so that participants can interact with each other, and asynchronous computer conferencing when participants interact with each other at a time and place convenient to them [16, p. 403].

The unique advantage of teleconferences is that they provide for two-way interaction between the originators and the participants. Teleconferences need to be designed to optimize the interaction that takes place during the conference. Monson [17] describes four design components for teleconferences: humanizing, participation, message style and feedback.

Audio teleconferencing or audioconferencing is voice-only communication. It has some major strengths: it uses the regular telephone system which is readily available and a familiar technology, it can connect a large number of locations for a conference, the conferences can be set up at short notice, and it is relatively inexpensive to use when compared with other technologies [16, p. 405].

Audiographics systems use ordinary telephone lines for two-way voice communication and the transmission of graphics and written material. Audiographics add a visual element to audio teleconferencing while maintaining the flexibility and economy of using telephone lines. Printed information can be exchanged during the conference using the fax machine so that visuals can be shared between sites [16, p. 406].

Video teleconferencing systems transmit voice, graphics and images of people. They have the advantage of being able to show an image of the speaker, three dimensional objects, motion, and pre-produced video footage. During a video teleconference, audio, video and data signals are transmitted to distant sites using a single combined channel as in the use of a fiber optic line or on separate channels. Audio is most often transmitted over a dial-up telephone line [16, p. 407].

Interactive Instructional Television (ITV) systems usually use a combination of Instructional Television Fixed Service (ITFS) and point-to-point microwave. They can transmit either two-way video and two-way audio, or one-way video and two-way audio to several distant locations. Therefore, large geographical areas can be covered by the combination of the two technologies. The shared communications feature allows the teacher and a group of learners separated by distance to work interactively on the same screen, sharing graphics, text, or data at the same time [16, p. 408].

Audiocassettes afford the learner control over the learning material because learners can stop, rewind, and fast forward the tape. They offer great flexibility in the way they can be used, either at home or while driving a car. Since audiocassettes are a fairly cost-effective medium they are easily accessible to students.

Videocassettes are like broadcast television in that they combine moving pictures and sound but unlike broadcast television are distributed differently and viewed in different ways. An important advantage in using videocassettes is that students can exercise "control" over the programming by using the stop, rewind, replay, and fast forward features to proceed at their own pace. Videocassettes are also a very flexible medium allowing students to use the cassettes at a time that is suitable to them. Bates, observing that the "videocassette is to the broadcast what the book is to the lecture" [1, p. 13].

CMC supports three types of on-line services: electronic mail (e-mail), computer conferencing, and on-line databases. In e-mail systems a message is routed by the system to the addressee's mailbox on the host computer and remain there till it is read by the addressee. This message can be read, replied to, left in the mailbox for later perusal, saved to the hard disk on the microcomputer, deleted, or forwarded to someone else. Most e-mail systems have a bulletin board feature which allows users to read and post messages and documents to be seen by all. CD-ROM is one of the most promising of the rapidly emerging technologies for education. An ever increasing amount of text, graphic and even full motion video data is being recorded and distributed on CD-ROM [1, p. 14].

Apple's introduction of personal digital assistants (PDAs) has opened a new realm of freedom and power for computing and telecommunications users that could well have important implications for educational users. PDAs offer convenient audio and data storage for the relatively small amounts of information that professionals working in the field need. Although they are used for writing notes and keeping track of schedules, their future value may be more in the order of complete wireless telecommunications devices.

Virtual reality offers the promise of training future students in ways that currently are far too dangerous or expensive. VR participants wearing visors projecting the computer images react to what they see while sensors in the visor and body suit send information on position and the head and eye movement of the wearer. The computer changes the scene to follow the wearer and give the impression of actually moving within an artificial environment [16, p. 409].

Having studied the early research in distance education we came to conclusion it was focused on comparisons between delivery media such as television, video, or computer and traditional face-to-face teaching. Other research compared the effectiveness of one distance delivery medium over another. Most of these media comparison studies found no significant differences (NSD) in learning [2], [5], [6], [10], [13, p. 7], [23, p. 48]. Critiquing these early media comparison studies, Spenser (1991) points out that they tended to report comparative statistics which gave no indication of the size of differences, if any, between the types of instruction [21, p. 23].

Thus, Clark made the following observation: "Learning gains come from adequate instructional design theory and practice, not from the medium used to deliver instruction" [7, p. 3]. Although Clark's statement has been debated, educational technologists agree that the quality of the instructional design has a significant impact on learning [12, p. 8].

We also want to attract attention to the issue of learner support and instruction in distance education. After examining one hundred seven articles to determine whether there were predictors of successful student support, Dillon and Blanchard conclude that the reported research was mixed. They propose a model to examine the support needs of the distance student, related to institutional characteristics, course content and the technology [8]. In a study analyzing learner support services in a state-wide distance education system, Dillon, Gunawardena and Parker outline the function and effectiveness of one learner support system and make recommendations for examining student-program interactions [9, p. 30-45]. Wright comments that the largest number of studies related to student support have been conducted outside the United States with large distance education programs. The student support activities reported are: pre-enrollment activities, tutorial services as well as counseling and advising services [24].

Combined with the institutions' responsibilities related to admissions procedures is the responsibility of counseling students into and out of programs where the learner and advisor are physically separated [18, p. 42]. Herein two issues arise. First, the nearly impossible task of understanding the life situation of the learner when distance and time interfere with communication, makes counseling a difficult task at best. Second, the monetary requirements of the distance education institution and the well-being of the student who may or may not be advised into a distance education environment must be considered. Reed & Sork observe that students counseled out of distance education represent a loss of revenue [18, p. 32].

Issues which examine course design in distance education cross geographic boundaries. There is a widespread belief that Western technologies, particularly the computer, are culturally neutral and can be used to modernize traditional societies. When distance education programs are delivered to developing countries, cultural differences are often dealt with by simply translating the existing software, or by writing new software in the local language. What remains is still instruction based on a set of cultural assumptions emphasizing the view that Western technology and science represent the most advanced stage in cultural evolution. This rationalist, secularist and individualist philosophy remains at the tacit level and suggests that, for any country, true modernization relies on the scientific method and the adoption of culture-free technology. The imported technology boasts capabilities based on assumptions which are frequently in direct opposition to traditions and social practices in the local culture. The cultural values of individualism, secularism, and feminism are

not all recognized as desirable in other cultures which place higher values on religion, group efforts and well defined gender roles [14, p. 230].

Actually, moral issues surrounding loss of local culture can result from wholesale importation of foreign values. At the minimum, educators engaged in technology transfer should analyze local social customs and consider those customs, whenever possible. Such social conventions as extended hospitality, differing perceptions of time and the perceived importance of the technology project can all affect the credibility of the program and, ultimately, its success [15, p. 22].

We consider that distance learning is not new but it has not received respect in the academic community because of the number and seriousness of problems presented here. The dramatic growth of the adult learner population is making distance learning an increasingly popular choice of learning techniques. Further study of student demographics and motivators will help target the adult learner population and will help institutions develop course materials and techniques appropriately. Although distance education has been difficult to establish in a number of European countries, influential networks are being established to facilitate future growth. The European Association of Distance Teaching Universities (EADTU) have combined with Eurostep (which organizes educational television across Europe using satellite) and the Budapest Platform (providing satellite television to central and eastern countries) to develop a system of distance education programs throughout Europe. Distance education programs will become major components facilitating economic progress throughout the world. Further research into course development techniques will help learning institutions understand which methods work best in the distance learning classroom.

References:

1. Bates, A. W. (1987). Television, learning and distance education. Milton Keynes, UK: The Open University, Institute of Educational Technology.
2. Boswell, J. J., Mocker, D. W., & Hamlin, W. C. (1968). Telelecture: An experiment in remote teaching. *Adult Leadership*, 16 (9), 321-322, 338.
3. Brown, J. S., Collins, A., & Duguid, P. (1989). Situated cognition and the culture of learning. *Educational Researcher*, 18 (1), 32-42.
4. Brown, A. L., & Palincsar, A. S. (1989). Guided, cooperative learning and individual knowledge acquisition. In L. B. Resnick (Ed.), *Knowing, Learning and Instruction: Essays in Honor of Robert Glaser* (pp. 393-452). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Chu, G. C., & Schramm, W. (1967). *Learning from television: What the research says*. Washington, D. C.: National Association of Educational Broadcasters.
6. Chute, A. G., Bruning, K. K., & Hulick, M. K. (1984). *The AT&T Communications National Teletraining Network: Applications, Benefits and Costs*. Cincinnati, OH: AT&T Communication Sales and Marketing Education.

7. Clark, R. E. (1984). Research on student thought processes during computer-based instruction. *Journal of Instructional Development*, 7 (3), 2-5.
8. Dillon, C., & Blanchard, D. (1991). Education for each: Learner driven distance education. In *Second American Symposium on Research in Distance Education*. University Park, PA.
9. Dillon, C. L., Gunawardena, C. N., & Parker, R. (1992). Learner support: The critical link in distance education. *Distance Education*, 13 (1), 29-45.
10. Hoyt, D. P., & Frye, D. (1972). The effectiveness of telecommunications as an educational delivery system. Manhattan, KS: Kansas State University.
11. Keegan, D. (1980). On defining distance education. *Distance Education*, 1 (1), 13-36.
12. Kozma, R. B. (1994). Will media influence learning? Reframing the debate. *Educational Technology Research and Development*, 42 (2), 7-19.
13. Kruh, J. (1983). Student evaluation of instructional teleconferencing. In L. Parker & C. Olgren (Eds.), *Teleconferencing and electronic communications* 11 Madison WI: University of Wisconsin-Extension, Center for Interactive Programs.
14. McIsaac, M. S. (1993). Economic, political and social considerations in the use of global computer-based distance education. In R. Muffoletto & N. Knupfer (Eds.), *Computers in Education: Social, Political, and Historical Perspectives* (pp. 219-232). Cresskill, NJ: Hampton Press, Inc.
15. McIsaac, M. S., & Koymen, U. (1988). Distance education opportunities for women in Turkey. *International Council for Distance Education Bulletin*, 17 (May), 22-27.
16. McIsaac, M. S. & Gunawardena, C. N. (1996). Distance Education. In D. H. Jonassen, ed. *Handbook of research for educational communications and technology: a project of the Association for Educational Communications and Technology*. 403-437. New York: Simon & Schuster Macmillan.
17. Monson, M. (1978). *Bridging the distance: An instructional guide to teleconferencing*. Madison, WI: Instructional Communications Systems, University of Wisconsin-Extension.
18. Reed, D., & Sork, T. J. (1990). Ethical considerations in distance education. *The American Journal of Distance Education*, 4 (2), 30-43.
19. Riel, M. (1993). Global education through learning circles. In L. M. Harasim (Eds.), *Global networks* (pp. 221-236). Cambridge, MA: The MIT Press
20. Rumble, G., & Harry, K. (Ed.). (1982). *The distance teaching universities*. London: Croom Helm.
21. Spenser, K. (1991). Modes, media and methods: The search for educational effectiveness. *British Journal of Educational Technology*, 22 (1), 12-22.
21. *Technology Based Learning* (1994). *Instructional Media Design on CD ROM*. Tempe, AZ: Arizona State University.
23. Whittington, N. (1987). Is instructional television educationally effective?: A research review. *The American Journal of Distance Education*, 1 (1), 47-57.
24. Wright, S. (1991). Critique of recent research on instruction and learner support in distance education with suggestions for needed research. In *Second American Symposium on Research in Distance Education*, University Park, PA: Pennsylvania State University.

Шамаева Ю. Ю.,

Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, г. Харьков

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МАРКИРОВАННОСТЬ ОБРАЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОНЦЕПТА РАДОСТЬ

Етнокультурна маркованість образної складової концепту РАДІСТЬ). У статті зроблено спробу дослідження валоративної специфіки образної складової концепту РАДІСТЬ, об'єктивованого в англійській (американський варіант) та українській/російській мовах, шляхом концептуально-метафоричного аналізу масиву порівнянь, отриманих через асоціативний експеримент. В результаті такого дослідження виявлено універсальні та етноспецифічні ціннісні доміанти порівнюваних лінгвокультур, що вбачається бенефакторним у термінах міжкультурної комунікації.

Ключові слова: емоційний концепт, лінгвокультурний концепт, радість, порівняння, концептуальна метафора.

Ethnocultural charge of the image constituent of the concept JOY. The article presents an attempt of researching into the axiological charge of the image constituent of the concept JOY, objectivized in American English and Ukrainian/Russian, by means of a conceptual-metaphoric analysis of comparisons as a result of an associative experiment. Thus, there have been universal and ethno-specific axiological dominants of the corresponding linguocultures revealed, which is considered to be beneficial in terms of cross-cultural communication.

Key words: emotional concept, linguocultural concept, joy, comparison, conceptual metaphor.

Кардинальным аспектом проблемы взаимоотношений мышления, языка и культуры является неисчерпанный на сегодняшний день вопрос о способах выявления этнокультурной специфики национального лингвоменталитета (Е. С. Кубрякова, И. А. Стернин, С. А. Жаботинская, И. С. Шевченко, G. Lakoff, Z. Kovecses и др.). Когнитивная информация порождается лингвокогнитивной системой живых существ на основе сигналов, извлекаемых из окружающей среды [3]. В этой связи, одной из базовых форм лингвоменталитета представляется аффект как вербализованный концептуальный тезаурус эмоционального опыта этносемантического коллектива [8, с. 10], организующий эмоциональную информацию в виде целостной системы концептов эмоций.

Конструируя и эксплицируя концептуализируемые эмоции как на языковом, так и на параязыковом уровнях, языковое сознание/мышление Homo sentiens присваивает им семантизированную (лексиколизованную или паралингвистическую) и потому коммуникативно релевантную культурно-детерминированную кодовую символику [1]. Это, а так-

же статус социально-биологических эмоций, среди которых одной из примарных является эмоция радости [2; 6], как "непременных величин мышления" [9, с. 26], обуславливает актуальность изучения образной составляющей репрезентированных в различных языках эмоциональных концептов (ЭК) с выявлением ценностных доминант коррелирующих аффективных лексиконов и, соответственно, сопоставляемых лингвокультур, поскольку именно образная интерпретационная составляющая является наиболее культурно-маркированной по сравнению с другими компонентами концепта [5, с. 363].

В структуре концепта РАДОСТЬ (КР) мы выделяем понятийную, значимостную, образную и ценностную компоненты [4; 5; 6]. Ввиду принадлежности эмоционального КР, моделируемого нами в виде поля [7], к лингвокультурным концептам с высокой степенью абстракции и семиотической плотности вербальной актуализации, его эссенциальные признаки, воплощенные в чувственно-образном ядре и базовом слое, соотносятся с его понятийной и значимостной составляющими, а интерпретационная периферия – с культурно-детерминированной образной компонентой, которая является **объектом** нашего исследования.

Предмет исследования составляют валоративные характеристики КР, объективированного в английском (американский вариант) и украинском/русском языках, воплощенные в образной составляющей рассматриваемого концепта (ОСКР).

Данная работа содержит фрагмент анализа ОСКР (его первую часть), который проводился по концептуально-метафорическому основанию и состоял из двух частей: 1) аксиологический анализ сравнений, полученных в результате направленного ассоциативного эксперимента (АЭ); 2) аксиологический анализ паремий и прецедентных текстов высокой степени итеративности и этнокультурной насыщенности из публицистических и художественных произведений, а также из зарегистрированных нами образцов письменной речи (ответы информантов в рамках АЭ).

Методологической основой исследования служат теория языкового сознания, концепции когнитивной семантики и лингвокультурологии, теории (концептуальной) метафоры, концептуальной интеграции и (концептуального) сравнения как "самого универсального, самого очевидно-го, но вместе с тем и самого скрытого, подлежащего выявлению элемента, определяющего форму познания ... и гарантирующего богатство его культурного содержания" [7, с. 66]. Значительную роль сравнения отмечали И. М. Сеченов и А. А. Потебня, утверждавшие, что сам процесс познания есть процесс сравнения, которое имеет выход в единую концептуальную систему человека. С этой точки зрения устойчивое сравнение как способ объективации ОСКР выступает инструментом познания этнокультурной специфики концептуальной системы *Homo loquens* [1],

наряду с метафорой “относясь к числу тех феноменов, в которых наиболее ярко проявляется “душа народа”, его ментальный мир” (цит. А. П. Чудинова по М. В. Пименовой [4, с. 181]).

Цель представленного ниже фрагмента исследования – выявить конвергентные и дивергентные параметры национально-культурной специфики сравнений (концептуальный механизм которых сродни концептуально-метафорическому), употребляемых американцами и украинцами/русскими для описания радости, исходя из того, что выбор сравнений детерминируется как гешталтом, так и этнокультурной средой.

В АЭ, результаты которого составили материал исследования, приняли участие представители американской и украинской/российской лингвокультур (54 респондента соответственно: мужчин – 21, женщин – 33; возраст – от 18 до 69 лет; образование – (незаконченное) высшее; социальный статус – студенты, работники сферы образования и культуры, экономисты, военнослужащие, священнослужители, пенсионеры). Информантам предлагалось продолжить фразы *as happy as / as joyful as...*; счастливый / радостный как .... Однотипные ассоциативные реакции рассматривались как более или менее типичные не только для определенной группы информантов, но и для языкового коллектива в целом [1; 5; 6]. При обработке результатов АЭ близкие реакции объединялись по смысловому признаку в одну, частотность реакций суммировалась.

Анализ наиболее частых ответов информантов позволяет сделать ряд выводов в отношении отраженных в сравнениях ценностных признаков ОСКР в сопоставляемых лингвокультурах.

а) В сравнениях большинства американских информантов присутствует апелляция к прототипическому случаю радости/счастья, связанному с безмятежным существованием в комфортной, привычной среде, исполнением желаний (например, обретением материального благополучия) и свободой, – *as joyful / happy as a clam / a pig in mud / in a puddle / in shit / slop / a fish / a lark / a bird / a song bird / a lark / a jaybird / a humming bird / a sparrow / a clown / a king / a bubbling brook / a song* (45). В ответах представителей славянской лингвокультуры практически отсутствует концептуализация радости как комфорта и материальных благ, но валоративный индекс свободы чрезвычайно высок – счастливый/радостный как ветер / птица / песня / вода (47);

б) Радость в американской и славянской лингвокультурах ассоциируется с детством или детскостью и реализацией (детских) желаний, что соответствует как преобладающей в восприятии радости гедонической, так и коэффициентной фелицитарным теориям – *as joyful / happy as a puppy (with a toy, with a bone) / a kitten / a baby / a little kid eating an icecream / a kid in a candy store / children / a child who gets the toy he really wants for his B-day / a little kid on Christmas morning / a child on a swing*

(16); *счастливый/радостный как дитя / ребенок / младенец / теленок / кузнечик / заново рожденный человек* (42).

в) Американская индивидуалистическая аксиологическая доминанта реализуется в следующих сравнениях – *as joyful / happy as (I) can be / as possible* (16), что отсутствует в ответах украинских/российских респондентов.

г) В сопоставляемых лингвокультурах радость универсально ассоциируется со светом, солнцем, соответственно, энергией – *a spring / sunny day / sun on a rainy day / a sunrise* (15); *как восходящее солнце / луч солнца* (31).

д) Некоторые сравнения свидетельствуют об особом месте (азартных) игр и спорта в американской культуре (отлично от славянской), что интерпретируется нами как проявление состязательности – отличительной культурной особенности современного американского общества – *as joyful / happy as playing baseball / a gambler in a casino* (12). В то же время исключительно славянским ценностным признаком концептуализации радости является осмысление этой эмоции как чего-то огромного, удивительного, экзотического – *счастливый/радостный как слон* (51 (!)), что может служить подтверждением примата духовного над прагматическим.

е) Универсально культурно значимой является радость материнства – *as joyful / happy as a pregnant woman* (27); *как роженица, как мать-героиня* (36).

ж) Особо выделяется группа сравнений, подтверждающая не только культурную и духовно-религиозную значимость КР в американской и славянской лингвокультурах – *as joyful / happy as one who has been forgiven / an angel / knowing Jesus Christ intimately / a Christian / Santa / St Nicholas / Christmas / a devout religious/spiritual person / a follower of Christ* (2) / *a cherubim before the throne of God* (23); *как Бог, как после исповеди; как после причастия; как будто из купели; как на Пасху* (24).

Таким образом, выявленные аксиологические доминанты, дальнейшая детализация и уточнение которых составляют перспективу нашей работы, характеризуют оценку Я-статуса современных представителей американской и украинской/российской лингвокультур как концептуализаторов радости и определяют этнокультурное своеобразие образной компоненты концепта РАДОСТЬ, основной лингвокультурологический смысл которого заключается в его способности отражать в своей языковой объективации специфику национального менталитета и национального характера.

Литература:

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
3. Меркулов И. П. Эволюционируют ли наши когнитивные способности? / И. П. Меркулов // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 92-102.
4. Пименова М. В. Коды культуры и принципы концептуализации мира / М. В. Пименова // *Studia Linguistica Cognitiva*. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – М.: Гнозис, 2006. – Вып. 1. – С. 172-186.
5. Попова З. Д. Моделирование содержания концепта (когнитивная интерпретация результатов лингвистических исследований) / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Когнитивные исследования языка. Проблемы репрезентации в языке. – М. – Тамбов, 2009. – Вып. II. – С. 358-367.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко: пер. с фр. – СПб.: А-сэд, 1994. – 405 с.
8. Шамаева Ю. Ю. Когнитивная структура концепта РАДОСТЬ (на материале английского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Шамаева Юлия Юрьевна. – Харьков, 2004. – 260 с.
9. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / В. И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
10. Ochs E. Language has a heart / E. Ochs, B. Schiffelin // *Text*. – 1989. – V. 9, №1. – P. 57-81.

Шапран Н. В.,

Національний університет "Острозька академія"

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВЖИВАННЯ КОМПЛІМЕНТУ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ КОМУНІКАТИВНИХ КУЛЬТУРАХ

Стаття присвячена теоретичним передумовам вживання компліменту в українській, англійській та французькій комунікативних культурах. Досліджується взаємозв'язок мови, культури і суспільства в теорії міжкультурної комунікації. Розглядається лінгвістичний підхід у вивченні проблем комунікації.

Ключові слова: комплімент, комунікативна культура, комунікація.

The article deals with theoretical backgrounds of the use of complements in Ukrainian, English and French communicative cultures. The interaction of the language, culture and society is being researched. The linguistic approach to study the problems of communication is presented.

Key words: compliment, communicative culture, communication.

Проблеми взаємозв'язку, співвідношення культури, мови і суспільства, а також пошук оптимальних форм міжкультурного спілкування завжди цікавили дослідників. Задовго до того, як мовленнєва комунікація (МК) сформувалася в окрему галузь знань, багато проблем досліджувалися такими вченими як Аристотель, І. Кант, Г. Гегель, Вольтер, В. фон Гумбольдт та ін. Погляди Вільгельма фон Гумбольдта дали початок розвитку багатьом напрямам в мовознавстві й лінгвокультурології. В першій половині XIX ст. В. фон Гумбольдт заклав основи сучасної антропологічної лінгвістики. Його поняття духу народу як маніфестації культури отримало багато різних інтерпретацій у вітчизняній та зарубіжній науці. В працях В. фон Гумбольдта ми знаходимо витoki тих ідей, які були розвинені іншими авторами:

- про взаємозв'язок мови і мислення: "Через те, що існує багато мов, нам відкривається багатство світу і те, що ми пізнаємо в ньому; і людське існування стає для нас ширшим, оскільки мови дають нам різні способи мислення і сприйняття".

- про фільтрацію інформації в процесі сприйняття навколишньої дійсності носіями різних мов;

- про національно-культурну специфіку мов: "Дух, за допомогою якого ми пізнаємо, порівнюємо, розглядаємо, проникає у внутрішню творчість мови".

- про роль мови у формуванні національного характеру: "...саме вони (мови) першим чином <...> визначають національний характер".

- про тісний взаємозв'язок мови, соціуму та індивіда: “кожний вік, кожний відомий літератор і, якщо звернутися до найтонших нюансів, навіть будь-який духовно розвинена людина формується у своїй нації і, користуючись своєю рідною мовою, поєднує зі своїми словами індивідуальні поняття, і таким чином всіма вживана мова мало-помалу вміщується в сокровенний круг мислення і сприйняття індивіда” і т. д. Його ідеї отримали подальший розвиток в працях Р. Раска, Г. Штейнталя, О. Потебні, О. Марти, Р. Якобсона та ін.

Вельми плідно ідеї В. фон Гумбольдта були застосовані американськими ученими. Починаючи з Ф. Боаса, на початку XX століття в США був сформований антропологічний напрям в науці про мову. Його практичною метою стали опис і класифікація мов неписьменних народів. У своїх роботах американські антрополінгвісти особливо підкреслювали необхідність вивчення мови разом з вивченням явищ культури.

Вчення Ф. Боаса в американській антрополінгвістиці продовжили Едвард Сепір і його учень Бенджамін Уорф, які найбільш послідовно розділяли думку В. фон Гумбольдта про те, що кожна мова являє собою особливу призму, через яку носій мови бачить і осмислює навколишній світ. Окрім цього, Б. Уорф і Е. Сепір розробили гіпотезу лінгвістичної відносності, яка стала могутнім поштовхом для розвитку подальших теорій, присвячених взаємозв'язку мови і культури. З ідеями Сепіра-Уорфа перекликаються положення європейського напрямку неогумбольдтианства (Л. Вайсгербер, Р. Гольц, Р. Іпсен, П. Гартман та ін.), які розглядають мову не як засіб мислення, а як проміжний світ між об'єктивною дійсністю і мисленням і трактують мовний знак як результат свавілля духу. Вони виходять з положення про те, що мислення кожного народу має специфічні національні риси, внаслідок чого його розвиток цілком визначається іманентним розвитком національної мови. [8, с. 23-25].

В європейській науці проблемі взаємозв'язку мови, культури і суспільства присвячено багато праць. Серед зарубіжних вчених другої половини XX століття слід зазначити роботи М. Блека [14], В. Куайна [17], Д. Лакоффа [6]. Сучасні французькі вчені, відштовхуючись від ідей своїх видатних попередників, які заснували соціологічний напрямок в науці про мову – А. Мейє, Же. Вандрієса, Е. Бенвеніста – і результатів досліджень відомих етнографів – М. Мосса, М. Гріюля, М. Гране, М. Ліхардта і ін., не раз вказували на необхідність взаємозв'язаного вивчення конкретних мов і культур. Особливий інтерес представляють дослідження таких французьких етнолінгвістів, як Д. Льові-Стресс, М. Уї, Же. Калам-Гріюль, М. П. Феррі. Всі вони в тій чи іншій мірі розділяють точку зору про взаємозв'язок мови, культури і суспільства, сформульовану Л. Калве: “Бачення світу певної соціальної групи обумовлено її культурою: одні і ті ж явища природи різними групами сприймаються й інтерпретуються

по-різному". Проблема в тому, "щоб визначити, в якій мірі мова, яка використовується даною соціальною групою, відображає її власне уявлення про світ" [15, с. 39]. Таким чином, згідно з представленням французьких лінгвістів, бачення світу визначається досвідом (культурою), а мова лише в певній мірі здатна відображати специфіку світорозуміння.

Проблеми взаємовідношення комунікації і культури вперше детально проаналізував американський антрополог Едвард Т. Хол, який відносить себе до послідовників Э. Сепіра. Стверджуючи, що культура сама по собі є комунікацією, а комунікація – культурою [16, с. 169], він обґрунтував важливість міжкультурного аналізу. За допомогою комунікації культура забезпечує: 1) самоідентифікацію індивідуума; 2) взаємодію індивідуума з суспільством; 3) узгодження діяльності окремих осіб між собою; 4) інтеграцію соціальних груп і єдність суспільства в цілому; 5) внутрішню диференціацію суспільства і окремих груп; 6) обмін досягненнями між індивідами, групами індивідів і націями.

Підходи вітчизняних вчених до проблем МК відрізняються від дослідницьких підходів в США та Великобританії. В Україні спостерігається серйозний крен у бік лінгвістики, тоді як теорія МК знаходиться в процесі встановлення. У вітчизняній науці проблемами взаємозв'язку мови і культури вивчаються за певними напрямками:

- лінгвокраїнознавчі дослідження (П. М. Верещагін, В. Р. Костомаров, Р. Д. Томахин та ін.) в більшості випадків носять прикладний характер і є джерелом інформації, що відображає взаємодію мови і культури.

- для етнолінгвістики (А. С. Герд, М. М. Кониленко, Н. І. Толстой та ін.), вивчаючи мову в аспекті його співвідношення з етносом і тісно пов'язаною з соціолінгвістикою, "істотним є розгляд не тільки і не стільки віддзеркалення народної культури, психології і міфологічних уявлень в мові < . >, скільки конструктивної ролі мови і її дії на формування і функціонування народної культури, народної психології і народної творчості" [13, с. 315].

- Лінгвокультурологія (У. Н. Телія, В. І. Хайрулін, В. В. Воробйов та ін.) визначається як "дисципліна, яка вивчає в першу чергу живі комунікативні процеси і зв'язок використовуваних в них мовних виразів з синхронно діючим менталітетом народу". Об'єкт лінгвокультурології вивчається на "перехресті" двох фундаментальних наук: мовознавства і культурології.

Всі позначені вище галузі лінгвістики направлені на вивчення національно-специфічних особливостей однієї, окремо взятої лінгвокультури. Ці дані є неопінійними для міжкультурних досліджень, потрібних для порівняльного аналізу двох і більш лінгвокультур. Не менш важливим для МК є розгляд вітчизняними дослідниками взаємостосунків мови, культури і суспільства через призму психолінгвістики (А.

А. Леонтьев, І. Н. Горелов, К. Ф. Сєдов та ін.) і соціолінгвістики (А. Д. Швейцер, В. І. Карасик, І. Б. Мєчковська, В. Н. Конєцька та ін.); величезне значення має опис національно-специфічних особливостей мовної картини світу (Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфїмцева, Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов та ін.), а також співвідношення мови і національної самосвідомості (Н. Д. Арутюнова, Н. У. Уфїмцева, В. Р. Гак).

Таким чином, поява праць, присвячених такій багатогранній темі, як мова і культура (див. роботи вищезгаданих авторів), стала початком розвитку теорії МК, в центрі уваги якої знаходиться взаємодія культур, трансферт культур, взаємозв'язок мови, культури і суспільства, вплив особи на мову і культуру, а також пошук форм оптимальної комунікації.

Лінгвістичний підхід у вивченні комунікації в чіткій формі з'явився у Празькому лінгвістичному гуртку, хоча уявлення про нього є у Ф. де Соссюра (1977) (дефініція мови і мовлення), В. фон Гумбольдта (1985) (протиставлення мови як *ergon* і мови як *energeia*), Л. Ельмсьлова (1960) (аналіз схеми і узуса). Представники ж функціональної лінгвістики Празького лінгвістичного гуртку в своїх тезах відзначали: "Будучи продуктом людської діяльності, мова разом з останньою володіє цільовою спрямованістю. Аналіз мовної діяльності як засіб спілкування показує, що звичайною метою мовця, яка виявляється з найбільшою чіткістю, є висловлення. Тому до лінгвістичного аналізу потрібно підходити з функціональною точкою зору. З цієї точки зору, мова є системою засобів висловлення, яка має якусь мету. Важливим чинником для розподілу мовної комунікації служать взаємовідносини мовців, які знаходяться в мовному контакті". Таке глибоке розуміння комунікативної функції мови в нашій країні було властиво у той час лише М. М. Бахтіну.

На даний час лінгвістичний підхід до аналізу проблеми комунікації спостерігається у представників лінгвістичної прагматики і теорії мовної діяльності. Що стосується прагматики, то вона, виникнувши в рамках семіотики як її частина в 30-ті рр. XX ст., покликана вивчати сферу відносин знаків і тими, хто ними користується – мовець, слухач, пишущий, читаючий. Одне з основних понять лінгвістичної прагматики – мовленнєвий акт (МА) – є елементарною одиницею мовного спілкування і визначається як "акт вимови мовця деякого висловлення, яке побудоване відповідно до правил певної мови, має деякий пресупозиційний зміст та ілюкативну силу, орієнтовану на адресата" [3, 38].

Мовленнєві акти розглядаються в роботах багатьох авторів: [Austin J. L., 1962; Searle J. R., 1975; Beck G., 1980; Ballmer T., Brennenstuhl W., 1981; Kreckel M., 1981; Clark H. N., Carlson T. U., 1982; Partridge J. G., 1982; Weigand E., 1989; Allan D., Brown G., Remlinger D., Smith B., Taimen D., Yule G.; Почепцов О. Р., 1986; Романів А. А., 1988, Вундерліх Д., Арістов С. А., Арутюнова П. Д., Булигіна Т. В., Вежбіцкая А., Вольф Е. М., Гак В. Р., Герасимова

О. І., Гловінська М. М., Дементьев В. У., Демьянков В. З., Дьячкова І. Р., Елагина І. Р., Кожін А. Н., Матвеева Т. В., Падучева Е. У, Сусов І. П., Федорова Л. Л., Формановська П. І., Франк Д., Шмельова Т. В. та ін.

Розкриваючи методологічні основи теорії мовленнєвих актів, В. В. Лазарєв відзначає: "Ставлення мовця до комунікативного факту є або оцінкою, або активною діяльністю, направленою на адресата" [5, с. 3]. Єдиний мовленнєвий акт представляється як трирівнева освіта: локуція, ілокуція і перлокуція [7, с. 86-88]. "Локутивний акт у сучасному розумінні є здійсненням дії вимови, ілокутивний акт – здійснення дії в процесі вимови. Перлокутивний акт – здійснення дії внаслідок вимови" [2, с. 5]. Необхідним і значущим для Найнего дослідження є поняття ілокутивної і перлокутивної сили, де ілокутивна сила показує, який комунікативний намір мовця при вираженні змісту висловлення, тобто чого хоче досягнути мовець, вимовляючи даний вислів [3, с. 39]. В той час, як перлокутивна сила показує, яка дія, яку дане висловлення спрямовує на адресата: розширення інформативності адресата, зміни в емоційному стані, поглядах і оцінках адресата; вплив на здійснення ним дії; естетичний ефект і т. д. В той час, як перлокутивна сила показує, як впливає, дане висловлення на адресата: розширення інформативності адресата, зміни в емоційному стані, поглядах і оцінка адресата; вплив на виконанні ним дії; естетичний ефект і т. д.

Мовленнєві акти розбиваються на класи, які зустрічаються в працях різних авторів. Автор теорії мовленнєвих актів англійський філософ Дж. Остін виділяв такі мовні дії, як вердиктиви (вердикт – вирок), екзерситиви (акти здійснення влади), комісиви (акти зобов'язань), бехабітиви (акти загальної поведінки – вибачення, лайка і т. п.) і експозитиви (акти пояснення) [7, с. 119].

Особливу увагу в ході вивчення МА Дж. Остін приділяє такому типу висловлення як перфомативи (від *perform* – виконувати, здійснювати), котрі виражають істинне значення всього акту. Перфомативи передбачають існування спеціальної групи висловлень, виконання яких насправді дорівнює дії, названій дієсловом. Дж. Остін пропонує розрізняти два види перфомативів: експліцитні та імпліцитні. Експліцитні перфомативи включають у свій склад перфомативні дієслова, тобто ті, які називають дію, яка здійснюється в момент мовлення.

Д. Вундерліх розмежовує мовленнєві акти за їхніми функціями, виділяючи директиви, комісиви, еротетиви (питання), репрезентативи, сатисфактиви (певною мірою відповідають експресивам), ретрактиви (заяви про неможливість виконати обіцянку), декларації і вокативи (звертання) [12, с. 44-45].

М. Крекель класифікує мовленнєві акти за трьома ознаками: 1) орієнтація на мовця або на слухача; 2) орієнтація на когнітивну, інтерактивну або акціональну сферу; 3) орієнтація на теперешнє, минуле або майбутнє.

У праці А. Л. Романова дана детальна класифікація мовленнєвих актів, яка включає 14 типів мовних дій: комісиви (обіцянка, парі), експозитиви (роз'яснення, загроза), пермісиви (згода), сатисфактиви (докори, акти похвали), регламентиви (формули соціального етикету), ін'юктиви (накази, вимоги), реквестиви (прохання, благання), інструктиви (запрошення), дескриптиви (описи), аргументу тиви (доводи), констативи (ствердження), наративи (оповідання) [10, с. 55].

Нами була взята за основу класифікація Дж. Серля, яка включає:

- репрезентативи або асертиви – інформативні мовленнєві акти (повідомлення);

- директиви – акти спонукання (спонукання до дії, запитання, прохання, наказ і т. д.);

- комісиви – акти прийняття зобов'язань (договори, клятви і т. п.);

- декларативи – акти-встановлення (призначення на посаду, вирок, наказ, присвоєння імен і звань і т. д.);

- бехабітиви – акти, пов'язані з суспільною поведінкою (поздоровлення, похвала і т. д.). Дані акти включають поняття реакції адресата;

- експресиви – акти, що виражають емоційний стан, формули соціального етикету (схвалення, похвала, комплімент, співчуття і т. д.) [11, с. 181-185].

Р. О. Якобсон надавав перевагу називати емоційний стан або емоційність, емотивністю, оскільки даний стан пов'язаний “із прагненням справити враження наявності певних емоцій, справжніх або удаваних”. Таким чином, дотримуючись його формулювання, емотивність виражається в експресивах, а реакція на емоційний стан – в бехабітивах, причому останнє є поведінковою реакцією, яку можна спостерігати незалежно від того, яке завдання було поставлено учасниками мовного акту. За допомогою експресивів, як вважає Дж. Серль, виражаються відчуття і відносини: “... їх ілюктивна мета – це вираження психічного стану, специфікованого в умовах щирості” [11, с. 15]. Окрім цього, експресиви виражають або стимулюють суб'єктивне ставлення до сказаного. Зі сторони адресата – це посилення, виділення, акцентування висловлення, відступ від мовного стандарту, норми, вираження почуттів, емоцій і настроїв, надання висловленню емоційної сили, оцінки, досягнення образності і створення естетичного ефекту. З боку адресата – це утримання і посилення уваги та рефлексії, виникнення емоцій і почуттів.

Лінгвістичною особливістю експресивів є головним чином відхилення від стереотипів у використанні мовних одиниць різних рівнів. Лексичні носії включають різні групи експресивної лексики, а також тропи (метафору, метонімію, гіперболу, літоту, антономазію і ін.). Синтаксичні засоби експресивності вміщують типові модифікації стройових синтаксичних одиниць, що володіють емотивним значенням. Це – ампліфікація, зміна порядку слів, паралельні синтаксичні конструкції, синтаксичні

повтори, неповні речення та ін. Особливу групу типових модифікацій складають риторичні фігури (зевгма, хіазм, енимона і ін.) і деякі порушення синтаксичного ряду (реприза або антиципація). Разом з системно-мовними засобами, для створення експресивності використовуються також паралінгвістичні засоби: міміка і пантоміміка (жестикуляція), гучність і тембр голосу в усному мовленні й іконічні засоби (піктограми, малюнки) в письмових текстах.

Буденне мовлення характеризується безпосередньою експресивністю, і завжди слід мати на увазі, що формальна система звуків, слів, граматичних форм, буквосполучень і речень несе у собі навмисну або ненавмисну експресивну символіку.

На наш погляд, до експресивів можна віднести всі ті види висловлень, які інтерпретуються як оцінніючі (схвалення, несхвалення і т. п.) або включають оцінний елемент в свою інтерпретацію (образа, комплімент, похвала і т. п.). Таким чином, клас експресивів доцільно розуміти значно ширше, чим це робить Дж. Серль, зараховувавши до них: а) обумовлені соціальними конвенціями вибачення, подяку і т. п. і б) оцінні висловлення, які належать індивідуальним суб'єктам, що мають за свою ілокутивну мету виразити емоційний стан мовця і/або емоційно справити на слухача враження, засноване на схваленні і осуді в широкому значенні слова.

Власне експресиви не завжди мають, на відміну від вибачень, подяк і т. п., усвідомлену ілокутивну мету, вони можуть бути орієнтовані, перш за все, на емоції мовця. Природа перлокутивного ефекту таких висловлень, як *"Пробач мене"* і *"Молодець!"*, також різна: у першому випадку на першому плані є раціональна сторона, яка використовує соціальні конвенції, в другому – переважає емоційний чинник. Проте, обидва типи висловлень безпосередньо або опосередковано емоційно впливають на адресата.

В основі мовленнєвого акту лежить інтенція мовця, тобто бажання, для реалізації якого будуть зроблені певні кроки. Інтенція може маніфестувати (що виявляється) і латентна (прихована). Латентна інтенція, як пише О. Г. Почепцов [9, с. 74, 82], лінгвістичному аналізу не піддається, а маніфестуюча інтенція може бути заданою і виводитись.

Спілкування на рівні значення, що виводиться, завжди присутнє у нормальній людській взаємодії; учасники спілкування завжди щось домислюють. Проте, міра явно вираженого змісту і міра змісту, що мається на увазі, можуть виходити за рамки очікувань адресата. Багато залежить від жанру і умов спілкування.

Підвищене використання в мовленні імплікатур, значень, що виводяться, відзначає В. У. Богданов, підвищує статус мовця в очах адресата і статус адресата у власних очах: мовець виглядає розумним, який розбирається в тонкості мовленнєвого спілкування, й адресат розуміє, що мовець довіряє його здогадливості.

Імпліцитні мовленнєві акти виводяться адресатом завдяки комунікативній компетенції. Тобто, учасники мовленнєвого акту володіють фондом загальних мовних навиків (мовною компетенцією), знань і уявлень про світ (фонові знання). Фонові знання є основою спілкування. До складу мовленнєвого акту входить стан мови і той фрагмент дійсності, до якого відноситься його зміст; окрім цього, спілкування завжди залежить від соціальних ролей. Беручи до уваги умови спілкування і соціальних ролей загальне правило комунікації звучить таким чином: “чим менш знайомі один з одним комуніканти і чим більш офіційним є спілкування, тим більше ритуалізований характер матиме це спілкування” [3, с. 12]. Це виявляється у виборі форми спілкування, її стратегії.

Усі ці чинники стосуються екстралінгвістичних факторів спілкування і мають потребу у наявності механізмів, які забезпечили б їх зв'язок з власне лінгвістичними засобами комунікації. Механізмом зв'язку тут є прагматична пресупозиція. Прагматична пресупозиція визначається як судження, яке повинне бути відомим слухачу, щоб висловлення було нормативним, тобто доречним, прагматично оправдованим в контексті спілкування. Під контекстом спілкування розуміється ситуація спілкування в цілому – з її учасниками, характером їхніх взаємостосунків, уявленнями, знаннями, життєвим досвідом мовців [1].

Комуніканти можуть сприймати ситуацію або використовувати збережені в пам'яті знання / думки про мовця і його якостях, а також інформацію про якості комунікативної ситуації; знання/думки про характер взаємодії і структуру комунікативних ситуацій; знання/думки, отриманні з попередніх мовленнєвих актів, як на мікро-, так і на макрорівні [4, с. 15].

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 13-14
2. Беляева Е. И. Грамматика побуждения: английский язык. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – 168 с.
3. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. – Л.: ЛГУ, 1990. – 80 с.
4. Дейк Т. А. Язык, Познание. Коммуникация / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Лазарев В. В. Методологические основы методический потенциал теории речевых актов // Речевые акты в лингвистике и методике: Сб. науч. тр. – Пятигорск: Изд-во ПТПИИЯ, 1986. – С. 3-10.
6. Лакофф Д. Мышление в зеркале классификаторов // Нов. в зарубеж. лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 12-51.
7. Остин Д. Слово как действие // Нов. в зарубеж. лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – С. 314-382.

8. Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
9. Почепцов Г. О. О коммуникативной типологии адресата // Речевые акты в лингвистике и методике: Сб. науч. тр. – Пятигорск: Изд-во ПТПИИЯ, 1986. – С. 10-17.
10. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – 183 с.
11. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Пов. в зарубеж. лингвистике. – М.: Професс, 1986. – С. 170-194.
12. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения. – Калинин: Изд-во Калинин. Ун-та, 1980. – 51 с.
13. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин // Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – 320 с.
14. Black M. Linguistic relativity: Theoretical ideas of Benjamin Lee Whorf // the philos. rev. – 1959. – P. 228-238.
15. Calvet L.-J. Linguistique et colonization. – P., 1974. – 375 p.
16. Hall E. T. The Silent Language. – N. Y.: Doubleday, 1959. – 240 p.
17. Quine W. V. O. Word and Object. – Cambr. et al., 1960. – 294 p.

Широких О. В.,

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАЦІЇ В СВІТОВІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ МЕРЕЖІ

Аналізуються загальних особливостей мови спілкування в сфері російсько- та україномовних сайтів Інтернету, тобто у зонах російських та українських чатів, форумів.

Ключові слова: комп'ютерні технології, Інтернет, віртуальні комунікація, сайт, чат, форум, нік, логін.

Analyzed the general features of language communication in Russian and Ukrainian Internet sites, ie in areas of Russian and Ukrainian chat, forums.

Key words: computer, Internet, virtual communication, website, chat, forum, nick, login.

Процес швидкого розвитку і використання комп'ютерних технологій та Інтернету в усіх сферах життєдіяльності людини прискорив і лінгвістичний процес номінації в цій галузі. На сьогодні питанням розвитку словникового складу, словотворчих номінацій, стилів, що існують у мові-Інтернету, займаються такі вчені, як Л. В. Шаліна, Н. С. Валгіна, Р. К. Потапова, С. А. Матвєєва, А. В. Ходоренко, Н. В. Реконвальд, Н. В. Кузнецова тощо.

Метою нашого дослідження є опис загальних особливостей мови спілкування в сфері російсько- та україномовних сайтів Інтернету, тобто у зонах російських та українських чатів, форумів.

Для повноцінного опису впливу інформаційних технологій на розвиток мовної системи нам необхідно вирішити ряд задач: визначити мовну специфіку віртуальної комунікації, дослідити вплив її на мовну систему користувачів, встановити активні моделі номінації в Інтернет-комунікації.

Об'єктом дослідження обрано комп'ютерно-опосередковану комунікацію, що відбувається у режимі реального часу, предметом є аналіз загальних особливостей мови спілкування в сфері російсько- та україномовних сайтів Інтернету, тобто у зонах російських та українських чатів, форумів.

Актуальність запропонованої теми полягає в тому, що сьогодні Інтернет є невід'ємним засобом спілкування. Мова, якою спілкуються користувачі, знаходиться під впливом англійської мови, молодіжного сленгу, жаргону програмістів тощо. На її стан впливають такі фактори, як швидкість набору повідомлення, анонімність, поліадресність спілку-

вання, інформаційна мультимодальність (музичні вставки, відео— та аудіоілюстрації).

У лінгвістичних роботах останнього часу відображений інтерес дослідників до жанрової панорами Інтернет-комунікації, запропонована низка жанрових типологій у цій комунікативній сфері, до яких деякі вчені відносять і сайт.

В структуру сайту входять компоненти, що характеризуються очевидною комунікативною орієнтованістю. Усі форми комунікації на сайті (форум, чат, гостьова книга, електронне листування) забезпечують організацію спілкування на регулярній основі, надаючи відвідувачеві можливість вибору найбільш прийнятних і зручних форм спілкування.

З урахуванням характерних властивостей цього жанру Інтернет-комунікації паралінгвістичні засоби оформлення сайтового тексту можуть мати таку класифікацію: іконічні (фотографії, малюнки, схеми, таблиці, символи, формули); аудіальні (музичні, мовні фрагменти); мультимедійні (інтеграція графіки, звуку, динаміки).

Одним із найяскравіших і найсвоєрідніших різновидів комп'ютерно-опосередкованої комунікації, беззаперечно, є чат-комунікація. Чат — текстовий діалог у реальному часі, розмова в Інтернеті, який за своїми ознаками нагадує полілог в реальному часі, дозволяючи спілкуватися декільком учасникам одночасно. Як різновид обміну непідготовленими, спонтанно створюваними писемними висловлюваннями, чат породжує нову форму мовленнєвої взаємодії — писемне розмовне мовлення [5].

Як стверджує Д. Кристал, телеконференція, або форум, — це одна із різновидів чатів [8, с. 11]. Це так звані асинхронні чати, які представляють собою тривалі розмови на певну тему, в яких можуть брати участь користувачі, що зацікавлені тією чи іншою темою. У межах форуму всі учасники дотримуються певної тематики, що, відповідає основній тематичній спрямованості сайту. Усі повідомлення зберігаються у вигляді розгалуженого дерева, аналіз якого дозволяє прослідкувати за ходом розгортання дискусії. Але на відміну від спілкування в реальному часі, учасники форуму мають можливість обміркувати репліки співрозмовників, відповісти на них підготовленими висловлюваннями. По-друге, часова дистанційність відповіді на репліки, можливість її обмірковування дозволяє максимально наблизитися до теми всього форуму, що є необхідною умовою участі в дискусії [3].

В текстах форумів можна виділити ряд комунікативно значущих відрізків: заголовок, основна частина тексту, що являє собою розвиток ідеї, заключену в темі повідомлення та підпис.

Князь
Новичок

Пол: Мужской
Возраст: 28
Сообщений: 17
Репутация: 11

18. 12. 2009, 12:31 Создаие и продвижение сайтов в Украине.
Читаем статьи про маркетинг

Все. На ваш сайт приходит ежедневно 700 человек с гугла, 200 с яндекса и еще 150 с контекста. Задача рекламного агентства на этом выполнена по сути. Покупают ли они? Можно ли улучшить конверсию? Это уже другие услуги

[Вернуться к началу](#)

Letodaus
Новичок

Пол: Мужской
Адрес: Одесса
Возраст: 40
Сообщений: 43
Репутация: 14

19. 12. 2009, 11:45 Создаие и продвижение сайтов в Украине.
Читаем статьи про маркетинг

и кто в одессе хорошо умеет делать конверсию посетителей в покупателей интернет магазина?

[Вернуться к началу](#)

Elven
Официальный рекламодатель

Пол: Мужской
Адрес: Одесса
Возраст: 30
Сообщений: 200
Репутация: 40

19. 12. 2009, 13:33 Создаие и продвижение сайтов в Украине.
Читаем статьи про маркетинг

Из магазинов?
Не знаю, они такую информацию не предоставляют.
А если про РА, то трудно сказать, есть ли в Одессе такие вообще
Комплексно мало кто подходит (кроме нас, конечно).
Но это не “деланье” конвертации. Это анализ всего процесса, от привлечения посетителя на сайт до доставки ему товара, поэтому не стоит думать, что это так 0 зашел на сайт, глянул и через неделю у вас конверсия выросла...

[Вернуться к началу](#)

Перш за все, відбулися зміни в презентації та організації писемного тексту, які відбиваються у наступних зонах: дизайн сторінки, використання ілюстрацій та кольору.

Інтернет-спілкування перебуває у фокусі уваги не лише лінгвістів, а й спеціалістів у галузі психології, політології, соціології, філософії, журналістики та методики викладання іноземних мов. З цієї точки зору можна вважати особливо важливим значення найменування (нік, логін) користувача Інтернету. Під ніком ми розуміємо ім'я, яке обирає людина для спілкування у мережі Інтернет; воно може бути виражене словом, словосполученням, реченням, різноманітними стилістичними прийомами. Логін – це ім'я, яке, на відміну від ніка, виражене справжнім прізвищем або іменем користувача Інтернету. Обране найменування впливає як на можливість входження до того чи іншого сайту, так і на відношення до комунікантів і взагалі на досягнення мети комунікації. Існують певні графічні обмеження для створення імені в мережі Інтернет: при реєстрації – введенні логіну допускається не більш 32 символів; якщо ж логін перевищує цю кількість знаків, то система автоматично “відріже” зайве. Ця вимога викликає такі нестандартні графічні характеристики імен, як: усікання кінцевих елементів або букв імені: *Ласкова_львица_2004*, *ЗнакомлСхорошими*; випадання тих або інших букв у будь-якій частині

імені: *Нжный Демоненок*; відсутність пропусків між окремими лексичними елементами: *ВстречаКиев35* [6].

Залежно від використання орфографічних, пунктуаційних і морфологічних одиниць можна зробити певні висновки про емоційну інтенцію носія ніка. Знаки оклику, “смайлики” у вигляді двокрапки і правої дужки /:) / дають можливість іншим учасникам Інтернет-комунікації вважати, що носій імені з такими значками позитивно налаштований на спілкування.

Неможливо не відзначити зміни, що потерпає орфографія. Для Інтернет-мови невід’ємним є спеціалізоване використання великої літери, свідоме та несвідоме порушення правопису, пунктуації та різноманітні способи вираження виділеності

• **Объясните пожалуйста студенту из украины как поступить в Американский ВУЗ. Кто зает? Какие документы, и куда отправит чтобы выехать на учебу за-границу (со знанием Английского) В Штаты например, я вас очень прошу. Напишете на почту** 😞😞

Бачимо, що в наведеному прикладі автором висловлення допущено ряд помилок. Причини порушення правил правопису, в цьому випадку російської мови, можуть бути різні. По-перше, це відбувається через швидкість набору тексту **Объясните, зает, пожалуйста**, а, по-друге, банальне незнання правил орфографії **украины, за-границ, Английского, Напишете**.

• **Какой у *тя* тип соединения с сетью?** Скорочена форма від “тебя”.

Не уникнула змін і граматики. Інтернет-мову активно використовує різні можливості синтаксису та морфології, особливості структур речення, порядок слів та їх закінчення.

• **Я заканчиваю университет в июне, но решительно не знаю, чем бы заняты себя после него. Вариантов множество, но выбор один. Можно, например в аспирантуру (зачем?...), второе высшее (для чего?...), выйти замуж (потом... как-нить...), уехать в загранку на стажировку (куда? по какой программе?...), просто устроиться на работу (хм... далеко-ва-то от мечт... слишком серо...). Короче... голова данными перегружена и не в состоянии трезво мыслить. Прошу** 🙏 **пишете, кто что думает, предлагайте, кто что.**

Роздуми студентки-випускниці про своє подальше життя можна сприйняти, як потік думок, тому і оформлення їх є відповідним. Тому відзначається великою кількістю дужок, в яких авторка після запропонованої ідеї ставить риторичні питання сама до себе (чи все ж таки сподівається на відповідь?). Оскільки це роздум, то і наявність незліченної кількості крапок є зрозумілою. До речі, **как-нить** є скороченою формою **как-нибудь**. Це скорочення знову-таки відбулося через необхідність збільшення швидкості набору тексту.

• **Я прочитала “войну и мир” ещё на летних каникулах** 😊 **интересное чтение... ; но лучшие всего “Мастер и Маргарита”!!!!!!!!!!!!!!; а я**

вот **ВиМ** читал половину первого и конец последнего тома 😊), но **тож** понравилось 😊

Щодо висловлень з приводу прочитаної літератури, то бачимо два приклади написання назви роману Л. Толстого “Война и мир”: “**войну и мир**” та **ВиМ**. У другому випадку назва твору трансформувалась у ініціальну аббревіатуру. Знову-таки, чи то через швидкість, чи то через неухважність слово **тож** написано невірно.

Аналіз фонетичного рівня показав, що серед найпоширеніших фонетичних особливостей мовлення чату можна виділити такі: редукція голосних, спрощення груп приголосних, втрата окремих звуків і сполучень звуків у найбільш частотних у вживанні одиницях (Чё, Здрасте), розтягнення голосних (Дааа, Иродыы!), виділення наголошеного складу (мышцАми), виділення логічного наголосу (НИКОГДА не срывался) тощо.

На морфологічному рівні виявлене повсюдне вживання вигуків (хм, ага, угу).

На лексичному рівні прослідковується специфічне словесне наповнення цієї композиційної частини сайту. Основними показниками близькості до розмовного мовлення є, безумовно, стилістично марковані слова й вирази, наприклад: *напряг* (розм.), *любо* (розм.) тощо. Також виявлене частотне вживання фразеологічних одиниць: (*под одну гребенку, хрен редьки не слаще*).

Не менш показовим з погляду близькості до розмовного мовлення є синтаксис чату: використання інтонації незакінченості (*Про себя-то я уже рассказал гораздо больше, чем нужно. И не только про продукты*), еліптичних конструкцій (*Поругаться пришел, quest незванный? – Очень хочется?*), висловлень із корелятом (*Обыватели они и с университетскими корочками были*), вставних слів і словосполучень (*похоже, наверное*), повторів (*Здравствуйте-здравствуйте, Ну да, да*), перепитувань (*А ты всегда такой агрессивный? – Я агрессивный?*), конструкцій належності (*Как там у Вас погода?*), односкладних речень (*В Белоруссии – фиг его знает. Выборы скоро. После них посмотрим*), неповних речень (*Филиппов мой бывший ректор – Это где же он преподавал? – Кафедра мат. анализа Университет Патриса Лумумбы – А как насчет Толстого?*), прийому доповнення (*Дочка теперь в деревне. И сын, и жена.*), високої варіативності порядку слів (*Интернет потому они и стараются взять под контроль как ТВ и радио*) тощо.

Лексика також зазнала змін в Інтернет-мові. Розвиток, розповсюдження інформаційних технологій – основна причина актуальності запозичень в Інтернеті. Формується новий тип особистості, який корегує свою мовну поведінку з Інтернет-свідомістю (*андейт* – процес оновлення, *юзер* – користувач мережі, *юніт* – віртуальний учасник гри та ін.).

• *Я через TV-out велик подрубаю, и он показывает не то что на монике, а является как бы его продолжением, а я хочу на нем фильмы*

смотреть. Если у кого стоит Windows XP, напишите пожалуйста несколько советов. А даже если у вас и 98-ая, напишите для неё я может винду тогда переставлю. Тобто за допомогою приладу **TV-out**, який підключений до телевізора, можна побачити теж саме зображення, що й на моніторі. **Windows XP** та **98-ая**, мається на увазі **Windows 98**, це назви операційних систем, які використовуються під час роботи з комп'ютером. **Винда** це одна з форм скорочення слова “винчестер”, що означає жорсткий диск.

Наші спостереження дають підстави твердити про жанр сайту як про комунікативну мовленнєву структуру, що репрезентує цю особливість низкою специфічних ознак: наявність комунікативно-значущих композиційних елементів, звернення до різних інструментів, що забезпечують зворотний зв'язок автора з адресатом, наявність комунікативних відносин між різними сайтами.

Література:

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: [учебное пособие для студентов вузов] / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2001. – С. 119-125.
2. Кузнецова Н. В. Структура и стилистика языковых средств в текстах интернет-форумов: дис... канд филол наук: 10. 02. 01 / Н. В. Кузнецова. – Тюмень, 2008. – 326 с.
3. Матвеева С. А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених): дис... канд. філол. наук: 10. 02. 15 / С. А. Матвеева. – Луганськ, 2006. – 212 с.
4. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика: [учебное пособие. Изд. 4-е, стереотипное] / Р. К. Потапова. – М.: КомКнига, 2005. – 368 с.
5. Реконвальд Н. В. Англомовний чат як різновид комп'ютерно-опосередкованої комунікації (прагмалінгвістичне дослідження): дис... канд. наук: 10. 02. 04 / Н. В. Реконвальд. – Одеса. – 2009.
6. Ходоренко А. В. Наименования лиц в русскоязычной интернет-коммуникации: структурный и семантический аспекты: дис... канд. филол. наук: 10. 02. 02 / А. В. Ходоренко. – Днепропетровск, 2005. – 226 с.
7. Шалина Л. В. Словообразовательная номинация в языке Интернета и компьютерных технологий / Л. В. Шалина // Филологические науки. – 2005. – № 3. – С. 43.
8. Crystal D. Language and the Internet. / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2002. – 272 p.
9. Форум подонков: форум – режим доступа: <http://www.volchat/ndex.html>
10. Натали: интернет-журнал. – режим доступа: <http://www.natali.ua/forums>
11. Образовательный студенческий форум – режим доступа: <http://www.prepody.ru/topic7185.html>

Шутак Л. Б., Собко І. О.,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано проблеми викладання української мови як іноземної для студентів, які навчаються у вищих медичних навчальних закладах України. Охарактеризовано навчальний посібник, який допоможе практичному оволодінню українською мовою як іноземною, розширить знання іноземних студентів-медиків у процесі опанування мовою фаху.

Ключові слова: *українська мова як іноземна, професійне мовлення, комунікативна спрямованість, єдиний підручник, навчальний посібник.*

Problems of Ukrainian language teaching for foreign medical students, studying at the Ukrainian higher medical educational establishments, are being analyzed in the article. The authors give characteristics to the educational text-book that will help to master Ukrainian as a foreign language in practice and widen foreign medical students' knowledge in the process of professional language learning.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, professional speech, communicative trend, unified text-book, educational manual.*

Одним із першочергових завдань вищої школи в Україні є реалізація положень Болонської декларації, у якій йдеться насамперед про консолідацію європейського простору вищої освіти, зближення систем освіти різних європейських країн, що сприятиме мобільності студентів і викладачів, європейській співпраці в галузі вищої освіти, а також підвищенню її якості.

Тому проблема навчання іноземних студентів в Україні – одна з ключових. Як ефективно забезпечити початковий процес? На що звернути увагу насамперед? Ці питання постають дедалі частіше і потребують зважених і обґрунтованих відповідей. Очевидним є те, що необхідно якнайшвидше і безболісно адаптувати іноземного студента у новому для нього суспільстві. Залучити його до особливостей українського світогляду, культури, української історії. Саме мова виступає проміжним елементом і адаптації, і навчання, і здобуття необхідних професійних знань і умінь.

Українська мова як іноземна у негуманітарних вишах посідає проміжне місце між дисциплінами гуманітарними і природничо-технічними, оскільки є джерелом культурно-освітніх і професійних знань. Як зазначає І. О. Зимня, іноземна мова є одночасно і метою, і засобом навчання [2, с. 24], а предметом її вивчення виступає історія, культура, традиції, наукові та професійні здобутки народу, який говорить цією мовою.

Важливою проблемою викладання української мови як іноземної у вищих медичних навчальних закладах є відсутність єдиного підручника чи посібника, де було б враховано специфіку вивчення української мови як іноземної у медичному закладі. Підручники, створені для філологічних чи технічних спеціальностей, або ж підручники, що містять українознавчу складову не відповідають проблемам студентів, які навчаються у вищих медичних навчальних закладах. Лінгвоукраїнознавчий лексичний матеріал таких підручників, хоч і важливий для студента-медика, проте мало відповідає особливостям його фаху. Максимально ефективний посібник чи підручник має бути побудований на матеріалі загальноомовної і наукової професійної лексики. Адже саме опанування наукового стилю української мови – один із основних етапів опанування мовою фаху.

Мовна, комунікативно-мовленнєва вправність іноземних студентів досягається шляхом засвоєння мінімально необхідного й достатнього обсягу мовних знань на професійну тематику, необхідних умінь і навичок мовленнєвої діяльності українською мовою.

Студент-іноземець повинен вміти сприймати інформацію, розвивати навички її повтору, ставити запитання, відповідати на них, вести бесіду на професійну тематику, подавати репліки-стимули, репліки-відповіді, складати особисте висловлювання, будувати його логічно, послідовно, точно, доречно, з використанням необхідних мовних засобів.

Для реалізації вище перелічених завдань на кафедрі суспільних наук та українознавства БДМУ створено навчальний посібник “Вчимося української” (Шутак Л. Б., Собко І. О., Нікоряк І. В.), котрий призначений для вивчення української мови студентами-іноземцями вищих медичних навчальних закладів України. Посібник розрахований на студентів, які вже оволоділи базовою практичною граматикою української мови і лексичним мінімумом у межах 1000 – 1500 одиниць. Його призначення – забезпечити формування розмовних навичок у найбільш типових ситуаціях спілкування (*лікар – лікар, лікар – пацієнт, лікар – родичі пацієнта, лікар – молодший медичний персонал*), а також розвивати і вдосконалювати вміння і навички читання, письма та перекладу, перенесення набутих умінь і навичок до нових завдань спілкування, тобто забезпечення реальної комунікації на професійну тематику в умовах мовного середовища.

У цілому структура посібника має комунікативно-когнітивну мету: поєднання навчальної комунікації (тренувальної) з реальним спілкуванням, для цього використано принцип уніфікації діяльнісних механізмів подачі інформації. Основою для вибору вправ став принцип аналізу, синтезу, порівняння.

Посібник складається з двох розділів (“Основи медичної термінології” та “Професійне спілкування лікаря”, що відповідає навчальній програмі вищих навчальних закладів), додатків (“Основні формули мов-

леннєвого етикету" і "Українсько-англійський словник-розмовник"), списку використаної літератури. Розділ перший охоплює теми "Людина", "Будова тіла", "Організм людини", "Медичні заклади", "Лікарський фах", "Медичні професії". Розділ другий – "Реєстратура", "Поліклініка", "Лікарня", "Майстерність лікаря". Кожна тема є продовженням попередньої, тобто використано принцип наступності й послідовності у викладенні матеріалу. Схема побудови теми витримана за принципом: *слово – словосполучення – речення – текст*. Матеріал теми актуальний, тексти адекватні, тобто відповідають реаліям, адаптовані, тобто доступні, проблемні. Для цього використовуються ключові слова та вирази, базові лексико-граматичні конструкції, слова для довідки, тексти й діалоги та питання до них. До теми додаються лексичні завдання (5 – 7) та граматичні вправи (3 – 5), що відображають комплексний лексико-граматичний підхід до аналізу навчального тексту з метою його кращого розуміння та засвоєння іноземцями. Перевага надається завданням із розвитку зв'язного мовлення. Студентам пропонуються вправи діалогічного характеру, міні-тести, логічні завдання, вправи на вираження власної думки. Граматичні вправи базуються на знаннях практичної граматики української мови. Вони мають на меті повторити й активізувати навички вживання у мовленні різних граматичних форм, узагальнити й систематизувати навички письма.

Завдання для розвитку навичок діалогічного мовлення – різноманітні за типами. Їх мета – сформувати у студентів уміння користуватися різними мовленнєвими формулами у складних різновидах діалогу, як-от: діалог-уточнення, діалог-перепитування, діалог-розпитування, діалог-бесіда, а також уміння підтримувати розмову, виступати її ініціатором. Типи завдань ускладнюються від теми до теми, частина з них супроводжується зразком для виконання.

Важливо зазначити, що лексичні та граматичні конструкції, опановані студентами, можуть стати основою практичної роботи з адаптованими текстами наукового спрямування у процесі вивчення інших медичних дисциплін, а також у спілкуванні з пацієнтами під час проходження клінічної практики в лікувальних закладах України.

Треба зазначити також, що посібник "Вчимося української" має українознавчу спрямованість, яка реалізується насамперед через матеріал діалогів, навчальних текстів та завдань до них, які відбивають національно-специфічні риси мовленнєвої поведінки носіїв української мови у різних ситуаціях спілкування. Крім того, відображено власне український колорит у сталих словесних формулах привітань, прощань, звертань, вибачень та побажань. У процесі роботи над мікродіалогами студенти заважають власне українські мовленнєві формули та граматичні структури, характерні для певної ситуації мовлення.

У посібнику використано таблиці та малюнки, схеми та діаграми, що допомагають кращому засвоєнню матеріалу.

Навчальний посібник може бути використаний як у процесі аудиторного навчання, так і для самостійної позааудиторної роботи.

Отже, навчальний посібник “Вчимося української” допоможе практичному оволодінню українською мовою іноземними студентами, розширить їхні знання з основ української медичної термінології та культури мовлення лікаря, адже в ньому застосовано комплексний підхід у підготовці іноземних студентів: взаємодія освітніх, комунікативних та виховних цілей, що забезпечує не лише виклад потрібного матеріалу, а й створює необхідну мотивацію до навчання.

Література:

1. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. – К., 2003. – 195 с.
2. Зимня И. А. Психология обучения народному языку / И. Я. Зимня. – Москва: Русский язык. – 1989. – 219 с.
3. Мороз І. В. Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи в організації навчального процесу / І. В. Мороз. – К., 2005. – 277 с.
4. Шутак Л. Б., Собко І. О., Нікоряк І. В. Вчимося української / Л. Б. Шутак, І. О. Собко, І. В. Нікоряк // Навчальний посібник для студентів вищих медичних навчальних закладів освіти I – IV рівнів акредитації. – Чернівці, 2009. – 231 с.

Щербина С. М.,

НПУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЛІНГВІСТИЧНОГО КОНЦЕПТУ

Ця стаття присвячена аналізу поняття “концепт” в межах сучасних підходів дослідження даного феномена. Виділяються основні дефініційні моделі та характерні риси концепту, що розкривають сутність даного ментального утворення.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, дефініційні моделі, лінгвокогнітивний концепт, лінгвокультурний концепт

The article is devoted to analyzing of the notion “concept” in the frames of modern scientific approaches to the investigation of this phenomenon. The main definition models and features that reveal the essence of this mental forming are determined.

The key words: cognitive linguistics, concept, definition models, linguo-cognitive concept, linguo-cultural concept.

В нашій роботі під онтологічним виміром концепту ми розуміємо сукупність відомих на сьогодні знань та уявлень про концепт.

Термін “концепт” з’явився досить давно і одразу почав функціонувати в термінологічних системах багатьох наук (прикладна математика, філософія, психологія, логіка, лінгвокультурологія та інші), що надало йому статусу універсального. Найширше він використовувався як термін логіки та філософії, де ним вдало оперували Л. Вітгенштейн, Ж. Гваттарі, Ж. Дельоз, І. Фізер, З. Фрейд, Т. Юнг та інші, які створювали свої філософські концепції, опираючись на мову.

Усвідомлення того факту, що мову не можна зрозуміти без фігури її творця, призвело до зміни системно-структурної наукової парадигми гуманітарного знання кінця ХХ ст. на антропоцентричну, яка поставила людину в центр всіх досліджень. Саме ця подія стала початком перегляду логічного трактування концепту і його психологічного переосмислення. Концепт почав трактуватися як ментальне утворення, яке не міслиться без суб’єкта – носія певної концептуальної системи, так званої “мовної особистості” (термін Караулова). Основними ознаками, які відділяють лінгвістичне розуміння концепту від логічного є його закріпленість за певним способом мовної репрезентації [3, с. 81]. Це, в свою чергу, зумовлює підвищений інтерес до вивчення мовних одиниць, які дозволяють виявити знання про світ, зафіксовані в мові та вивчити мовну компетенцію носія мови. В фон Гумбольдт визначав мову як “світ, який лежить між світом зовнішніх уявлень і внутрішнім світом людини” [7]. Апелювання до мови призводить до доцільності залучення лінгвістично-

го аспекту дослідження даного явища, що, в свою чергу, призводить до експансії лінгвістики та появу когнітивно-орієнтованих напрямків. Почесне місце серед яких відводиться когнітивній лінгвістиці, так званій федерації дисциплін (термін Дем'янкава).

Стрімкий розвиток когнітивної лінгвістики привернув до себе увагу багатьох науковців, які зосередились на когнітивних процесах сприйняття, категоризації, класифікації і переосмислення світу. Як основний інструмент оперування науковців, термін “концепт” став об’єктом багатьох досліджень, однак через неоднозначність свого тлумачення, він і сьогодні вживається синонімічно поряд із “прототипом”, “стереотипом”, “символом”, “архетипом”, “культурею”, “лінгвокультурею”. Дискусійними також залишаються питання типології концептів (Болдырев 2001, Бабушкин 1996, Лихачев 1997), можливості вербалізації концептів (Кубрякова 1996, Карасик 2002), методів дослідження (Степанов 1997, Попова, Стернін 2007 та інші).

На сучасному етапі досліджень можемо виділити багато зарубіжних і вітчизняних вчених, роботи яких присвячені дослідженню концептів (Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Н. Д. Арутюнова, А. П. Бабушкін, А. Д. Белова, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, І. Г. Голубовська, С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, В. А. Маслова, А. М. Приходько, Ю. С. Степанов, З. Д. Попова, І. А. Стернін, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна, І. С. Шевченко та багато інших).

Актуальність запропонованої розвідки продиктована потребами створення узагальненої характеристики поняття “концепт”, яке характеризується неоднозначністю і суперечливістю свого тлумачення, змушуючи науковців шукати нові сторони даного поняття, які можуть виявитися найбільш значимими для розуміння сутності концепту.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до розуміння поняття “концепт” та виявлення основних ознак даного ментального утворення.

Дана мета характеризується вирішенням **наступних завдань**:

- 1) проаналізувати сучасні підходи до розуміння поняття “концепт” в лінгвістиці;
- 2) виокремити основні дефініційні моделі концепту в межах розглянутих у роботі підходів;
- 3) виявити основні ознаки концепту на основі розглянутих дефініційних моделей.

Традиційно, підходи до розуміння концепту в лінгвістиці зводяться до лінгвокогнітивного та лінгвокультурного, в межах яких виокремлюють лінгвокогнітивний та лінгвокультурний концепти [6, с. 127-128]. В рамках даних підходів концепт може розглядатися по-різному (див рис. 1).

Рис. 1. Дефініційні моделі в межах лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходів

В рамках зображених на малюнку дефініційних моделей лінгвокогнітивного концепту, концепт розглядають як “ментальне утворення”, яке в процесі думки заміщує безліч предметів того самого роду” [13, с. 147]; “оперативну змістовну одиницю пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відбитої в людській психіці” [12, с. 90]; “ментальне утворення, яке являється базовою одиницею мисленнєвого коду людини, яке має досить впорядковану внутрішню структуру та є результатом когнітивної діяльності людини [14, с. 34]; “інформаційну структуру свідомості, різноструктурну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії психічних функцій свідомості [16, с. 65].

Прихильники даного підходу, розглядають концепт і як “одиницю когнітивної семантики” (Н. Д. Арутюнова, Н. Ф. Алефєренко, А. Д. Шмєлев та інші). Зокрема за висловом Н. Д. Арутюнової “онтологія дійсності моделюється у вигляді системних концептів, які реконструюються за даними мови” [2, с. 56]. Концепт – “семантичний ембріон, або смисловий ген значення мовного знака” [1, с. 4]. Науковці схильні поєднувати в од-

ній дефініції декілька ознак концепту, що дає їм підґрунття говорити про багатозорову природу концепту.

В межах лінгвокультурного підходу концепт постає як базова одиниця культури (= культурне утворення). Згідно даного розуміння концепт виступає точкою перетину між світом культури і світом індивідуальних смислів (В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, В. В. Красних, В. А. Маслова, А. М. Приходько Ю. С. Степанов та інші). В межах даної дефініційної моделі концепт розглядають як “основну чарунку культури в ментальному світі людини” [17, с. 47]; “культурно маркований вербалізований смисл, одиницю колективного знання, що має мовне вираження і що відзначена етнокультурною специфікою” [6, с. 47-48]; “первинне культурне утворення, що транслюється в різні сфери буття людини, зокрема у сфери переважно понятійного (наука), переважно образного (мистецтво) і переважно діяльнісного (буденного життя) світу” [8, с. 6]; як “складноструктурований феномен, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним” [15, с. 56].

Наступна дефініційна модель концепт як “духовна цінність” (Ю. С. Степанов 1997, С. Г. Воркачов 2004, Бабаєва 2004, В. І. Карасик та інші), відображає уявлення носіїв культури про щастя і нещастя, добро і зло, прекрасне і потворне. Концепт осмислюється як “термін духовної культури” [17, с. 40]. Підсилення вислову Ю. С. Степанова знаходимо в роботі С. Г. Воркачова, де концепти – це не просто частина духовної культури соціуму, а “сєнс життя людини”. Концепт здатен установити “зв’язок між Божественним і людським” [5, с. 4]. Саме концепти є “ціннісними домінантами культури” [10, с. 35].

Цінність є центральною ланкою концепту, яка перевіряється методами компонентного і контекстуального аналізу. Крім того, наявність ціннісного складника відрізняє його від поняття, оскільки саме ціннісний складник відображає вищі орієнтири поведінки індивіда, як члена соціуму. Процес орієнтації на цінності пов’язаний з оцінкою, яка втілюється в оцінному судженні усвідомлення позитивної чи негативної значущості будь-яких явищ.

Розглянувши основні дефініційні кластери в межах лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходу, можемо виокремити характерні риси лінгвокогнітивного та лінгвокультурного концептів (див рис. 2).

Лінгвокогнітивний концепт	Лінгвокультурний концепт
індивідуальне ментальне утворення	колективне ментальне утворення
еволюційна оцінка когнітивної діяльності людини	відображення найважливіших понять культури

особлива ментальна репрезентація у вигляді образів, картинок, схем	конкретне вербальне втілення (однослівна репрезентація)
багатшарова структура концепту, в центрі якої знаходиться ядро (основне поняття)	трирівневе ментальне утворення, центром якого є ціннісний компонент

Рис. 2 Характерні риси лінгвокогнітивного і лінгвокультурного концептів

Характерною особливістю лінгвокогнітивного концепту є його індивідуальна маркованість. Дане “ментальне утворення” побутує в свідомості окремого представника етносу та дозволяє визначити особливості його мислення та поведінки, на основі яких і формується свідомість колективу. На відміну від лінгвокогнітивного концепту, лінгвокультурний концепт виступає базовою одиницею культури та відмічений лінгвокультурною специфікою. Він є колективним ментальним утворенням, яке фіксує індивідуальність відповідної культури [9, с. 117].

Наявність динамічної природи і здатність до еволюції в процесі когнітивної діяльності людини, веде до збагачення лінгвокогнітивного концепту новими асоціаціями, що, в свою чергу, призводить до комбінаторики різних концептів. Сукупність концептів утворює концептуальну систему, під якою ми розуміємо ментальну сітку, в яку входить сукупність всіх відомих людському розуму концептів. Кожен окремий індивід виступає носієм концептуальних систем.

Кількість лінгвокультурних концептів може бути визначеною, оскільки вони виступають константами культури. Сукупність таких концептів утворює лінгвокультурологічне поле (вислів Воробйова), яке відображає систему найважливіших понять культури [9, с. 136].

Лінгвокогнітивний концепт характеризується особливим способом репрезентації у вигляді образів, картинок, схем. Він може виражатись ситуативно, не втілюючись в словесному значенні. Для лінгвокультурного концепту найважливішою є наявність коректного вербального втілення мовою, яка стає об'єктом аналізу дослідника. Зокрема А. М. Приходько звертає увагу дослідника на коректність найменування досліджуваного концепту, який має своє ім'я, що в більшості випадках співпадає з домінантою відповідного синонімічного ряду. Саме ім'я концепту визначає його значущість для певної лінгвокультурної спільноти [15, с. 54]. Вдалим є вислів А. Вежицької про те, що концепт – це “об'єкт із світу “Ідеальне”, яке має ім'я та відображає культурно зумовлені уявлення людини про світ” [4, с. 18].

Структура концепту є досить складною і багатогранною. В широкому розумінні структуру концепту малюють у вигляді поля, в центрі якого

знаходиться ядро (основне поняття), та периферії, яка включає в себе відображення культурних традицій, етнічного чи індивідуального досвіду [14, с. 62]. Лінгвокультурний концепт відрізняється від інших ментальних одиниць тим, що в ньому можна диференціювати поняттєвий, образний та ціннісний компоненти з акцентуацією останнього [10, с. 15].

Таким чином, проведений в роботі аналіз підходів до розуміння поняття “концепт” в лінгвістиці, уможливив виокремити дефініційні моделі концепту, які розкривають природу даного ментального утворення, а саме: концепт як “ментальне утворення”, “оперативна змістова одиниця пам’яті”, “інформаційна структура свідомості”, “одиниця когнітивної семантики”, “культурне утворення”, “духовна цінність”.

Аналіз лінгвокогнітивного та лінгвокультурного концептів дав змогу виділити характерні риси кожного з них. Лінгвокогнітивний концепт як індивідуальне ментальне утворення, вміщує в собі принципово важливі для кожної людини знання про світ, які дають змогу отримати інформацію про характерні риси світосприйняття представників певної етнокультурної спільноти. Він є виходом на культуру етносу. Лінгвокультурний концепт як культурне утворення є відображенням колективного досвіду етносу, що стає одиницею оперування кожного представника певної етнокультурної спільноти.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Материалы Международного симпозиума: Волгоград, 22-24 мая 2003 г.: В 2 ч. – Ч. 1: Научные статьи. – Волгоград, 2003, – С. 4-5.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Школа “ЯРК”, 1999. – 896 с.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. – М.: Школа “ЯРК”, 1999. – 780 с.
5. Воркачев С. Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
6. Воркачев С. Г., Сытникова Ф. Х. Безразличие как лингвокультурный аспект // Филология и культура. Материалы междунар. науч. конф. – Тамбов, 2001. – Ч. 3. – С. 127-128.
7. Гумбольдт В., фон. О различии между языками и его влиянии на органическую природу // Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 325 с.
8. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

10. Карасик В. И. Институциональные концепты // *Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева*. Сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 87-97.
11. Когнитивная лингвистика: учеб. Пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
12. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общей ред. Е. С. Кубряковой. М., 1996. – 245 с.
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология*. – М.: Academia, 1997. – С. 28.
14. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики // *Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева*. Сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 171-180.
15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
17. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "ЯРК", 1997. – 824 с.

Якимчук Н. В.,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

GENDER DIFFERENCES IN INTERVIEWER – INTERVIEWEE COMMUNICATIVE INTERACTION IN ENGLISH RADIO INTERVIEWS

Стаття присвячена проблемі дослідження гендерних особливостей комунікативної взаємодії учасників сучасного англійського радіоінтерв'ю. У статті розглянуто вплив гендерного аспекту на функціонування системи комунікативних ходів в радіоінтерв'ю, визначено гендерні відмінності вживання мовленнєвого переривання та накладання реплік на мовлення співрозмовника, а також вживання мовцями нелексичних одиниць та маркерів порушення плавності мовлення.

Ключові слова: *радіоінтерв'ю, гендерні відмінності, система комунікативних ходів, нелексичні одиниці, маркери порушення плавності мовлення.*

The article investigates gender peculiarities of communicative interaction of participants of modern English radio interviews. It examines the influence of gender aspect on turn-taking system functioning in radio interviews. Gender differences in the usage of interruptions, overlaps, non-lexical items and disfluencies are defined in the article.

Key words: *radio interview, gender differences, turn-taking system, non-lexical items, disfluencies.*

The increasing interest to the study of language as a social phenomenon is a prominent feature of modern linguistics. The inclusion of a social measurement into a linguistic analysis gives the possibility of penetrating deeper into the nature of language, the conditions of its functioning and dynamics of its development. Sociolinguists have given much attention to the question of gender differentiation in language. R. Lakoff [4] suggests that a separate “woman’s speech” exists, characterized by a greater predominance of such forms as tag questions, tag-orders, apologizing, and questioning intonation patterns offered in the context of otherwise declarative answers. Analysing linguistic politeness in terms of gender, previous researchers (N. Henley [2], J. Holmes [3], D. Zimmerman and C. West [10]) have found that females are more linguistically polite than males, since they are cooperative in conversation, while males prefer competitive discourse strategies.

Most of scholars investigating the difference between male and female speech patterns have focused on casual conversation, while little attention has been paid to the gender distinctions in the language of mass media. Our decision to concentrate on media discourse is also motivated by the importance of the mass media as a social institution, since the language of the media has a great influence on shaping public opinions, attitudes and behaviour. Radio interview

texts have been previously studied by a Russian researcher N. Leontyeva [1] who investigated their semantic and prosodic organization without regard to sociolinguistic aspect. The turn-taking system of broadcasted interviews and gender peculiarities of its functioning are under-investigated.

The **aim** of this article is to analyze the role of gender aspect in functioning of turn-taking system in English radio interview texts and define gender differences in the usage of destructive elements and disfluency markers by interviewers and interviewees.

Radio interview texts are distinguished from casual conversation by pre-allocation of turns. A turn consists of the right (and obligation) to speak which is allocated to a particular speaker and of the temporal duration of an utterance. It is constructed out of "unit-types" which can consist of single words, phrases, clauses or sentences" [10, p. 107]. In radio interviews the interviewer is responsible for the turn-taking system asking the question and the interviewee is supposed to answer. So, the turn-taking system of radio interviews is restricted. But interviewer – interviewee conversation can not go on without disruptive elements such as interruptions and overlaps. There distinguish three types of interruptions: simple, silent and butting-in interruptions [7].

Having analyzed twenty English radio interviews, we have got the following results. Among three types of interruptions mentioned above female participants mostly use silent interruptions. Silent interruptions occur when the current speaker displays turn-keeping signals such as intonation contour, filled pauses etc., showing the intention of continuing with the turn and at this point he is interrupted. The first speaker's utterance appears incomplete and there is an exchange of turns, but there is no simultaneous speech.

The male interactants tend to use simple interruptions which involve simultaneous speech. They interrupt the female participant while she is speaking and her turn is incomplete. Such interruption is successful, since the female doesn't try to finish her turn and the male manages to gain the floor.

When the female speaker attempts to interrupt the male participant, the interruption proves to be unsuccessful, since the male continues talking and finishes his turn. In such a case an overlap occurs. In a case of overlap, although the male participant manages to complete his floor, there is an exchange of turns. But in a few cases found in the investigated radio interviews, females, attempting to interrupt the male participant, do not get the floor; their utterance is very brief and is stopped by the current male speaker. Such interruptions are cases of butting-in interruption.

The fact that women allow male interactants to continue speaking and complete their turn proves that females tend to be co-operative in conversation, while men want to hold communicative initiative and dominate in verbal interaction. Women's cooperation in radio interview speech is also proved by

their usage of parenthetical remarks. Parenthetical remarks are short supportive exclamations or short comments on aspects of the current speaker's discourse, such as "*Lovely*", "*Exactly*", etc. Such remarks do not signal any desire to take the floor and cause no speech disruptions on the part of the ongoing speaker. The floor is shared by the two participants and both speakers' utterances are complete.

Frequently before interrupting and taking the turn, radio interview participants produce utterances which are not composed of words, but are non-lexical items, such as *er*, *hmm*, *yea*, etc. Non-lexical utterances rely heavily on prosody to perform their functions, which include turn-taking control, negotiating agreement, signaling comprehension, expressing emotions and attitudes. A very salient prosodic feature of non-lexical items is syllabification. This prosodic feature is even reflected in the conventional spellings, as in *mm-mm* vs. *mm*, *uh-huh* vs. *uh* and *yeah-yeah* vs. *yeah*. Two-syllable items often signal the intention to take a listening role, to indicate that the person who produces them intends to say no more, while single-syllable forms function overwhelmingly as fillers. The speaker may produce four-syllable items such as *uhn-hm-uh-hm* and *um-hm-uh-hm* which signal a posture of continued listening [8].

In the investigated radio interview texts both male and female speakers make heavy use of non-lexical items. One-syllable forms such as *er*, *um* and *uh* are often used to fill pauses when the speaker is trying to decide what to say or intends to restart his explanation. Two-syllable tokens *uh-huh* and *um-hmm* and one-syllable form *yea* are often produced by radio interview participants while the other person has the turn and is talking. But such items do not interrupt the current speaker and "serve to do "support work", functioning as indicators that the listener is carefully attending to the stream of talk" [10, p. 108]. It is interesting to note that "parties to talk are likely to time these nonverbal signals to coincide with pauses in a current speaker's utterance. Thus, items like "um-hmm", "uh-huh" and "yea" may be viewed as a kind of positive reinforcement for continued talk where the provider of such cues must do active listening work to determine proper placement" [10, p. 109]. So, we may conclude that using non-lexical items, both males and females display interest to the topic of the radio interview and thus cooperate in topic development.

Non-lexical items are referred to disfluencies. Disfluencies (or disfluency markers) are defined as parts of speech which do not seem to add to the main content of the dialogue [9]. Disfluences include hesitations and pauses in speech (filled and unfilled), word and phrase repetitions, units of ritualized speech, false starts (or restarts), self-corrections and nonsense words.

Our study has shown that male and female participants of broadcasted interviews heavily use units of ritualized speech, nonsense words, repetitions

and self-corrections. Units of ritualized speech are words and phrases that are repeated often, such as *you know, you see, I mean*. Speakers tend to use these units in the middle of their turn. They use them when they feel insecure or when they need to know that the listener is following the message before they continue. These expressions may also be used out of habit or as a way of filling space as the speaker gathers his or her thoughts. *I see* is often used at the beginning of the speaker's turn either to express comprehension or to interrupt the current speaker.

When radio interview participants are uncertain of their message or when they are nervous, they use nonsense words and repetitions. Nonsense words, word and phrase repetitions and self-corrections are often accompanied by unfilled or less frequently filled pauses. It is worth noting that the use of repetition as disfluency should not be confused with its usage as a stylistic device.

Hesitations, which are defined as words taking more than a natural amount of time to produce [9], are minimal in interviewer-interviewee communication as well as false starts.

In general, disfluencies occur within phrases. The only case where disfluencies do not precede a phrase (a noun phrase, a verb phrase, prepositional phrase etc) is when the speaker is interrupted. It is also worth mentioning that disfluency markers are more frequently found in male and female interviewees' utterances as their speech is unprepared.

Conclusion: Our analyzes of English radio interview texts allows us to conclude that in interviewer-interviewee communicative interaction male speakers follow a strategy of dominance using the tactic of simple interruption and overlapping of speech. This result of our research supports the earlier works devoted to gender peculiarities of casual conversation. But we have also found out that male participants of radio interviews, as well as female speakers, frequently use in their speech non-lexical items which function in the investigated interviews as cooperative elements of conversation. Thus, we can not state that men are always competitive in radio interview communication. As for the usage of disfluency markers, both males and females have a tendency to use them.

As for further sociolinguistic research of English radio interview texts, a challenging task for us is to study the influence of such factors as age and status of speakers on turn-taking system functioning in broadcasted interviews.

References:

1. Леонтьева Н. А. Коммуникативность текста, его семантическая просодическая организация (на материале радиоинтервью) / Н. А. Леонтьева // Просодия текста: сб. науч. тр. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1980. – Вып. 169. – С. 48-70.

2. Henley N. Power, Sex, and Nonverbal Communication / N. Henley // *Language and Sex: Difference and Dominance* / [ed. by B. Thorne, N. Henley]. – Rowley, MA: Newbury house publishers inc., 1975. – P. 184-201.
3. Holmes J. Women, Men and Politeness / J. Holmes. – New York: Longman, 1995. – 250 p.
4. Lakoff R. Language and women's place / R. Lakoff // *Language and Society*. – 1973. – № 2. – P. 45-79.
5. Pawley A. The one-clause-at-a-time hypothesis / A. Pawley, F. H. Syder // *Perspectives on Fluency* / [ed. by Heidi Riggenschach]. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000. – P. 163-199.
6. Sacks H. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation / H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson // *Language*. – 1974. – №50. – P. 696-735.
7. Signes G. The Use of Interventions in Media Talk: The Case of the American Tabloid Talkshow / G. Signes. – Way of access: <http://www.uv.es/~gregoric/Files/Interrup.pdf>
8. Ward N. Pragmatic Functions of Prosodic Features in Non-Lexical Utterances / N. Ward. – Way of access: <http://www.cs.utep.edu/nigel/papers/prosody04.pdf>
9. Wu J. A Quantitative Comparison of Disfluencies Types between Native and Non-native English Speakers in Spontaneous Speech / J. Wu. – Way of access: <http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/papers/2002/JeffWu.pdf>
10. Zimmerman D. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation / Don H. Zimmerman, C. West // *Language and Sex: Difference and Dominance* / [ed. by B. Thorne, N. Henley]. – Rowley, MA: Newbury house publishers inc., 1975. – P. 105-129.

Якуба В. В.,
КНЛУ

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИТУАЦІЇ ОВДОВІННЯ

У статті йдеться про взаємозалежність культурних реалій, ментальних сутностей та лінгвальних засобів вираження ситуації овдовіння у сучасній британській літературі.

Ключові слова: ситуація, концепт, культура, вербалізація.

The article deals with the interrelation of cultural, mental and linguistic items in texts which express widowhood in modern British literature. Key words: situation, concept, culture, verbalization.

Key words: situation, concept, culture, verbalization.

Сучасні мовознавчі дослідження досить широко висвітлюють сутність лінгвокультурних концептів [6; 9; 10], їх зв'язок з ритуалізованими ситуаціями [7] та місце у міжкультурній комунікації [5]. Однак мало дослідженою залишається взаємодія складників концепта й етапів відображення ситуації. Саме ця проблема знаходиться у центрі даної наукової розвідки – виявити концептуальні взаємозалежності та вказати семантичні зв'язки між ментальними сутностями, культурними реаліями та лексичними одиницями, які виражають ситуацію овдовіння засобами англійської мови.

Мовні засоби вираження ситуації пов'язані з відповідними концептами, оскільки взаємовідносини мови та знання підпорядковуються процесам субконцептуалізації та вербалізації [1]. Вихідна величина, яку сприймає людина – це епізод (chunk). Якщо він не підлягає прямому і безпосередньому мовному вираженню, то проходить субконцептуалізацію, тобто членування епізоду на менші концепти, що локалізуються в часі і просторі [2]. Цей процес здійснюється поза мовою, яка з'являється лише на останній стадії – вербалізації родових концептів, тобто підведення під існуючі в мові лексеми, та їх синтактизації, тобто поєднання лексем у структурі речення.

Вербалізований концепт – будь-яка оперативна одиниця мислення з чіткою логічною формою. На рівні тексту розуміння концепту передбачає чітку систему знань, що ґрунтується на співвідношенні двох динамічних структур – когнітивної та комунікативної [4]. Текстовий концепт є одночасно і відправним моментом при породженні тексту, і кінцевою метою при його сприйнятті. Головним є те, що людина використовує цю холистичну сутність для осмислення буття [8]; тобто концепт – одиниця пізнання світу, здатна поповнюватися, змінюватися, відображати людський досвід.

Матримоніальний стан є під-категорією соціального стану людини, що характеризує її сімейне положення. Зміна матримоніальних статусів реалізується в трьох ситуаціях: весілля, розлучення, овдовіння, результатом чого є набуття відповідних статусів “одружений / одружена”, “розлучений / розлучена”, “вдівець / вдова” [3]. Остання ситуація нараховує найменшу кількість мовних одиниць вираження, тому більшість концептів, що відтворюють овдовіння, залишаються нереалізованими.

Конкретне вираження овдовіння у тексті включає такі концепти, як “РОЗЛУЧАННЯ”, “МАТРИМОНІАЛЬНИЙ СТАН”, “ЗМІНА”, “ОДРУЖЕННЯ”. Як видно з наведених уривків романів британських письменників, вербалізація цих концептів має суттєві особливості.

Овдовіння напряму пов’язане з концептом ‘СМЕРТІ’, але його лексикалізація відбувається не тільки через лексему *death*, а через інші одиниці, які більше пов’язані із зміною матримоніального стану. Найчастіше вдівство втілюється групою лексичних одиниць, виражених лексемою *widow* та іншими одиницями зі спільним коренем. Основне значення для *widow* – це *a woman whose husband is dead and who hasn’t married again*, таке тлумачення містить концепти СМЕРТІ (*is dead*), РОЗЛУЧУВАННЯ (*hasn’t married again*), та вказання попереднього МАТРИМОНІАЛЬНОГО СТАТУСУ партнера (*husband*).

Головна героїня твору Д. Лесінг “*The Diaries of Joan Somers*” оповідає своє життя по смерті чоловіка:

A handsome, middle-aged widow with a very good job in the magazine world [15, с. 17].

I had discovered that I made a long journey away from Joyce. My husband had died, my mother had died... [15, с. 75].

– *Jane, do you ever think of marrying again?* – *The word “marry” was like a whip, some deliberate hurt. I said, after a while I have no plans at all to get married again* [15, с. 298].

Widow (вдова) та *husband had died* (чоловік помер) відносять читача до концепту РОЗЛУЧУВАННЯ та через концепт СМЕРТЬ до овдовіння. Статус вдови підкреслює значну різницю життєвого досвіду Джоан та Джойс, адже досвід РОЗЛУЧУВАННЯ відомий тільки Джоан. Овдовіння робить не випадковими розмови про заміжжя: *think of marrying again* (думаєш знову вийти заміж), *have no plans at all to get married again* (не планую знову виходити заміж). При овдовінні конотація болю у лексемі *marry* (*some deliberate hurt*) є очікуваною та природною, принаймні протягом певного часу трауру по померлому.

У романах сучасних британських авторів овдовіння відображається не лише словами, але й словосполученнями. Цілий ряд ситуацій овдовіння не містять її ключових концептів, але їх заміщують лексичні одиниці на позначення зближених подій.

Концепт СМЕРТІ в ситуації *овдовіння* пов'язаний з концептом РОЗЛУ-ЧУВАННЯ. Смерть одного з партнерів означає не тільки його перехід до світу померлих, але й зміну матримоніального стану живого партнера: від одруженого – до вдівця, від заміжньої – до вдови. Саме тому, перехід до вдовства відображений лексичними одиницями концепту СМЕРТІ (*passed away, wife's death, wife had walked out on them, put up a tomb, dissevered from him by death, husband was tragically killed, have passed into eternity, vanished into thin air, his early demise, husband is dead, since my wife died*).

Статус вдови можна визначити відповідними лексичними одиницями (*a widow, a widowed mother, a twenty-five-year-old widow*), основним складником яких є слово "вдова" (*a widow*). Відповідно, статус вдівця визначається такими лексичними одиницями (*a widower, a lonely widowed man, a widow man*), у яких ключове слово виступає дієслівною (*widowed*) або іменною (*widower*) похідною одиницею.

Називати конкретний статус не завжди обов'язково, достатньо згадати або описати смерть партнера, щоб встановити статус персонажів досліджуваних романів. Наприклад, хазяйка готелю не намагається встановити статус, а лише цікавиться, з ким проживатиме прибулий:

"Are you on your own, General?" "Since my wife died" [14, с. 262].

Відповідь генерала не тільки забезпечує необхідною інформацією хазяйку готелю, але й вказує на його матримоніальний статус вдівця, оскільки згадка про смерть дружини (*wife died*) та його самотність (*on your own*) означають, що він так і не одружувався після смерті дружини.

Статус вдови або вдівця дає не лише соціальну характеристику людини, але ще має певне психологічне та емоційне навантаження. Сувор та непривітна вдова Феарлі описана так:

...Mrs. Fairley, a thin, small person who always wore black, but less for her widowhood than by temperament [16, с. 21].

Згадка про чорний колір одягу відображає не тільки статус (*her widowhood*), але й непривабливий характер жінки (*temperament*). Овдовіння також вказує на відсутність щастя (*austere widowhood, the dark years*), самотність (*he had nobody, the dark years of loneliness, she was all alone, her solitude, her detachment*), меланхолійність (*he can't get over, He looks ill*).

Статус вдівця/вдови змушує притримуватися певної поведінки та накладає обмеження на вчинки в особистому житті. Вдвіць або вдова можуть одружуватися вдруге, але через якийсь час після смерті партнера:

...she scarcely went out of doors at all as Mother was supposed to be "settling down" [11, с. 266];

She still cried over his photograph and clung to her widow's weeds, but she talked of him now as "poor Christopher" [11, с. 272];

Perhaps she was going to marry again. After all, why not? Nobody forced her to remain a widow [11, с. 298].

Після смерті чоловіка жінка витримує траур (*her widow's weeds*), щоб відновити власний спокій (*settling down*). Пізніше можна замислитися над повторним заміжжям (*Perhaps she was going to marry again*), оскільки вона не зобов'язана бути вдовою (*Nobody forced her to remain a widow*) решту свого життя. Проте подальше заміжжя не є обов'язковим і залежить лише від власної волі вдови:

And yet I'm not lonely. If anyone said to me, before Freddie died, that I could live like this [12, с. 43];

Jane, do you ever think of marrying again? The word marry was like a whip, some deliberate hurt. I said, after a while I have no plans at all to get married again [12, с. 298].

Щасливе заможне та безтурботне заміжжя Джейн не змушує її шукати сімейного щастя у новому шлюбі (*I have no plans at all to get married again*), вона не менш задоволена самотійним життям (*I'm not lonely, I could live like this*). Проте залишаючись вдовою, жінка зберігає сімейні відносини з родиною померлого чоловіка.

Жалоба є продовженням ВІДНОСИН між вдівцем/вдовою та померлим партнером. Відносно членів родини померлого партнера вдівець/вдова зберігають сімейний зв'язок. Стосунки з родичами стають не таким тісними, проте й не зникають. Овдовіла жінка залишається членом сім'ї чоловіка:

Even though she remained so puzzling a stranger she was still Henry's wife [16, с. 7]; *They were a family, even if she were only an associate rather than a full member* [16, с. 60];

Mrs. May knew that it was precisely her widowhood that alienated them, as if it was a fate so terrible that it wasn't to be contemplated. Outside the married state she would have no further existence, or none that they would recognize [16, с. 66].

З одного боку, місіс Мей була чужою (*a stranger*) родині чоловіка, але й після його смерті вважалася його дружиною (*she was still Henry's wife*). З іншого боку, вона належала чоловіковій родині (*They were a family*). Проте вона не була повноправним її членом (*an associate rather than a full*). Вдівство сприяло відчуженню вдови (*her widowhood alienated them*), водночас статус дружини померлого члена родини не знімає з неї необхідного матримоніального статусу, без якого її існування ніяк не відображалось б на житті сімейства (*Outside the married state she would have no further existence*).

Концепт 'зміна' є також важливою складовою овдовіння, оскільки він вказує не лише на зміну матримоніального стану, але й на певні внутрішні зміни у структурі особистості персонажа, як у романі Д. Лесінг:

My husband died, my mother died: I had believed that I hadn't taken in these events, had armoured myself. And yet something changed in me, quite profoundly [15, p. 75].

Якісний показник зміни (позитивний чи негативний) залишається невідомим навіть для самої героїні (*something changed*), однак її соціальне положення, відношення до неї з боку колег та родини чоловіка набуває нових рис. Овдовіла жінка все рівно залишається членом родини померлого чоловіка, як показано в романі А. Брукнер:

Even though she remained so puzzling a stranger she was still Henry's wife. They were a family, even if she were only an associate rather than a full member [12, с. 7].

Включення жінки-вдови у родину чоловіка вказує на концепт 'одруження', тобто зберігає інформацію про попереднє одруження та встановлені завдяки йому родинні зв'язки.

У відображеннях ситуації *овдовіння* невербальні компоненти спілкування відіграють суттєву роль, оскільки ритуалізованість і символічність смерті пов'язана із позначеннями типових предметів з новими конотаціями.

У втіленнях *овдовіння* важливу роль відіграє суттєвий символ на позначення статусу – колір одягу вдови / вдівця – чорний, бажано оксамитовий, муаровий та шовковий. Така зміна статусу не відображається у прізвищі, як при заміжжі жінки, але може виражатися у зовнішності – особливий жалобний одяг для жінки та траурна стрічка в петлиці чоловічого костюму; проте й таке вираження вдівства не є довичним. Сучасні вдова чи вдівець не зобов'язані носити траур рік чи навіть місяць, як було прийнято світськими нормами у XIX ст. [3].

Чорний колір вбрання бажаний на усіх похоронах, проте у повсякденні доречний для тих, хто продовжує жалобу. Тому типова вдова носить чорне:

Mrs. Fairley, a thin, small person who always wore black, but less for her widowhood than by temperament [16, с. 21].

У даному контексті чорний колір не тільки вказує на матримоніальний статус жінки (*widowhood*), але й пов'язує його з її особистою вдачею (*temperament*). Сама згадка про колір її одягу (*who always wore black*), в першу чергу, інформує про овдовіння, і тільки в другу чергу вказує на можливий метафоричний перенос ознак статусу жінки на її особисті риси. Зовнішнє дотримання соціальних вимог не означає відповідного душевного стану жінки:

She still cried over his photograph and clung to her widow's weeds, but she talked of him now as "poor Christopher" [11, с. 272].

Жінка поводиться так, як належить вдові (*cried over his photograph, clung to her widow's weeds*), проте її ставлення до покійного чоловіка змінюється від поваги до зверхності. Хоча чітких вимог до зовнішньої поведінки у ситуації овдовіння не висувається, вдова/вдівець загалом повинен виглядати гірше, ніж завжди.

Символіка весільної обручки набуває додаткового смислу у вираженні ситуації овдовіння:

When your husband was tragically killed at the age of twenty-one, your

wedding ring was supposed to be the most precious thing in the world to you, a painful symbol of all you'd lost [13, с. 7].

Обручка залишається цінним символом (*the most precious thing in the world*), але конотація знижується до негативного рівня (*a painful symbol of all you'd lost*), адже тепер обручка нагадує про втрату.

Основні концепти, задіяні у вираженні овдовіння – “одруження”, “розлучання”, “зміна”, “матримоніальний стан” – вказують на тісний зв'язок між усіма подіями, що ведуть до будь-якої зміни матримоніального стану: одруження, розлучення або овдовіння. Лексичні одиниці, які відображають *овдовіння* у сучасних англійських прозових творах, зберігають семантичні зв'язки з концептами загального фрейма ситуації ЗМС, такими, як СТАТУС та ВІДНОСИНИ. Концепт ЗГОДА не стосується суб'єктів ситуації, але відданість померлому чоловіку чи дружині в окремих випадках полягає в неприйнятті розриву ВІДНОСИН.

Література:

1. Anderson J. A. Communication theory: epistemological foundations. – N. Y., Lnd.: The Guilford Press, 1996. – 259 p.
2. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think. – N. Y.: Basic Books, 2002. – 440 p.
3. Festy P., Kortchagina I. “One Wedding, Two Divorces?” // Population (English Edition). – 2002. – 57 (1). – P. 9-30.
4. Kecses I. A. Cognitive-Pragmatic Approach to Situation-Bound Utterances // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32, # 5. – P. 605-625.
5. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
6. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1996. – 104 с.
7. Багумян О. В. Текстова ситуація “соціальний захист”: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англословних текстів): Дис... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – К., 2004. – 248 с.
8. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
10. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. – К.: Видавничий центр КДІУ, 2000. – 238 с. 7. Чейф У. Значение и структура языка: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

11. Brookner A. Hotel du Lac. – London: Penguin Books, 1993. – 184 p.
12. Brookner A. Visitors. – London: Penguin Books, 1998. – 236 p.
13. Forster E. M. A Room With A View. – London: Penguin Books, 1990. – 256 p.
14. Forster E. M. Where Angels Fear to Tread. – London: Penguin Books, 1975. – 169 p.
15. Lessing D. The Diaries of Joan Somers. – London: Penguin Books, 1985. – 510 p.
16. Trevor W. Two Lives. – London: Penguin Books, 1992. – 375 p.

Czuczupaka Mirosława,*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie***OBRAZ UKRAINY W REGIONALNEJ PRASIE LUBELSKIEJ**

Це стаття про гетеростереотипи в польській сучасній місцевій пресі. Автор пише про створення іміджу країни.

Ключові слова: *гетеростереотип, імідж країни в пресі, іміджелогія.*

This article is about heterostereotypes in the Polish modern local press. The author writes about creation of country image.

Key words: *heterostereotype, image of country in press, imagology.*

Najbardziej dynamiczny charakter stereotypy zyskują w świecie mediów. Są to "zmiany zewnętrzne, powierzchniowe, o motywacji obiektywnej" [1, c. 231], które polegają m. in. na odbiciu przemian historycznych, co jest jednym z czołowych zadań mediów i przejawia się w postaci utrwalenia zmian zachodzących w codzienności.

W artykule zamierzam odtworzyć dynamiczny obraz Ukrainy (a właściwie zilustrować opis źródła żywiącego heterostereotyp) powstający w regionalnej gazecie obwodu Lubelskiego – Gazeta Wyborcza Lublin w okresie lat 2004–2009. Obraz ten uwarunkowany jest charakterem prezentowanych wiadomości prasowych – politycznych, gospodarczych, kulturowych, czyli takich, które prezentują podstawowe aspekty życia współczesnego społeczeństwa.

W artykułach o tematyce politycznej obraz kształtowany jest na podstawie relacji Ukrainy z UE i Polską, państwem-członkiem tej formacji. Ukraina powstaje jako obiekt z członkostwem w UE w perspektywie. Powodami do tego są: traktowanie Ukrainy jako historycznej części dawnej Rzeczypospolitej (*Poszerzenie UE o Ukrainę – rzecz o pierwszorzędym znaczeniu, przede wszystkim dlatego, że jest ona wraz z Polską spadkobierczynią dawnej Rzeczypospolitej*), potencjalne możliwości nawiązania współpracy, zwłaszcza przygranicznej z Lubelszczyzną (*Olbrzymią szansą dla nas jest tworzenie programów dwustronnych z państwami spoza Unii. To jest szansa na bardzo duże pieniądze dla regionu*), a poprzez to chęć odzyskania ważnego handlowego statusu miasta Lublin i umożliwienie dialogu kultur, a więc "spotęgowanie" wielokulturowości miasta, co wzmogłoby jego szansę na otrzymanie tytułu kulturowej stolicy w 2016, powinności Polski wobec UE dotyczące przewodnictwa dla UE we wschodnim regionie, co wynika z jej położenia geograficznego i doświadczenia historycznego, nastawienie Polski na bliskie relacje z Ukrainą.

Drugim ważnym tematem w tej serii artykułów kreującym obraz Ukrainy jest Rewolucja Pomarańczowa 2004 roku. Obrazy noszą różnorodny charakter

i zależą od chronologii wobec zdarzeń. Przed rewolucją i w jej trakcie Ukraina to: państwo, gdzie wolno nie przestrzegać prawa, dopuszcza się łamanie zasad prawnych przez funkcjonariuszy (*Protest przeciw fałszowaniu wyborów na Ukrainie; możliwe jest łamanie swobód obywatelskich i norm demokratycznych*); więzienie (*ubrane w imitujące więzienne pasiaki stroje, które miały obrazować sytuację ukraińskiego społeczeństwa*); ofiara formacji zainteresowanych w ograniczaniu wolności państwa i prowadzeniu polityki stagnacji (*Myślę, że rażące łamanie prawa nie będzie mieć miejsca, o Ukrainie zrobiło się zbyt głośno, żeby władzom udało się fałszować wybory na taką skalę jak w drugiej turze wyborów*); naśladowczyni Polski w jej dążeniu do zmian, utożsamianie się z Polską z roku 1989 (*Pamiętamy, jak po wprowadzeniu stanu wojennego każdy gest solidarnej wrażliwości zza granicy przeżywaliśmy bardzo głęboko, wiedząc, że nie jesteśmy sami. Niech teraz zjednoczy nas ta sama solidarność, niech dla nas wszystkich w niepamięć już odejdzie wspomnienie tego, co bolesne we wspólnych dziejach polsko-ukraińskich*); obiekt wspierania przez oficjalną Warszawę i – według specyfiki gazety regionalnej – sąsiedni region lubelski. Po wyborach i w trakcie następnych wydarzeń państwo jest traktowane jako niezdecydowany zwycięzca, który ma dużo problemów do rozwiązania (*Ukraina stanie się państwem wspólnoty, ale nic nie dzieje się z dnia na dzień*).

Z przytaczanych informacji o charakterze gospodarczym wyłaniają się następujące obrazy Ukrainy: państwo w perspektywie podtrzymujące gospodarkę pogranicznych obszarów Polski (*żeby u styku granic naszej, białoruskiej i ukraińskiej powstała strefa wolnego handlu*); obiekt gospodarki lubelskiej, co powoduje wizerunek jednego ze składników rozwoju regionalnego, w tym też poprzez import produkcji lubelskiej (*Polską polityka zagraniczna uprawiana przez Warszawę musi wreszcie uwzględniać żywotne interesy Lubelszczyzny jako regionu graniczącego z Białorusią i Ukrainą. My chcemy na tym sąsiedztwie zarabiać i budować klimat wzajemnego, słowiańskiego zaufania. Inna polityka nie leży w interesie ani Polaków ani lubelaków*); współorganizator Mistrzostw 2012; konkurentka Lublina w stosunku do taniej siły roboczej (*W przypadku Lublina takim konkurentem może stać się Ukraina, bowiem przyciąganie inwestorów wyłącznie niskimi kosztami i tanią siłą roboczą jest ryzykowne, zawsze znajdzie się jakiś inny ośrodek, który zaoferuje jeszcze niższe koszty*); stałe źródło przemysłników (*Policjanci z Centralnego Biura Śledczego zatrzymali 11 osób zamieszanych w przemyt papierosów na szlaku Ukraina – Polska*).

Kulturowe wiadomości umieszczane na łamach lubelskiej wersji Gazety Wyborczej sugerują bogate obrazy wschodniego sąsiada. Jednym z punktów centralnych wywierających wpływ na ich kształtowanie jest działalność EKPiUU (Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów w Lublinie) i otwarcie uniwersytetu polsko-ukraińskiego w perspektywie a

wszystkie wydarzenia z tym związane. W tej konkretnej sytuacji cała Ukraina utożsamiana jest z jej poszczególnymi formalnymi przedstawicielami – regionalnymi instytucjami a ludźmi z nimi związanymi, a więc wszystkie sprawy i kłopoty wokół nich nakładają się na ogólny wizerunek państwa: obraz Ukrainy stale obiecującej, lecz nie wywiązującej się ze swoich obowiązków, "lekkomyślniej" i "rzucającej się obietnicami" (*. . . brak polsko-ukraińskiej umowy międzyrządowej, która nadałaby kolegium status prawny i określiła sposób jego finansowania przez obie strony (na razie płaci tylko Polska)*); obraz podejrzliwego partnera stałego, w tym unikanie spotkań, niedotrzymanie reguł przezroczystej gry, co powoduje brak zaufania do niej (*W Warszawie mieli uzgodnić ostateczną wersję umowy [założenia wspólnej uczelni]. Ale strona ukraińska dwa dni przed terminem odwołała spotkanie. Ukraina zaczęła też grymasić co do siedziby uczelni*); obiektem litości i wyrozumiałości Polaków, ich stałych ustępowań wobec braku kosztów (*Nasi sąsiedzi bardzo mocno odczuli skutki kryzysu finansowego – nie stać by ich było na nowe etaty dla naukowców. Strona polska winna rocznie pokrywać 2/3 kosztów na utrzymanie kadry i stypendia, a strona ukraińska 1/3 tych kosztów.*) i umowy międzyrządowej spowodowanych okresem ostrych wydarzeń politycznych (*Prace nad umową dotyczącą naszej placówki niezwykle się przeciągały. Byliśmy zakładnikami sytuacji politycznej – najpierw strona polska nie chciała naciskać na ukraińską, z powodu choćby obchodów tragedii Wołynia, potem z kolei zaczął się rok wyborczy na Ukrainie*) i, co za tym idzie, postrzeganie Ukrainy jako pasywnego obiektu dobrych chęci Polaków (*Uniwersytetem i wojskiem wciągamy Ukrainę do Europy. Najpierw międzynarodowe wojsko w Lublinie, teraz decyzja o utworzeniu wspólnego uniwersytetu*). Ale również istnieje obraz ukraińskiego potężnego ośrodka naukowego, o czym świadczy uczestnictwo w różnych dwustronnych projektach badawczych (*Dzięki porozumieniu z UMCS ukaże się niebawem pierwszy numer drohobycko-lubelskiego rocznika naukowego "Pogranicze. Polska – Ukraina"*), organizowanie poważnych imprez naukowych (*W czerwcu 2005 r. ma się u nas odbyć wielki kongres "Ukraina XXI wieku". Na kongres mają zostać zaproszeni: prezydenci Polski i Ukrainy, Javier Solana szef dyplomacji UE, Michaił Gorbaczow ostatni prezydent ZSRR*), posiadanie centrów badawczych na skutek zainteresowania językiem i kulturą polską (*Polonistyczne Centrum Naukowo-Informacyjne uniwersytetu w Drohobyczu na Ukrainie*).

Oprócz tego pozytywny obraz Ukrainy powstaje na podstawie aktywnego udziału w różnych przedsięwzięciach sportowych (*Międzynarodowy wyścig "orlików" Polska-Ukraina w Hrubieszowie, Międzynarodowe zawody łucznicze niepełnosprawnych Koziołek 2004, Międzynarodowa Drużynowa Liga w Karate Tradycyjnym, Mistrzostwa województwa lubelskiego w szachach, Bieg Sylwestrowy w Nałęczowie*) i imprezach artystycznych, w tym teatralnych (*Betlejem Lubelskie, Festiwal Teatrów*

Europy Środkowej "Sąsiedzi"), muzycznych (*"Pieśni bagien", Mikołajki Folkowe, Międzynarodowy Festiwal Organowy "Czuby" 2007, "Najstarsze pieśni Europy", "Strefa Inne Brzmienia", III Festiwal Muzyki i Tradycji Klezmerskiej w Kazimierzu Dolnym, Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa "Most Europejski – Granica 803", Dni Muzyki Cerkiewnej, "Pieśń nie zna granic")*, filmowych (*"Rozstaje Europy"*), jak też wystawach i jarmarkach regionalnych (*Jarmark Jagielloński, "Nasi sąsiedzi. Ukraina", "Urodziny Schulza", I Międzynarodowe Biennale "Wschodni Salon Sztuki"*).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że na łamach gazety wykreowany został następujący obraz Ukrainy. To państwo jest częścią Europy, a w perspektywie również członkiem UE na mocy dawnej "genologii" (część Rzeczypospolitej) oraz współczesnego nastawienia Polski na bliskie kontakty polityczne, gospodarcze i kulturowe. Jednak Polacy (Lublinianie) zdają sobie sprawę z istniejących problemów państwa, w którym możliwe jest łamanie swobód obywatelskich i norm demokratycznych, dlatego nadają Ukrainie status ofiary podczas Rewolucji Pomarańczowej i projektując na nią własne dążenia do wolności (która jest jedną z głównych polskich wartości) oraz wydarzenia, towarzyszące jej osiągnięciu, decydując o poparciu społeczeństwa ukraińskiego, które okazują na różne sposoby. W niekorzystnym świetle wypada jednak Ukraina, jeśli chodzi o powołanie oraz utrzymanie instytucji edukacyjnych w Lublinie. W tym przypadku wydaje się ona "lekkomyślna", rzucająca się pustymi obietnicami, często zmieniająca swoje zdania i stale znajdująca się w pozycji prosiciela finansów od Polski. Analizując wydarzenia o charakterze kulturalnym odbywające się na terytorium Polski można stwierdzić, że Ukraina ma sporo obywateli utalentowanych, czego dowodem są liczne zwycięstwa w zawodach sportowych i udział w różnych festiwalach i wystawach.

Biorąc pod uwagę wyżej wymienione informacje, można zrobić wniosek, że dynamika rozwoju obrazu państwa w określonych latach jest skierowana raczej w stronę pozytywną, co jednak nie neutralizuje w całości ujemnych aspektów, również odzwierciedlonych w istniejącym heterostereotypie Ukrainy.

Literatura:

1. Bartmiński Jerzy, Zmiany stereotypu Niemca w Polsce. Profile i ich historyczno-kulturowe uwarunkowania, [w:] Profilowanie w języku i w tekście, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Ryszarda Tokarskiego, Lublin 1998.
2. Błuszkowski Jan, Stereotypy narodowe w świadomości Polaków, Warszawa 2003.
3. Narody i stereotypy, pod red. Teresy Walas, Kraków 1995.
4. Gazeta Wyborcza Lublin (lata 2004–2009).

ЗМІСТ

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ
МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ*Андрейчук Н. І, Жидік О. Л.*МОВНА ОСОБИСТІСТЬ КОРОЛЕВИ ЄЛИЗАВЕТИ ПЕРШОЇ
ЯК ОБ'ЄКТ АНТРОПОКУЛЬТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....3*Андреева О. В.*КАТЕГОРИЯ ОДИНОЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ
КОММУНИКАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ТЕКСТОВ СОВРЕМЕННОЙ
БЕЛОРУССКОЙ ПРОЗЫ).....10*Барамикова Т. В.*ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ТЕХНІКИ І ТЕХНОЛОГІЇ.....14*Бахов І. С.*МІЖКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ.....18*Введенська Т. Ю.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АККУЛЬТУРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У США.....26

*Великорода Ю. М.*МАНІПУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ
В АМЕРИКАНСЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ
ІЗ ЖУРНАЛІВ "TIME" ТА "NEWSWEEK").....34*Войцешук Л. А.*ФІЛОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА Ф. ШЛЯЄРМАХЕРА ТА В. ДІЛЬТЕЯ
ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....43*Волосюк О. М.*ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АПЕЛЯТИВНИХ НОМІНАЦІЙ
ТА ЕТИКЕТНИХ ФОРМ У ДРАМАТУРГІЇ Б. ШОУ І ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....51*Воронцова Н. Г.*КОМУНІКАТИВНА ПОЗИЦІЯ СТОРОННЬОГО РЕЦИПІЄНТА:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ.....57*Галицька О. Б.*

DIE REVIDIERTE VERSION DER PROTOTYPENTHEORIE.....65

*Гальчак Т. В.*ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОЦЕС І РЕЗУЛЬТАТ АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИШІ.....71*Гапачило Н. Я.*КАТЕГОРИЯ ВВІЧЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УЧАСНИКІВ
КОМУНІКАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ІНТЕРВ'Ю).....77*Грибок О. М.*ЕТНІЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....84

Гусленко І. Ю.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ.....	90
---	----

Денисенко С. Н., Романчук О. В., Матвіяк О. В., Проценко У. М.

РОЛЬ КОНЦЕПТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ.....	95
--	----

Дердї Е. Т.

СВОЄРІДНІСТЬ МОВИ ПАТЕНТІВ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ.....	100
---	-----

Денсєжна Е. В.

КУЛЬТУРНІ ДОМІНАНТИ ПІВДНЯ США: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ РАКУРС.....	105
--	-----

Желтовський В. М.

STUDY OF GEORGE W. BUSH POLITICALLY CORRECT PREFERENCES IN HIS ADDRESSES TO THE NATION DURING THE 2ND PRESIDENTIAL TERM.....	112
---	-----

Зарівна О. Т.

ДИСКУСІЯ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ТЕХНІЧНИХ ВУЗАХ.....	120
---	-----

Зернов А. В.

ВЗГЛЯД НА КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ “СВОБОДА” В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОНЯТИЯ “ДЕМОКРАТИЯ”	127
---	-----

Кобякова І. К., Ляпа А. М.

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	131
--	-----

Колодіна Л. С.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ СКЛАДНИКІВ ІМІДЖУ ВИКЛАДАЧА.....	137
---	-----

Комарницкая Т. М.

ДИСКУРС ТОЛЕРАНТНОСТИ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ (ИНТЕРКУЛЬТУРНОМ) ДИАЛОГЕ.....	141
---	-----

Красовська І. В.

РОЛЬ ЕМОЦІЙ В УСНОМУ МОВЛЕННІ (ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ)....	144
--	-----

Лецишин З.

ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ ЯК МОДЕЛЬ КОМУНІКАЦІЇ.....	148
---	-----

Лінькова Д. В.

МЕТАФОРИЧНІСТЬ І СИМВОЛІЧНІСТЬ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ ОБРАЗУ У ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “САГА ПРО ФОРСАЙТІВ” ДЖ. ГОЛСУОРСІ).....	162
---	-----

Литвинов О. О.

ЗОРОВА ПОВЕДІНКА МОВЦЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	168
---	-----

Lyfar A. S.

INTERRELATIONS OF LANGUAGE AND CULTURE.....	178
---	-----

Маковська О. О.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ЯК ПРОЦЕС КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	183
---	-----

Маслова Ю. П.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ СУЧАСНОГО ЧОЛОВІКА У ДРУКОВАНИХ ЗМІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ.....	190
---	-----

Мельник О. М. ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ АНГЛОМОВНОГО СІМЕЙНОГО ДИСКУРСУ.....	196
Найдюк О. В. РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У САМОВИРАЖЕННІ СУБ'ЄКТА МОВЛЕННЯ.....	200
Намакшитанський Я. В., Атанова Г. Ю., Лапиніна Н. М. ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ШВЕДСЬКІЙ ШКОЛІ.....	204
Наумова Н. Г. ГАРМОНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	209
Ніколасенко О. В., Ушата Т. О. РОЛЬ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ.....	215
Новоселецька С. В. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МОВНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ТА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ.....	223
Озимінська С. О. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АРГУМЕНТАЦІЇ У МЕДІА-ДИСКУРСІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ТЕЛЕКОМПАНІЙ АЛЬ-ДЖАЗІРА ТА СІ-ЕН-ЕН.....	232
Осовська І. М. СТРАТЕГІЇ І ПРЕФЕРЕНТНІ ТАКТИКИ ПАРЕНТАЛЬНОГО НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ.....	240
Павлюх Н. М. ЧИТАННЯ І ПЕРЕКЛАД ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ.....	246
Палінська О. М. ЗМІШУВАННЯ МОВНИХ КОДІВ В ІДІОЛЕКТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.....	251
Плавуцька І. Р. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	259
Семегин Т. С. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕРМІНА "КОНЦЕПТ" У НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ.....	266
Seryakova I. I. FUNCTIONS OF TOUCH COMMUNICATION.....	271
Слободян М. В. КОНЦЕПТ ЯК ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	276
Sobol Yuliya CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING.....	285
Сорокіна Л. Є. МОВЛЕННЄВА МАНІПУЛЯЦІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ.....	289
Терещенко Л. Я. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ БРЕХУНА: НА ПЕРЕХРЕСТІ КОГНІЦІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ.....	295

Цьмух О. П.

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВИ.....304

Чекаль Г. С., Жилко Н. Н.ПШЛЯХИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЧАСОВИХ ФОРМ АНГЛІЙСЬКОГО
ДІЄСЛОВА У ВИЩИХ МОВНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....308**Черхава О.**РЕКУРЕНТНІ ПРАГМАТИЧНІ МАРКЕРИ ТРАНЗИТИВНОСТІ УЧАСНИКІВ
ЯК СКЛАДНИКІВ ПРОФЕТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....313**Шалова Н. С.**DISTANCE EDUCATION AS A NEW METHOD OF TEACHING
AND INTERCULTURAL COMMUNICATION.....322**Шамаєва Ю. Ю.**ЕТНОКУЛЬТУРНАЯ МАРКИРОВАННОСТЬ ОБРАЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ
КОНЦЕПТАРАДОСТЬ.....329**Шанран Н. В.**ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВЖИВАННЯ КОМПЛІМЕНТУ В УКРАЇНСЬКІЙ,
АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ КОМУНІКАТИВНИХ КУЛЬТУРАХ.....334**Широких О. В.**ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАЦІЇ
В СВІТОВІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ МЕРЕЖІ .....343**Шутак Л. Б., Собко І. О.**ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ:
ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....350**Щербина С. М.**

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЛІНГВІСТИЧНОГО КОНЦЕПТУ.....354

Якимчук Н. В.GENDER DIFFERENCES IN INTERVIEWER – INTERVIEWEE COMMUNICATIVE
INTERACTION IN ENGLISH RADIO INTERVIEWS.....361**Якуба В. В.**

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИТУАЦІЇ ОВДОВІННЯ.....366

Czuczupaka Mirosława

OBRAZ UKRAINY W REGIONALNEJ PRASIE LUBELSKIEJ.....372

Збірник наукових праць

Наукові записки Серія “Філологічна”

Випуск 16

Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість

*Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
22-23 квітня 2010 року*

Головний редактор *Пасічник І. Д.*

Відповідальний за випуск *Коцюк Л. М.*

Укладачі *Ковальчук І. В., Коцюк Л. М.,
Крайчинська Г. В., Новоселецька С. В.*

Технічний редактор *Свинарчук Р. В.*

Комп'ютерна верстка *Крушинської Н. О.*

Художнє оформлення обкладинки *Олексійчук К. О.*

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Підписано до друку 19. 04. 2010. Формат 42х30/4.

Папір офсетний. Друк різнографія.

Ум. друк. арк. 23,75. Гарнітура “TimesNewRoman”

Наклад 100 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію

РВ №1 від 8 серпня 2000 року.